GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMING IN EUROPA

TEN TIJDE VAN CALVIJN

DOOR

Dr. J. H. MERLE d'AUBIGNÉ.

"De dingen van korte duur verwelken gewoonlijk wanneer hun tijd voorbij is."

"In de Christusregering verkeert slechts de nieuwe mens in de staat van bloei; slechts hij heeft daarin kracht en slechts hij heeft daarin gewicht." CALVIJN.

Uit het Frans vertaald

BOEK 8

Hervorming Genève, Zwitserland en Italië.

AMSTERDAM,

B. H. BLANKENBURG JR.
1869.

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2016

INHOUD

ACTSTE BOEK.

Bewegingen van de Hervorming in Genève

EERSTE HOOFDSTUK.
DE BISSCHOP ONTVLUCHT GENÈVE OM ER NIET WEER TE KEREN.
(Juli 1533.)

De bisschop wil de secte begraven. Levendige gesprekken. Zal de bisschop de gevangenen vervoeren? Grote opgewondenheid. Duitse kooplieden en De la Maison-Neuve. Hij wil de gevangenen redden. De grondwettige orde, hersteld. De bisschop wil vertrekken. Laatste nacht. De vlucht. De bevrijding. Droefheid en vreugde. Spreekwoordelijke uitdrukking

TWEEDE HOOFDSTUK.
TWEE HERVORMERS EN EEN DOMINICANER MONNIK IN GENÈVE.
(Juni tot December 1533.)

Froment en Alexander komen. De liefderijke Salomon. Bevel om volgens de Schrift te preken. Prediking in de huizen en op straat. De bisschop verbiedt het Evangelie te preken. Stom antwoord. Men beroept een groot pausgezind prediker. Zijn komst. Hij vaart uit tegen het lezen van de Bijbel. Janin le Collonier. De Hervormers beledigd. Opgewondenheid van de priesters. Hij daagt de Luthersen ten strijde uit. Froment antwoordt. Opstand. Froment en Alexander worden verbannen. De la Maison-Neuve vertrekt naar Bern.

DERDE HOOFDSTUK.
FAREL, De la MAISON-NEUVE EN FURBITY IN GENÈVE.
(December 1533 tot Januari 1534.)

Het gerucht gaat dat het pausdom zegeviert. Farels komst. Zijn karakter. Baudichon De la Maison-Neuve. Klachten en verlangens van de Berners. Een samenzwering barst uit. Pretlikatiën aan de gewapende Hugenoten. Kersmis en Nieuwjaar. De afscheids predikingen van de Dominicaan. Men komt in de wapenen voor de Bijbel. Aankomst van de Berner afgezanten. Drie Hervormers te Genève. De Berners verlangen een openbaren redetwist

VIERDE HOOFDSTUK.
HET STEEKSPEL. (Januari tot Februari 1534.)

De Dominicaan weigert te spreken. De kerkelijke overheden verontschuldigen zich. Vrijheidszucht en onbuigzaamheid. De samenspraak en het verhoor beginnen. Verschillende beschuldigingen. Waren de Berners ook bedoeld? De beide kampioenen. De paus en de Schrift. Uitlegging door de conciliën. De priesters willen alles zijn. Bliksemslagen en spotternij van Farel. Het Roomse bisschopsambt. Predikingen en gesprekken. Vertelsels omtrent Farel. De gastheer en zijn dienstmeid. Legenden en rijmen. Een verandering wordt voorbereid

VIJFDE HOOFDSTUK.
DE SAMENZWERING. (Januari en Februari 1531.)

Hoog belang van de geschiedenis. De bisschop beraamt een coup détat. Zijn hand-

langers komen overeen die uit te voeren. Een bisschoppelijke bende verlaat het paleis. Men vermoordt twee Hugenoten. De verdedigers van de middeleeuwen. Oproer in de stad, verslagenheid van de Raad. De rechtbank en niet de opstand. Huiszoeking in het bisschoppelijk paleis. Tonelen en ontdekking. Men zoekt de moordenaars in de domkerk. De toren van het Zuiden. De schuldigen worden ontdekt. Documenten van de aanslag gevonden. Veroordeling en dweepzucht van de moordenaar. Hij wordt opgehangen en zijn broeder vlucht. De bisschoppelijke secretaris in de zaak betrokken. Het volk benoemt een Hugenootsen Staatsraad.

ZESDE HOOFDSTUK.
EEN LAATSTE POGING VAN HET ROOMS KATHOLICISME.
(Van 10 Februari tot 1 Maart 1534.)

De Dominicaner monnik voor zijn rechters. Een herroeping die afwijkt. Dominicanen en Franciscanen. De gardiaan van de Franciscanen komt te Genève. Zijn eerste prediking. Hij zegt wit en zwart. Hij gebruikt vleierij. Een doopsbediening ten huize van De la Maison-Neuve. De Evangelischen verlangen een kerk. Farel bezoekt de pater gardiaan. De paus is het beest uit de Openbaring.

ZEVENDE HOOFDSTUK.
FAREL PREEKT IN DE GROTE GEHOORZAAL VAN HET KLOOSTER IN DE STRAAT De la RIVH. (Van 1 Maart tot 25 April 1534.)

Enige Hugenoten in het klooster La Rive. De menigte snelt toe. Farel predikt. Twee tegenoverstaande uitwerkselen. Ingeving van God, vreugde van de Evangelischen. Afscheid van de Berners. Terechtstelling van Portier. De beide predikers. De Freijburgers zeggen het bondgenootschap op. De drie broeders van Farel in de gevangenis. Bezorgdheid van de Hervormer. Menselijke aandoeningen

ACHTSTE HOOFDSTUK.
EEN STOUTMOEDIGE PROTESTANT TE LYON. (1530 tot 1531.)

Een relikwiekastje. Een open tafel. Wie is Petrus? Strijd met twee priesters van Vienne. Ze verlaten de plaats. Men moet De la Maison-Neuve verbranden. Gevaar. Baudichon en Janin komen. Ze worden in de gevangenis gezet. Het gerechtshof wordt samengesteld

NEGENDE HOOFDSTUK.
BAUDICHON De la MAISON-NEUVE VOOR HET INQUISITIE HOF VAN LYON. (Van 29 April tot 21 Mei 1534.)

Onderzoek. Eerste getuigen. Ontroering in Genève. De kooplieden voor liet Consulent. De Berners. Ondervraging. Zitting in de open lucht voor het bisschoppelijk paleis. Men zal de koning bericht geven. De inquisiteurs willen hem overtuigen. Misdaad van gekwetste Goddelijke majesteit

TIENDE HOOFDSTUK.
DE TWEE EREDIENSTEN IN GENÈVE. (Mei tot Juli 1531.)

De zedenleer in de Hervorming. Een verschijning van de Heilige Maagd. Een Savoyaansche processie. Een tweede komt de stad binnen. Beelden neergehaald. De oude en de nieuwe eredienst. Het eerste Evangelische pinksterfeest. Een priester legt de ouden mens af. Omkeer. Een Malthezer ridder. Dansen en zingen op straat. Prediking op de wallen.

ELFDE HOOFDSTUK,
STOUTMOEDIGHEID van de BEIDE HUGENOTEN IN DE GEVANGENIS EN VOOR HET HOF VAN LYON. (Mei tot Juli 1534.

Het nieuwe Testament in de tuin van de gevangenis. Redetwisten. De processie en de kruisdagen. Valse getuigen. Droefheid van Janin. Men zoekt meer afdoende getuigenissen. Onderzoek te Genève door de heer de Simieux. Fierheid van Baudichon voor het hof. Hij wordt in boeien geslagen. De beschuldigde stelt zijn rechters in beschuldiging. Een heldhaftige weerstand.

TWAALFDE HOOFDSTUK.
VEROORDELING TER DOOD.
(Juli 1534.)

Gestrengheid tegen De la Maison-Neuve. Verklaring van Coutelier. De la Maison-Neuve beschuldigd van weer afval. De misdaad van leek te zijn. Lyon en Chambéry betwisten hem elkaar. Laatste eisen. Vonnis van het hof. Veroordeling ter dood. Geen zwaard in de godsdienst. Het afdoend middel.

DERTIENDE HOOFDSTUK.
DE NACHT VAN HEN 31 JULI TE GENÈVE. (Juli 1534.)

De H. Sacramentsdag. Huwelijk van een gewezen priester. Redetwist voor de raad. De doop. De beide machten verwisselen van rollen. Een aanslag wordt voorbereid. Een jacht partij. Een monnik belijdt zijn schulden op de kansel. Plan van de aanval. Plannen van de vijand. De Savoyaards komen. Raad door een Dauphinees gegeven. De kanunniken. De Savoyaards wachten het teken van aanval. De flambouw. De Savoyaards trekken weg. De bisschop, de bultenaar. De samenspanners ontvluchten. Eerbiedige waakzaamheid. De Katholieken verlaten Genève. Een aanspraak op het burgerschap. Een schrik van de nonnen. Uitgestrooide verhalen over de Hervormers.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.
EEN HELDHAFTIG BESLUIT EN EEN GELUKKIGE VERLOSSING.
(Augustus en September 1534.)

De van Diesbachs van Bern. Zending van Rudolf van Diesbach naar Frankrijk. Een verschrikkelijke noodzakelijkheid. De voorsteden moeten afgebroken worden. Het gevaar nadert. Een vluchteliug van Avignon. Moord te Penup. Gevolgen van het bevel tot afbreking. Tegenstand van de Katholieken. De la Maison-Neuve wordt vrijgelaten. Zitting in de Perzischen Toren. De gevangenen aan hun gezinnen weer geschonken. Brief van François I. Furbity opgeëist en geweigerd

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.
DE VOORSTEDEN VAN GENÈVE WORDEN NEERGEHAALD EN DE TEGENSTANDERS MAKEN VOORBEREIDSELEN.
(September 1534 tot Januari 1535.)

Ongeregeldheden van de monniken van St. Victor. Puinhopen en stemmen van het prioraat. Treurzangen. Men richt wallen op. Verblijven aan de ongelukkigen aangeboden. Bedreigingen. Hongersnood en ijzeren kring. Roverijen. Geen recht meer. Ban. Wat de burgers van Genève doen. Beroep op de paus. Vasthoudendheid aan het Evangelie en de vrijheden. Alles spant samen tegen de stad. Krachtbetoon en gematigdheid. Zwitserland tegen Genève. Vertrouwen op God. Wijsheid gaat boven kracht. De morgenzang

ZESTIENDE HOOFDSTUK.
DE KONING VAN FRANKRIJK ROEPT MELANHTON OM EENHEID EN WAARHEID TE HERSTELLEN. (Einde van 1531 tot Augustus 1535.)

Minderjarigheid en meerderjarigheid. Vreugde en vrees. Verschil tussen Hendrik VIII en François I. De Erasmianen en de politieken. De gematigde Evangelischen. De gevolgen van de plakkaten. De koning zoekt zich te verontschuldigen. Verzet van de besliste Protestanten. Gevoelens van de Zwitsers. Alle hoop schijnt verloren te zijn. Een Hervormende paus. De pauselijke partij in. Frankrijk. De derde partij. De twee Du Bellays. Wat men van Melanchton verwacht. Twee hinderpalen opgeheven. Pogingen van de bemiddelaars. Wat ze denken van François I. Een welsprekend beroep. Gewicht van Frankrijk voor de Hervorming. Melanchton wil de bisschop van Parijs voor zich winnen. De bisschop is verrukt. François I aan Melanchton. Is hij oprecht? Cornon en Brion martelaren. De kardinaal gaat op weg naar Rome. Hoop op Hervorming in Italië. De diplomaat Du Bellay aan Melanchton. Twee naturen in Frankrijk. nieuwe aandrang. De gedachte van de koning. Hij wendt zich tot de Sorbonne. De vrees van de Sorbonne. List van de kardinaal de Tournon. Was een congres van de tussenpartij mogelijk?

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.
ZAL MEN ER IN SLAGEN EENHEID IN DE WAARHEID TOT STAND TE BRENGEN?
(Augustus tot November 1535.)

Persoonlijkheid en Katholicisme. Feiten van de Duitse Hervorming. Belangrijk heid van de zending in Duitsland. Onzekerheid van Melanchton. Aandrang van de Franse gezant. Tegenoverstaande aandrang van zijn familie. Melanchton onderzoekt. Laatste aanval. Melanchton stemt toe. Zijn karakter. Hij begeeft zich tot de keurvorst. Hij verzoekt zijn toestemming. Weigering van de keurvorst. Droefheid van Melanchton. Luther denkt als hij. Hij komt bij de keurvorst tussen beide. Beweging in Duitsland. Zonderlinge vrees van de Duitsers. De bewijzen van de keurvorst. De keurvorst wint het. Gestrenge brief aan Melanchton. Droefheid van Melanchton. Vrees van Luther. Zich niet met de Staat te vermengen. De keurvorst aan de koning. Melanchton aan François I. Hij geeft Frankrijk niet op. Zijn ijver. De koning vat zijn plan weer op. Verzet van de Katholieken. De keurvorst ontvangt Du Bellay. Du Bellav voor de vergadering. Zijn rede. Tussenkomst ten gunste van de Evangelischen. De beide partijen verklaren zich. Het pausdom. Transsubstantiatie. Mis. Beelden. Vrije wil. Vagevuur. Goede werken. Kloosters. Ongehuwde staat. De twee soorten. De Sorbonne. De rechtvaardigmaking. De Hervorming van François II. Tussenkomst ten gunste van de verdrukten. De staatkundige alliantie. De twee rollen van. François I. De gemeenschap van de heiligen.

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.
HET EVANGELIE IN HET NOORDEN VAN ITALIË.
(1519 1536.)

Vlammen in Italië. De Boekverkoper van Pavia. De boeken van de Hervormers. Geestdrift voor Luther. Ongerustheid van de paus en van de kardinalen. Venetië. Roselli aan Melanchton. Verscheiden springende bronnen. Een kind aan de voet van de Alpen geboren. Studiën en geestelijke behoeften van Curione. Hij leest Luther en Zwingli. Hij vertrekt naar Duitsland. Hij wordt gevangen genomen. Hij wordt in het St. Benignus huis gezet. De relikwiekas en de Bijbel. Curione gedurende de pest. De predikers van het pausdom. Aanval en verdediging. Curione in de gevangenis gezet.

Geketend. Hij herkent zijn gevangenis. Hij zoekt naar een middel van ontkoming. Een wonderlijk middel. Hij ontkomt, Hij leert te Pavia. Renée van Frankrijk. Mecenas en Doreas. Opwekking van het christendom. Gasten van de hertogin.

NEGENTIEN DE HOOFDSTUK.
HET EVANGELIE IN HET MIDDEN VAN ITALIË. (1520 1536.)

Karakter van Oechino. Hij zoekt het heil in het kluizenaarsleven. Een contrast. De schrift en de bediening. Groots toevloed van volk. Zijn prediking. Een kind van Florence. De ijver om te leren. Hij studeert en predikt. Aonio Paleario. Hij gaat van Rome naar Sienna. Een gedicht op de onsterfelijkheid. Paleario overschrijdt de drempel. Zijn vrouw en zijn kinderen. Lust voor het landleven. Zijn vriend Bellantes. Samenspanning tegen Paleario gesmeed. Faustus Bellantes maakt er hem mee bekend. Paleario blijft standvastig. Zijn vrouw. De Hervormers. Twaalf beschuldigers. Ze verschijnen voor de aartsbisschop. Alles schijnt hem tegen te zijn. Zijn vrees. Hij verschijnt voor de senaat. Oratio pro se ipso. De Duitsers. Pleitrede voor de Hervormers. De studiën uit de duisternis te voorschijn gebracht. Jezus Christus. Woorden van een martelaar. Zijn vrienden en zijn vrouw. Zijn loslating. Zijn vertrek. De Evangelischen van Bologna. Hun adres aan de Saksische gezant. Paulus uitgelegd.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.
HET EVANGELIE TE NAPELS EN TE ROME.
(1520 1536.)

Alonso Vakles te Worms. Een samenspraak van Valdes. De kastijding van God. Goed en afkeuring. Mercurius en Charron. Satire. Juan Valdes te Napels. Invloed van Juan Valdes. Chiaja en de Pausilippus. Bekering van Petrus Martyr. Een prediking van Vermigli. Het vagevuur. Tegenstand. Een jonge kamerdienaar bekeerd. Calvijn aan Galeazzo Caraccioli. Beroemde vrouwen te Chiaja. De gedachten van Chiaja. Oechino predikt te Napels. De driemannen. De keizer komt te Napels. Gesprek tussen Giulia en Valdes. De volmaaktheid. De verzekerdheid van de zaligheid. Nederigheid. De koninklijke weg. Overdenkingen. De predikers van fabelen. Goede hoedanigheden en gebreken van Valdes. Bevelschrift tegen de Luthersen. Carnesecchi. Hij is secretaris van Clemens VII. Zijn samenkomst met Karel V. Bekering van Carnesecchi. Verschillende soorten. Een arm student. Hij acht slechts op de schatten des hemels. Gast van Giberto en Caraffa. Het geloof van Flaminio. Hij bestrijdt en bemint Carnesecchi. Hij treedt het Katholicisme nader bij. Het oratorium van de Goddelijke liefde. Zijn leden. Een Evangelische monnik. Een Venetiaans senator. Invloed van Conterini. Vreemde roeping. Hij neemt het kardinaalschap aan. Hij handhaaft zijn onafhankelijkheid. Gezichtspunt van Conterini. De dageraad in Italië. De twee legers. Verwachtingen. De tijden van Rome. Eer aan de martelaren

BEWEGINGEN VAN DE HERVORMING TE GENEVE, IN FRANKRIJK, DUITSLAND EN ITALIË.

EERSTE HOOFDSTUK.

De bisschop ontvlucht Genève om er niet meer te komen. (Juli 1533.)

Wij hebben gezien hoe de Hervorming zich uitbreidde in het hart van een groot volk, wij zullen thans haar vorderingen gadeslaan bij een van de kleinste. De val van Wolsey in Engeland en de vlucht van de bisschop vorst te Genève zijn twee geschiedkundige datums welke enige overeenkomst hebben; na de verdwijning van die beide prelaten, namen de gemoederen een zekere vlucht, en ging de Hervorming met beslister stappen vooruit. Die twee landen staan tegenwoordig, wat hun belangrijkheid betreft, op de twee uiterste punten in de rij van de volken; maar in de zestiende eeuw speelde de nederige stad aan het meer Leeman in de kerk van Christus een belangrijker rol dan het machtige Albion.
Calvijn en zijn school deden meer dan de Tudors, de Stuarts en hun doctoren, om de terugwerkende macht van het pausdom tegen te gaan en de zege te verschaffen aan het waarachtige christendom. De zestiende en de zeventiende eeuw hebben Genève verklaard tot de tegenvoeter van Rome, en werkelijk bood de kleine afdeling, welke onder haar vaandel optrok, bijna twee eeuwen lang het hoofd aan het machtige en goed geregelde leger der Roomse hogepriesters. Evenmin als wij Wittenberg vergeten hebben, zullen wij Genève vergeten. De geschiedschrijver mag de kleinen niet voorbijgaan, welke ook hun deel hebben gehad in de omwentelingen van de menselijke geest. Aan hen die in de heilzame schaduw van de grote Evangelischen eikenboom en onder zijn groene takken rusten, moet men de geschiedenis van de eikel, waaruit hij ontstaan is, verhalen. Wie de nederige dingen veronachtzaamt kan de grote niet verstaan. "De Heere" zegt Calvijn, "geeft met opzet aan zijn rijk een klein en verachtelijk begin, opdat zijn Goddelijke kracht des te beter erkend word, als men een voortgang ziet, die men nooit verwacht had.

De 1 Juli 1533 was de bisschop van Genève zijn stad weer, binnengetrokken met behulp van de priesters, van de Katholieken, van de Frijburgers en de Mamelukken, met het voornemen om die secte, gelijk hij de Hervorming noemde, te begraven. Verscheiden van de getrouwste vrienden des Evangelies waren op de de vlucht of in de bisschoppelijke gevangenis; vijandelijke troepen vertoonden zich om de stad en ieder verwachtte een zegepraal van de Roomse partij. Het boompje zou gewelddadig worden uitgetrokken alvorens enige schaduw gegeven te hebben. Maar wanneer God onder een volk een zaad van godsdienstig, "of zelfs staatkundig leven heeft gestrooid, dan zegeviert dat leven, niettegenstaande al de tegenstand van de mensen. Er zijn rotsen en bergen welke de loop van de grote wateren schijnen te moeten tegenhouden; en toch volbrengen de stromen hun loop. Pieter De la Baume, ten hoogste verstoord, stampte met de voet op de Genèefse grond om de Hervorming en de vrijheid te verpletteren; maar door dat te doen opende hij een afgrond waarin zijn vorstelijke rechten, zijn bisschoppelijke voorrechten, cijns, inkomsten, priesters, monniken, mijters, beelden, altaren, kortom de gehele godsdienst van de Roomse opperpriesters zouden verzinken.
Maakte de bisschop veel beweging, het volk evenzeer. Niet alleen krachtige mannen getuigden tegen de misbruiken van het pausdom, ook vrouwen prezen luide de

voorrechten van het Evangelisch geloof. Eens (het was in Juni of Juli 1533) had een van de laatste een groot gezelschap bij zich, waarbij twee heren uit de naburige omtrek, de heren de Simieux en de Flacien, "daarbij zeven of acht van hun bedienden," tegenwoordig waren. De vrouw van Baudichon De la Maison-Neuve beleed daar de Evangelische waarheid. Toen de Simieux de Genèefse dame tegensprak zei zij: "O, men kan wel zien dat gij een goed papist zijt!
"En dat gij een goed Lutherse zijt," antwoordde de Simieux terstond daarop. "Gave God," riep Mevrouw de Baudichon uit, "dat wij het allen waren, het is een goede zaak en een goede wet." De twee edellieden hadden er genoeg van; ze groetten de dames, en hun acht bedienden volgden hen. Een ander voorval bewees nog beter de geest des tijds.

Een Evangelischgezinde, Curtet, was vermoord. Verscheiden Hugenoten vonden het vreemd dat, terwijl hun tegenstanders een mens, een wezenlijk beeld van God, doodden, men de beelden van hout, linnen of steen moest eren. Er bestaat in Genève een plek gronde, met recht beroemd, waarop vroeger liet kasteel stond van de koning van Bourgondië, Gondebaud, waaruit eens zijn nicht Clotilde wegvluchtte om Clovis te huwen en te bekeren; een zeer oude boog, eerst sinds enkele jaren afgebroken heette toen de poort van het kasteel. Dicht bij deze deur bevond zich een beeld van de Heilige Maagd, het voorwerp van een grote verering. Enige Lutheranen van mening dat het een lastering tegen Gods Zoon was om van de Maagd het heil van de wereld te maken, begaven zich naar de poort van het kasteel (het was de 12 Juli 1533), namen het beeld weg, verbrijzelden en verbrandden het.
De bisschop begreep dat die mensen tot alles in staat waren en besloot de hoofden van de Hugenoten die hij in de gevangenis had geworpen, buiten toegang te stellen. Het gerucht verspreidde zich dat hij in het geheim schuiten liet gereed maken om de gevangenen des nachts naar Fryburg of naar het kasteel van Chillon te zenden, en er mee te doen naar zijn goedvinden. De gehele Hugenootse bevolking was verslagen; ieder legde de buks op de schouder; de compagnieën verzamelden zich; Philippus, de kapitein generaal, beval de toegangen tot het meer te bewaken en zich te verzetten tegen het vervoeren van de gevangene burgers.
De edele geestdrift, welke de Hervorming in de gemoederen ontstak, verhief de mens, terwijl de wijsgerige onverschilligheid van de geleerden en priesters hem slechts vernederd en verlaagd hadden. De inwoners van Genève, vol liefde voor recht en vrijheid waren bereid om liet kostbaarste wat ze hadden te wagen om te beletten dat onschuldige burgers onrechtvaardig werden veroordeeld en een door de paus gezonden prelaat zich rechten aanmatigde welke alleen aan de overheid toekwamen, die het volk zich koos. Een buitengewone geestdrift bezielde alle gemoederen, en veel Hugenoten begaven zich naar de oevers van het meer. Pieter Verne, gebruik makende van de duisternis, begaf zich in de boten, welke aan de kant waren vastgemaakt en sneed de riemen en touwen los, waarmee men de riemen vastmaakte, zodat men ze niet kon gebruiken, noch trekken noch zwemmen, zegt de tekst. Talrijke patrouilles doorkruisten steeds de straten; bij de gewapende lieden hadden zich jonge en oude burgers gevoegd, voorzien van " vuuruurwerken," d. i. Van stokken met ijzer beslagen aan wier einde verscheiden aangestoken lonten waren vastgehecht, waarvan men zich toen bediende om de buksen aan te steken. Het vreselijk uur waarin het misbruik, dat de vorsten van hun macht maken, hun val verhaast, was eindelijk aangebroken voor de Genèefse bisschop. De la Baume en zijn aanhangers, welke uit hun ramen het spraakgebruik op het meer van Genève hoorden, hielden het voor de woorden van de roeiers die daar aanwezig waren.

De la Baume en zijn aanhangers die uit hun ramen de opgewonden benden zagen voorbij trekken, verbaasden zich over de menigte schutters waarvan de stad zo op eenmaal wemelde. "Men berichtte hun dat er voor één schutter drie of vier waren, hetgeen die van het kasteel grote schrik aanjoeg."
Een ander vuur ontstelde hen nog meer: een staartster liet zich in de maand Juli aan de hemel zien. Echter ontbrak het de Hugenoten aan een man die de zaak aanvatte; ze zouden hem vinden in Baudichon De la Maison-Neuve.

Het Lutheranisme van die burger dagtekende van ouds. Hij was een groot vriend van Jan Lullin; deze nu bezat; gelijk men zich herinneren zal, de herberg " de Beer," die toenmaals zeer bezocht werd door Duitse kooplieden, voor het grootste gedeelte Lutheranen. Enige kooplieden uit Neurenberg, de Toquer:s genaamd, waren er aangekomen gedurende de vasten van 1523. De la Maison-Neuve, die veel zaken met Duitsland deed, kwam hen vaak bezoeken en at en dronk niet hen. Het gesprek was zeer levendig en liep gewoonlijk over de godsdienst. De kooplieden van Neurenberg hadden reeds vóór 1523 het Evangelie gehoord uit de mond van Osiander, en ze zochten het alom waar ze kwamen te verspreiden. Hun gesprekken troffen De la Maison-Neuve des te meer " omdat er in gezegden tijd nog generlei melding werd gemaakt van Lutheranisme in Genève, of althans zo goed als niets." Een jong man van Lyon, van omtrent vijf en twintig jaren, zeer gehecht aan de Roomse kerk, toen in dienst van Lullin, met name Jan Demai, luisterde met aandacht naar het gesprek van de Duitsers met Baudichon, onder het tafelbedienen, en bewaarde alles in zijn geheugen. De stoute burger ontzag zich niet en zei zowel onder het middagmaal als onder het avondeten: "God heeft de vasten niet ingesteld. Het is dwaasheid bij de priesters te biechten, want ze kunnen niet vrijspreken. Het is een misbruik de mis te gaan horen. Alle godsdienstige orden, zowel bedelmonniken als andere, zijn dwaasheid." "Wat wilt gij dan met de monniken doen?" vroeg een van de gasten. "Men moet ze allen aan het bebouwen van de grond zetten," antwoordde hij. "zo gij zulke redenen uitspreekt," zeide een Katholiek, "zal de kerk u de begrafenis weigeren."
Hij antwoordde: "Als ik sterf wil ik geen lijkpredicatie bij mijn begrafenis hebben, evenmin als klokkengelui. Ik zal mij laten begraven waar het mij zal goeddunken." De gezegden van B. De la Maison-Neuve bleven niet binnen de herberg " de Beer;" men sprak er aldra van in de stad en de omstreken. "Die man," zei men overal, "is een van de voornaamste Lutheranen en staat op de eerste rei van hen die ze aanmoedigen." Dat zou hij ook doen.

De 12 Juli 1533 was Baudichon de gehele dag in het veld geweest, om zijn oogst te bezorgen. Toen hij des avonds van het veld terugkwam, was hij zeer verbaasd een buitengewone wacht aan de stadspoort te vinden. Gevraagd hebbende naar hetgeen er plaats had, vernam hij dat de bisschoppelijken de gevangenen naar sterke kastelen zouden overvoeren. Direct besloot hij de bisschop, maar alleen door vrees, te noodzaken om de wettigen weg te volgen. Hij verzocht aan vijftig van zijn meest besliste vrienden een met ijzer beslagen stok te nemen en vijf lonten aan het einde vast te maken; daarop verbergdo hij die allen in een huis niet ver van het bisschoppelijk gebouw. Al spoedig bedekte de duisternis de stad; niemand was op de straten te zien, dan enige patrouilles. De la Maison-Neuve beveelt aan de mannen van zijn bende hun lonten te ontsteken; hij stelt zich aan hun spits; ze houden in de linkerhand de stok en in de rechter hun degen; ze trekken door de poort van het paleis, komen tot in de vertrekken van de Vorst, stellen zich aan hem voor, omringen hem met hun twee honderd vijftig lichten, en Baudichon, het woord opvattende, eist van hem de

gevangenen aan hun wettige rechters over te leveren. De bisschop zag met ontsteltenis die troep mensen, die degens, die vreemde vuren aan; het nachtelijk uur vergrootte nog zijn vrees en hij meende zijn laatste uur gekomen te zijn zo hij niet toegaf. Baudichon dacht daarover niet eenmaal, maar Pieter De la Baume gaf, uit vrees voor een geweldigen dood, de gevraagde order; daarop trok de bende voor hem heen met haar lonten, verliet het bisschoppelijk paleis, en gaf de Hugenoten die gevangen waren over aan de syndicussen. Deze leverden hen over aan de cipier van de zelfde gevangenis "om hen veilig te bewaren op verbeurte van zijn leven." Ze waren dus overgegaan uit de willekeurige macht van de bisschop onder het wettig gezag van de raadsleden. Alles was weergekeerd tot de grondwettige orde.

De bisschop bracht een zeer onrustige nacht door. Die Hugenoten, die flambouwen, die degens waardoor hij omringd was geweest benamen hem de slaap, en toen de dag was aangebroken, was hij, zowel als zijn hovelingen, geheel van zijn stuk gebracht. Het was zondag de 13 Juli; welk een zondag! "Ik wil vertrekken," zei de kerkvoogd tot zijn dienaars. Toen het gerucht van dat aanstaande vertrek zich verspreid had, liepen enige kanunniken toe om de bisschop zulks af te raden, maar hij herhaalde: "Ik wil weg." Tevergeefs stelden zijn aanhangers hem voor dat indien hij heenging het katholieke geloof, de bisschoppelijke waardigheid, het vorstelijke gezag, zijn inkomsten. alles verloren was; niets kon hem bewegen. Hij wilde vertrekken. Een Thomas Becket zou op zijn post omgekomen zijn, maar Pieter De la Baume, "zeer warm voor zijn eigen persoon," zegt een document van die dagen, "was meer dan koud voor de kerk."
Een gedachte evenwel verontrustte de beschroomde bisschop, en de stap van de syndicussen Du Crest en Coquet, welke hem kwamen smeken zijn stad en zijn kudde niet te verlaten, deed slechts zijn angst toenemen. De Hugenoten, dacht hij, zullen mijn vertrek vernemen, zullen mij wellicht tegenhouden en naar het kasteel terug voeren. Hij droomde van niets anders dan van vervolging, hij zag slechts gevangenis, degens en lijken. Hij besloot de syndicussen te misleiden en beloofde hun vast binnen zes weken terug te komen; maar hij nam zich voor Genève niet weer te zien. Daarop vroeg hij van de overheid honderd twintig schutters om de volgende dag zijn vertrek te beschermen.
De syndicussen besloten de raad samen te roepen; de deurwaarders klopten aan de deuren, de leden van de raad verlieten hun bed. Gen,ve wilde de bisschop behouden, terwijl de bisschop de stad wilde verlaten. De Raad stelde vast dat de syndicussen de volgende dag, bij het aanbreken van de dag (uit vrees dat de prelaat zeer vroeg zou vertrekken) hem zouden bezoeken en hem zouden aantonen dat hij behoorde te blijven.

Nauwelijks hadden de syndicussen hem verlaten, of de bisschop was in nieuwe angsten vervallen. Hij dacht dat de aanvraag van honderd twintig schutters de tijding van zijn vertrek zonde verspreiden, dat de Hugenoten de wapens zouden opvatten, dat hij zich tussen twee partijen zou bevinden met pieken en buksen gewapend. Beter zich te haasten, alleen, des nachts of met het krieken van de dag met stille trom, te verhuizen, voordat de syndicussen de tijd hebben de Raad bijeen te roepen, hetgeen naar men meende, niet zou plaats hebben vóór de morgen. Niemand begaf zich ter ruste in het kasteel; ieder was aan het werk om het vertrek voor te bereiden en men droeg zorg dat niets de drukte van binnen naar buiten te kennen gaf.
Deze nacht was verschrikkelijk. Twee spoken verschenen de bisschop en joegen hem schrik aan: het Evangelie en de vrijheid; alleen de vlucht kon hem aan beide doen

ontsnappen. Maar wat zou de hertog, wat de paus zeggen? Om zijn geweten gerust te stellen schreef hij in het laatste ogenblik een brief aan de Raad, waarin hij die bezwoer de vergaderingen van de Evangelischen te beletten en de Roomse godsdienst mordicus te handhaven. Dit was zijn gewone uitdrukking.
De dag was op het punt van aan te breken, men was aan het bisschoppelijk paleis in grote onrust, alles was voor de vlucht gereed. Op dat ogenblik klopt men aan de poort. Welk een onverwachte tegenspoed! het zijn de vier syndicussen; de bisschop heeft enige minuten te lang gewacht. De heren komen binnen, ze bezweren Pieter De la Baume in naam van de vrede, het vaderland, de godsdienst. Ze tonen hem de gevolgen van zijn vertrek aan; de vorstelijke macht die inee stort, de Republiek die zich op haar puinhopen verheft, de Kerk van Rome die verdwijnt, die van de nieuwelingen welke tot stand komt.
Doch niets was in staat de bisschop te doen buigen. Hij bleef ongevoelig als een standbeeld. Toen smeekten ze hem orde te stellen op de staatszaken, en met het oog op zijn afwezigheid een vicaris, een officiaal en een rechter van appel te benoemen. Pieter De la Baume weigerde alles. Een enkele gedachte hield hem slechts bezig, hij wilde vluchten. "Helaas!" zeiden de gematigde Katholieken, "hij stelt geen orde op de Staat, en wat de Kerk waarvan hij de herder is betreft. "hij laat de schapen aan zichzelf over." Toen de syndicussen vertrokken waren, gaf de prelaat het teken tot vertrek. Er is geen ogenblik te verliezen, dacht hij, want het zal spoedig helder dag worden, en wie weet of de overheidspersonen, die zo zeer op zijn blijven gesteld zijn, geen orders geven om hem tegen te houden! Laat ieder zijn plicht doen! Geen minuut uitstel! De bisschop wachtte zich wel door de hoofdingang van het bisschoppelijk huis, noch door de gewone stadspoorten te gaan. Hij moest langs verborgen wegen de stad uit. In de onderaardse gewelven van het paleis bevond zich een gang, welke uitkwam op een weinig bezochte straat, de straat du Boute, thans die van de Fontein. Langs deze straat kon de bisschop geraken aan een verborgene deur in de stadsmuur aangebracht, welke Froment noemt de valse poort van het zout.
Dan was Pieter De la Baume buiten Genève, en was gered. De bisschop verliet dus zijn vertrekken, daalde in het laagste gedeelte van het paleis af en ontsnapte dat gebouw (thans een gevangenis) gelijk een boosdoener die zijn kerker ontvlucht. Zijn staatsdienaars waren verslagen; ze zouden de fiere Hugenoten hebben willen verdelgen, en nu moesten ze hun vrij baan geven. De bisschop zelf, verplicht zijn paleis te verlaten, en zijn macht over te geven, was van spijt vervuld. Hij zag met bezorgdheid voor zich uit en vreesde op elke hoek van de straat de Hugenoten te zien aankomen; de aanslagen door hem gesmeed tegen de vrijheid van de burgers waren niet geschikt hem gerust te stellen en in zijn angst verdubbelde hij zijn schreden.
De vluchtende troep bereikte *de valse poort van het zout;* de prelaat had de sleutel; hij kwam er door en aan de oevers van het meer; daar geen enkele vijand zich vertoonde, stapte hij in de schuit die hij had doen gereed houden en bereikte de linker oever. Dadelijk besteeg hij een paard dat ook gereed stond en vertrok in een draf. Hij gevoelde den last die hem op het hart lag lichter worden naar mate hij zich verwijderde. Nu zullen die woeste Hugenoten hem niet meer kunnen beroeren, en hij zal " goede sier" kunnen maken. "Hij begaf zich naar den toren van May en is later niet teruggekomen," zegt de kroniek.
Baudichon De la Maison-Neuve was alzo boven verwachting geslaagd. Niet alleen waren de gevangenen aan de onwettige macht van den bisschop ontrukt, maar ook de kerkvoogd zelf was verdwenen. Enige Hugenoten, dié met hun vurige uurwerken zwaaiden, waren vol doende geweest om Genève te bevrijden; geen slag met de degen was er gegeven, "Gelijk op het geluid van de bazuinen van Gideon," zeiden de

Evangelischen, "en op het gezicht van zijn fakkels, de Amalekieten en Midianieten in de nacht wegvluchtten, alzo zijn ook deze bisschop en de zijnen gevlucht op het geluid van de wapens en op het gezicht van het vuur."

In de morgen van de 14 Juli verbreidde zich het gerucht van des bisschops vertrek al vroegtijdig door de ganse stad. De Katholieke leden van de Raad, door een meinedige vorst verlaten, gevoelden zich van toen af onbekwaam weerstand te bieden aan de stroom welks golven met een onweerstaanbare macht nader kwamen. "Alle Katholieken, zegt zuster Jeanne, waren grotelijks bedroefd." De paus berispte de bisschop zijn Kerk te hebben verlaten en ver weet hem zijn lafheid. "Nu die ellendige stad haar vorst en herder heeft verloren," zei men in Italië, "zal ze de schuilplaats worden van alle schelmen en de zetel van de ketterij."
Maar hetzelfde wat de pausgezinden zoveel droefheid gaf, veroorzaakte bij de Evangelischen een grote vreugde. De vorst deed volgens hen door te vluchten afstand van een overweldigde macht, en de burgers kwamen weer in het bezit van hun rechten. De zon ging, volgens de oude stijl van het Roomse hof) voor Genève onder; maar ging volgens de nieuwe des Evangelies op, en Genève, door haar stralen verlicht, zou aan andere dat Goddelijk licht mee deden!
De 14 Juli 1533 viel in die stad die dubbelzinnige macht, welke twee zwaarden in de hand wil voeren. Van toen af zijn ook andere bisschopsvorsten zelfs in de meest Katholieke landen verdwenen, en de laatste, die van Rome, wankelt op zijn troon. Zodra het Genèefse volk die karakterlozen en onmeedogende prelaat niet meer zag, dacht het ook niet langer aan hem en bekommerde zich niet meer om hem. Er kwam zelfs een spreekwoord in zwang dat nog in onze dagen gehoord wordt: van toen af werd van iemand, die niets dan een volslagen onverschilligheid inboezemde, gezegd: *Ik geef niet meer om hem dan om Baume.*

TWEEDE HOOFDSTUK.
Twee Hervorming en een Dominicaner monnik in Genève.
(Juli tot December 1533.)

De bisschop was van zijn troon gestort en met hem een despotisme dat stoutweg de volksvrijheden overweldigde; de wettige overheden zetten zich opnieuw op hun ivoren zetels en met hen de vrijheid en het recht. Ze deden onderzoek naar de zaken van de burgers van welke Pieter De la Baume zich zonder vorm van proces meende te ontdoen. De enige man, die van de dood van Wernly kon beschuldigd worden, Pieter l'Hoste, was gevlucht in de kerk van de Dominicanen, waar de bisschop zich wel gewacht had hem te vervolgen, De syndicussen begaven er zich heen. Tevergeefs omvatte die ongelukkige, aan al zijn leden bevende, het altaar en riep uit: Ik beroep mij op de vrijheden aan dit heiligdom toegestaan!" Hij werd gevat en liet onderzoek begon. De onschuld van de gevangen Hugenoten werd er door aan liet licht gebracht, en het bleek dat alleen het geweld van de kanunnik, van het hoofd tot de voeten gewapend, en zijn tegenstanders met groot geschreeuw uitdagende, het oproer waarbij hij omgekomen was veroorzaakt had. Evenwel geloofden de overheidspersonen dat het bloed van de kanunnik het bloed eiste van hem die het vergoten had. Pieter l'Hoste, de stadsvoerman, ontkende de doodslag toegebracht te hebben, maar bekende Wernly geslagen te hebben; hij werd veroordeeld en onthoofd. Al de overige gevangenen werden losgelaten.
Claudine Levet bleef alleen in rouw gedompeld; haar echtgenoot was steeds gevangen op het kasteel van Gaillard en de slotvoogd weigerde hem los te laten. De Raad

verzocht de heren van Bern, die te Genève als afgevaardigden waren gekomen, ten gunste van de gevangene te spreken, en de 4 September begaf zich een hunner, van J. Lullin en C. Savoye vergezeld, naar Ville la Grand, op een mijl afstand van de stad, en Aimé Levet werd hun overgegeven.
Terwijl deze vrome man in de gevangenis van Gaillard had gezeten, hadden de beledigingen waarmee men hem overladen had, de hardheid van de gevangenisstraf, de bijna zekere dood die hem dreigde, aan zijn geloof een nieuwe leven gegeven; toen dan ook de slotvoogd hem uit zijn boeien verlost had, had hij besloten zijn bevrijding dienstbaar te maken aan de verhaasting van de zegepraal des Evangelies. Ternauwernood aan zijn huisgezin teruggegeven, schreef Aimé Levet aan de Evangelist, die tot kerk de marktplaats, de bank van een visvrouw tot kansel had gehad, namelijk, Antonie Froment, en bezwoer hem terug te keren.
Deze aarzelde niet, en in het bewustzijn dat de werkzaamheden die hem wachtten de kracht van een enkel mens te boven gingen, verzocht hij een Parijs en broeder, die zich toen in Waadtland bevond, hem te vergezellen; het was Alexander Canus, ook wel Dumoulin genoemd. Op zekere dag dan zagen Aimé en Claudine Levet de beide Evangelisten komen. De een bleef bij hen te Saint-Gervais, aan de rechter oever, en de andere ging naar Claude Salomon, ligt bij de Molard, op de linker oever; daar ze zich in de twee deden bevonden, waaruit de stad bestaat konden ze alzo het werk onder elkaar verdelen.
Salomon, die met Levet de eer en het gevaar deelde om de Evangelisten te herbergen was even zachtzinnig als zijn vriend De la Maison-Neuve levendig en soms driftig was. Eens, kort na de vlucht van de bisschop, ontmoette deze laatste op straat twee aanhangers van de prelaat die hij verdacht hield van het smeden van enig boos plan; dat gezicht deed zijn bloed koken, en hij riep uit: "Er zijn zoo veel verraders hier. De hand jeukt mij om die verraders eens duchtig af te rossen!"
Het plichtgevoel weerhield hem, hij deed hun niets. Maar Salomon, kalm, vol verdraagzaamheid en ontferming, had niets van die voorbijgaande opwellingen en hield zich alleen bezig met het bezoeken van zieken en armen en het herbergen van vreemdelingen welke door de Roomse vervolgingen naar Genève gekomen waren. "Ach, zei hij, die arme vluchtelingen zijn hulpbehoevender dan alle andere!"
Zijn vrouw, "die volstrekt niet teer noch gemakzuchtig was," wijdde hun haar zorgen. Ze waren de Gajus en de Dorkas van de Schrift.
Froment en Alexander, aan de beide kanten van de Rhóne wonende, predikten het Woord "bij de huizen" met kracht, zodat het geloof zich heinde en ver uitbreidde gelijk de wijngaardrank"; de oude ranken schoten jonge knoppen die wortel vatten en nieuwe ranken voortbrachten. De ontstelde priesters riepen dat, zo deze leer bij voortduring aldus gepredikt werd, het gehele land spoedig door die secte zou besmet wezen. Ze wendden zich tot de bisschop, die zich op zijn kasteel bevond onrustig en ontsteld, vol berouw over zijn schandelijke vlucht. Die fout willende uitwissen, antwoordde hij de 24 October, dat, men binnen Genève alleen naar de oude gewoonte moest preken. De verheugde priesters gaven die brieven van de kerkvoogd aan de Raad over. Maar het lafhartig gedrag van de bisschop had de overheid ontstemd. De Raad antwoordde: *"Predikt het Evangelie, en zegt niets dat niet uit de Heilige Schrift kan bewezen worden."*
Deze belangrijke woorden, welke aan de Hervorming gewonnen zaak gaven, worden letterlijk aldus gelezen in de officiële registers.

Groot was de blijdschap onder de Hervormden. Ze zagen in die woorden een besluit waardoor het Evangelisch christendom in Genève, gelijk in de derde en vierde eeuw

de Evangelisch een geoorloofde godsdienst werd, en hun toestond een kerk te vormen, welke vrij zou wezen, zonder heersend te zijn. Hetzelfde feit is in andere tijden en andere landen gezien.
Van toen af begaven allen, die enige lust voor het Evangelie hadden, zich naar De la Maison-Neuve of andere Hugenoten, en verzamelden zich in de grootste kamer van het huis. Weldra trad de Evangelist binnen, plaatste zich voor een tafel, gewoonlijk naar het schijnt, onder de mantel van een brede schoorsteen die in de zaal vooruit stak; daarop verkondigde hij het Woord Gods. Die Evangelisten schreeuwden niet luidkeels, ze spraken niet met bitterheid gelijk andere en maakten niet veel gerucht; maar ze lokten de zielen uit om onbevreesd tot Christus te naderen, daar hij zachtmoedig is en nederig van harte, en die eenvoudige maar hartelijke prediking trok de hoorders aan. De bisschop schreeuwde wel dat het maar een opgesierde taal, een geveinsde hartelijkheid was, maar het getal hoorders werd zo aanzienlijk dat de twee Evangelisten in de straten en pleinen van de stad moesten preken, zoals in de Molard, aan de voet van Coutance, en op andere plaatsen meer.
Nauwelijks verschenen ze op een plaats of een talrijke menigte verenigde zich om hen heen, de hoorders verdrongen elkaar bijna en de levende woorden, welke tot hen gesproken werden droegen meer vrucht dan geleerde of platte redevoeringen in fraaie kerken uitgesproken voor schapen die op hun gemakkelijke zitplaatsen in slaap geraakten. "Dat preken bij de huizen, op de straten en pleinen van de stad," zei Froment zelf, "is niet zonder levensgevaar, maar zeer tot bevordering van het Woord en tot afbreking van het pausdom."

De Katholieke partij werd ongerust; haar hoofden hielden een vergadering, en de procureur fiscaal, de hofdienaars van de bisschop, de priesters, "zeer verbitterd tegen de twee Hervormers," besloten hen gevangen te nemen. Zodra een vergadering bijeen kwam, liepen de stadsdienaars samen en kwamen er onverwachts bij. "Maar nauwelijks zag men de hellebaarden blinken, of de gelovigen, sterk in getal toegenomen, deden hun plicht, omringden hun leraars en lieten hen ontsnappen." Bij gevolg legde de bisschoppelijke politie het met moer slimheid aan; ze bespiedde de predikanten, en overviel hen als ze hen alleen zagen, niets minder bedoelende dan hun het leven te benemen." Maar deze toeleg van de priesters vermeerderde de eerbied die uien de Evangelisten toedroeg. "Ziet! zei men in de huizen der Hugenoten, die vervolgingen zijn vaandels waaraan men kan zien dat ze uitmuntende dienstknechten van Christus zijn."
De bisschop, die veel berouw had zijn bisschoppelijke stad verlaten te hebben, kon nergens rust vinden; men zag hem nu eens in de toren van May, dan weer te Lons le Saulnier" dan te Arbois, dan weer elders. De gedachte dat twee Hervormers te Genève zijn plaats waren komen innemen, verontrustte hem; en toen hij zag dat men zich niet bekommerde om zijn bepaald verbod van het Evangelie te preken, dat hij de 24 October uitgevaardigd had, was de verbittering van de kerkvoogd ten top gestegen. Wij moeten, zei hij, die ziekte met een krachtig middel te keer gaan. En zo liet hij de 20 November open brieven schrijven aan zijn procureur fiscaal gericht.

De grote Raad vergaderde de 30 November om die aan te horen. "Wij bevelen," zei de bisschop, "dat niemand in onze stad Genève predike, uitlegge, late preken of uitleggen, in het geheim of openlijk, en op welke wijze ook, de heilige bladen, het heilig Evangelie, indien hij daartoe niet onze uitdrukkelijke vergunning heeft bekomen, zulks op straffe van een eeuwige uitbanning en honderd pond boete."
De Tweehonderden (Grote raad) waren stom van verbazing; de Evangelischen van

verontwaardiging en de betergezinde Katholieken bogen het hoofd. Een bisschop die het preken van de gewijde bladen, des heiligen Evangelies verbood! verbood in de tijd (De advent) waarop men gewoon is openlijk te preken; die met de ban dreigde al wie het predikte! Verbood dat men het leerde op welke wijze ook! Ons te verbieden het zelfs in onze hoven, tuinen en elders te lezen? Geen kamer, kelder, keuken noch zolder uitgezonderd. De apostel Paulus verklaart evenwel dat men het Evangelie van Christus zijn loop moet laten! De ontroering van de grote Raad was zo groot, dat elke beraadslaging onmogelijk werd; de gehele Raad stond op en ging uiteen. Dit zijn de bewoordingen van het proces verbaal. Zodanig was het stomme, maar krachtige antwoord dat Genève zijn bisschop gaf.

In de stad was de ontsteltenis nog groter. Men hoorde gemompel, zuchten, maar ook bittere toespelingen en kwinkslagen. "Weet gij het nieuws al," zeiden sommige Hugenoten, "de bisschop zal met trompetgeschal doen bekend maken dat hij ons allen verbiedt van God en Christus, zo wel goed als kwaad te spreken."
Dit onzinnige verbod was als olie in het vuur; het preken werd menigvuldiger en de onverschilligen zelfs begonnen de Schrift te lezen. Froment en zijn vrienden verspreidden met milde hand Evangelische boeken, voornamelijk het nieuwe Testament, en onderscheidene nieuwe uitgegeven geschriften, de Verborgen Waarheid, de Broederschap van de Heilige Geest, de wijze van de doop, het Avondmaal van Christus, het Boek van de Kooplieden. De drukker De Vingle en een van zijn bedienden, Grosne genoemd, hielpen hen bij dat werk. Maar de pausgezinden antwoordden meermalen op een ruw wijze de colporteurs; een van de edellieden uit de omtrek, die Grosne op de openbare weg aangerand had, sneed hem de oren af. Desniettemin had het volk dorst naar waarheid; ieder wilde het Woord Gods horen.

Toen de hoofden van de bisschoppelijke partij zagen dat niets die schoorsteenpredikers kon stuiten en de toehoorders vermeerderde, gingen ze aan het zoeken naar een prediker, wiens krachtige welsprekendheid de Roomsen ijver, die op het punt was van uit te doven, weer ontstak, een van die goede klingen die grote slagen toebrengen in hevige gevechten. Sinds twee of drie eeuwen speelden dè Dominicaner monniken, als inquisiteurs, de voornaamste rol in het pausdom; ze waren bekwaam, welsprekend, geschikt om te regeren, volharded in hun plannen, onbuigzaam in de leer, mild in bedreigingen, doodvonnissen en brandstapels. Men sprak in Savoye en zelfs te Genève met veel roem van een hunner, doctor van de Sorbonne, met name Gay Furbity, naar men zei " een groot Godgeleerde, geestdriftvol dienaar des pausen, gezworen vijand der. Hervorming, ten hoogste stoutmoedig en driftig." Hij predikte toen te Chambery en te Montmeillan, en sleepte zijn hoorders weg door zijn taal. De Genèefse Katholieken wendden zich tot de Sorbonne en vroegen om die grootgin prediker. Die rots, in de vallei van de Leeman overgebracht, zonde, naar ze meenden, de verwoestende stroom van de Hervorming tegenhouden. De aanvraag werd toegestaan, en Furbity hield zich overtuigd, dat hij een schoner kroon zou behalen dan die van al zijn voorgangers. Fier op zijn orde, zijn naam, zijn Kerk, kwam hij te Genève met het hoofd omhoog, vurige blikken, dreigende gebaren; men zou gemeend hebben dat hij al zijn tegenstanders tot stof ging vermalen. O, die arme Lutheranen, zei hij met minachting, die arme schoorsteenpredikers!"
"Hij was vuur en vlam", zei Froment. De Hugenoten zeiden, op hem wijzende: "daar is nu die Atlas, die de wankelende Kerk van de Roomsen paus op zijn schouders denkt te dragen."

Er werd een complot gesmeed, waarvan Furbity de hoofdleider zou zijn. De syndicussen Du Crest, Baud, Malbuisson, en verscheiden andere goede Genèvers waren door de priesters gewonnen voor de zaak van de paus, en op deze wijze hadden deze de Raad, de schatkist, het geschut, de goederen van de stad, in één woord alles, tot het onwetende volk er bij, in hun hand. Nauwelijks was de doctor van de Sorbonne in het klooster van zijn orde aangekomen, of een gezantschap van kanunniken kwam hem verzoeken in de hoofdkerk te preken in plaats van in de Dominicanerkerk. "De predicatien in St. Pieter," zeiden de monniken, r" zullen groter beweging en opgang maken." "Goed," zei Furbity, "ik beloof u er heel hard te schreeuwen tegen de moderne ketters." Men wierp daartegen in dat het tegen de gestelde orde was zulke predikatiën in de hoofdkerk te houden. "Wij zullen er hem met kracht van wapenen in brengen," antwoordden de priesters, "en hij zal zeggen wat hij wil."
En werkelijk 's Zondags de 30 November in de morgen wapenden zich een zeker aantal priesters en leken, namen de doctor van de Sorbonne in hun midden en begaven zich naar St. Pieter. "Ei zo zeiden, enige burgers verwonderd, hij gaat met gewapend gevolg preken!"
Maar hij ging die dag gematigd te werk en geen verhindering stoorde hem. De volgende dag, maandag, begon hij eerst recht. Het was een aanhoudende woordenpraal, holle klanken om het pausdom te vieren, smaadredenen tegen de predikers. "Hij staat op de kansel als een zinneloze," zegt Froment, die er bij was, "en schreeuwt zonder slot noch zin." Maar de Roomsen waren verrukt. "Hebt gij doctor Furbity wel gehoord?" zei men in de stad.
's Dinsdags was de schare, die in de dom samengevloeid was, ontelbaar. De Dominicaan beklom de kansel, vast besloten de ketters te verpletteren, gelijk zijn patroon St. Dominicus weleer.
Hij meende dat het er op aan kwam de Bijbel te minachten, en dan de paus te verheffen. Hij begon dan aldus: "Allen die de Schrift lezen in de volkstaal, zijn gulzigaards, dronkaards, overspelers, lasteraars, dieven, moordenaars. Ze die hen ondersteunen zijn evenals ze booswichten en God zal hen allen straffen! Allen die geen gehoorzaamheid willen betonen noch aan de paus, noch aan de kardinalen, bisschoppen, pastoors, vicarissen, priesters, zijn schapen 's Duivels. Ze zijn door hem getekend, erger dan Joden, verraders, moordenaars, rovers, en behoren aan de galg te worden gehangen. Allen die des vrijdags en Zaterdags vlees eten zijn erger dan Turken en dolle hond. "Wacht u van al die ketters, die Duitsers, als van vrekken en verrotte leden. Hebt geen gemeenschap met hen, noch in handelszaken, noch anderzins, en geeft hun uw dochters niet; beter was het ze aan de honden te geven."
Onder de Evangelischen, welke naar die reeks scheldwoorden luisterden, bevond zich een man van kleine gestalte, Janin genoemd, een fabrikant in pieken, helbaarden, werpspiesen en pijlen, waarom hij gewoonlijk in de wandeling de collonier" d. i. De wapensmid genoemd werd. Zijn ijver was onvermoeid; overal was hij te vinden; hij redetwistte met bijzondere personen en predikte voor gezelschappen, trachtende met al zijn kracht zijn toehoorders te bewegen om het geloof te omhelzen dat Luther in de Heilige Schriften gevonden had. Zich naar St. Pieter begeven hebbende, had hij zich neergezet naast goede Katholieken, onder welke zich Pieter Pennet bevond, wiens broeders weldra in Genève geroemd zouden worden om hun ijver voor het Roomse geloof.
Janin, die de smaadwoorden die hij vernam niet kon verdragen, zat heen en weer te schuiven op zijn zitplaats en riep uit dat de prediker niet wist wat hij zeide. De Katholieken, die om hem heen zaten, vonden het lastig in hun aandacht gestoord te worden en zeiden tot hem: "Ga weg van hier, wij hebben aan één prediker genoeg."

Maar het kostte moeite hem het zwijgen op te leggen. Een gewichtiger tegenspraak zou spoedig de redenaar in verwarring brengen.
De Dominicaan begreep dat scheldwoorden niet voldoende waren om het pausdom weer in ere te brengen, dat zijn voornaamste leerstukken moesten vastgesteld worden en dat ondernam hij ook in andere redenen. Voortgaande met het smaden van de Hervormers, zei hij: "die ellendelingen die in plaats van het priestergewaad te dragen, gekleed zijn als struikrovers," hij hield vol dat de priester alleen, krachtens de sacramentele instelling, aan de zielen de gemeenschap met God kon verschaffen. Hij sprak zelfs woorden uit, die in de oren van de aanbidders van Maria vreemd moesten klinken. "Een priester die het benodigde tot het Avondmaal wijdt, zei hij, staat boven de heilige Maagd, want ze heeft maar een enkele maal aan Jezus Christus het leven geschonken, terwijl de priester hem alle dagen, zo dikwijls hij wil, schept. Indien een priester de sacramentele woorden uitspreekt in een zak vol brood of in een kelder vol wijn, dan verandert al dat brood, door die daad alleen, in het kostelijk lichaam van Christus, en al de wijn in bloed, hetgeen de Maagd nooit heeft gedaan. O, de priester men moest hem niet slechts groten, men moest voor hem neer knielen, en ter aarde buigen."

Daarbij bleef het niet; de Dominicaan meende de leer van de transsubstantiatie te moeten bewijzen, waarop die waardigheid des priesters berustte. Hij riep dus uit: "Men moet geloven dat het lichaam van Christus in de hostie met vlees en beenderen vervat is. Men moet geloven dat het er even goed in is als in de schoot van de gelukzalige Maagd of aan de paal van het was kruis. Men moet het geloven op straffe van verdoemd te worden, want onze heilige Parijs "theologie van de Sorbonne, en onze moeder de heilige kerk, geloven zulks. Ja, Jezus Christus is in de hostie, gelijk hij was in de schoot van de Maagd, even klein. als een mier. Men moet daarover niet langer twisten."
De Dominicaan, overtuigd dat hij een schitterende overwinning behaald had, gaf zich toen over aan de onstuimige opwelling van zijn kerkelijke hoogmoed en al zijn voorraad scheldwoorden uitschuddende, riep hij uit: "Waar zijn zij, die ongelukkige Lutheranen die het tegendeel leren? Waar zijn zij, die ketters, die booswichten, erger dan Joden, Turken en heidenen? Waar zijn ze die fraaie schoorsteenpredikers? Laat hen voorkomen en men zal hun te woord staan. Ha, ha, ze zullen zich wel wachten om te verschijnen, ten ze onder de schoorstenen, want ze zijn alleen goed om de arme vrouwen en de onwetenden te misleiden."
Na aldus te hebben gesproken, ging de monnik zitten, trots op zijn welsprekendheid. Daar de Hervormers door hem ten strijde waren geroepen, heerste in de vergadering een grote opgewondenheid. Men vroeg elkaar af of ze op deze uittartingen zouden antwoorden en wachtte. Froment stond op, en in het midden van de Kerk staande, wenkte hij met de hand om stilte te verzoeken. "Om Gods wil, zei hij, hoort naar hetgeen ik u te zeggen heb." De schaar vestigde de ogen op hem die deze woorden uitsprak, en de Evangelist riep met een heldere stem: "Mijn heren, ik verbeur mijn leven, ja, ik ben bereid mij aan het vuur bloot te stellen, indien ik niet uit de Heilige Schrift bewijs, dat al hetgeen doctor Furbity daar gezegd heeft vals is en woorden van de Antichrist." Daarop stelde hij tegenover de beweringen van de Dominicaan uitspraken de Schrift.
De Evangelisten riepen: Hij zegt de waarheid!" en sommigen, naar de monnik heen ziende: "Laat hij hem nu antwoorden!" Maar Furbity, verbaasd over het spreken van die man (een ondeugende jonge man, noemt hem zuster Jeanne) en horende hoe hij hem door zulke sterke uitspraken weerlegd had, durfde niet opstaan en bleef op zijn

stoel als vastgenageld, terwijl hij het hoofd in de katheder verborg. Laat hij antwoorden! riepen de Hugenoten van alle kanten; maar vruchteloos waren die kreten.
Toen de kanunniken en hunne. Vrienden zagen hoe hun orakel tot zwijgen was gebracht, ondernamen ze een manier van bewijsvoeren die meer in hun gewoonten viel. Ze gespten hun degens lose priesters droegen die toenmaals veel) en op Froment afgaande, schreeuwden zij: "Doodt, doodt die Luther! O, die booswicht! o, die booswicht! die onze goeden pater heeft tegen gesproken!
De dood alleen kon de schuld uitdelgen van een leek, die een priester had durven tegenspreken; alleen over één punt waren die geestelijke heren het niet eens: of ze de Evangelist zouden verbranden of verdrinken. Sommigen schreeuwden: "naar de brandstapel!" en andere: In de Rhône!
Froment zegt dat de opschudding niet gering was. Op het ogenblik, dat de priesters hem zouden wegvoeren, kwamen Baudichon De la Maison-Neuve, Ami Perrin, Janin Le Collonier en andere om hem heen staan als een wacht, om hem de kerk uit te brengen. Dat bedaarde de oploop niet; men liep hem na; de overheid wilde hem vatten. "Zij verdrongen elkaar om het hardst," verhaalt Froment zelf, "hetzij om hem te zien, hetzij om hem te slaan, hetzij om hem weg te voeren." Die oproerige menigte deed een laatste poging om zich van de Evangelist meester te maken.
Men was toen dicht bij de hoofdingang van de Kerk gekomen; Baudichon De la Maison-Neuve dat bemerkende, stond stil, trok de degen, stelde zich tegen het muitende volk en riep met luider stem: "Indien iemand hem aanroert, dan dood ik hem. Laat het recht zijn gang gaan en hij die onrecht doet gestraft worden!" De Katholieken, bevreesd geworden door de blik van Maison-neuve, gingen achterwaarts, en de vrienden van Froment, in allerijl gebruik makende van dat gunstig ogenblik, sleepten hem mede, ver van zijn vijanden. Maar toen "stortten de vrouwen, als bezetenen, hem na, in grote woede, en hem menige steen achterna werpende." De stoutmoedige Perrin, meer staatkundig dan Evangelisch, verschrikt door dit rumoer, zei tot Froment: "Wij hebben de zaak bedorven; ze ging zeer goed; thans is ze geheel verloren."
De andere (waarmee Froment zichzelf bedoelt) zeker van zijn zaak, antwoordde eenvoudig: "Alles is gewonnen!" De toekomst zou leren dat hij recht had. Froment in het huis van Baudichon, de gewone schuilplaats van de Evangelie vrienden, gekomen, liet Collonier hem op de hooizolder klimmen, waar hij hem zorgvuldig onder het hooi verborg. De la Maison-Neuve en Janin moesten later die goede diensten duur betalen. Nauwelijks had de laatste de hooizolder verlaten, of Claude Band verscheen met zijn officieren en gewapenden. "Zij doorzochten het, gehele huis en staken zelfs met hun hellebaarden in het hooi, maar ze vonden niemand en trokken weg."

Alexander, die in de kerk niet gesproken had, had zijn vriend begeleid tot aan de hoofdingang van de Kerk. Ziende dat Froment door Janin werd weggeleid. en hem behouden achtende; bleef hij staan " boven aan de trap, midden onder het volk", en zonder zich door de volkswoede te laten ontzetten, riep hij uit: "Hij heeft hem goed weerlegd. De doctor Furbity heeft tegen de gewijde boeken gepredikt, is dus een valse profeet!" De syndicussen, blij er althans één te grijpen, lieten Alexander naar het raadhuis, voeren en men eiste zijn ter dood veroordeling. Maar de wijze Balthasard verzette zich daartegen. "Niet die man, zei hij, heeft het oproer verwekt. Overigens is hij een Fransman, en de koning van Frankrijk kon wel eens enige oorzaak tegen onze stad zoeken indien wij zijn onderdanen ter dood brachten." De beide Mohammedanen werden voor eeuwig de stad uitgebannen op verbeurte van het leven. Tevens werd er besloten dat men aan de predikers van de advent zou zeggen "alleen het Evangelie te

preken, ten einde alle opschudding te vermijden."

Alexander werd door de wacht buiten de stad gevoerd, naar een plaats La Monnaye genoemd, en ziende dat de schaar hem volgde, keerde hij zich om en zeide: "Wij Willen niet rusten als een wapenknecht die zijn dienst verlaat." Daarop sprak hij twee uren lang tot de menigte, en verscheiden werden voor het Evangelie gewonnen. De la Maison-Neuve te huis gekomen zijnde, deed Froment van de zolder komen en toen de nacht was aangebroken verlieten de beide vrienden Genève in het geheim, namen Alexander van. De plaats La Monnaye mee en vertrokken alle drie naar Bern.

DERDE HOOFDDSTUK
Farel, De la Maison-Neuve en Furbity in Genève.
(December 1533 tot Januari 1534.)

De La Maison-Neuve was vastbesloten de vrijheid van de Evangelieprediking te handhaven. "Men noemt ons Lutheranen," zei Froment; "nu, Luther wil in de Duitse taal helder zeggen; ook is er niets meer helder dan het Evangelie van Christus. De Lutherse zaak, is de zaak des lichts." Derhalve wilde La Maison-Neuve haar verbreiden.
Te Bern aangekomen verloor de ijverige Hugenoot geen ogenblik tijd om te handelen. Hij verhaalde aan al zijn vrienden (en hij had er velen) wat er te Genève voorviel; Froment en Alexander, die aan zijn rechter en linkerzijde stonden, ondersteunden zijn klachten en herhaalden de smaadwoorden van de Dominicaan. De Berners waren verontwaardigd over de scheldwoorden die de monnik tegen de Protestanten had uitgebraakt, maar een edeler beweegreden bezielde hen. Ze hadden gemeend dat Genève, bekend door het vaste karakter van haar inwoners, een grote winst zou zijn voor de Hervorming. Nu begon men in Savoye, in Waadtland, in Freyburg, in Frankrijk te zeggen, dat de horvormende beweging in de stad van de Hugenoten onderdrukt was.
"Een groet gerucht, zegt Farel, ging alom uit van Genève, hoe gezegde meester Furbity in zijn disputen met de Lutheranen zegevierde." De Berners besloten de bedreigde Hervorming ter hulp te komen, door naar Genève, wel geen grote legerafdelingen, maar een nederig prediker des Evangelies te zenden; ze gaven Willem Farel aan De la Maison-Neuve tot reismakker mee.

's Zondags de 21 December, de dag van St. Thomas van Canterbury, verdubbelde Furbity, in zijn fierheid zulk een heldhaftigen heilige te vieren, zijn ijver, en riep uit: "Allen welke die vervloekte secte navolgen, zijn niet dan ontuchtigen, gulzigaards, overspelers, eerzuchtigen, moordenaars en dieven, die als beesten leven, en alleen hun zinnelijkheid beminnen, zonder God noch overheid te erkennen." Die woorden verwekten geestdrift bij de Katholieken, en de voornaamsten van hun besloten ook naar het bisschoppelijk paleis te gaan om de eerwaarden pater te danken. De edelman Perceval de Pesmes " kapitein van de goeden," gelijk de nonnen hem noemden, stond aan hun hoofd. "Eerwaardige Vader," zei de zoon van de kruisvaarders, "wij bedanken U dat gij zulke goede redevoeringen uitspreekt, en verzoeken U voor niets te vrezen. " Mijnheer de kapitein," antwoordde de monnik, "houdt gij de degen goed vast; ik van mijn zijde zal verstand en tong gebruiken." Toen het verdrag aldus gesloten was, trok de bezending weg.
Maar nauwelijks waren ze buiten het bisschoppelijk paleis gekomen, of een vreemdsoortig gerucht verspreidde zich in Genève. "De La Maison-Neuve komt van

Bern terug, en brengt de beroemden Willem Farel met zich mede!" Farel, weer in Genève gekomen, zou het niet meer verlaten voordat het werk der. Hervorming er voltooid was. "Wat! riepen de Katholieken, die booswicht, die duivel, die wij verjaagd hebben, is terug!" ze waren zo verbitterd dat de Pesmes, Malhuisson en andere dezelfde dag Farel en De la Maison-Neuve op straat tegengekomen zijnde, de degen trokken en op hen aanvielen; enige Hugenoten ontzetten hen. De bisschoppelijke hielden raad en besloten de wapenen op te nemen ten einde de Hervormer te verjagen.
Niet zonder reden waren de Katholieken verschrikt; Farel was een held. Een zaak die gesticht wordt vereist een van die krachtvolle mannen die, door de sterkte van hun wil, alle hinderpalen te boven komen en alle krachten van hun eeuw in beweging brengen om het door hen opgevatte plan ten uitvoer te leggen.

Calvijn en Luther zijn de grote mannen van de Hervorming in de zestiende eeuw. Calvijn verdedigde haar tegen gevaarlijke vijanden; hij gaf aan de hernieuwde Kerk het samenstel van de leer, en een eenvoudige en krachtige grondwet. Het Schriftuurlijk geloof dat hij ontwikkeld heeft zal de wereld door verkondigd worden. Maar toen hij te Genève aankwam was de Hervorming er reeds uiterlijk tot stand gekomen.
In de grond is Farel de Hervormer dezer stad, gelijk van verscheiden andere plaatsen in Zwitserland en Frankrijk. Het genie van de edelen en eenvoudigen Evangelist was minder groot, zijn naam tuinder beroemd dan die van zijn opvolger; maar hij liet niet na zijn leven te wagen in de harde strijd voor de Heiland, en in de bedeling van de genade, was hij in die schone landstreken, door de Alpen en de Jura ingesloten, wat het vuur is in de natuur, de krachtigste onder de werktuigen Gods. Hij was niet, gelijk men soms denkt, een heethoofd, iemand aan veel drift en onbezonnenheden onderhevig. Bij geestkracht paarde hij voorzichtigheid; bij ijver, onpartijdigheid. "Gave God," zei hij bij gelegenheid van de twist waarin hij Furbity te bestrijden had, "dat ieder de zaken vertelde zonder er aan de een kant meer bij te hangen dan aan de andere." Maar men moet erkennen, hij bezat nog meer kracht dan omzichtigheid en een onvergelijkelijke werkzaamheid was de hoofdtrek in zijn karakter. Overal te gelijk te zijn. " bij elke gelegenheid te handelen, overal te preken, alle gevaren te trotseren, dat was zijn leven en zijn vreugde. Zijn vurige geest hield, van avonturen, gelijk van, een beroemd veroveraar gezegd is, en hij had geen groter genoegen dan wanneer hij in een veldtocht was. Farel zou het, werk aanvangen dat Calvijn bekronen zou.

Een ander man, een leek, was geroepen een niet minder belangrijke rol in de Genèefse Hervorming te spelen. Gelijk iemand opgemerkt heeft, God geeft soms in de grote omwentelingen van de volken, niet een raadsman om te horen, maar een stroom om te volgen. Er was werkelijk binnen Genève als het was een krachtige stroom die zich naar de Hervorming spoedde, en de man welke die volkskracht verpersoonlijkte was Baudichon De la Maison-Neuve. Edel van hart gelijk van afkomst, was hij in beginne slechts een onafhankelijk staatsman en bestrijder van de pauselijke macht geweest; maar nadat hij zijn huis en hart voor het Evangelie had ontsloten " werd hij er steeds meer aan gehecht. Ongetwijfeld bezat hij niet alle Evangelische hoedanigheden; hij was enigszins schertsend, en spotte graag met de bijgelovigheden van zijn tijd; er was soms wat veel hevigheid in zijn daden en woorden. Maar die Republikeinse geest-kracht die hem kenmerkte maakte hem tot de geschiktste man om Rome, de hertog en de inquisitie het hoofd te bieden. Sterk, fier, onverzettelijk van aard, was hij op een klein toneel, hetgeen de keurvorst van Saksen en de landgraaf van Hessen op een groter waren, de beschermer van de Evangelieleer. Ofschoon van adel, dreef hij

handel, en deed grote zaken. Daar hij rijk en mild was, voorzag hij in de behoeften van de nieuwe eredienst. De overheden van de steden met welke hij in betrekking stond betoonden hem veel achting, en men zag niet alleen de machtige Republiek Bern, maar ook koning François I voor hem in de bres springen. De la, Maison-Neuve twijfelde geenszins aan de zegepraal van de Hervorming. Eens kocht een koopman uit Lausanne hem een van zijn paarden af. "Gij zult het betalen, zei de hoopvolle burger van Genève, als men te Lausanne geen missen meer viert." Toen hij twee of drie maanden later te Lyon zijn rekeningen vereffende, hij tot, een van zijn correspondenten: "Gij zult mij betalen als de priesters hier zullen zijn wat ze thans te Bern zijn."
De Katholieke vrienden riepen dan ook uit: Hij is de oorzaak van het kwaad in Genève, en gave God dat hij vóór tien jaren gestorven ware! Wellicht kwam De la Maison-Neuve het meest overeen met Berthelier; de laatste begon de onafhankelijkheid, de eerste ondersteunde de Hervorming. Het zijn beide schansgravers; maar al was Berthelier een heldhaftiger man, Baudichon was, geloof ik, een zedelijker man.

Waar het nodig was wist De la Maison-Neuve voorzichtigheid met moed te paren. Toen de Dominicaner monnik de 21 December met grote beweging in de domkerk gepredikt had, zeiden enig,e Hervormden met luider stem: "Waarom zou onze leraar (Farel) niet even goed als. die papistische doctor in de kerk preken" en ze nodigden de Hervormer uit de tempel binnen te treden. De verontwaardigde Katholieken riepen uit: "Liever zullen wij ons leven er voor latent " De la Maison-Neuve beteugelde zijn vrienden; hij wilde liever de wettigen weg beproeven, en aan de overheid een kerk vragen.
Werkelijk verscheen hij de volgende dag voor de raad en overhandigde de brief van de hoofden van de machtige Bernse Republiek. "Wat!" zeiden deze, "gij jaagt onze dienaars de stad uit, lieden die aan het heilig Woord gehecht zijn, die wij u hebben aanbevolen, en tevens duldt gij mannen die God lasteren! Uw prediker heeft ons aan-gevallen; wij doen hem een crimineel proces aan en verlangen van U hem gevangen te nemen. Daarbij vragen wij van U een plaats waar Farel openlijk het Evangelie kan preken." De meerderheid van de raad was over die twee eisen verslagen. Toen men de beraadslaging zou aanvangen, hoorde men gerucht op straat, de beweging brak uit.
Het was ongeveer twaalf ure in de middag. Acht of negen honderd leken en priesters begaven zich naar het bisschoppelijk paleis, waar ze afgesproken hadden samen te komen. Alles was in opschudding in het paleis; de kelders waren open; de bedienden liepen rond met de fles in de hand. "Men gaf volop te drinken en ieder beloofde goed zijn plicht te doen: het waren wel geklede en wel gewapende lieden." Twee honderd man moesten bij St. Pieter blijven om de ketters van achteren aan te vallen. Al de andere moesten naar de Molard trekken, vol ijver voor de ere Gods, en de woning van Baudichon aanvallen waar men wist dat Farel was.

De La Maison-Neuve, wel begrijpende wat er te doen was, verliet ijlings de raad en liep heen om zijn woning te verdedigen. Zijn eerste zorg was om Farel te verbergen zo goed hij kon; daarop, ziende dat men zich gereed maakte zijn huis te bestormen, stelde hij zich in tegenweer. Maar de Raad, begrijpende wat er geschiedde, verliet het raadhuis én beval aan de aanhangers van de bisschop de wapens neer te leggen. Na zoveel betuigingen en zoveel ijver, scheen het vreemd dat dit gebeurde. Toch gehoorzaamden zij. "De boosdoeners bouwen zich luchtkastelen, zeiden de Hugenoten, en al dat geschreeuw lost zich eindelijk in rook op.".

Farel verliet toen zijn schuilplaats en begon opnieuw in de huizen te preken; maar het gehoor had een wonderlijk voorkomen; men zag vóór de predikant de fiere gezichten van de Hugenoten, met de helm op het hoofd, de degen op zijde, sommigen zelfs met een kuras, buks of hellebaard, want nadat de Katholieken de wapens opgevat hadden vreesde men voor een overval. Baudichon bestuurde de vergadering. Gedekt door een ligte kuras, met een stok in de hand, stelde hij orde onder de manschappen, wees hun hun plaats aan, en zo hij iemand hoorde spreken, gebood hij stilte. Dan nam Farel het Woord en predikte stoutmoedig het Evangelie.

De syndicussen, tussen de Hervormers en de Katholieken staande, waren ten einde raad. Zo ze Furbity lieten vatten, verbitterden ze de Katholieken en Savoyaards; zo ze hem zijn onstuimige redevoeringen tegen de Hervormden lieten voortzetten, beledigden ze de Hugenoten en de. Berners. Om beide partijen te voldoen, besloten de Twee Honderd de Dominicaan vrij te laten en hem te gelijker tijd gevangen te houden. Hij mocht gaan waar hij wilde, maar begeleid door zes wachters, die hem overal zouden volgen, zelfs tot aan de voet van de kansel. "Helaas!" zeiden zijnd vrienden " de eerwaarde pater wordt door de wachters krijgsgevangen gehouden!" Maar de monnik het hoofd opheffende, zei op trotse toon: "Ik word gevangen gehouden om de wille van een soort lieden die niet veel deugen."

Het kerstfeest brak aan; de Dominicaan had "een zeer aanzienlijk gehoor, vooral vrouwen." De wierook dampte op de altaren, het gezang weerklonk in het koor; nooit hadden de gelovigen zoveel ijver betoond en de monnik predikte met zoveel vuur, dat " er bij mensen geheugen zulk een schone dienst niet had plaats gehad." In dezelfde tijd predikte Farel, eenvoudig gekleed, in een grote kamer. Daar vond men geen wierook, geen waskaarsen, geen koorgezang, maar daar werden de gemoederen door de woorden Gods bewogen. Dat verbitterde Furbity steeds meer, en hij riep de laatste dag des jaars van zijn kansel: "Allen die de nieuwe wet volgen zijn ketters, en de slechtsten onder alle mensen." Zo eindigde het jaar 1533.

Het nieuwe jaar zou de schaal naar de kant van de Hervorming doen overslaan; de Roomse geestelijkheid, alsof ze voor de toekomst beducht was, besloot dan ook de boom bij de wortel af te kappen en opende de eerste dag des jaars 1534 met een buitengewone ordonnantie: "Van vege Monseigneur van Genève en zijn groot vi« kanis," zeiden de priesters van alle kansels, "wordt er bevolen dat niemand het Woord Gods zal preken, hetzij in het openbaar, hetzij in het geheim en men alle boeken van de Heilige Schrift in het Frans of in het Duits zal verbranden." De Hervormden, die zich in een grote getale ter kerk bevonden, waren ontsteld door de fraaie Nieuwjaarsgift die de bisschop aan zijn volk gaf. De Dominicaan, welke die dag voor het laatst predikte, verzwaarde nog de ordonnantie, en nam afscheid van zijn hoorders met een ondeugend hekeldicht:

Ik zal u mijn nieuwjaarswens geven,
God bekere de Lutheranen!
Zo ze niet ten goede verandere,
Mogen ze met derdedaagse koorts bezocht worden!
Die zo wil, neme zijn maatregelen!

"Hoe vroom neemt hij afscheid van ons!" zeiden de Katholieken, ondanks de bedreiging met de derdedaagse koorts en ze weenden. Evenwel niet allen waren gelijkelijk bewogen; op liet ogenblik dat de monnik zich tot vertrek gereed maakte,

hielden de wachten hem tegen; hij had vergeten dat hij een gevangene was.
Intussen kwam de stad in beroering door het bisschoppelijk bevelschrift. "De prediking van het Evangelie te verbieden!" zei men, "de gewijde Boeken te verbranden! Welk een afschuwelijke gedachte! De Mohammedanen hebben nooit iets dergelijks gedaan ten opzichte van de koran, noch de Perzen met de boeken van Zoroaster! Zij, die de roeping hebben Gods Woord te preken, veroordelen het ten vure!" Katholieken en Evangelischen namen dus de wapenen op, de ene om de Bijbel te verdelgen, de andere om hem te verdedigen.

Zij bleven onder de wapenen, niet slechts gedurende de nacht van de eerste dag des jaars, maar ook de tweede, derde en een gedeelte van de vierden Januari, op de pleinen gelegerd. waar ze grote vuren ontstaken. Men had meermalen te Genève de wapens opgenomen om andere redenen. Indien men nu tot de Katholieken gegaan was en hun gevraagd had: "Waarom doet gij zulks?" zouden ze geantwoord hebben: "Omdat wij de Bijbel willen wegnemen;" en zo men dezelfde vraag aan de Hervormden gedaan had, hadden ze gezegd: "Omdat wij hem willen behouden." Vaak hadden die arme lieden noch te eten, noch te drinken; en zo een van hun levensmiddelen in de huizen ging halen, nam de tegenovergestelde partij ze hem af. Men was verplicht een sterk geleide aan de boodschaplopers te geven.
Het is voorwaar een vreemd toneel, een stad met hellebaarden gevuld te zien om de wille van het Woord des vredes. Zo openbaarde zich in dat tijdvak de grote omwentelingen, en het zou belachelijk zijn de mannen van de zestiende eeuw te willen kleden naar de mode van de negentiende. De Evangelische christenen geloofden, dat indien men hun de Bijbel ontnam, men hun de Christus ontroofde; de zaken te weten, melden het feit, dat de Heilige Schrift verbrand moest worden. Het proces-verbaal van de Raad vermeldt dit niet; maar de Secretaris verzachtte soms hetgeen voor "enen, toenmaals grotendeels Katholieken, raad te sterk zou klinken.
Zij meenden geen Christus, geen zaligheid te hebben als er de Schrift niet meer was. De negatieve Hugenoten, zonder zich met die kwestie in te laten, meenden dat de Bijbel het beste middel was om hen van de bisschop te verlossen. Beide, met de wapenen in de hand, brachten alzo de dagen en nachten om het vuur door, niet verkiezende dat men hun de Heilige Schrift ontnam. De Hervormden, die zich vreedzaam wensten te betonnen, meenden iets te moeten toegeven en haalden Alexander over om heen te gaan, daar hij wettig verbannen was; hij richtte zijn schreden naar de kant van Frankrijk, waar hij de marteldood zou vinden. Maar de Evangelisatie in Genève verloor er niets bij, want terwijl Alexander aan de een kant vertrok, kwam Froment van de andere er in, en bijna te gelijk verscheen een Berns gezantschap, met Sebastiaan van Diesbach aan het hoofd, voor de poorten van de stad. Deze eerbiedwaardige heren, ziende wat er gebeurde, de bivonacs, de soldaten, hun pieken en hun buksen, hielden hun paarden staande, beschouwden die groepen met een verbaasd oog, vroegen wat zulks betekende en vermaanden eindelijk de tegenover elkaar staande partijen tot de orde terug te keren. De inwoners van Genève begonnen te begrijpen welk een vreemde houding ze aannamen; de Hugenoten gevoelden dat er een andere macht dan die van hun buksen nodig was om de Bijbel te verdedigen; de mannen van de beide partijen gaven dus gehoor aan de wijze vertogen van de Berners en ieder ging naar huis.

Diesbach en zijn collega's deden de Dominicaan een crimineel proces aan; maar terwijl ze de monnik de deur sloten, wilden ze die wijd open zetten voor de Hervorming. Farel was reeds een tijd lang te Genève; Froment was er juist

aangekomen; dit was niet alles. Een persoon zonder groot aanzien, die zich in het Berner gevolg bevond, zou voor het Rooms Katholicisme meer geducht worden dan de beroemde gezanten zelf. Ze hadden de jongen en zachtzinnige Virét bij zich. Hoewel zwak en lijdende aan een wond hem door een priester van Payerne toegebracht, had hij echter aan de aandrang van de heren van Bern toegegeven en hen vergezeld. Zo zouden dan Farel, Virét en Froment, drie mannen met een levend geloof en onvermoeide ijver samen in Genève arbeiden. Alles scheen aan te duiden dat de Hervormde benden in Zwitserland hun batterijen gingen stellen om die des pausen te vernielen. Men zou hard schieten, en de schoten moesten de dikke muren verbreken, welke zo lange tijd de orakels en de knevelarijen van het pausdom beschut hadden.
Al direct vroeg Virét naar zijn vrienden Farel en Froment; ze hadden zich, toen het volk de wapens opvatte, moeten verbergen; enige Hugenoten gingen hen halen en brachten hen naar de herberg het " Zwarte Hoofd," waar het gezantschap zich bevond. "Gij zult bij ons blijven," zelden de Berners tot hen; "wij zullen uw vrijheid beschermen en gij zult het Evangelie verkondigen." Dadelijk begonnen de drie Hervormers "in de zalen," te preken en verkondigden de Goddelijkheid en de leer van die Heilige Schrift, welke de geestelijkheid had veroordeeld. Welk een tegenspraak! De bisschop had de Bijbel verboden en de drie krachtigste predikers van de Franse taal prediken in die tijd zijn heilige lessen! Nooit had men te gelijk, zoveel en zulke goede arbeiders in Genève gezien. "En de papisten durfden niets tegen hen ondernemen."

Maar de Berners verlangden meer. "Gij beschermt die Dominicaan die onze goeden naam schandvlekt," zeiden ze tot de Raad; gij keurt onze levenswijze af; gij veroordeelt Gods heilig Evangelie; gij mishandelt hen die het wensen te horen en verjaagt ben die het preken. Heet dat nu zich op een behoorlijke wijze aan het verbond te houden? Laat de monnik bewijzen wat hij geleerd heeft; wij bobben predikers medegebracht die hem de valsheid van zijn leer zullen aantonen. Zo gij ons die dingen weigert, dan zal Bern andere middelen weten te vinden om zijn eer op te houden." De syndicussen antwoordden aan de Berners: "Het behoort niet tot onze bevoegdheid de zaken van de priesters te weten; wendt u tot de vorstbisschop.
"Gij zoekt naar uitvluchten," antwoordde Bern. "Wij geven u onze bondsbrieven weer." Op die woorden verschrikte de eerste syndicus, en hij nam op zich de Dominicaan te doen verschijnen. De Berners namen het aan, maar " op voorwaarde dat de monnik zou verplicht zijn de predikanten in het bijzijn van al het volk te antwoorden. "Hierop kwam het aan.

VIERDE HOOFDSTUK.
Het steekspel.
(Januari tot Februari 1534.)

De 9de Januari was een merkwaardige dag in de geschiedenis van de Genèefse Hervorming en men zou er wellicht kunnen bijvoegen, van de hedendaagse beschaving. De maatschappij van de leken zou haar rechten hernemen; een priester, een Dominicaner monnik, moest voor Genèefse leken en Berner heren verschijnen. Toen de raad van de Twee Honderd vergaderd was, traden de gezanten binnen, gevolgd door drie personen, welke de aandacht van de vergadering in het bijzonder tot zich trokken.
Dat vurige oog, die vaste gang, dat onbuigzaam voorhoofd van de een, kentekende Farel. De tweede, minder bekend, bezat, ofschoon nog jong, de voorzichtigheid van

een grijsaard en de zachtmoedigheid van een Johannes; het was Virét; de derde, klein en zonder veel voorkomen, had een vasten gang, was levendig, rad van tong en een sierlijk prediker; daaraan herkende men Froment.
Dat gehele gezelschap zette zich ter rechter zijde van de eerste syndicus. De broeder van de orde van St. Dominicus, op zijn beurt binnengekomen, ging ter linker hand op een hoop bank zitten. De pauselijke macht zou hier worden verdedigd en aangevallen. Het toernooi, dat door een grote toevloed heren en burgers werd bijgewoond, geleek op een van die " godsgerichten," die men sinds eeuwen gebruikte om som. inige geschillen ten einde te brengen.
Het onderwerp van de redetwist was belangrijker dan gewoonlijk. Waarheid en legende, middeleeuwen en nieuwere tijden, onafhankelijkheid en slaafse onderwerping werden ter sprake gebracht. Allen die in de Goddelijke en menselijke zaken belang stelden, wachtten dus met ongeduld de uitslag af. Ze werden in hun verwachting bedrogen.
Op het ogenblik dat de strijd moest beginnen trad een van de strijdende partijen achteruit. De Dominicaan stond op en zeide: "Mijn Heren! ik ben een geestelijke en Parijse doctor; ik mag derhalve niet voor leken terecht staan, tenzij ik van mijn prelaat daartoe vergunning hebbe."
Daarop ging hij weer zitten. "Gij hebt aangenomen voor het ganse volk uw zaak door de Heilige Schrift te verdedigen," zei Sebastiaan van Diesbach, "en nu behoeft gij vergunning daartoe?"
Farel vatte het woord op en merkte aan dat de monnik en de grote Apostel van tegenovergestelde mening waren, want, zei hij, "Paulus heeft in tegendeel geweigerd voor de priesters te Jeruzalem te verschijnen, en zich op de keizer beroepen. De keizer nu was gewis een leek; en nog wel een heiden."
De monnik was verstandig genoeg op dit onweerlegbaar argument niet te antwoorden, terwijl hij medelijdend de persoon, die het woord had durven opvatten aanzag, zei hij, met een verachtend gebaar, dat hij niets te doen had met die man. Zich daarop te binnen brengende hoe wipgalg en brandstapel te Parijs dergelijke vitters tot rede brachten, voegde hij er bij: "Laat hem zulk een rede in Frankrijk houden. Eerwaarde Pater," zei de eerste syndicus, "daar gij niet wilt antwoorden als onze Heren van Bern u beschuldigen, kom van uw hoogé zitplaats af en zet u daar beneden op die bank, waar men u verder het nodige zal zeggen."
De Dominicaner monnik was verplicht zijn hogen zetel te verlaten en op het bankje te gaan zitten; maar ondanks die vernedering weigerde hij opnieuw te spreken. Toen lieten de syndicussen de Groot-Vicaris verzoeken om hem de vergunning tot antwoorden te geven. "Ik ben ongesteld," liet die kerkvoogd vergunning zeggen. De afgevaardigden lieten hetzelfde verzoek doen aan de heer de Veigy, de geestelijken rechter; deze antwoordde: "het is mij door de bisschop verboden." "Welk een schande!" riep men alom uit, "al die priesters weigeren rekenschap te geven van hun geloof!"
De Dominicaner zei tot de Raad: "Laat de heren gezanten tot rechters twee Duitse doctoren kiezen, en wij twee van Parijs; dan zal ik niet alleen Farel, Virét en Froment beantwoorden, maar wel honderd of twee honderd dergelijke predikanten Ik wil alleen tegen hen allen disputeren." De Berners verklaarden deze zaak alleen in handen te stellen van hen die door de wet daartoe ge. roepen waren. Ze wilden meer. De weigering van de monnik vuurde te meer hun begeerte aan om in Genève de Hervorming vrijelijk te zien preken. Niet tevreden met een theologische redetwist, zeiden ze tot de syndicussen: "Het enige middel om de vrede in deze stad te herstellen en allen partijen recht te doen, zal zijn om een van de parochiekerken te kiezen en er

een prediker van het Evangelie te laten optreden. Die dan ter preek willen gaan, kunnen ter preek gaan; die naar de mis willen gaan, kunnen naar de mis gaan. Ieder zal in zijn geweten vrij blijven; niemand zal gedwongen worden, en allen zullen voldaan zijn."
"Wij zijn slechts leken," zeiden de verbaasde syndicussen, "het komt ons niet toe predikers te kiezen en hun kerken te geven." De Raad zond een afgevaardigde naar Bern om de strengheid van de Hoofden van de Staat te buigen. Tevergeefs; hoeraeer buigzaamheid de heren van Genève toonden, hoe meer de Berners zich onbuigzaam bewezen, zegt een manuscript van die dagen. In deze strijd waren dus toegevenden en hardnekkigen, en gelijk altijd, moesten de toegevender zwichten.

En werkelijk gingen de Berner afgezanten krachtig met hun plannen voort en eisenten genoegdoening voor de beledigingen van de Dominicaan en een kerk voor de predikers van het Evangelie. "Indien gij weigert," voegde Diesbach er bij, "zullen wij u de zegels van het bondgenootschap weergeven, wij zullen de onze terugnemen, de monnik vervolgen en wie wij verder willen."
De Twee Honderd waren ontsteld; onwillekeurig kwamen bij enige de tranen in de ogen, en, zegt het register, zelfs buiten de vergaderplaats was het volk zeer ontroerd. Sebastiaan van Diesbach de daad bij het woord voegende, legde de bondsbrieven op de tafel. Daarop stond bijna de gehele vergadering met een onbeschrijfelijke aandoening op, "alle aanwezigen smeekten met tranen de gezanten om hun brieven terug te nemen."
"Wij zullen u tevreden stellen!" riep de eerste syndicus uit, hoe katholiek hij ook was. De geduchte Berner was getroffen " Wij nemen ze terug," zei hij eindelijk, "maar met de verklaring, dat wij ze u zullen terug geven indien gij niet aan onze eisen gehoor geeft." Van nu af maakte alles zich voor het onderzoek gereed. Genève waagde het de bijl aan te leggen in het dichte bos van de misbruiken van de Kerk; een priester, door leken beschuldigd, zou door leken gevonnist worden. Dat was een wezenlijke omwenteling.

De 27e Januari waren de Twee Honderd als gerechtshof vergaderd en Furbity werd vóór hen gebracht. Hij had weer moed gevat; zijn opgeheven hoofd en vaste blikken bewezen, dat hij zich van de zegepraal zeker waande. Hij verzocht aan de Berners hun grieven op te geven, maar protesteerde tegen de enquête, uit kracht van het priesterlijk gezag waarmee hij bekleed was. Daarop ontstond. De volgende samenspraak
De afgezant. Gij hebt openlijk gepredikt, dat vier soorten van beulen aan de voet van het kruis met elkaar het kleed van onze Heer Jezus Christus deelden, en dat de eerste Duitsers waren. Dat woord ziet op ons.
De monnik. Nooit heb ik zulke woorden gesproken, en ik weet niet uit welk land genoemde beulen waren.
De afgezant. Wij zullen dit punt later bewijzen. Gij hebt gezegd, dat ze die vrijdags en Zaterdags vlees eten, erger zijn dan Joden, Turken en dolle honden.
De monnik. Daarmee heb ik hun Excellenties van Bern niet bedoeld; ik predik alleen voor de inwoners dezer stad.
De afgezant. Gij hebt gezegd, dat allen die de Heilige Schrift in de volkstaal lezen niets zijn dan overspelers, gulzigaards, dronkaards, lasteraars, moordenaars en dieven.
De monnik. Ik betuig de Heren van Bern niet te hebben gesmaad.
De afgezant. Gij hebt op een algemene wijze gesproken en hebt hen bij gevolg in uw beschuldiging begrepen.
De monnik. Ik sprak alleen tot de inwoners van Genève.

De afgezant. Gij hebt gezegd: Wacht u voor die hedendaagse ketters, die slechte Duitsers, als voor vrekken en melaatsen. Geeft hun uw dochters niet ten huwelijk, beter was het haar turn de honden te geven
De monnik. Ik ontken dat artikel gepredikt te hebben.
De afgezant: Gij hebt gezegd dat de hedendaagse ketters, welke noch de paus, noch aan de kardinalen, bisschoppen en priesters willen gehoorzamen, daardoor alleen schapen 's Duivels zijn, erger de dolle honden en aan de galg behoorden te worden gehangen.
De monnik. Dit in een geloofsartikel, en ik ben daarover aan u geen rekenschap schuldig.
De eerste syndicus. Er wordt u bevolen te antwoorden.
De monnik. Ik zal niet antwoorden.
De eerste syndicus. Het artikel is erkend.
De afgezant. Zeer geachte Heren! wij behoren onder hen die de Schrift in de volkstaal lezen. Wij behoren onder hen die onze Heer houden voor het enig Hoofd van de Kerk, voor haar eeuwigen en soevereinen herder, en daarenboven, wij zijn Duitsers; daarom houden wij het er voor dat genoemde artikelen tegen ons zijn uitgesproken. Indien wij waren hetgeen die artikelen vertellen, dan zouden wij een lichamelijke straf verdienen; daarom eisen wij krachtens de wet van de weervergelding, dat gezegde prediker gestraft worde met een straf gelijkstaande aan die welke wij zouden ondergaan hebben.

De redenering van de afgezanten was niet zeer juist. Afgevaardigden van Zürich, Bazel en andere Evangelische kantons, zelfs die vair de landgraaf van Hessen of de keurvorst van Saksen hadden even goed partij kunnen trekken tegen de monnik en zich door hem beledigd kunnen gevoelen. Maar juist dit verklaart de houding van de Berner heren. Het Protestantisme was gesmaad geworden, zijn grondstellingen waren niet voeten getreden. De Berners vervolgden de monnik niet om zich over persoonlijke beledigingen te wreken; hetgeen ze verlangden was dat het Woord van God in de plaats van dat des pausen gesteld, en de Hervorming aldus in Genève gevestigd wierd; het gold niet de heren van Bern, maar het Evangelie; maar ze beschouwden zich als de kampioenen van de Hervorming in Zwitserland, en wanneer vijanden die aanvielen, achtten ze het hun plicht haar te verdedigen. Het strijdperk niet binnen te gaan, zou een daad van ongehoorzaamheid jegens de opperste kamprechter geweest zijn. De afgezanten brachten veertien getuigen voor, die bereid waren te verklaren dat de monnik gezegd had hetgeen men hem te laste legde.
Toen Furbity geen middel tot uitvlucht meer zag, besloot hij voor Rome te strijden.

Donderdags de 29 Januari verbreidde zich door de geheel stad het gerucht, dat de monnik met de Hervormers een twist, rede zou houden. De Raad van de Twee Honderd en een zeker getal andere burgers verenigden zich op het raadhuis om die belangrijken strijd bij te wonen.
Een van de grote steekspelen van de Hervorming zou aanvangen; de beide strijdende partijen stonden tegenover elkaar. Aan de een zijde de Dominicaan, kampioen voor Rome; hij naderde met een schoolse wetenschap die niet te verachten was, met een stalen voorhoofd, met longen die sterk genoeg waren ons al zijn tegenstanders tot zwijgen te brengen en een tong van onuitputbaar welbespraaktheid. Even heftig als geslepen greep hij alles aan tot zijn verdediging en had, naar men zegt, een bijzondere slag om zijn dwalingen te verbloemen en die minder stuitend te doen voorkomen.
Aan de andere zijde stond Farel, minder bedreven dan zijn tegenpartij in de doolhoven

van de uitlegkunde, maar vol liefde voor de waarheid, standvastig als een krijgsheld die vooruittreedt om haar te verdedigen, in staat om de schoolse argumenten van de monnik te verslaan door de onoverwinbare bewijzen van de Goddelijke Schriftuur. Met een mannelijke welsprekendheid en heldere stem begaafd, zouden zijn duidelijke, krachtvolle en soms spottende woorden welhaast de drogredenen van zijn tegenstander overwinnen.
De Hervormer stond het eerst op en zeide: "De zaak is van belang; laat ons in alle zachtmoedigheid er over spreken. De een zoeke niet de overwinnaar van de andere te worden. Geen heerlijker zegepraal konden wij behalen dan wanneer de waarheid de boventoon kreeg. Als ze door allen erkend worde, wil ik graag mijn leven er voor laten."
De vergadering riep bewogen uit: "Ja! wij willen dat het zó geschiede!"
Furbity stelde in de eerste plaats het gezag van de paus voorop. Hij beweerde dat de opperhoofden van de Kerk dingen konden gebieden die niet in de Heilige Schrift vervat zijn; en om zulks te bewijzen, haalde hij een plaats uit Deuteronomium aan, waarin gezegd wordt: "Wanneer een zaak van het gericht voor u te zwaar zal zijn, zo zult gij,komen tot de Levitisch priesters, en tot de rechter, die in die dagen zijn zal; en gij zult doen naar het bevel des woords, dat ze u zullen aanzeggen."

Daartegen handhaafde Farel het gezag van de Heilige Schrift en verklaarde dat op haar alleen de leer mag gegrondvest zijn. Hij herinnerde dat God, in datzelfde boek van Mozes gezegd had: "Gij zult tot dit woord, dat ik u gebiede, niets toedoen, ook daarvan niets afdoen." Hetgeen van de Levitiesche priester des Ouden Testaments gezegd wordt, voegde hij er bij, moet niet op de Roomse priesters worden toegepast, maar op Jezus Christus, die een eeuwige hogepriester is; men moet dus tot hem gaan en hem gehoorzamen; niet de priester.
"Christus" riep Furbity, "heeft aan de heilige Petrus de sleutel van het koningrijk van de hemelen gegeven en St. Petrus heeft die overgegeven aan de priesters, zijn opvolgers."
"De sleutel van het koningrijk van de hemelen," antwoordde Farel, "is het Woord Gods. Indien iemand met zijn ganse hart de genade beloften gelooft, dan wordt de hemel voor hem geopend. Indien iemand ze verwerpt, dan sluit de hemel zich voor hem."
Het werd laat, de redetwist werd tot de volgende morgen verdaagd en Furbity zei fier dat hij bereid was.
Een stem liet zich uit het midden van de vergadering horen, die riep: "tracht u wat meer te houden aan het Woord Gods en minder aan de leer van de Sorbonne."
"Ik zal mij gedragen als een man," antwoordde hij. "Zo de kracht van een man bestaat in zijn gebrek aan gezond verstand, dan zijt gij een ferm man," zei de onbeleefde spreker tot hem.

De volgende dag nam de redetwist een nieuwe wending.
Farel hield bovenal het recht en de plicht staande die het Christelijk volk heeft om de Heilige Schrift te lezen, haar te begrijpen en zich alleen aan haar te onderwerpen. Furbity beweerde in tegendeel, dat de Schrift alleen door de geestelijkheid moest gelezen worden en alleen verstaan overeenkomstig de uitlegging van de Kerkvergaderingen. Hij bewees zijn stelling door redeneringen, die in de ooggin van zijn vrienden wel enige klem konden hebben, maar voor Farel hadden ze die geens-zins. Hij handhaafde de noodzakelijkheid van de onmiddellijke gemeenschap van iedere Christelijke ziel met de Schrift van God. Volgens hem moest ieder christen het

geloof en de waarheid die behoudt niet ontvangen van de Conciliën, niet van de pausen, maar uit het Woord van God zelf. Was de eerste Jeruzalemse vergadering (gewoonlijk het eerste concilie genoemd) volgens de Handelingen niet samengesteld uit de apostelen, de ouderlingen en de gehele gemeente, en had ze niet aan het hoofd van haar brief geschreven: "De apostelen, de ouderlingen en de broeders." Terwijl hij derhalve de rechten van de gewone leden van de kudde handhaafde, verhief hij zich met alle kracht tegen de instelling van al die kerkvoogden, die in de Roomse kerk over het erfdeel Gods heerschappij voeren.
"Gij vindt allerlei dingen uit," zei hij tot de Dominicaner monnik. "Gij voert verscheidenheden in van orden, een groot aantal hoogwaardigen, bisschoppen, prelaten, aartsbisschoppen, primaten, kardinalen, pausen en andere machten, van welke de Schrift generlei melding maakt. Gij doet alles naar uw zin, zonder u enigszins te bekommeren om God noch recht. De apostelen hebben raad genomen met de gehele vergadering van de gelovigen; maar gij. gij doet alles, gij zijt alles! Gij hakt en houwt, zoals het u lust. Het christen volk wordt door u niet meer geraadpleegd, dan de honden en de redeloze dieren. Uw voorschriften moeten worden aangebeden en die van God met voeten getreden. Uw pauselijke heerschappij overtreft alle andere in trotsheid, in pracht en in brasserij. Gij wilt dat zij, die het volk moeten onderrichten, vorsten zijn, die heerlijkheden, landerijen, gerechtshoven en wereldlijke macht bezitten. Gij wilt een rijke, zegevierende Jezus hebben, die al zijn tegensprekers met de dood straft. Nee, mijn heren! de Heiland was hier beneden niet in die staat; hij was arm, geslagen, ter dood gebracht, en zijn volgelingen werden verbannen, gekerkerd, gestenigd en gedood. Welke overeenkomst is er tussen de Apostolische kerk en de uwe? het grote argument van de uwen is de beul. De apostelen hebben niet, gelijk gij, geduchte banvloeken geslingerd, niet gekerkerd en veroordeeld zoals gij. Nee! Jezus is niet in uw midden. Hij is in het midden van hen die verjaagd, geslagen, verbrand worden om des Evangelies wil, gelijk tijdens de eerste gemeente de martelaren werden behandeld."

Die woorden van de Hervormer hadden als een donderslag weergalmd. Furbity was als door de bliksem getroffen; terneergeslagen, beroerd, zijn hoofd liep om, hij verloor zijn tegenwoordigheid van geest en toen hij de leer van het bisschopsambt, gelijk men dat te Rome begrijpt, wilde bewijzen, haalde hij de plaats aan waar gezegd wordt dat de opziener. (bisschop) éner vrouw man moet zijn, hetgeen de lachlust van de vergadering niet weinig opwekte. Hij ging verder; daar hij wilde bewijzen dat er in de apostolische tijd bisschoppen waren geweest naar de Roomse wijze, noemde hij Judas Iskariot. "Er wordt van Judas gezegd," zei hij, "dat een ander zijn bisschopsambt neme. Episcopatum serum accipiat alter. Daar Judas dus een bisdom had, moet hij toch wel bisschop geweest zijn." En daaruit besloot hij dat er geen heil is buiten het Roomse bisschopsambt. De doctor hield dus zijn belofte niet van zich als een man te gedragen.
Farel glimlachte bij dat argument van Judas Iskariot, en hij begon de Dominicaner met de gesel van de ironie te kastijden. "Daar gij die goede bisschop Judas hebt aangehaald," zei hij, "die de Zaligmaker van de wereld heeft verraden; daar gij bewezen hebt dat hij een bisdom had, zeg mij dan bid ik u, in welk gedeelte van het Romeinse rijk dat bisdom gelegen was, en hoeveel het waard was, naar de gebruikelijke uitdrukking te Rome? Die bisschop, op wie gij u beroept, gelijkt werkelijk zeer op sommige prelaten, welke in plaats van het Woord Gods te verkondigen, de beurs hebben, en in plaats van de Heer Jezus Christus te verheerlijken, hem verkopen, door zijn leden te verkopen, wier zielen ze de duivel

overgeven, en van hem geld daarvoor in ruil ontvangen."

De monnik over die stoutheid verbaasd, riep opnieuw op een dreigende toon uit: "Ga wat gij zegt te Parijs of in de andere steden van Frankrijk verhalen." Hij was er zo zeker van dat die man daar verbrand zou worden, dat hij niet kon nalaten dat afdoende bewijs te herhalen. Dat was het juist wat Farel wenste. "Gave God," antwoordde hij, "dat men mij wilde vergunnen daar in het openbaar mijn geloofsovertuiging uit te spreken; ik zou die door de Heilige Schrift bewijzen; en zo ik dat niet deed, zou ik vrijwillig de dood willen ondergaan."

Naarmate de twistrede voortging, werden de gemoederen meer naar de een of naar de andere zijde getrokken. Sommigen verdedigden Furbity, andere ondersteunden Farel.
Niemand was ijveriger in het tournooi dan Baudichon De la Maison-neuve; hij vergezelde de Evangelieleraar wanneer hij zich naar de plaats van samenkomst begaf, en wanneer. hij er, van Baan kwam, daar hij aan geen ander de zorg wilde, overlaten om zijn persoon te beschermen. De Katholieken lieten niet na dat gedurig heen en weer gaan van de grote burger op te merken; ze waren er door geschokt, zijn vriendschap met de ketter, die ze verfoeiden, scheen hun een grote schande toe. Een jongeling van vijf en twintig jaren, met name Delorme, geboren te Fortenay, op anderhalve mijl van de stad, en die sinds bijna een jaar te Genève bij een bloedverwant zijn beroep uitoefende, volgde inzonderheid Baudichon met zijn ogen en verbaasde zich, dat zulk een groot heer mengrealen met de armen prediker Farellus over straat ging. Hij nam er nota van en zou er eenmaal gebruik van maken.
De gehele vrijdag had men geredetwist. De marktdag van zaterdag, de viering van de zondag en het feest van de Reiniging, dat maandag inviel, schortten de disputatie drie dagen op. De drie predikers mankten van de rust die men hun gaf gebruik om ijverig voor het volk te prediken. Dagelijks verkondigden ze het Evangelie in de grote eituil van het huis van gummi vriend, en Baudichon zorgde er voor dat allee met orde toeging, hetgeen nodig was, want het gerucht dat de redetwist in Genève maakte, lokte een groeit.) schaar volks daar heen.
Des avonds vergaderden de Evangelischen in onderscheiden huizen en hielden samensprekingen die tot laat in de nacht voortduurden; 's Daags, trachtten ze dezulken die nog weifelden tussen het pausdom en de Hervorming tot de vergaderingen te brengen.
Ei! riep de jonge Delorme bedroefd uit, "ziet hoe ze zoveel ze kunnen hun best doen om hun partij te versterken." Alles kwam te Genève in gisting.
Doch de indruk bepaalde zich niet enkel tot die stad: de hartstochten, door de debatten voortgebracht, openbaarden zich in de omliggende streken door hevige redevoeringen. Alom werden de reizigers door lediglopers, nieuwsgierigen en kerkvronen tegengehouden en ondervraagd " om die grote tijdingen uit Genève te vernemen, die men zo zeer verlangde te weten." verscheiden priesters en monniken predikten in de omliggende dorpen tegen de ketters en de ketterij; en zowel in. Genève, als in andere plaatsen waar Farel geweest was, verhaalde menige monnik, menige oude vrouw de vreemdsoortigste dingen betreffende de Hervormer.
"Die man," zeiden zij, "heeft geen wit in de ogen; een rosachtige en harde baard, en een duivel zit in elk van zijn haren. Hij heeft horens op het hoofd, zijn voeten zijn gelijk die van een os. Eindelijk (en dat scheen nog het ergste) hij is de zoon van een Jood uit Carpentras."

Al die vertelsels door de stad verspreid, kwamen ook in de herberg het " Zwarte

Hoofd" waar de Berners en de drie Hervormers hun intrek genomen hadden. Het inwendige van dat logement was niet stichtelijk. De waard had, volgens de kroniek, twee vrouwen; een echtgenoot en een dienstmaagd die de bijzit was. De wettige vrouw, een fatsoenlijke eenvoudige ziel, hield wel niet veel van de predikers van het Evangelie, maar gedroeg zich betamelijk jegens hen; de andere evenwel verfheide hen, en telkens als ze te huis kwamen, zagen ze het stuurs gelaat van de meester en de dienstmeid. Deze bedwongen zich voor da doorluchtige heren van Bern, en glimlachten op die eigenaardig gedwongen wijze waarvan men in het Frans zegt, dat het "de keel niet doorgaat"; maar ze bedwongen zich niet als ze met de predikanten alleen waren. Deze hielden gewoonlijk onder hun drieën het middagmaal, en de waard en de meid hoorden onder liet tafelbedienden uit de mond van de Evangelisten gesprekken welke hun geheel niet bevielen. In plaats van "flauwe praatjes en jokkernij," gelijk die meestal in eetzalen gehoord werden, wisselden de drie leraars woorden van waarheid onder elkaar, en die gesprekken, geheel nieuwe voor die twee personen, deden hen (volgens de opmerking en het verhaal van Froment) zure gezichten zetten. Nauwelijks hadden de drie gasten de kamer verlaten, of de meid, die zich niet langer kon bedwingen, schreeuwde hun bijna achter de rug na; "ketters! verraders! rovers! Hugenoten! Duitsers!
De meester zeide: "Ik zou wensen dat ze maar zonder betalen (en dat was veel gezegd) heengingen, mits zó ver, zó ver dat men ze nooit terug zag." Die twee ongelukkigen gevoelden dat de leer des Bijbels hun ongeregeldheden veroordeelde, en de haat, die ze aan de heiligheid van Gods Woord toedroegen, ontlastte zich op hen die het verkondigden.
Daar de overspelige dienstmeid, zegt Froment, niet met de predikers kon doen gelijk Herodias met Johannes de Doper, namelijk hen doen onthoofden, wreekte ze zich op een andere wijze. Ze wendde zich tot een van die vrouwen die alles door elkaar praten en zei tot haar: "Verbeeld u wat ik gezien heb.
Op zekere avond toen de predikers naar bed gingen, ben ik zachtjes hen achterna gegaan, en aan de deur gekomen, heb ik door een opening (het sleutelgat of een ander) gekeken en. wat heb ik gezien? Ze gaven te eten aan duiveltjes!"
De buurvrouw schrikte zo hevig dat de meid niet voort kon gaan. "Die duivels, zei zij, zagen er uit als zwarte katten. "Hun ogen flikkerden, hun klauwen waren scherp en krom. " ze zaten allen onder tafel. " gingen heen en weer. Ja. ik heb ze door het gat gezien." Spoedig wisten het alle moedertjes uit die buurt, hetgeen alom een groot gerucht maakte,

Bij die praatjes van de meid voegden de priesters de hunne en zeiden: "Er zijn in Genève drie duivels onder de gedaante van mensen, Farel, Virét, Froment, en veel van de duivel bezetenen, Zodra men naar die drie spoken luistert, springen ze u op het lijf, gaan in uw lichaam en dan zijt gij gevangen." De priesters stelden zich niet tevreden met die dwaasheden in hun gesprekken te vertellen; ze begonnen in het openbaar over die drie duivels te preken. Er werd een liedje op gemaakt, en aldra zong het Roomse gemeen overal deze regelen:

Farel farera,
Virét virera,
Froment on moudra,
Dien nous aidera
Et le diable les emportera.

Dat volksdeuntje kwam echter anders uit. In dezelfde tijd dat het overal door de

Katholieken gezongen werd, bereidden zich tragische gebeurtenissen voor die alles binnen Genève zouden veranderen. De oude Kerk zou omkeren (virerait) en het pausdom zou heengaan (farerait).

VIJFDE HOOFDSTUK.
De samenzwering.
(Januari en Februari 1534.)

Het bewustzijn van rcgt, waarheid en vrijheid ontwaakte in de zestiende eeuw in de christenheid en uien getuigde alom, vooral te Genève, tegen de treurige ontaardingen van het maatschappelijk en godsdienstig leven, door het pausdom aan de vorige eeuwen opgelegd. Maar de middeleeuwse geest hoewel zieltogende verhief zich krachtig tegen die opwekking, welke hem onder de doden zou verbannen. De strijd, die geleverd werd, had ten doel om de zegepraal te verzekeren aan de Hervorming, of gelijk andere spreken, aan de vooruitgang en de beschaving. Deze strijd is van het hoogste gewicht voor de geschiedenis. De kuiperijen van de hoven en zelfs de veldslagen van de legers, die aan sommige gemoederen meer behagen, zijn niets in vergelijking van die machtige bewegingen van de mensheid. Niettemin bij al haar grootheid en noodzakelijkheid hadden ze ook haar gevaren. Opdat het schip, in de volle zee zeilende, niet zou stranden tegen de verraderlijke klippen van wanorde en bandeloosheid, moest God er het bevel op voeren. Op het ogenblik dat de mensen de wereldlijke ketenen van het pausdom, en de willekeurige instellingen van het leenstelsel verbraken, moesten ze zich aan de Opperheer verbinden, die alleen de adem des levens geeft aan personen en aan volken. Geniet Engeland sinds lang de kostelijke vruchten van de vrijheid, en heeft Frankrijk die nog niet kunnen verkrijgen, dan komt zulks omdat het eerste land de Hervorming heeft aangenomen en het tweede haar heeft verworpen. Een van de grote rampen uit het pausdom ontstaan was de verduistering van het zedelijk verstand; daarom moest de opwekking in de zestiende eeuw een zedelijke opwekking zijn. In de Katholieke kerk waren er oprechte mensen, maar voor wie alles goed was, mits ze het dool bereikten dat ze voor roemrijk hielden. Hoe vreemd dan nok, enige zogenaamde behouders van de orde werden het ligst van allen moordenaars.

De bisschop van Genève beschouwde, uit zijn stille wijkplaats, aandachtig hetgeen er in zijn toen zo veel bewogen stad plaats had. Hij wilde wel zijn dubbelen troon weer bestijgen, en hij vleide zich nog altijd met de hoop om in de stad het vorstelijk en pauselijk gezag weer te herstellen. Veel Katholieken, vooral aan het hof van de bisschop en de hertog, zagen inderdaad in "deze Hervorming van de leer, slechts een volksbeweging van korte duur. Weldra zeiden zij, zal de gedaante van de zaken veranderen." Wellicht zou zonder de komst van Calvijn deze profetie verwezenlijkt zijn. Maar andere zagen de dingen donkerder in.

De Lutherse storm, zou, volgens hun mening, alles omverwerpen; dezelfde stroom, welke toen de macht van de pausen bedreigde, zou weldra de macht van de koningen medevoeren. Allen vroegen zich af hoe het aan te leggen om zulk een groot onheil te voorkomen, en de meest beslisten zeiden luide dat het enige middel van behoud voor Genève hierin bestond dat er een enige en opperste magistraat werd aangesteld. Hadden de Romeinen in de tijden van groot gevaar niet dictators aangesteld? Al die Raden van vijf en twintig, van zestig, van Twee Honderd, en vooral de algemene volksraad waren, volgens de bisschoppelijke, nutteloos en verderfelijk; het bestuur moest in handen van een enkelen gesteld worden, en bij voorkeur aan een van de

heren van Freyburg worden gegeven; hun vurig Katholicisme en hun verbolgenheid over de dood van Wernli waren voldoende waarborgen voor de getrouwheid waarmee de last zou vervuld worden. Het blijkt niet dat er iets beslist werd betreffende de keus; maar de bisschop besloot een stoute coup détat te beproeven.
Na zich met de hertog van Savoye verstaan te hebben, tekende hij te Arbois brieven die in Genève een stadhouder van de prins voor het tijdelijk gezag instelden, met de volmacht om de misdadigers te straffen; het bevelschrift werd direct verzonden naar de bisschoppelijke secretaris, Portier, een man van vertrouwen en de rechter arm van de bisschop, opdat hij, in overeenstemming met de partijhoofden het geschiktste ogenblik en de beste middelen bepalen zou tot de uitvoering. De hertog van zijn kant liet niet na hulp te betonen. Portier ontving on-ingevulde volmachten met van de hertog wapen verzegeld, met machtiging zich daarvan te bedienen naar welgevallen en de onderneming tot een goed einde te brengen. De samenzwering was slim beraamd. Het hof van Turijn, de heren van Freyburg, de Mamelukken verleenden de bisschop gewapende hulp. Maar, om de gebruikelijke formule te bezigen, God was er en de Republiek van Bern.

Het scheen aanvankelijk of de ordonnantie werkelijk bestemd was om op het papier te blijven. De bisschoppelijke samenzwering bestond; het bevelschrift was getekend door de vorstbisschop de 12 Januari; maar de 1 Februari was het nog maar een dode letter. Portier, die de geest welke de burgers bezielde kende, was bevreesd de bisschoppelijke ordonnantie of aan de overheidspersonen, of aan het volk bekend te maken. Evenwel had hij heimelijke verstandhouding met sommigen van zijn vertrouwelingen over de middelen om die ten uitvoer te leggen. Onder hen bevonden zich twee broeders Pennet genoemd, waarvan de een bisschoppelijke cipier was. De aanhangers van de bisschop te Genève, zowel als te Arbois, en te Turijn meenden allen dat theologische twistredenen niet dan kwaad deden; dat men tot krachtiger middelen de toevlucht moest nemen; dat het geweld alleen de inwoners van Genève kon dwingen om het hoofd onder het juk te buigen; eindelijk dat een oproer waardoor de openbare rust zou verstoord worden, ook al gelukte dat niet, het beste middel zou zijn om de benoeming van een stadhouder met onbeperkte macht bekleed te rechtvaardigen. Enige heethoofden onder de bisschoppelijke en in het bijzonder de beide Penpets, de blinde ijveraars van hun partij, besloten onmiddellijk te handelen. "Met verscheiden andere ondernamen ze het een grote bloedstorting te weeg te brengen" zegt een document, dat weinig dagen na die gebeurtenis geschreven werd.
Dinsdags de 3 Februari waren in het bisschoppelijk paleis de meest opgewonden mannen van de bisschoppelijke partij vergaderd; Pennet de cipier, zijn broeder Claude Jaques Desel en veel andere. Het was na het middagmaal. Ontvlamd door de begeerte om het vorstelijk en pauselijk gezag te redden, verhit door de ordonnantie, welke ze tot dus ver onder zich gehouden hadden en die hun de vingers brandde, verontwaardigd van te zien hoe de Dominicaan Furbity door Farel tegengesproken en door de Berners vervolgd werd, wellicht ook, gelijk men geloofd heeft, handelende uit kracht van stellige bevelen, van de bisschop uitgegaan, nemen die mannen de wapens op en verlaten het bisschoppelijk paleis, "van plan zijnde andere te slaan en te doden," zegt hetzelfde geschrift waarvan wij spraken. Die dwepers, naar wij geloven oprecht, maar ongelukkig overtuigd dat een dolksteek aan een ketter gegeven een van de verdienstelijkste werken is waardoor men de hemel kan verdienen, treden het St. Pietersplein op. Juist op het ogenblik dat ze voor de stoep en de brede platform waarop het wit marmeren portaal van de hoofdkerk staat, aankomen, ontmoeten ze twee Hugenoten, de notaris Nicolaas Porral en Steven van Adda. Op het zien van die

beide ketters, wordt hun bloed kokend; de cipier Pennet trekt de degen, valt op Porral aan, treft hem en toen hij hem ziet vallen, gaat hij onbeschaamd verder met zijn bende, om zich door de straat Perron naar de Molard de wapenplaats van de oproeren, te begeven. Adda en enige andere Hugenoten die toeschieten omringen de gekwetsten Porral, richten hem op, en ten spoedigste de begonnen op stand willende stuiten, dragen ze hem naar het Stadhuis en leggen hem bleek en bloedend voor de syndicussen en de Raad neer.
Dat gezicht greep de maaistraten aan gelijk eertijds (als men de grote zaken van de oudheid wel vergelijken mag met de kleine die de nieuwere tijden hebben ontsloten), gelijk eertijds het lijk van Cesar, met wonden bedekt en door het Forum gedragen de verontwaardiging en liet gewoon van het verslagen volk opwekte. Adda deed meer; hij verhaalde mm de syndicussen de gewelddadige aanval van Pennet en eiste de straf van de moordenaar.
Maar nauwelijks had hij uitgesproken of een grote opschudding liet zich vernemen; het plein voor het Raadhuis werd gevuld met opgewonden burgers; oproerige kreten laten zich horen; de deuren van de zaal worden met geweld geopend en onmiddelijk, zegt het register, treden verscheiden personen binnen met grote woede en schreeuwende: Recht! recht!"
Een achtenswaardig man, een eerlijke koopman, die in de straat Perron woonde, met name Nicolaas Berger, een ijverig Hugenoot, stond op de plaats waar hij zijn koopwaar uitstalde, op het ogenblik dat de bende die Porral gewond had voorbij trok. Door het gerucht aangetrokken, deed hij ongetwijfeld enige schreden naar de deur; Claude Pennet hem bemerkende stond stil, en als het was jaloers over de heldendaad zijns broeders, viel hij op die ongewapend burger aan en velde hem met een dolk steek op de plaats. Al de weldenkenden, voegen de burgers er bij, zijn met afschrik Vervuld en eisen dat de schuldige volgens de wetten gestraft worde.

Deze gebeurtenis was niet van belang ontbloot; het was een nieuwe bedrijf van die hardnekkige kamp, die in het begin van de zestiende eeuw op een hevige wijze plaats had in een kleine stad aan de oevers van het meer Leman, en onder andere vormen in andere streken herhaald werd. Ze die strijdlustig zijn trekken geen grens over, zonder er enige droppels van hun bloed achter te laten. Ze die toenmaals de laatste gevechten leverden van hetgeen men de ijzeren eeuw kan noemen meenden de zaak des rechts te dienen. De onpartijdige geschiedenis schetst met weerzin een te afzichtelijk beeld van die fiere kampvechters voor Rome en het leenstelsel. Zelfs te Genève, waar ze wellicht heviger waren dan elders, waren ze niet allen van edelmoedige gevoelens ontbloot. Ongetwijfeld werden velen door partijzucht bezield; maar er waren er ook onder die het welzijn van hun land beoogden. In hun ogen waren godsdienst en orde in gevaar door het bondgenootschap met Zwitserland en de Hervorming, en ze meenden dat die zo heilige zaak niet kon gehandhaafd worden dan door een krachtige tussenkomst van de bisschoppelijke partij. Ze vergisten zich; maar daarin bestond niet hoofdzakelijk hun dwaling. Het grote kwaad was hierin gelegen, dat hun zedelijk gevoel verstompt was door de beginselen van een dweepzieke bijgelovigheid, alle middelen schenen hun goed te zijn om tot liet doel te geraken: alle zelfs de dolk.

Terwijl de burgers recht eisten over een dubbele moord, ontstond er een grote beweging in de stad; de trom werd geslagen, alles liep te wapen. De burgers die voor onafhankelijkheid en Hervorming waren riepen dat de dienaars van de bisschop, nu ze hen niet door woorden konden overwinnen, op hen wilden zegevieren door de mandossa (ene soort van Spaanse degen). "Dit is de vijfde opstand die de priesters

aanstoken om de mis te behouden," zeiden zij; en ze namen de wapenen op, evenwel niet om aan te vallen, maar om aan de gevestigde macht bijstand te verlenen.
Do Raad was verslagen toen hij de dood van Berger vernam. Al de leden waren van zulke misdaden afkerig; maar drie van de vier syndicussen waren katholiek: Du Crest, Malhuisson en Claude Baud, en de raadsleden waren gewoonlijk verdeeld in dezelfde verhouding als de syndicussen. Daarenboven was Portier, die de bende aanvoerde, de gevolmachtigde agent van de vorstbisschop, wiens gezag de Raad wilde handhaven. De syndicussen bedachten wat er te doen was, toen een deurwaarder berichtte dat de Berner afgezanten de Raad verlangden te spreken.
Die edele heren, in de regel zo stijf in hun houding, waren zeer bewogen, en zeiden: "Terwijl wij ons naar het Raadhuis begaven, hebben wij overal lieden ontmoet die te wapen snellen. Het staat te vrezen dat er een grote slachting geschieden zal; wij bezweren u daarin te voorzien en wij bieden ons zelf aan om dat oproer te stillen." De eerste syndicus smeekte hen zich daartoe te willen lenen, en toen de Berners vertrokken waren, zotte de Raad zijn beraadslagingen voort.

In die tussentijd raadpleegden de voornaamste Hugenoten ook met elkaar. Twee van hun vrienden waren gevallen onder de slagen van hun tegenstanders; een daarvan was dood; de hunne hadden de wapens opgevat. Portier en de Pennets waren uit vrees gevlucht; de katholieke partij scheen in ontbinding te vorderen. In die staat van zaken was het hun gemakkelijk gevallen hun vijanden aan te vallen en een beslissende overwinning te behalen; maar de gevoelens van orde en wet heersten onder hen. Ze wilden niet de wet overtreden, maar die inroepen; er waren rechters in Genève. Niet de opstand moest liet bloed wreken, maar het gerecht. "Geen wanordelijkheden," zeiden de Hugenootse hoofden, geen weerwraak, geen aanval noch gevecht! maar laat ons gewapende hulp verlenen aan de overheid opdat ze haar plicht moge doen."
Vijf honderd gewapende burgers, de dapperste mannen uit Genève, trokken in goede orde aan, schikten zich voor het Raadhuis en de hoofden, De la Maison-Neuve, Salomon, Perrin en Aimé Levet begaven zich naar de Raad. "Geëerde heren," zeiden zij, "wij zijn tot geen ander einde vergaderd dan tot handhaving van de orde. Wij vrezen dat de priesters een vierde of vijfde opschudding bewerkt hebben; hier zijn wij dus en corps om hun woede te beteugelen en de heren syndicussen gewapende bijstand te bieden. Wij verzoeken dat de moordenaars en de aanleggers van het oproer gestraft worden". Er werd geen ogenblik geaarzeld; allen, Katholieken en Protestanten, verlangden dat de schuldigen gestraft werden; men begon dus hen op te zoeken.
Men meende dat ze in het bisschoppelijk paleis waren verborgen; het was immers waarschijnlijk dat de secretaris Portier, die daar woonde, zich er heen begeven had en zijn medeschuldigen een wijkplaats had bezorgd in de veiligste plaats binnen Genève. "Wij zullen hen daar vandaan halen," zei de syndicus Du Crest, een katholiek, maar een eerlijk man; de andere syndicussen stonden op en allen verlieten het Raadhuis gevolgd door hun onderhorigen. Op het ontzagwekkend gezicht van de eerste overheden van de stad, die de toegang tot het bisschoppelijk paleis begeerden, openden de dienaars van de bisschop de deuren en terstond had er een nauwkeurige huiszoeking plaats. Geen kamer, geen kelder, geen zolder ontsnapte het scherpe oog van de overheden en van hun bedienden; "maar welk een ijver ze ten toon spreidden," zegt het register van de Raad, "zij vonden genen van de schuldigen."
Velen hielden het er voor dat ze in veiligheid waren; alleen Perronnette, de vrouw van de bisschoppelijke secretaris, Portier, voelde bij het zien van de gestrengheid waarmee men de moordenaars naspoorde, haar angst over het lot van haar man verdubbelen.

Daar de syndicussen nieuwe bedriegerijen wilden voorkomen, besloten ze enige van hun lieden in het bisschoppelijk huis achter te laten, met den, last er gedurende de nacht de wacht te houden. Die mannen legerden zich in het voorhuis om er de morgen af te wachten; maar niemand in de stad wist dat ze daar waren.

Die goede lieden spraken met elkaar over hetgeen in Genève plaats greep, toen, een weinig vóór acht ure des avonds (het was reeds lang donker, want men was in het begin van Februari) een zachte stem van de straat af aan de deur fluisterde; het was alsof men door het sleutelgat sprak; de wachters spitsten het oor. Opnieuw hoorde men de stem, die herhaalde malen op een meer duidelijke wijze de naam van de portierster uitsprak. "Het was een priester die zachtjes de meid riep," zegt het register van de Raad.
De Hugenoten, die direct inzagen welk een partij ze konden trekken van die onverwachte omstandigheid, verzochten een jong man die bij hen was om een vrouwenstem na te bootsen en te antwoorden. Deze zei met verandering van zijn stem: "Wat wilt gij?" De priester die niet twijfelde aan de sekse en het beroep van degene die antwoordde, zei (altijd op zachte toon) dat hij enige sleutels wilde hebben, die de secretaris Portier en Claude Pennet nodig hadden. Het is waarschijnlijk dat ze zich daarvan wilden bedienen om zich in een veiliger plaats te verbergen en misschien om door de een of andere geheime deur de stad te verlaten.
De jongeling, wederom een piepende stem aannemende, zeide: "Wat wilt gij er mee doen?" Ik zal ze naar de St. Pieters kerk brengen, waar ze verborgen zijn," hernam de priester.
Dat was juist hetgeen de wachters wilden weten. Een van hun staat op, opent de deur van het paleis, en toen de priester inplaats van een vrouw, een wapenknecht zag, vluchtte hij verschrikt weg. De wachter, zonder zich op te houden met hem te vervolgen, loopt naar het Raadhuis, waar de Raad permanent vergaderd was, en verhaalt het gehele voorval aan de syndicus. De moordenaars waren dus in de St. Pieterskerk verborgen, en de overheidspersonen besloten direct zich daarheen te begeven.
Het was geen kleine zaak de moordenaars te zoeken in de uitgestrekte hoofdkerk, vol van kapellen, altaren en andere plaatsen waar men zich gemakkelijk kon verbergen. De syndicussen kwamen er in tussen acht en negen ure des avonds met een goed aantal bedienden die flambouwen in de hand droegen. Men sloot dadelijk de deuren opdat niemand er uit kon komen en er heerste in het schip van de Kerk een diepe stilte. Bij het licht van de toortsen, die een bleek licht verspreidden, vertoonde dit gebouw, een van de schoonste gedenktekenen van de twaalfde eeuw, al zijn verheven pracht. Maar die kunststukken van de Romaanse en ogivale bouwkunst, die schoon evenredigheden, die bewonderenswaardige eenheid, zo geschikt om een diepe indruk van,grootsheld en harmonie te verwekken troffen de heren van Genève geenszins, die aan geheel iets anders dachten. Niet met bouwkunstige versieringen en heiligen beelden hielden Du Crest en zijn ambtgenoten zich bezig. Ze zochten moordenaars.

Het onderzoek begint; de overheden en hun bedienden doorzoeken de kapellen van het Heilige kruis, de Maagd, St. Martijn, St. Mauricius, St. Antonius en nog negen andere in het gebouw; ze onderzoeken zorgvuldig de negentien rijk versierde altaren voorzien van alles wat de Roomse eredienst vordert. De deurwaarders doorsnuffelen alle hoeken met hun flambouwen, ze lichten de tapijten op, en bukken zich om de schuldigen te zoeken. Ze komen eindelijk in het heiligdom; onderzoeken sacristij, koorstoelen, bogen, galerijen, gangen, maar tevergeefs; ze vinden niemand. Daarop

begeven ze zich naar de kapel die de kapel der Makkabeeën genoemd wordt grenzende aan de hoofdkerk, en die de kardinaal bisschop Jan de Brogny een eeuw te voren gebouwd, en versierd had met prachtige beelden, rijke schilderijen, kantgewelven met gouden lijsten. Ze gaan voorbij die gestoelten waar men een jongeling onder een eikenboom zag zitten de varkens hoedende; de kardinaal had aldus de nederige herinnering van zijn eerste jaren willen bewaren; maar noch Portier, noch de Pennets, noch andere van hun medeplichtigen bevinden zich daar.
Bijna drie uren duurde het zoeken. De overheden en dienaars begonnen alle hoop te verliezen, toen een van hun op de gedachte kwam of misschien de moordenaars die ze zochten in een van de drie torens verborgen waren. De syndicussen en hun gevolg besloten dus die te doorzoeken, beginnende met de zuidelijke toren, die honderdvijftig voet hoog was. Ze bestegen de talloze treden, bij zichzelf denkende dat, indien de getuigenis van de priester waar was, de schuldigen dáár moesten zijn, en men er wel behalve Portier en de Pennets een schaar van hun vrienden wel gewapend kon vinden. Daar de trap zeer nauw was, zou het de bisschoppelijke ligt gevallen zijn de doortocht te sluiten en zelfs enige van hun vervolgers te doden. De mannen die de bevelen van de syndicussen uitvoerden stegen met langzame, vaste treden omhoog en kwamen aan de grote klok, waar kruisvormige openingen en grote beogen aan alle zijden waren aangebracht. De stappen openingen talrijke menigte weerklonken op de lange trap.
Diegene onder de dienaars van de Raad die aan het hoofd van de bende ging, kwam in de top van de toren, stak voorzichtig zijn flambouw vooruit en zag in het achterste gedeelte wapens blinken en ogen fonkelen.
Hij komt, gevolgd door zijn vrienden naderbij; ze ontdekken de listige Portier en de driftige Pennet verscholen en gewapend, zegt het register, met degens, ijzeren hooivorken, bijlen, dolken, en in maliënkolders gekleed."
De beide schuldigen, ofschoon van top tot teen gewapend, dachten aan geen zelfverdediging; ze waren meer dood dan levend. De Staatsbeambten grepen hen en sloten hen in de gevangenis van het Stadhuis op.

Terwijl die dingen in de St. Pieterskerk voorvielen, hadden de wachters die de syndicussen in het paleis van de bisschop hadden achtergelaten, aangemoedigd door de goede uitslag van hun list, besloten van de gelegenheid partij te trekken om behendig achter de geheimen van het huis te komen; zich heel onnozel voordoende, waren ze met de bewoners in gesprek geraakt, ondervroegen hen zo slim dat ze van hen alles hadden vernomen wat ze wilden weten. Mijnheer de bisschoppelijke secretaris, alleen, zonder steun is immers te zwak om zich te verzetten tegen de wil van de Raad en het volk," zeiden zij. Hij staat niet zo alleen als gij denkt," antwoordden de andere; hij heeft Monseigneur de bisschop, zijn Hoogheid de hertog van Savoye voor zich;" daarop voegden ze er fier bij: "hij heeft zelfs brieven van hen ontvangen!"
De vrijheidlievende burgers, zich steeds onnozel houdende, riepen uit: "Hoe! zou Portier vertrouwelijke lastgevingen van die hoge personen ontvangen. "Een van de bisschoppelijke, door die minachtende toon geraakt, verklaarde luide " dat die brieven bestonden, dat zij," volgens het klassieke Latijn van het register des Raads, - in buffeto -, in het buffet van de heer bisschoppelijke secretaris lagen." Op die woorden staan de slimme Hugenoten, heel verblijd, met haast op, begeven zich naar de kamer van Portier, breken het meubelstuk open, nemen de papieren die er in liggen en brengen die aan de syndicussen.

Deze ontdekking was nog gewichtiger dan de eerste.

De overheden haastten zich het pakket te openen en vonden een bundel stukken, allen betrekking hebbende op de samenzwering die de bisschop gesmeed had om Genève te onderwerpen. Ze zochten verder en verschrikten. "Ziedaar een akte door de bisschop getekend, de 12 Januari] 11. " dus vóór twintig dagen, inhoudende de aanstelling van een gouverneur voor het tijdelijk gezag, met last de wederspannigen te straffen. De willekeur van de vorst stelt een ongrondwettige agent aan, die geen andere regel heeft dan zijn eigen welbehagen! Daar zijn blanco volmachten, verzegeld met de wapens van de hertogen van Savoye. Het is een wezenlijke samenspanning, een misdaad van gekwetste Staatsmacht."
De dagtekening van de bisschoppelijke akte bewees voldoende dat Pieter De la Baume de aanstoker was van de beroerten die op het punt geweest waren de stad te verwoesten. Er werd beslist dat het rechtsgeding van Portier, de erkenden agent van die oproerstokers voor de syndicussen zou gevoerd worden, ter diligentie van een algemenen procureur, ten die einde gekozen. Jan Lambert, een goed Hugenoot, werd daartoe benoemd.
Alvorens echter dit proces te instrueren, maakte men dat van Pennet op, dat minder moeilijk was dan het andere. Het geval was duidelijk, er was in voorzien bij de wet en niet voor gratie vatbaar. Claude Pennet verscheen in fiere houding als een man die vervolging leed voor de zaak van de Christelijke godsdienst. Hij werd overtuigd van moord op Nikolaas Berger, in zijn winkel, in de straat Perron, en de syndicus Du Crest zelf, een katholiek, maar een wijs man, sprak het doodvonnis uit.
Dit veranderde niets in de houding van Pennet, hij had geen berouw van de daad door hem begaan: de dweepzucht verstikte in hem de stem van het geweten. Dit was evenzeer het geval met al zijn vrienden, aanhangers van de Roomse partij; de hartstocht bekleedde bij hen de plaats van het verstand, en ze beroemden zich op een verfoeilijken moord als op een eervolle, heilige en heldhaftige daad. Pennet verlangde de Dominicaan Furbity te zien, die evenals hij in de gevangenis gehouden werd, omdat hij de tegenstanders van Rome met zijn scheldwoorden beledigd had.
Men bracht de monnik van de inquisitieorde in de cel van de moordenaar, "en toen ze elkaar zagen, konden ze de tranen niet weerhouden," zegt de non van St. Clara. Pennet wilde vroom sterven " en daarom biechtte die goede Katholiek." "Ik ben tot de galg veroordeeld om Jezus Christus wil," zei hij tot de Dominicaan, "en ik beveel mij in uw heilige voorbede aan."
De eerwaarde pater, tot tranen geroerd over de vroomheid en het ongelukkig lot van die kostelijke zoon van de Kerk, kuste hem en zeide: "Heer Claude," verheug u van harte in uw martelaarschap, en twijfel aan niets, want het rijk van de hemelen is geopend, en de engelen verbeiden u."
Do moord, waaraan Pennet zich schuldig gemaakt had, was in de negen van de Dominicaner monnik het werk van een heilige. De meeste bisschoppelijke:J dachten ook zoo; het stond te vrezen dat die partij, die het gemeen op haar hand had, de ten uitvoerlegging van het vonnis zou verhinderen. De la Maison-Neuve, besloten om de wet gewapende bijstand te lenen, vergaderde "in zijn huis een goed aantal wapenknechten." Maar hun tussenkomst was niet nodig, niets stoorde de loop des gerechts, en de beul hieuw het hoofd van den moordenaar af.
Weldra was het bijgelovig volk bewogen. "Weet gij wel, zei men, er gebeuren wonderen op de plaats waar zijn lichaam is gehangen. Zijn gelaat is even, fris en zijn lippen even rood alsof hij nog levend was, en een witte duif fladdert voortdurend boven zijn hoofd." De vromen deden pelgrimstochten naar de galg van de moordenaar. De andere Pennet, de cipier, die Porral had aangevallen, en die, volgens zuster Jeanne, "niet minder vurig was als zijn broeder om de heilige katholieke

godsdienst te handhaven," was al die tijd verborgen bij een arme bedelaarster, waar de nonnen van St. Clara, die alleen in het geheim betrokken waren, hem in het geheim levensmiddelen brachten. De terechtstelling van zijn broeder verschrikte hem. In een nacht dat het sterk vroor, verliet hij zijn schuilplaats "geheel barre voets" en kwam in alle stilte aan het klooster van St. Clara. De nonnen kleedden hem " met vreemde klederen " en hij vluchtte naar Savoye.

Nu bleef nog de derde schuldige over, de Staatsmisdadiger, Portier. De zaak scheen de procureur generaal zo ernstig toe, dat hij meedeling aan het volk verzocht. De 8e Februari toen de algemene Raad vergaderd was, eiste Lambert dat de brieven in het bisschoppelijk paleis gevonden en de volmachten van de hertog aan de vergadering zouden voorgelezen worden. De burgers van Genève konden hun oren niet geloven. "Wat! een gouverneur over Genève, bekleed met soevereine macht voor het tijdelijke, met last om de burgers, die hun staatkundige en godsdienstige rechten handhaven, te straffen; de grondwet van de Staat met voeten getreden door de vorstbisschop, en de hertog van Savoye, die eeuwige vijand van de Genèefse onafhankelijkheid, zijn hulp verlenende aan die overweldigingen en geweldenarijen!"
Dat alles vormde een strafbaar complot, zelfs in de ogen van de rechtschapene Katholieken. De stem des rechts was het eens met de volksstem; de procureur generaal verlangde dat Portier voor zijn rechters zou verschijnen. Het rechtsgeding ging langzamer voort dan dat van de beide Pennets, want verscheiden Rooms Katholieken stelden alles in het werk om hem te redden en boden zelfs grote sommen geld aan. Maar de procureur generaal en alle Hugenoten kwamen er steeds op terug dat "er een samenzwering tegen alle vrijheden van de stad geweest was." Het scheen ontwijfelbaar dat de bisschoppelijke secretaris een rechtvaardige veroordeling zou ondergaan.
En toch hadden Portier en zijn handlangers slechts een begin gemaakt met het uitvoeren van orders die ze ontvangen hadden; eigenlijk was de bisschop de was schuldige. Zijn rang van vorst maakte hem onschendbaar, en al was hij in Genève geweest, zo zou er geen haar van zijn hoofd gevallen zijn; maar Pieter De la Baume moest de straf ontvangen die, met Gods wil, de onrechtvaardige vorsten treft. Hij had zijn macht willen gebruiken tot onderdrukking; God verbrijzelde die macht.
Toen in de volksvergadering de gezegelde brieven van de bisschop gelezen waren, waarbij aan Genève een dictator gegeven werd, waren de burgers zeer geroerd; een dof stilzwijgen maakte hun verontwaardiging kenbaar; het was als hoorde men de doodsklok luiden over een oude grootheid die haar einde beleefd had. De burgers van Genève besloten te breken met de bisschoppelijke tradities en alleen zulke mannen tot de regering te benoemen, die bekend waren door hun gehechtheid aan de vereniging van Genève met Zwitserland en de zaak van de Hervorming.
Terwijl er zich onder de aftredende syndicussen slechts één bevond die tot die rubriek behoorde, werden vier vrienden van de vrijheid toen door het volk geroepen tot de eerste waardigheid van de Staat: Michiel Sept, een van de Hugenoten die in 1526 naar Bern waren gevlucht en van daar het bondgenootschap van de Zwitsers hadden medegebracht; Ami de Chapeaurouge, Aimé Curtet, en J. Duvillard. De uitvoerende raad werd aldus voor het merendeel Protestants. De bisschoppelijke samenzwering had de beslissende stoot gegeven; ze opende de wijde poorten van de deur die tot dusverre alleen half toegankelijk was geweest, en liet de Hervorming zegevierend in de stad trekken.
(Register van de Raad van 8 en 10 Februari 1531.)

ZESDE HOOFDSTUK,
Een laatste poging van het Rooms Katholicisme.
(Van de 10 Februari tot de 1 Maart 1534.)

Een duidelijk teken openbaarde al direct de verandering die geschied was. Ieder begreep dat het uur van de crisis aangebroken was maar om heilzaam te werken, moest het volk verlicht worden en het doel waartoe men wenste te geraken duidelijk worden aangetoond. Als er sprake is van godsdienstige kwesties, dan is de eerste zaak die goed te begrijpen; een zeker zweven schaadt de was godsdienst altijd. Men besloot om de punten, waarover het geschil liep, helder te doen uitkomen, en de nieuwe syndicussen lieten bijgevolg Furbity voor de Raad verschijnen. Dat lichaam had de Berner afgevaardigden en de drie Hervormers aan zich toegevoegd, en nodigde de monnik uit om uit de Heilige Schrift, gelijk hij beloofd had, de leringen door hem gepredikt te bewijzen. "Vooreerst, zeiden zij, hebt gij hen die spijzen gebruiken, voor de gelovigen geschapen beschuldigd en erger te zijn dan Turken."
"Mijn heren! zei de monnik, ik stem toe dat onze Heer het verbod waarvan ik spreek niet gegeven heeft; ik zal dus mijn stelling bewijzen uit de werken van St. Thomas."
"O, zo" zei Farel, gij maakt u sterk alles door Gods Woord te bewijzen; gij hebt zelfs toegestemd dat men u, bij gebreke daarvan, aan de vlammen kon prijsgeven, en nu. wilt gij niets van de Schrift weten!"

Men bepaalde zich niet bij die kwestie; de heren van Bern weerlegden door veertien getuigen de overige dwalingen door Furbity gepredikt; bij voorbeeld dat God hen, die Schrift in de landtaal leen, zal straffen; dat Christus aan Petrus de pauselijke waardigheid gegeven heeft. Ze bewezen evenzeer de waarheid van de smaadredenen door de Do minikaan uitgebracht, behalve echter dat een Duitser (Zwitsers-Duits) zich onder de beulen van de Heren bevonden had; het schijnt dat de een of andere grappenmaker die dwaasheid had verzonnen om met de monnik te spotten. De Berners verklaarden dat de monnik, volgens zijn eigen bekentenis niet meer was dan een prediker van de besluiten van St. Thomas en een leugenspreker; ze eisten dat hem recht zou gedaan worden.
De Dominicaner begon bevreesd te worden; hij bood aan in de St. Pieterskerk herroeping te doen ter ere Gods en van de Heren van Bern. Goed, zei de eerste syndicus, en daarop zult gij Genève verlaten zonder er ooit weer in te komen, op verbeurte des levens. De Dominicaan wenste niets liever dan hoe eer hoe beter heen te gaan.
Ten gevolge dezer uitspraak, werd de Dominicaan, zondag den 15 Februari, door zijn bewakers omringd, in alle bedaardheid naar St. Pieter gebracht. Hij was zeer bewogen, ging met grote schreden, en zijn geest werd in twee tegenstrijdige richtingen geslingerd. Aan de voet van de kansel gekomen, besteeg hij die in haast, en toen hij mijn ogen sloeg op de menigte die de tempel vulde, vermeerderde zijn ontroering en zijn verlegenheid. Hij zag zich geperst tussen twee machten, de afschuwelijke Berners en de verschrikke Dominicanen, en hij voelde zich buiten staat de een te voldoen zonder zich de andere op de hals te halen. Hij zocht nochtans zich te herstellen, maakte het teken des kruises, zei het Ave Maria op en riep de Heilige Maagd aan. De Berners begonnen zich te verwonderen; maar het werd nog erger toen hij, in plaats van de herroeping te lezen welke de syndicussen hem gegeven hadden, haar begon te ontwijken, tegen te spreken en ten slotte juist het tegendeel te zeggen. Een van de Berners riep hem toe: "Mijnheer de doctor! gij zijt hier alleen om herroeping te doen,"

en direct ondersteunden talrijke stemmen die eis.
Maar de monnik week steeds meer af van de kwestie, aarzelde, geraakte in de war; verscheiden Hugenoten verlieten hun plaatsen, een grote opschudding ontstond in de Kerk en het geduld van de hoorders was uitgeput.
"Gij steekt de gek met ons" riep men de monnik toe. Val ons niet meer lastig met uw gewone praatjes. Kom aan! een goed peccavi."
Maar er kwam geen herroeping! Daarop ontstond er een groot rumoer; enige driftige mannen beklommen de predikstoel, grepen de discipel van St. Dominicus en trokken hem ruw naar beneden. "Zij lieten de stoel hem achterna vallen, en weinig scheelde het of hij bleef op de plaats dood," zegt zuster Jeanne. De goede zuster kleurt soms met wat te sterke verven. Alle Katholieken verlieten verschrikt de kerk, en de doctor van de Sorbonne, die aan zijn belofte niet had voldaan, werd naar de gevangenis terug gevoerd.

Daarop verschenen de Berner gezanten voor de Raad en verlangden, dat het Evangelie openbaar in een kerk gepredikt wierd. De syndicussen antwoordden dat ze niets lievers wilden, en dat ze zouden eisen dat de prediker van de vasten zijn prediking naar het Evangelie inrichtte.
Daar de dweepzieke Dominicaan, belast met het preken van de advent, het Katholicisme in kwaden reuk had gebracht, en de Raad zich verklaarde tegen iedere prediker die niet naar het Woord Gods zou preken, besloot de geestelijkheid te Genève een laatste poging te doen. Ze dachten dat het beter was voor de prediking van de vasten een monnik van een andere fabriek te kiezen, en wendden zich die ten gevolge tot de Franciscanen, welke meermalen van een omwenteling in de. godsdienstige maatschappij gedroomd hadden. Er bestond groot onderscheid tussen die twee bedelorden. De Dorninikanen waren rijk, de Franciscanen arm; de Dominicanen wilden heersen, de Franciscanen waren nederiger; de Dominicanen waren als het was versteend in hun leer en gewoonten; de Franciscanen waren buigzaam en hadden wel smaak in nieuwigheden. Ze wisten de menigte te boeien door hun geestdrift, hun lichaamskastijdingen, hun vleiende manieren en wondervolle visioenen. De bekwaamsten onder de Katholieken zeiden dat men na de Dominicaan een man van die aard moest hebben. Had Genève weerstand geboden aan de ruwheid van de enen, het zou door de vleierijen van de andere geboeid worden, Op die wijze hoopte de geestelijkheid Genève ongevoelig op de Roomse paden terug te voeren

Pater Coutelier, gardiaan van de Franciscanen van Chambéry, wiens welsprekendheid en verstand geroemd werden, werd uitgenodigd om in de Vasten te komen preken. Hij haastte zich en kwam Zaterdag de 14 Februari aan; de volgende dag, zondag voor vastenavond, verscheen hij voor de Raad. De eerste syndicus, enigermate de bis-schoppelijke plichten waarnemende, zei tot hem: "Eerwaarde pater, gij moogt niet anders preken dan het zuivere Evangelie van God."
"Ik neem aan het te doen," antwoordde de monnik, wie men de les goed geleerd had; "gij zult voldaan zijn." Daarop willende tonen hoe toegevend hij was, vertoonde hij negen artikelen, en zeide: "Dit wens ik te preken" en hij voegde er bij, alsof hij voor een college van kardinalen gestaan had: "Neem er uit weg wat gij niet goed vindt." De Raad, grotendeels Luthers, zag zich aldus door een priester verheven tot rechtban k van de dogmas, en liet zich het papier voorlezen. Een slee artikuleu luidde: "(nooeping van de maagd Maria. "een ander: Vagevuur;. Gebed voor da duoden,. Aanroeping van de heiligen. De Hugenoten verwierpen die en de vier punten werden van de lijst des paters geschrapt; men stond hem toe het teken des kruises te maken op de kansel, de

groetenis van de engel aan de Maagd, welke in het Evangelie van Lukas gevonden wordt op te zeggen, en de mis te vieren. De priester keerde in zijn klooster terug met zijn gewijzigd symbool.
De volgende woensdag, asdag, beklom de eerwaarde gardiaan de kansel om op behendige wijze te trachten Genève in de weg des pausdoms te houden. De twee hoofden van de Hervorming, de leek Baudichon De la Maison-Neuve en de Hervormer Farel, alsmede verscheiden van hun medeplichtigen, gelijk pater Coutelier hen noemt, verlangend om te zien hoe de monnik het zou aanleggen om de paus en Luther te doen overeenstemmen, hadden zich naar de kerk van de Franciscanen, in de wijk La Rive begeven. (Men had Coutelier niet de eer aangedaan hem de hoofdkerk af te staan.)
De monnik begon met het uitspreken op een luiden toon van de groetenis aan de maagd Maria: Ave Maria. Maar terstond zeiden Farel en de Hugenoten met luider stem, daar al het volk het hoorde: "Het is dwaasheid de maagd Maria te groeten!" "Ik doe zulks, "zei de monnik onnozel, "met vergunning van de Raad" en alle Katholieken die onder het gehoor zaten, hun voorvechter willende ondersteunen, begonnen te roepen: *Ave Maria, gratia plena!* Het was een algemeen gegons. Farel, De la Maison-Neuve en hun vrienden moesten zwijgen.
Toen ging Coutelier voort, trachtende zowel volgens de paus als volgens het Evangelie te spreken. De een zin weersprak de andere; nauwelijks had hij wit gezegd of hij zei zwart; het was een verwarring van denkbeelden waaruit niemand kon wijs worden; een muziek zonder akkoord.
Farel en zijn vrienden begrepen weldra hun tactiek. "Hij gebruikt een deksel om ons te vangen, zeiden ze. Hij wacht zich wel dadelijk zijn horens te laten zien. Hij geeft te drinken, maar gelijk te Babylon is het vergif in een gouden kelk!".
Door deze draaierijen verontwaardigd, stond Farel op en zei tot de monnik: "Gij kunt de waarheid niet onderwijzen, want gij verstaat die niet."
De arme broeder bleef steken; langzamerhand vatte hij moed, en de Evangeliebelijders willende behagen, begon hij zelfs van de priesters en de pausen kwaad te spreken. Toen was de beurt aan de Katholieken; en de Franciscaan, bemerkende hun toorn en weer in hun gunst willende komen, begon opnieuw uit te varen tegen de Hervormers. Zonder leerstelsel, zonder karakter, zweefde hij tussen Rome en Wittenberg, en in plaats van iedereen te vol doen, verbitterde hij alle partijen. "Men kan niet God dienen en de duivel," zei Froment verontwaardigd.
Daarop veranderde de eerwaarde gardiaan van tactiek; wel wetende, gelijk alle Franciscanen, dat men de vliegen met honig vangt, begon hij de inwoners van Genève buitensporig te prijzen. "Heren en dames!" zei hij van de predikstoel af, "wacht u uzelf door deze lieden (Farel en zijn beide vrienden) te laten verleiden, die u willen wijs maken dat gij en uw vaderen afgodische lieden geweest zijt, en u op de weg ter helle hebt laten leiden. Nee! Gij zijt een edele en machtige stad. Gij staat in zulk een goede reuk en zijt zulke goede mensen. Heren en dames! behoudt steeds uw goede naam, en maakt u de roem waardig die uw edele stad geniet. Heet ze niet Geneva, Gebenna d. i. gens bona, gens benigna, gens sancta, Bens preclara, yens devota? Gij zijt een goed volk, een liefelijk volk, een heilig volk, een beroemd volk, een vroom volk. Uw naam bewijst het."
De monnik was niet spoedig uitgeput in die overdreven loftuitingen, ofschoon hij zeer wel wist wat men te denken had van de "heiligheid" van de inwoners van Genève en bijzonder van de monniken en priesters.

Die laatste poging van het Rooms Katholicisme in Genève slaagde niet. Integendeel

de Hugenoten, verontwaardigd over die pluimstrijkerijen, zeiden: "Wij willen noch aan Heren, noch aan Dames behagen," en spoedden zich beslist tot de Hervorming. Farel, al die ijdele plechtigheden ter zijde stellende, waarmee Rome de eredienst had overladen, wilde de doop herstellen overeenkomstig de Evangelische instelling, als teken van de wedergeboorte.

Het nieuws verspreidde zich en wekte een grote nieuwsgierigheid, zelfs onder de vreemdelingen die zich te Genève bevonden. De 22 Februari, de eerste zondag in de vasten, bevonden zich twee Savoyaards, Claude Thévenon, uit de bergen van Grand-Bornaud, en Hendrik Ádvreillon uit de gemeente Thonon, op het plein Molard, waar zich ook veel Katholieke en Lutherse inwoners van Genève bevonden. "Weet gij wel," zei een dezer, "men gaat een doop houden in het huis van Baudichon."
"Laat ons gaan zien wat het is," zeiden de twee Savoyaards, en enige Hugenoten volgende kwamen ze in een grote zaal die men groter gemaakt had door de scheidsmuren weg te nemen. Reeds zaten er enige personen; de beide vreemdelingen vonden nog plaats, maar, de laatst aankomenden moesten bij de deur blijven staan. "Zij zijn wel drie honderd sterk en meer," zei Advreillon tot zijn vriend.
Op een hoge zetel zat een jong man, met een zachte uitdrukking en levendige blik; men zei hun dat het Virét van Orbe was; aan zijn rechter en linkerhand zaten Farel en Froment.
Een heer uit de stad, met een gunstig uiterlijk, blijkbaar tussen de veertig en vijftig jaren, gaf de hoorders een plaats en zorgde dat alles behoorlijk toeging. "Dat is Baudichon De la Maison-Neuve," zei men aan de Savoyaards, "de heer des huizes en de grootste Lutheraan van Genève.
De predicatie begon. De liefelijke welsprekendheid van Virét bekoorde zijn hoorders; nochtans hadden de twee vreemdelingen liever de vergadering verlaten, waar ze onvoorzichtiglijk ingeslopen waren; maar alle toegangen waren versperd: "Wij kunnen er niet uit," zei Advreillon, "door de gr, ote schaar volks." Ze besloten dus tot het einde te blijven. Toen de rede ten einde was, zochten de twee Savoyaards weg te komen; maar De la Maison-Neuve zei met luider stem; "Niemand sta op, want gij zult hier een doopbediening zien."
En werkelijk had de doop plaats, en Virét voegde er bij; "Met zuiver en helder water heeft Johannes de Doper de Heere Jezus gedoopt; te dopen als de papen, met geolied water, zout en speeksel, is verkeerd," De twee vreemdelingen, wie deze woorden hinderde, verwijderde zich zo spoedig ze konden.

Vele lieden hadden de dienst niet kunnen bijwonen. De Hugenoten, wier geduld ten einde was, besloten zich niet, langer te vergenoegen met die nauwe lokalen, waardoor niet allen die het woord van God lief hadden het konden horen. "Jezus Christus," zei Farel, beveelt dat het Evangelie in de gehele wereld gepredikt worde; het moet dus in Genève zijn;" daarop verlangde hij een kerkgebouw.
De Berner gezanten namen op zich het verzoekschrift aan te bieden. "Zeer geëerde Heren" zeiden ze tot de Raad, "als wij en onze leraars langs de straten gaan, roept men ons na: "Zo, ketters! Gij durft niet in het openbaar verschijnen; gij predikt uw ketterijen in een verborgen hoek, gelijk in een zwijnenstal."
Wij hebben dat lang genoeg verdragen en komen u om een kerk verzoeken. Niemand zal gedwongen zijn onze prediker te horen; ieder zal gaan naar de eredienst die hij verkiest, en zo zal iedereen voldaan zijn."
De syndicussen, niet weinig verlegen, verklaarden dat ze de beledigingen die men de Berners aandeed zeer betreurden, maar dat ze onbevoegd waren een kansel aan de

Lutherse prediker af te staan; dat zulks de prins-bisschop en zijn vicarissen aanging. "Evenwel," voegden ze er bij, indien gij zelf enig gebouw neemt om er uw leer te doen, verkondigen. nu: gij zijt machtig wij kunnen u geen weerstand bieden. wij durven niet." Het scheen zelfs, naar hun houding te oordelen, dat ze er hun voordeel mee zouden doen.

De weigering van de syndicussen verontwaardigde de Evangelischen; men besloot een samenkomst met de pater gardiaan te hebben. Wilde hij Coutelier, die soms zo toegevend was, overreden, dat de Evangelische leer in de kerken moest gepredikt worden, of wel, moest Coutelier overtuigd dat het pausdom een macht van de Antichrist is, die zich tegen de heerschappij van God verzet, aan Coutelier zijn uitlening zeggen? wij weten het niet; wellicht was het zowel het een het ander. Vergezeld van de onversaagde Maison-Neuve en de wijze raadsheer Balthasar, begaf Farel zich naar het klooster van de Franciscanen. Coutelier ontving hen in zijn cel, en toen de Hervormer zich beklaagde dat de Evangelische waarheid niet gepredikt ken worden, verschuilde zich de monnik, wel ver van de minste toegefelijkheid te betonnen, achter het pauselijk gezag en roemde de heiligheid, onfeilbaarheid en macht van dat gezag.
Had een Franciscaner monnik gelijk hij, Alvarus Pelagius, niet gezegd dat "de heerschappij des pausen algemeen is, de ganse wereld omvat, zowel de tijdelijke als de geestelijke zaken?" Had een andere monnik niet geleerd dat "de paus in de plaats van God staat?"
Maar Farel, in plaats van zijn denkbeelden over Rome uit de geschriften van enige middeleeuwse monniken te ontlenen, zocht die in de Heilige Schrift en bepaaldelijk in de Openbaringen van de apostel Johannes. "Uw tegenwoordige heilige vader," zei hij tot de gardiaan, "is het beest dat de onwetende menigte aanbidt. De Evangelist Johannes spreekt ons van een beest met zeven hoofden, dat de gehele aarde verleidt en de heiligen beoorloogt. en hij voegt er hij: *Die zeven hoofden zijn zeven bergen, waarop het gezeten is.* Zeven bergen, hoort gij wel?" Ieder weet dat Rome op zeven bergen gebouwd is. Dus is de heilige stoel niet apostolisch, "maar duivelse."
Coutelier was ontroerd; hij beantwoordde Farel zo goed hij vermocht, maar de Hervormer sprak op nieuw, het gesprek werd levendig, en eindelijk namen de Evangelischen afscheid van de monnik, daar ze hem niet konden overreden. De la Maison-Neuve ging heen verbitterd over de blindheid van Coutelier, en allen samen verlieten het klooster.
Dit krachtig bewijs, dat de profetieën des Bijbels op de Antichrist toepaste, was reeds door Luther gebruikt. Geen bewijs vertoornde meer de Roomsen en versterkte meer de Evangelischen.

ZEVENDE HOOFDSTUK.
Farel predikt in de groot gehoorzaal van het klooster in de straat de La Rive.
(van 1 Maart tot 25 April 1534.)

De stap bij de pater gardiaan van Chambáry gedaan was ijdel geweest; de kerkgebouwen bleven gesloten. De Evangelischen konden niet meer wachten; de meerderheid van de inwoners was vóór het Woord Gods gestemd, en toch stond geen enkele kerk voor hen open. De muren van St. Pieter, van St. Gervinus, van de Magdalenakerk bevatten nog maar alleen de uiterlijke en dode vormen van de Roomse

eredienst; leven en beweging ontbraken er aan; die waren overgegaan in het hart van de besliste mannen en vrome vrouwen die Farel omgaven. Noch de zaal van Baudichon De la Maison-Neuve, noch de overigen waren voldoende voor de liefhebbers des Woords. Dagelijks moest een groot getal hoorders op straat blijven staan. "Ach! zei men, het Evangelie heeft binnen Genève alleen schoorstenen, en men kan er slechts zacht spreken over de genade van Christus, als het was binnen 's monds. Toch moet de genade door de gehele stad verkondigd, en zelfs tot aan de einden van de wereld verbreid worden." Men ging daartoe aan het werk.

De tweede zondag van de vasten, de 1e Maart 1534, toen de Evangelischen Farel gehoord hadden in een van de gewone zalen, bleven negen en twintig van de notabelste Hugenoten na de vergadering achter, en begonnen te onderzoeken wat hun te doen stond.
"De raad, berichtte een hunner, heeft aan de heren van Bern gezegd, dat ze voor hun prediker een plaats naar hun believen zouden kiezen! Wel nu, laat ons zulks doen. God wil dat men het Evangelie verkondige; de paus en zijn aanhang bekommeren zich daarover evenveel als weleer de priesters van Bacchus, Venus en Jupiter. Laat ons dus zonder langer te dralen doen wat God beveelt!"
Op die woorden begaven De la Maison-Neuve en de overige Hugenoten zich naar het klooster La Rive. Daar predikte pater Coutelier; hij had juist zijn sermoen geëindigd en de menigte verliet de kerk. De stoutmoedige Baudichon zei de monniken aan, dat Farel in hun gebouw zou preken, hetgeen hen verbaasde; en dat men de klokken zou luiden, hetgeen hen niet minder ontroerde. Werkelijk klommen twee of drie Hugenoten naar de klokkentoren, en luidden gedurende een uur met drie tussenpozen. In die tussentijd nam De la Maison-Neuve zijn maatregelen. In plaats van zich van de kerk meester te maken koos hij een andere plaats van het klooster, namelijk het grote auditorium (gehoorzaal); dat gedeelte van het gebouw, met een plein in het midden, was door galerijen omringd; ruimer dan de kerk, kon het vier of vijf duizend mensen bevatten.
Het op dat uur ongewone gelui van de klokken, weergalmde intussen in de stad. Elke slag, die in de oren van de bewoners weerklonk, berichtte hun dat het Evangelie, waardoor de gehele christenheid toen bewogen werd, eindelijk openbaar in Genève zou verkondigd worden. "Meester Farel," werd er gezegd, "zal in het klooster van La Rive preken," en van alle zijden stroomde de menigte toe.

> Froment zegt (Gestes de Genève, bl. 82), dat Farel predikte in hel klooster van la Rive,in het groot auditorium, zonder in hun kerk te gaan. Pater Coutelier, in zijn getuigenis te Lyon (proces der inquisitie, bl. 322), zegt dat Farel predikte in dezelfde kerk en kansel als hij. Maar aan de bewering van Froment, een ooggetuige, paart zich die van het register van de Genèefse raad om te beslissen dat de vergadering plaats had in het auditorium. Pater Coutelier heeft ongetwijfeld willen zeggen dat Farel in hetzelfde gebouw als hij gepredikt heeft, zonder juist de plaats nauwkeurig aan te geven.

Lieden van allerlei slag waren daar onder; Evangelischen, politieke Hugenoten, onverschilligen en kerkvromen. Enige priesters knarsten op de tanden en deden zelfs hun best om de toestromenden tegen te houden, maar dat was vergeefse moeite; de schaar groeide van minuut tot minuut aan. Enige Franciscaner monniken, hoewel grote ogen opzettende bij het zien van een zo verbazende menigte, konden toch de lust Wet bedwingen zich ook naar het groot auditorium te begeven en te boeren wat er zou

gezegd worden.
De La Maison-Neuve gaf de nodige bevelen om de hoorders te plaatsen. De vergadering hoewel eerbiedig, was levendig bewogen; de plaats waar men verenigd was, de mannen van de tegenovergestelde partij die er zich verdrongen, het vooruitzicht van weldra de beroem de Farel te horen, het doel dat die vergadering moest bereiken het omkeren van Genèves godsdienst, dat alles bewoog de gemoederen diep. Maar zo er enige hinderlijke beweging plaats had, dan gebood De la Maison-Neuve, op een verheven plaats gezeten, met zijn hand mtilte. Eindelijk verscheen de Hervormer. De Katholieken verwonderde zich zeer toen ze hem zagen: "Wat," zeiden zij, "geen priesterlijk gewaad! Hij is gekleed als een leek, hij draagt een Spaanse mantel met een kap en een hoed met neerhangende randen."
Maar onder die mantel en die hoed werd gevonden, wat men niet vaak meer aantrof onder de kleding van de priesters: een vurige ziel, een hart dat van liefde gloeide, een zo grote welsprekendheid dat de hoorders moesten uitroepen gelijk Calvijn eenmaal: "Uw donderslagen hebben een onuitsprekelijke indruk op mijn hart gemaakt."

Farel nam het woord. Zijn vuur ontlenende aan de geschriften onzer profeten en apostelen, zegt een van zijn levensbeschrijvers, verlichtte en ontvlamde hij de harten. Hij deed bij velen een levendig gevoel van de liefde van Christus geboren worden. Calvijn zegt: God werkte in de zijn door de dienst van de Hervormer. Enige begonnen de genade, die ze vroeger hadden ingeslikt zonder haar te proeven, te erkennen en te genieten. De vergadering was bewogen en in verrukking; de zielen van velen waren ontvlamd door de ijver van de Goddelijke Geest.

Onder de Franciscanen die naar Farel luisterden, was ook Jacques Bernard, uit een van de beste families van Genève en die, levendig, verstandig, geleerd en ondernemend van aard, lange tijd een van de oprecht vereerders van de Maagd was geweest. Vaak had hij zich hevig tegen de Hervormers uitgelaten, en toen hij enige dagen vroeger met Farel en Virét in gezelschap was geweest, had hij hun met een woeste blik toegeroepen: "Er zijn in vroegere tijden reeds genoeg scheurmakers geweest, die verboden hebben de Maagd te begroten en het bleken des kruises te maken!" Daarop had hij zonder meer hun plotseling de rug toegekeerd.
Maar die dag was in het grote auditorium niemand aandachtiger dan Jacques. God gaf hem nieuwe ogen en nieuwe oren. Men heeft gezegd dat het klooster van La Rive voor hem de weg van Damaskus was; dat die nieuwe Saulus daar een nieuwe Paulus werd. Deze nieuwe prediking van Farel droeg er althans veel toe bij om Bernard te bekeren, die weldra moedig de waarheden door hem zo hevig aangevallen, verdedigde.
Maar dat licht, dat sommigen verlicht had, verblindde andere. De toorn van de aan het pausdom overgegeven mannen kende geen grenzen meer; ze vervielen in verschrikkelijke driftvervoeringen en hun aanhangers staken het vuur in de gehele stad aan. De volgende dag barstte de brand uit. Nauwelijks waren de Twee Honderd vergaderd, of Nicolaas du Crest, de drie Malhuissons, Girardin en Philippe De la Rive daarbij verscheiden andere lieten zich aanmelden en zeiden: "Gisteren heeft een prediker de nieuwe wet in het klooster van La Rive gepredikt; wij wensen te weten of dat met uw toestemming geschied is."
Maar op hetzelfde ogenblik verschenen de gezanten van Bern en voerden een geheel andere taal. "Hetgeen wij zo lang reeds gevraagd hebben," zeiden zij, "is geschied door de ingeving van God, zonder dat wij er zelfs kennis van hadden. De plaats, die gij ons geweigerd had is door de Heere zelf gegeven. Ja, het is God die, alleen door de ingeving van de Heilige Geest in het hart uwer burgers gegeven heeft het Evangelie in

het groot auditorium te doen preken. Vergunt ons dat de leraar zijn prediking in die kerk voortzette en doet hun, die hem komen horen, generlei letsel aan."

En werkelijk, ofschoon de Raad om de Katholieken te believen eerst aan de Berners had doen gevoelen, dat ze bij hun terugkeer naar huis, gelijk van zelf, sprak, de leraars met zich zouden mee nemen, ging Farel voort met dagelijks voor talrijke vergaderingen te preken. Zijn hoorders werden steeds meer overtuigd van de dwalingen van Rome en van de waarheid van de Evangelieleer; het werd hun helder als de dag. Velen ontwaakten uit hun onverschilligheid; hun verslagen harten namen met blijdschap de vergeving des Heilands aan, en zich niet meer bekommerende "om de ijdele dingen, welke de pausgezinden zo in ere hielden," beoefenden ze de werken van was onschuld en liefde.
Er heerste in Genève een grote vreugde. Gehele scharen doorliepen de stad met vreugdezangen op de lippen. Gedurig stonden grote menigten op het plein Molard en spraken over de buitengewone zaken die er Voorvielen. De Evangelischen twijfelden niet meer aan de overwinning.
Een jonge Savoyaard met name Henri Pereyn, eens bij een van die groepen komende, herkende onder hen Baudichon De la Maison-Neuve, die door verscheiden Luthersen omringd, "tot enige Katholieken die er ook bij waren, sprak."
Deze verdedigden hun Kerk, en zeiden: "Zouden die drie schoorsteenpredikers dan beter zijn dan de paus, de bisschop, de kanunniken, de priesters en de monniken?"
De la Maison-Neuve antwoordde: "Ik wed honderd kroongin tegen vijftig dat aanstaanden Paasdag geen mis meer in de stad Genève zal gevierd worden."
Geen van de Katholieken wilde de weddingschap aangaan. Baudichon vergiste zich, maar toch slechts enige maanden.

Zaterdag de 7 Maart woonden de Berner gezanten voor de laatste maal de Evangelische vergadering bij. Ze lieten Farel, Virét en Froment zonder bescherming achter in het midden van doodvijanden en zonder kracht om hen terug te drijven. Toen dan ook de dienst geëindigd was, stonden ze op en zeiden: "Vaart wel Heren van Genève, wij bevolen u onze predikanten aan."
"O, hernam een burger, gil behoeft ze ons niet aan te bevelen; wij weten aan welke gevaren zij zich blootstellen om dit volk uit de dienstbaarheid waarin het gevallen is te verlossen."
Bij het verlaten van de zaal, nam Claude Bernard de drie Evangelisten met zich mee en bracht hen in zijn woning, waar ze sinds bleven.
Bijna tegelijker tijd met de Berners vertrok De la Maison-Neuve en begaf zich voor zijn zaken naar Frankfort. Op een ons onbekend tijdstip, bracht hij Farel en Virét naar Lausanne, om evenzeer de inwoners van die stad te verleiden; maar de Lausanners, de priesters en hun vrienden (want de burgers waren de Hervorming genegen) verjongen de predikers. Het is niet waarschijnlijk dat de beide Hervormers het gewichtig tijdvak waarover wij spreken hebben gekozen om zich te verwijderen; een geschrift van die tijd zou ons echter zulks doen geloven. De la Maison-Neuve, te Frankfort gekomen, onderhield zich met Luthersen, en vierde zelfs naar het schijnt het Avondmaal volgens de ritus van Luther.

Portier, kort daarna schuldig verklaard van met de bisschop te hebben samengespannen tegen de vrijheid van de stad, werd veroordeeld om onthoofd te worden. Toen de wet de schuldigen gestraft had, was de publieke consciëntie voldaan. Recht moet onder de volken heersen; als dat met voeten getreden wordt en de

schuldige voor onschuldig gehouden wordt, dan ontsnapt aan de rechtlievende gemoederen een kreet, een kreet van smart, wij zeggen niet van wraak.
Deze veroordeling had voor Genève belangrijke gevolgen; "ze was, zegt een kroniekschrijver, "ene verschrikking voor de handlangers van de bisschop." Daar Portier alleen de bevelen van zijn vorst had uitgevoerd, was de veroordeling van de dienaar die van de meester. De bisschoppelijke agenten begonnen te begrijpen dat ze aan de wetten moesten gehoorzamen en niet vergeten, dat er rechtbanken van leken waren. De vaagt van de bisschoppelijke partij was toen gebroken.

Nu verdubbelde in geestkracht, en de Franciscaner prediker van zijn kant deed alles wat hij kon om de wankelende pauselijke macht ie schragen. De twee tegenoverstaande stelsels bekampten elkaar toen niet alleen in hetzelfde land, maar in dezelfde stad, in hetzelfde huis, het klooster van de Franciscanen.
Eens leerde de monnik in de kerk, (hu de hostie ophoudt brood te zijn, en de mond het lichaam van llivistits ontvangt;" maar Farel zei in het auditorium: "Wel is waar is in het lichaam van Christus het leven besloten, maar wij hebben idioot door een waarachtig geloof gemeenschap met hetzelve. Het geloof k de mond van de ziel om de Heiland aan te nemen."
De Franciscaner prees in de kerk de aankoop van de aflaten, de beoefening van boetedoeningen, en voldoeningen aan; maar Farel riep in de grote zeel uit: "Al onze schulden worden ons om niet vergeven. Van waar nemen dan de monniken de stoutmoedigheid om hun aflaten te preken, die door het Woord Gods zijn veroordeeld?"
Langzamer hand verzwakte de toon van de monnik; de krachtvolle stem van Farel bracht hem tot zwijgen. Mevrouw De la Maison-Neuve schreef aan haar man, die toen te Frankfort was: "Weet dat meester Willem goed zijn plicht doet door het Woord Gods te verkondigen." Ze voegde er bij: "Men heeft ons generlei verbod gegeven; niemand spreekt tegen. Onze zaak gaat goed vooruit."

Het Rooms Katholicisme verviel; Freyburg snelde tot zijn hulp toe. "Helaas!" antwoordden syndicussen aan haar afgezanten, "wij laten Farel niet preken, maar het volk. Men zou eerder een bergstroom tegenhouden dan de mensen te beletten hem te gaan horen. Wat ons betreft, hebben wij enige plechtigheid afgeschaft, of één kerkgebouw afgebroken?"
Zo was het te Genève, gelijk in het machtige Engeland, de natie, meer dan haar hoofden, die de Hervorming wilde; en zo was het overal. De Freyburgers, bedaard en afgemeten, begaven zich toen te midden van de volksvergadering, legden zeer koel hun bondsbrieven vóór de eerste syndicus neer en verlangden die van Genève: "Houdt ze!" riep men van alle zijden; en tevergeefs snelden de burgers op hen toe, met bewijzen van toegenegenheid. De heren van Freyburg, zich aan de aandrang ontworstelende, gingen verbolgen heen, terwijl ze de bondsbrieven op de tafel achterlieten.
De verschrikte Raad besloot al het mogelijke te doen om de Katholieken en de Freyburgers tevreden te stellen. Elk jaar, had er op het Paasfeest een grote processie plaats, waarbij de beelden en relikwieën van de heiligen door de stad gedragen werden; de Raad gaf bevel dat men hun de gewone eerbewijzen zou geven. Daar Aimé Levet verklaard had dat hij de levende God niet zou verloochenen voor die menigte kleine goden, lieten de syndicussen hem door een bode een bepaald bevel toekomen. Maar de Levets, zonder geruchtmakende uitdaging, lieten hun huis en hun apotheek zonder versiering, en open gelijk op een gewone dag. Voor deze overtreding

werd Aimé drie dagen op water en brood in de gevangenis gezet.

Daar de overheid de Freyburgers wilde ontzien, was men tot die strenge handelwijze overgegaan, maar de Evangelische beweging werd er niet door tegengehouden. De Christelijke vergaderingen vermenigvuldigden zeer na Pasen. Farel stiet de zegewagen van de Hervorming krachtig voorwaarts, en zijn stem verschrikte beurtelings als de bliksems van Sinaï, en troostte als de zaligsprekingen des Evangelies. Toch vond men hem, midden onder die talrijke werkzaamheden, soms stil staan, door droefheid overmand. De vervolging ging in Frankrijk voort; drie honderd Luthersen waren te Parijs in ging gevangenis.
"O, welke weerspannige paarden" riep Farel uit, "in plaats van vooruit, gaan ze achteruit! Hoeveel tegenstanders verheffen zich tegen de Verlosser, die met heerlijkheid bekleed in de hemel heerst! Maar God zal liet werk van zijn handen niet laten varen."
Willem had nog levendiger smarten te ondervinden; zijn eigen broeders, Daniel, Wouter en Claude waren door de vijanden gegrepen, die graag op hen het kwaad, dat de Hervormer deed, wilden verhalen; een van de drie, die jonger was dan hij, was veroordeeld tot eeuwigdurende gevangenschap, en zijn moedor, reeds weduwe, storte bittere tranen.
"Ach!" zei Willem, die na mij geboren is zit reeds lang in de kerker en heeft meer vervolgingen te verduren dan ik." De Hervormer had zich tot hoog geplaatste vrienden gewend om van de koning de loslating van zijn lireaders te verwerven, maar de harde gevangenschap was er door verzwaard geworden.
"Ik weet niet," zei hij de 25 April 1534, "wie het vuur zó heeft aangestookt. Geve God slechts dat de arme gevangene volharde en onbevreesd getuige wat van de goeden Heiland moet gezegd worden!"
Farel bezat die kinderliefde, welke ernstig en eerbiedig jegens de vader, teder en zacht is voor de moeder; zo riep hij in zijn droefheid uit: "Ach! de arme weduwe! Moeder vol ontfermen!" De liefde die hij Christus toedroeg had bij hem de natuurlijke genegenheden versterkt.

De La Maison-Neuve, na Pasen te Genève teruggekomen, zou weer naar Lyon op reis gaan. Farel, wetende dat zijn vriend, de koopman De la Forge van Parijs, zich op dat tijdstip van het jaar ook naar die stad begaf, gaf aan De la Maison-Neuve een brief mee voor zijn broeders te Parijs, toenmaals zo in verdrukking, en adresseerde die aan liet heilige door God verkoren scheepje. "Jezus," zei hij tot die kleine kudde van de hoofdstad, is de steen des aanstoots waartegen de wereld zich gestoten heeft van het begin van de wereld af en dat steeds zal doen; maar al haar pogingen zijn ijdel. Geen raad vermag tegen God, en al verheffen de goddelozen de hoorn, die zal verbroken worden." Daarop verzocht hij de tussenkomst van de leden van de gemeente ten gunste van zijn broeder.
"Ik bid u," zei hij, "voor mijn broeder te spreken dáár waar gij beter weet dan ik dat het nuttig is zulks te doen! Hoe! is een zo langdurige gevangenschap, de verbeurdverklaring van zijn goederen, zes honderd kronen die de bisschop hem heeft afgezet, is dat nog niet genoeg? Ach! laat de arme man in vrijheid gesteld worden! Allen die hier onze Heer vrezen verzoeken u daartoe werkzaam te zijn." Al de Evangelischen van Genève stelden belang in het lot van de broeders van hun Hervormer.
In dezelfde tijd schreef Farel aan De la Forge zelf om ook betel zijn broeder aan te bevelen, en bekend met de gevaren waarmee die Parijzenaar bedreigd werd, voegde

hij er bij: "Als wij Jezus hebben, die hemelse schat die ons niet kan ontnomen worden, hint ons voortgaan, al stond ook alles tegen hem op!"

Als men over onze Hervormers spreekt, houdt men zich natuurlijk bezig niet hun arbeid, niet hun strijd, hun geschriften, hun beproevingen; het is toch wel eens goed in het innerlijke heiligdom va hun hart en in hun huiselijk leven een blik te slaan. Men wordt verblijd, getroffen zelfs wanneer men er de meest wettige en hartelijke genegenheden in ruime mate aantreft. Ze waren tegelijk mensen en christenen. Dit feit is een getuigenis welke de oprechtheid van hun godsvrucht openbaart; het is tevens als een bron van levend water die op een slagveld ontspringende, hen die door zoveel strijd vermoeid konden worden, verfrist en opwekt,

ACIITSTE HOOFDSTUK
Een stoutmoedige Protestant te Lyon.
(1530 tot 1534.)

Farel, wie de lange gevangenschap van een van de leden van zijn familie zo zeer verontrustte, vermoedde niet dat een vriend, die hij als een broeder lief had, zelf spoedig in de gevangenis zou smachten. De la Maison-Neuve, die in allerlei waren, maar vooral in zijden stoffen, juwelen en pelswerk handelde, bezocht sinds twintig jaren de markten van Lyon, en ging er zelfs drie of vier malen in het jaar heen. In de laatste jaren waren velen geërgerd geworden door de vrijmoedigheid waarmee hij de Evangelische leer verdedigde, en zo werd een gebeurtenis voorbereid welke nu onvermijdelijk scheen. Door de kooplieden gezocht, door de overheden geacht, stond hij daarentegen bij de priesters in een kwaden reuk; die priesters mi waren hier veelvermogend.

Eens (het was in 1530) dat hij zich, voor zijn zaken te Neurenberg bevond, had een rijk koopman in die stad, een goed Protestant, die niet bijzonder aan relikwieën gehecht was, hem een kostbaar relikwiekastje in betaling gegeven voor zekere som, die hij schuldig was. Daar Lyon bekend was door haar kerkelijke vroomheid, meende Baudichon, die zich weinig bekommerde over dat voorwerp en er slechts een koopwaar in zag, dat hij het in die stad tegen een goeden prijs kon verkopen, en korte tijd later daar komende, toonde hij het koffertje aan een wisselaar, Het was beter geweest dat hij het te Neurenberg geweigerd had, maar de Christelijke voorzichtigheid was zijn hoofddeugd niet.

De wisselaar nam het voorwerp in zijn handen en bezag het met eerbiedige bewondering. Boven op was een beeld van St. Jakobus van zilver gemaakt, een prachtig werk, en ongeveer vier marken wegende. Beneden was het kastje zelf; het was een doos, ook van zilver met een glazen deksel waardoor men er in kon zien, en kleine perkamenten strookjes met de naam van de heiligen wier relikwieën in het kistje te vinden waren. De Lyonsche wisselaar beschouwde met verering de kostelijke overblijfselen van St. Christoffel, St. Syriac en nog een ander. Hij nam zijn muts van het hoofd, boog zich voor die relikwieën en kuste ze vromelijk; daarop zijn vrouw en kinderen om hem heen ziende staan, die met een heilige nieuwsgierigheid toezagen, liet hij ieder van hun de gewijde overblijfsels kussen.

Daarop zich naar De la Maison-Neuve kerende, zei hij: "Mijnheer Baudichon, ik verwonder mij dat gij mij aldus die relikwieën brengt." De la Maison-Neuve antwoordde hem: "Het konden bij geval wel de beenderen van een gewoon lijk zijn, dat de priesters aan de mensen te kussen geven om hen te bedriegen. Bij die woorden

ging een leerling van achttien jaren, die zeer bijgelovig was, verontwaardigd de winkel uit en zette zich op de bank buiten de deur. Toen de wisselaar Baudichon voor zijn artikel zeventig wind tournoois betaald had, ging de Hugenoot heen. Maar toen hij voorbij de bank ging, kon de leerling zijn toorn niet bedwingen en sprak hem aan. De la Maison-Neuve vergenoegde zich met hem te antwoorden, dat indien hij te Genève was, "hij hem relikwieën om niet zou geven." Deze zaak begon Baudichon verdacht te maken.
In het volgende jaar (1531) was De la Maison-neuve weer te Lyon; hij at aan de open tafel van het logement de Gouden Beker, en trof daar kooplieden aan uit de omliggende streken en bijzonder uit Auvergne, waar de mensen, eerlijk en liefdadig, maar tevens onwetend zijn, bij het oude blijvende en wraakzuchtig. Ze onderscheidden zich toen graag door een bijgelovige, buitensporige en lichtgelovige vroomheid. De burger van Genève ontzag zich niet zijn godsdienstige overtuigingen luide in hun tegenwoordigheid te openbaren, en die bijgelovige Auvergners verwonderde zich zeer hem gedurende de gehele maaltijd op zijn manier over Evangelie en geloof te horen spreken. "Zwijg," zeiden ze toornig tot hem, "zo gij in ons land waart, zou men u verbranden."

Een jaar later, in 1532, tijdens de jaarmarkt, zaten De la Maison-neuve, een wisselaar de heer Bournet, wie hij enige juwelen ten verkoop gegeven had, Humbert des Oches, en andere kooplieden weer in de Gouden Beker aan de table d'hóte. Het was op een van die dagen dat de Kerk verbiedt vlees te eten; men vastte dus. Bournet had vis meegebracht waar allen en ook Baudichon van asten. Dit verwonderde een van de gasten, die hem vroeg, of men op vastendagen te Genève vlees at.
"Zonder twijfel," antwoordde hij, "en zo ik mij op een plaats bevond waar het gegeten werd, zou ik er geen bezwaar in zien, want God. Verbiedt het niet."
"De paus en de Kerk verbieden het," riep Bournet levendig uit.
Baudichon verklaarde dat hij de paus de macht niet toekende om te verbieden wat God toestaat.
"God heeft aan St. Petrus gezegd," antwoordde Bournet: *Al wat gij op aarde binden zult zal in de hemel gebonden zijn* (Mat. 16: 19); de paus bekleedt nu de plaats van St. Petrus, dus."
De la Maison-Neuve hernam: "Wel ver dat de paus en de priesters heilige Petrussen zijn, zijn er verscheiden onder hen die een slecht leven leiden en op wier levenswandel orde gesteld en Hervorming toegepast moet worden. Het Woord van God alleen brengt de zondaar genade."
Daarop begon hij enige Evangeliën geheel of gedeeltelijk in de Franse taal op te zeggen, bij voorkeur die plaatsen welke deztis Christus en de volkomen schuldvergeving verkondigen die Hij verworven heeft. Ieder christen die het Evangelie verkondigt kon, volgens hem, het werktuig in Gods hand zijn om de zielen los te maken van de zonde en de verdoemenis. Daarop moediger wordende, riep hij uit: "Ik ben Petrus; gij (tot Bournet sprekende) zijt Petrus. Ieder is een Petrus, mits hij vast sta in het geloof van Christus."

> Al deze bijzonderheden, alsmede de volgende, zijn woordelijk ontleend aan de verklaringen der getuigen, onder ede afgelegd, voor het hof van Lyon, en zijn te vinden op blz. 132 tot 117 van het officieel manuscript

De aanzittenden waren over deze rede zeer verbaasd, en deze vreemde man werd steeds zwarter in hun ogen.

Tegen de tijd van het Drie Koningenfeest van het jaar 1533 zag de eigenares van het hotel de Gouden Beker bij zich intrek nemen: pater Lyonnel Raynaud, een priester van de orde van St. Jan van Jeruzalem, en de heer Jean Barbier, behorende tot de geestelijkheid van de hoofdkerk van Vienne met een geestelijke, de dienaar van de laatste, ze zetten zich met het gezelschap aan tafel. Allen spraken door elkaar; slechts een van de gasten, die anders het allermeest sprak, scheen afgetrokken.
De la Maison-Neuve (want hij was het) vestigde zijn blikken op de priesters van Vienne. Na enige ogenblikken zei hij tot hen: "kunt gij mij ook ophelderen waarom men voor enige jaren een zekere Franciscaner monnik te Vienne heeft ter dood gebracht?"
Hij bedoelde Etienne Rénier, van wie wij vroeger gesproken hebben " Hij was een ketter," zei Barbier, "en hij had zo te Anonnay als elders ongehoorde dwalingen gepredikt."
De la Maison-Neuve nam stoutweg zijn verdediging op zich, en zeide: "Gij hebt verkeerd gedaan hem ter dood te brengen, hij was waarlijk een goed man, van grote kennis en van wie men veel vrucht had mogen verwachten." Dadelijk begon de strijd, Baudichon zei dat men niet de geboden der Kerk maar die van God moest opvolgen, en de priester trachtte zo goed mogelijk te bewijzen dat Baudichon leugens sprak.
De burger van Genève werd steeds vuriger en sprak met grote moedigheid. Dit tournoot van een nieuwe soort trok de aandacht; de gasten dachten niet meer aan eten en drinken; allen, met de ogen op de beide kampioenen geslagen, zetten de oren wijd open.
Een koopman uit Vienne, meester Simon de Montverban, een kennis van Baudichon, en wie deze meermalen geheel verslagen had, zei tot hem: "Gij hebt nu een man aangetroffen die u goed weet te antwoorden." Maar de burger van Genève weerlegde de priester uit Vienne met kracht. De strijd werd zo levendig dat de drie priesters, eensklaps van tafel opstaande, met haast en zeer vertoornd, de kamer uitgingen, en zich in een afzonderlijk vertrek begaven.
"O, zei Barbier, indien die man te Vienne was, zou ik hem in de gevangenis laten zetten." De gevangenis en de brandstapel die er op volgde waren een zekerder wapen dan de redetwist.
Toen De Ia Maison-Neuve voor de Paas- en Augustusmarkt te Lyon weergekeerd was, vond hij in de Gouden Beker een aanzienlijk getal kooplieden; hij begon terstond met hen te verlichten, daar hij meende dat de taal ons daartoe gegeven was; maar vretende dat een enkel niet altijd even krachtig en los daarheen gesproken woord niet genoegzaam is om de traagheid van sommige mensen te verbeteren, besloot hij veel prikkels te gebruiken, en moeite noch verveling te ontzien.
Simon de Montverban, die ook weer daar was, werd getroffen door zijn ijver en beklaagde er zich over. "Zodra," zei hij, "als de kooplieden hun maaltijd nemen, als hij hen ontmoet in de grote zaal, als ze uit of ingaan, overal en altijd spreekt Baudichon en twist over het Evangelie, niet ophoudende met de kwesties van vastendagen en beeldendienst, ging hij op de hoofdzaak aan; hij stelde de Heilige Schrift voorop als de bron van de waarheid en verklaarde dat ieder zondaar, zelfs dr, grootste, behouden wordt door de geloofsgemeenschap met Christus. Tevergeefs schreeuwde men van ergernis om hem heen; het is tevergeefs zeiden twee kooplieden, de een Arcon en de andereHugues genoemd, aan ieder en aan Baudichon zelf dat men hem nu verbranden als hij in hun land was; de laatste twijfelde daaraan niet, maar zette toch zijn rede voort.

Gedurende de jaarmarkten was Lyon een vrije stad, en Baudichon maakte daarvan

gebruik om het zuivere Evangelie bekend te doen worden. Simon de Montverban beklaagde zich daarover bij een schoonbroeder van die heftige Hugenoot. "O antwoordde de zwager, "ik wenste dat die Baudichon al tien jaren eerder ter dood gebracht was; hij is oorzaak van het kwaad in Genève."

De La Maison-Neuve kwam opnieuw te Lyon op Allerheiligen (November 1533) en op Drie Koningen van 1534. Op een avond dat een talrijk gezelschap in het logement aan tafel zat, liep het gesprek over de godsdienstige bewegingen van de tijd; hij verstoutte zich en zeide: "Het is dwaasheid de heiligen te aanbidden, de mis te horen, aan priesters te biechten" En hij durfde, om te bewijzen wat hij zeide, het Evangelie en de Apostelen aanhalen. "In ons land," riepen de gasten opnieuw uit, "te Avignon, Clermont, alom, zou gij verbrand worden."
Dit was het refrein van het lied, en men verwonderde zich slechts dat men hem te Lyon niet verbrandde. De la Maison-Neuve, wel begrijpende dat het uit Roomse godsvrucht was dat men hem wilde ombrengen, vergenoegde zich met te glimlachen. Maar deze bedaardheid vermeerderde de toorn van de gasten; de kooplieden uit Auvergne stonden in toorn van tafel op en eisten van de eigenares van het hotel dat ze voortaan De la Maison-Neuve niet meer zou herbergen. "Zo hij ooit weer hier is," zeiden zij, "gaan wij liever elders logeren." Ze beloofde aan de Auvergners dat ze hem niet meer zou herbergen.

De Paasmarkt van 1534 kwam aan; en daar het de aanzienlijkste van het jaar was, wilde De la Maison-Neuve die niet overslaan. Maar de tijdsomstandigheden waren moeilijker geworden en maakten de reis bezwaarlijker. Gelijk wij zagen, waren er in het kasteel Peney op de weg van Lyon, en in andere versterkte huizen, verraders, die uit Genève gevlucht waren, en op de openbare weg alle inwoners van Genève die ze konden overvallen, oplichtten. De vrienden van Baudichon wilden hem van die reis afhouden, maar hij antwoordde: "De markt is vrij voor ieder."
"Ja maar," zei Froment, "onder het pausdom zijn er veel vrijheden voor dieven, struikrovers, moordenaars, maar voor de Evangelischen worden alle vrijheden, voorrechten en beloften van de vorsten gebroken."
De la Maison-Neuve wist dat ook zeer goed; toch was hij de man niet om bevreesd te zijn. Toen het gerucht van zijn voornemen zich verspreidde, haastten zich sommige verraders (Zo noemt Froment de dweepzieke aanhangers van de bisschop en de paus) om hun vrienden van Lyon van de aanstaande komst van Baudichon te verwittigen, hen bezwerende hem ter dood te doen brengen. "Hij werd bespied en gerecommandeerd," zegt Froment.

De La Maison-Neuve, met de brieven van Farel bij zich, vertrok 's morgens de 25 April van Genève en kwam de 26 te Lyon, niet vermoedende dat zijn vijanden hem daar opwachtten en een brandstapel bereidden. Hij had bij zich Janin de wapensmid, zijn vleugeladjudant in godsdienstzaken en deze had zich voorzien van Evan gelische boeken te Neufchatel gedrukt om die te Lyon te verspreiden.
Toen Baudichon zoals gewoonlijk afgestapt was in de herberg de Gouden Beker bij Saint-Pierre les-Nonnains, werd hij vriendelijk door de eigenares ontvangen, ondanks de belofte die ze vier maanden te voren aan de Auvergners gedaan had. Janin le Collonier logeerde er ook en legde zijn Evangelische boeken in de kamer die hem aangewezen was.
Maar de volgende dag was er grote opschudding in de herberg. De kooplieden uit Auvergne komen, en een van de eerste personen die ze opmerken, is de beruchte

ketter! De toorn stijgt hun naar het voorhoofd en ze verwijten in hevige bewoordingen de meesteres van het huis dat ze haar woord niet heeft gehouden. Daarbij bleven ze niet, gelijk de gebeurtenis die volgde bewijst. De kerkvromen van Frankrijk wilden met die van Genève de eer delen om de hoofdman van de Lutheranen te doen ombrengen.
De La Maison-Neuve maakte zich dadelijk op weg om Etienne De la Forge op te zoeken ten einde hem de brieven van de Hervormer ter hand te stellen, maar hij vernam aan zijn huis te Lyon, op het plein de l'Herberie, tot zijn grote teleurstelling dat de Parijse koopman nog niet was aangekomen.
De vijanden van de Hervorming verloren geen tijd. De la Maison-Neuve werd reeds de 27 April, de dag na zijn aankomst bij het gerecht aangeklaagd; en de daarop volgende de 28e, maakten gerechtsdienaars zich meester van hem en zijn vriend Janin op bevel van het hof en het drostambt van Lyon: men sloot hen in de koninklijke gevangenis.
Maar dat was niet naar de bedoeling van de priesters. "Die beide mannen," zeiden zij, "zijn beschuldigd van dingen die zo wel ons heilig geloof raken, als het belang van de koning onze heer en de publieke zaak; wij verlangen daarom dat ze naar de gevangenissen van het aartsbisschoppelijk paleis overgevoerd worden en hun geding door kerkelijke rechters worde gevoerd."
Werkelijk werden de beide gevangenen naar de gewelven van het aartsbisschoppelijk huis geleid. De grote Hugenoot begreep dat hij in een valstrik gekomen was, en maakte zich gereed zijn vijanden het hoofd te bieden.
Men was zeer opgewonden in het paleis van de aartsbisschop. Die kerk van Lyon, de kerk van de primaat van Gallië, waaruit dertig bisschoppen heilig verklaard waren, die zoveel kardinalen, legaten, staatsministers en afgezanten had opgeleverd, wier kapittel uit ongeveer zeventig kanunniken bestaande zonen van keizers, koningen en hertogen geteld had, en waarvan de Franse koningen ere-kanunniken waren; die kerk zou de eer hebben om de leek die de rechterhand van Farel was, gelijk de ridder Hieronymus van Praag en van Jan Hus was geweest, te vonnissen en ter dood te veroordelen. Al haar dignitarissen, dekens, pauselijke kamerlingen, opzieners, provoosten, ridders, theologanten en doktoren spraken over die ver rukkende omstandigheid. Vooral de geestelijkheid van de aartsbisschoppelijke kerk van St. Johannes de Doper nam in die zaak een voornaam deel en de wanden van dat grote gotiek gebouw hoorden vaak de naam van de hoofdman van de Luthersen noemen.

De 29 April vergaderde de leden van het inquisitiehof in de gerechtszaal in de bisschoppelijke gevangenis; gekleed in hun ambtsgewaad, zaten ze op de rechterstoelen neer. Het waren Etienne Faye, official van het primatoraat, en Benoit Buatier, gewoon rechter van Lyon; beiden vicarissen generaal van de Fransen primaat. Dan Jean Gauteret, inquisiteur van de ketterse verdorvenheid (pravite); Ami Ponchon, openbaar notaris, moest het ambt van griffier waarnemen, en Claude,Bellièvre, koninklijk advocaat, hen met zijn tegenwoordigheid bijstaan.
Toen het hof aldus samengesteld was, liet het Baudichon De la Maison-Neuve voor zich komen, die naam, beroep en ouderdom (46 jaren) opgaf, en het proces begon.

NEGENDE HOOFDSTUK.
Baudichon De la Maison-Neuve voor het inquisitiehof van Lyon.
(van 29 April tot 21 Mei 1534.)

De priesterlijke rechtbank wilde van de aanvang af tonen, dat de Roomse leer hier in het spel was; men moest opnieuw verkondigen dat *in instanti*, op het ogenblik zelf, op het woord van de priester, in de hostie niet meer brood en wijn was, maar alleen het lichaam en bloed des Heilands.
"Wat denkt gij over het sacrament des altaars?" was de eerste vraag van het hof aan De la Maisonneuve. Hij verwierp de Roomse dwaling; maar zijn protestantisme kwam, gelijk wij zagen, van Duitsland, en de Luthersen leerden dat "in het sacrament des altaars, in brood en wijn, het was lichaam, het was bloed van Christus vervat waren, en daar er volgens de Lutherse leer alleen sprake kon zijn van een geestelijke, bovennatuurlijke en hemelse tegenwoordigheid, antwoordde De la Maison-Neuve, die toenmaals dat geloof beleed en te Frankfort het Avondmaal in de Lutherse kerk gebruikt had: "Ik geloof dat het was lichaam van God in de heilige hostie is, "maar wetende dat het in de rechtsgeleerdheid een axioma is, dat geen beschuldigde gehouden is in rechten tegen zichzelf te getuigen, legde hij zijn geloof niet nader uit.

Stelde het hof in deze leer enig belang, de betrekkingen van de beschuldigde met de hoofden van de zogenaamde ketterij, hadden almede in zijn ogen een groot gewicht; een welbekend Frans doctor, deed hem vooral veel nadeel: "kent gij Pharellus? Zei men tot De la Maison-Neuve.
"Hij is uit Dauphiné," antwoordde hij bedaard; "De Heren van Bern hebben hem te Genève gebracht, en als ik hem hoor, geloof ik van zijn rede wat mij goed dunkt en anders niet."
Die twee antwoorden konden onpartijdigen doen hopen dat men met de beschuldigde lankmoedig zou te werk gaan; dit streed echter met de bedoelingen van de kanunniken van St. Jan. Het hof bepaalde dat de volgende dag de getuigen zouden gehoord worden. Ze moesten allen á charge zijn; wel ligt kon het gebeuren dat ze zeker verzonnen, vergrootten of overdreven, zonder dat de beschuldigde een enkelen getuige á décharge kon voorbrengen.

De eerste die voorkwam was een jong werkman van 22 jaren, Philip Martin, die zei een wever te zijn. "Ik heb drie jaren in de stad Genève gewoond," zei hij, "en in die tijd is de Lutherse secte er zeer aangegroeid. Ik heb gezien dat er veel oplopen van gewapende pausgezinden tegen de Evangelischen, zo bij dag als bij nacht plaats hadden. Onder de levigsten van de Lutherse partij heb ik gekend Baudichon, vervolgens Jean Philippe, Jean Golaz, Ami Perrin, die zich gewoonlijk gewapend bij de vergaderingen bevonden, alles bestuurden en in de kosten voorzagen. Toen voor omstreeks een jaar een kanunnik met name Wernli door een steek dodelijk gewond werd, was Baudichon met een stok gewapend en door een kuras gedekt, er ook bij."
De la Maison-Neuve viel hem koeltjes in de rede en zeide: "Ik verklaar dat deze getuigenis geen waarheid behelst. Toen de kanunnik gewond werd, was ik hier in de stad Lyon. Ik verzet mij dus tegen genoemden getuige, en eis zijn gevangenneming."
Martin had een valse eed gedaan; allen die De la Maison-Neuve te Genève en te Lyon kenden, konden het verklaren; dat was een slecht begin.

Op die valse getuige volgde de eerste Mei een dweepziek jongeling, Pieter, de broeder

van de beide Pennets die te Genève veroordeeld waren, omdat ze een burger vermoord en tegen de stedelijke vrijheden samengespannen hadden. "Baudichon, zei hij, ondersteunt vaderlijk gezegde Lutherse secte; hij is er de hoofdman van. Eens in het vorige jaar liet hij al de Luthersen samenkomen en voorzag hen van stokken om de kerken te vernielen, waaruit de dood van vier personen en de verwonding van verscheiden andere voortkwam."
Dit was weerom vals. Een Hugenoot, Vendel, was gewond in een oploop door de priesters verwekt, maar er waren geen doden gevallen. "De getuige," zei De la Maison-Neuve, "draagt mij haat toe omdat een van zijn broeders op rechterlijk gezag ter dood is gebracht."
"Baudichon, hernam Pennet steeds meer opgewonden, "dwingt de syndicussen voor hem te buigen, in plaats van hen te vrezen." "Ik wil mijn hoofd verliezen," riep De la Maison-Neuve uit, "in geval de syndicussen verklaren dat ik hun ooit enig verdriet heb aangedaan!" De zitting werd opgeheven.

In die tussentijd was Genève zeer bewogen; de tijding van Baudichons gevangenneming had er onder zijn vrienden veel beroering gebracht. Men sprak er van in de stad en op het land, en overal. "Weet gij het al," zei men als men elkaar tegenkwam, "Baudichon verschijnt voor het aartsbisschoppelijk hof van Lyon, omdat hij Luthers is." De vromen (om de woorden van het manuscript te gebruiken) "wensten hem voor de duivel, daar hij de voorname oorzaak was van de ketterij in Genève."
Maar de Hugenoten, bewogen, ontsteld bij de gevaren die hun vriend dreigden, beraadslaagden wat er te doen was. Ze besloten onmiddellijk en gelijktijdig te Lyon, te Bern, te Parijs zelfs, zo ze konden, te handelen. Thomas, de broeder van Baudichon, vertrok naar Lyon en vroeg terstond audiëntie bij de luitenant generaal van de koning, Monseigneur Du Peyrat.
"Om welke oorzaak," zei Thomas tot hem, "en op welk gezag is mijn broeder Baudichon De la Maison-Neuve gevangen genomen?"
Deze antwoordde: "ik houd hem niet gevangen; wend u tot de Heren vicarissen generaal." Thomas begreep toen dat Baudichon in handen van de priesters gevallen was, het gevaar was des te groter; hij besloot alles te wagen om hem te redden.
Thomas en de burgers van Genève waren niet de enige die in de zaak betrokken waren: de gevangenneming van Baudichon schond de rechten van de vreemde handelaren en bracht de Lyonsche markt in verdenking. Welke Lutherse Duitser zou er voortaan komen? De inwoners, vooral de herbergiers, de fabriekanten, de kooplieden voorzagen grote verliezen en de voornaamste handelaren gevoelden de belediging een van hun aangedaan. Ook was er in de gehele stad een grote opschudding en veel groothandelaren, zo wel uit het rijk, als uit de vreemde, besloten een klacht in te dienen; ze begaven zich naar het Consulaat van de stad (Zo noemde men de gemeenteraad) en daar betoogden die heren, in grote verslagenheid, dat de gevangenhouding van Baudichon De la Maison-Neuve alle voorrechten van de jaarmarkt als met voeten trad, dat verscheiden kooplieden belangrijke sommen geld van hem te ontvangen hadden, dat het hem onmogelijk was te betalen, omdat hij zelf niet kon innen wat andere kooplieden hem schuldig waren. Wij verzoeken u dus, zeiden ze ten slotte, dat gij niet toelaat dat onze voorrechten geschonden worden. Laat mijn broeder zonder verwijl en uitstel los, voegde Thomas De la Maison-Neuve er bij.

Vier van de Consuls ondersteunden dat verzoek. De gemeenteraad besloot dat de Procureur Generaal van Lyon, Jan De la Bessie, en een raadsheer bij het inquisitiehof

de loslating van Baudichon zouden aanvragen.
"Mijn broeder," zei Thomas, "is burger van Bern en Freyburg, en krachtens de koninklijke traktaten met de Heren van het Bondgenootschap, mag hij in dit rijk niet gevangen genomen worden." De priesters hadden besloten het verzoekschrift van de overheden ter zijde te leggen; een ernstige gebeurtenis wekte hen uit hun gerustheid.

Er was een depeche ingekomen; ze was gericht aan Monseigneur de luitenant, generaal van de koning, en kwam van de Heren van Bern. De luitenant generaal wist wat de tussenkomst van de Zwitsers te betekenen had. Hadden niet vier honderd van hun in de slag van Sesia, na de dood van Bayard, door hun onstuimigheid en met opoffering van zichzelf, het leger van de bondgenoten tegengehouden? Monseigneur du Peyrat besloot dus de aanvraag van de Berners te ondersteunen, en hij vaardigde te die einde de stadssecretaris af. De uitwerking van die depeche was nog groter op Thomas De la Maison-Neuve. Nu geen dralen meer! In zijn ongeduld om zijn broeder vrij te zien, verbeeldde hij zich dat men beter zou slagen door de zaak met geweld te bespoedigen, en daarom wilde hij geen dag, geen uur wachten. Hij had moeten bedenken, dat wanneer men de zaken wil overhaasten, men vaak schipbreuk lijdt, dat de ongeduldige mens, zowel zijn karakter als zijn zaak in minachting brengt; maar hij zag alleen het lijden van Baudichon, het nadeel dat zijn gevangenschap aan de zaak van de Genèefse Hervorming toebracht; hij was niet langer meester van zichzelf; hij wilde op het ogenblik zelf zijn broeder uit de muil des leeuw verlossen. "Laat hem onmiddellijk los," zei hij, "opdat wij de Heren van Bern kunnen antwoorden met de post die gereed staat om terug te keren"
De vicarissen generaal vergenoegden zich met kortaf te antwoorden: "Wij zijn er voor om dat te bevelen, gelijk van zelf spreekt." Dat koude, korte antwoord scheen Thomas een noodlottig voorteken toe, en van toen af vermeerderde zijn angst.

Baudichon daarentegen, horende wat er voorviel, schepte moed, en daar de rechters begrepen dat een man, die zulke veelvermogende voorspraak had, niet op verdachte getuigenissen kon veroordeeld worden, besloten ze De la Maison-Neuve op een slimme wijze er toe te brengen om zelf een ketterse verklaring af te leggen.
Dinsdag de 5 Mei brachten de gerechtsdienaars de gevangene voor, en het hof richtte de vraag tot hem: "Welk een partij kleeft gij aan wat het geloof betreft?" De la Maison-Neuve antwoordde: "Ik ben een goed christen; " zo gij het niet gelooft, lever mij dan aan mijn overheden van Genève) over om mij te leren kennen."
De vicaris-generaals trachtten in tegendeel hem te bewegen om zich over de transsubstantiatie uit te laten, in de overtuiging dat ze hem op heterdaad zouden betrappen. Maar De la Maison-Neuve zei enkel: "Ik ben niet gehouden u te antwoorden." Tevergeefs trachtten de vicarissen generaal hem zijn stilzwijgen te doen afbreken.
"Ik antwoord niets, zei hij, en zal niets antwoorden." Ze lazen hem het antwoord van Janin over dat sacrament voor, waarin naar het schijnt iets stotends voor Roomse oren voorkwam, en ze vroegen hem wat hij er van dacht; maar Baudichon viel niet in de strik. "Ik ben geen rechter," zei hij; "en ik heb niet te beslissen of het antwoord van die man goed of slecht is."
Daarop ging hij aanvallenderwijs te werk, en voegde er bij: "Indien men te Genève Fransen in de gevangenis zette in gevallen als het mijne, zou gij daarover tevreden zijn?" "Gij hebt er Farellus en andere uit Frankrijk," antwoordden de rechters, "en gij hebt die niet uitgeleverd aan de koning." Die rechters van Lyon beklaagden zich bij hem die ze gevangen hielden dat men te Genève de mensen vrij liet.

"Bandichon zei met fierheid: "Onze stad is vrij," en ging daarop heen. "Tevergeefs leggen ze hinderlagen," zei een Hervormer, sprekende van de aanvallen van het pausdom, "God heeft overvloedig zegepralen in zijn macht, om over hen en hun opperhoofd te zegepralen."

De rechters waren in grote verlegenheid; ze hadden lust, niet om De la Maison-Neuve los te laten, maar (gelijk men hem vaak gezegd had) om hem te verbranden, en toch was het hun onmogelijk, althans nut enige formaliteiten, zulke hoge en machtige heren als die van Bern niet te antwoorden; ze gaven aan hun antwoord een zekere plechtigheid.
Woensdag de 6e Mei zag men de heren inquisitierechters, bisschoppelijke vicarissen, officialen en andere kerkelijke dignitarissen voor de groots poort van het aartsbisschoppelijke paleis aankomen en plaats nemen. In het openbaar, in de open lucht, zouden ze de vraag van de Zwitsers, door de luitenant generaal van de koning ondersteund, aanhoren. De stads secretaris, door de raadsheren van Lyon afgevaardigd, las de inhoud van de brieven uit Bern voor, en te gelijkertijd stelde Thomas De la Maison-Neuve twee notabele kooplieden van de stad voor als borgtocht voor zijn broeder. De zaak van de Genèefse gevangene werd belangrijker; een soevereine staat, die de koning reden had te ontzien, nam zijn verdediging op zich; dat geding werd een internationale zaak. Het hof wist dat François I ligt geraakt was en dat het gevaarlijk was hem te kwetsen; dit had hij aan Beda getoond. Daarom, alles onderzocht hebbende, werd er besloten dat "men de koning onze heer uitvoerig van deze gehele zaak kennis zou geven, opdat het hem behagen mocht hierover zijn wel-behagen te gebieden, dat men zou afwachten, en tot die tijd. Toe niet overgaan tot de loslating van gezegden Baudichon; dat het echter deze vergund zou zijn dat zij, die hem over zaken te spreken hadden die met hem konden afdoen in bijzijn van de cipiers van de aartsbisschoppelijke gevangenissen, wie bevolen werd hem goed en fatsoenlijk overeenkomstig zijn stand te behandelen."

Twee punten waren dus gewonnen; Baudichon moest als een gevangene van aanzien worden behandeld en zijn zaak zou voor de koning worden gebracht. De herinnering aan de vervolgingen te Parijs was nog te vers dan dat de Evangelischen zich met grote hoop zouden vlijen; toch was het een kans. De rechters zelf, begrijpende dat de zaak moeilijk werd en de uitslag twijfelachtig, beproefden van Baudichon een herroeping te verkrijgen, hetgeen daarenboven voor hen roemrijker zou zijn, meenden zij, dan een doodvonnis.
De 21 Mei dan, nadat het hof zich twee inquisiteurs, ervaren in twistreden, Nicolaas Morini en Jean Rapinati, had toegevoegd, deed het De la Maison-Neuve vóór zich verschijnen; pater Morini trachtte hem uit de Heilige Schrift de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in het sacrament te bewijzen. Baudichon hoorde de aangehaalde plaatsen met een geheel ander oor aan als de doctoren. Terwijl hij weigerde de stoffelijke zelfstandigheid, het vlees, aan te nemen, gelijk ze en de Capernaïten die in het Evangelie worden berispt, hield hij zich aan des Heilands Woord: *Het is de geest die levend maakt; het vlees is tot niets nut; de woorden die ik tot u spreek zijn geest en leven."*
"Ik versta die woorden even goed en beter dan gij," zei hij, "maar ik treed niet in dispuut; ik ben niet gehouden te antwoorden terwijl ik in handen van de inquisiteurs ben." Het hof, door die weigeringen vertoornd, besloot hem de grote vraag te doen: "Gehoorzaamt gij aan onze heiligen Vader, de paus van Rome?"
Tot grote teleurstelling van de vicarissen generaal en van de inquisiteuren,

vergenoegde hij zich te antwoorden; "Ik ben niet gehouden u verantwoording te doen."
"Wij zijn uw rechters in deze zaak," riepen ze verbitterd uit; "wij bevelen u en eisen van u voor ons verantwoording te doen." Hij antwoordde niets; ze herstelden zich daarop van hun ontroering en zochten hem door een listige vraag te vangen.
Alexander, die te Lyon met zo veel vuur het Evangelie gepredikt had, was er in de gevangenis geworpen. Indien De la Maison-Neuve hem voor zijn vriend erkende, dan kon men hen wel samen vonnissen. De rechters vroegen hem daarom "of Jacques De la Croix, anders genoemd Alexander, vroeger niet in zijn huis gegeten en gedronken had?"
"Indien hij bij mij gegeten en gedronken heeft," antwoordde Baudichon, "dan moge het hem wel bekomen!" Dat was alles. Het bleek onmogelijk die man in de valstrik te krijgen; zijn gezond verstand spotte met al de listen van zijn tegenstanders.
Zo waren dus rechters bezig een onschuldige te vervolgen, ge lijk de jagers het wild opjagen dat ze nazetten, om het te dwingen onder hun schot te komen. Mensen stelden zich toen tussen God en de ziel des mensen. Dit was niet alleen een aanslag tegen de menselijke vrijheid, het was een misdaad van gekwetste Goddelijke majesteit.
Deze ernstige overweging geeft aan dit proces een tragisch belang en dringt ons de treurige bijzonderheden met zorg voor de geest te brengen. De rechter heeft niets te maken met de betrekking tussen de ziel en zijn Schepper. "Des mensen gebied eindigt dáár, waar dat van God begint." (Woorden van de latere Napoleon 1 tot de afgevaardigden van de Geneefse kerkenraad.)

God geeft zijn eer niet aan een ander. Al wie een gezag wil uitoefenen in het diepst van het geweten is een dwaas, meer nog, hij is een goddeloze. Hij vermeet zich God van zijn troon te stoten en er zelf op te gaan zitten.

TIENDE HOOFDSTUK.
De twee erediensten in Genève.
(Mei tot Juli 1534.)

Terwijl men De la Maison-Neuve aan de oevers van de Rhône en de Saône vervolgde, werd de kamp tussen het katholicisme en de Hervorming levendiger aan de oevers van het meer Leman; een Evangelische werd te Lyon met de dood bedreigd, maar het Rooms Katholicisme was op het punt de zijn in Genève te vinden. Het viel onder zijn eigen zwaarte in; de godsdienstige orden, de Franciscanen vooral, die geroepen waren om het te steunen, ondermijnden toen zijn fondamenten. Verbazende misbruiken, ergerlijke ongeregeldheden, maakten het protest tegen monnikendom en pausdom steeds meer nodig, steeds krachtiger.
Op het ogenblik zelf dat op de 3e Mei het proces te Lyon begon, bemerkte een fatsoenlijke dame uit Genève, Mevrouw Jaquemette Matonnier, een vrouw door haar slechte levenswijze bekend, die stilletjes het klooster inging.
"Gij deedt beter," zei de eerste tot de laatste, "bij uw man te blijven." Op die woorden snelden twee monniken die voor de poort stonden met drift op Mevrouw Matonnier toe en sloegen haar "ten bloede toe."
Deze geschiedenis, die spoedig ruchtbaar werd, bracht de ganse stad in rep en roer. De syndicussen begaven zich naar het klooster, lieten de beide monniken in de gevangenis zetten en namen de sleutel mee. "Mensen die voor de godsdienst leven," zei men, "moesten zich met zulke schandelijke dingen niet bezoedelen; en toch zou

men ternauwernood één klooster van de tien vinden, dat niet eerder een plaats van ongebondenheid is dan een woonplaats van kuisheid!"
De zonde verwekte de dood. De Roomse geestelijkheid bracht zichzelf om het leven door de verfoeilijke zeden van een groot getal van haar leden. Maar betere tijden braken aan; de zedelijkheid ontwaakte met het geloof uit het graf, waarin beiden lange tijd besloten waren geweest, en verspreidden in de christenheid de machtige kiemen van een nieuwe leven. Welk een droevig schouwspel vertoont de Kerk in het begin van de zestiende eeuw! Er waren prachtige hoofdkerken, rijke priesters, praalvoile plechtigheden, bewonderenswaardige schilderijen, welluidende zangen; maar te midden van al die luister was er een verschrikkelijk ledig: het leven en het geloof ontbraken. De godsdienst geleek toen op de bomen in de winter, die met hun talrijke takken, schitterende van rijm in de stralen van de zon, zeer zeker een glans ten toon spreiden, maar toch geheel bevroren zijn. Een nieuwe jaargetijde begon, dat het levenssap in hun onvruchtbare takken weer inbrengende, hen zou bedekken met een rijk gebladerte en hen geurige vruchten zou doen voortbrengen. Betekent dit dat de reactie van de moraal tegen de kerkgebruiken, gelijk een uitstekend christen heeft beweerd, het was feit is van de Hervorming, haar roem en de eer die haar toekomt? Deze bewering veronachtzaamt een voornaam bestanddeel. De hoge eer van de Hervorming is dat ze aan de christenheid de godsdienst in haar geheel, de waarheid en het leven, de leer en de moraal teruggeven heeft. Had het een haar ontbroken, het andere was niet voldoende geweest, en de Hervorming zou niet bestaan hebben.

Terwijl het Rooms Katholicisme zich verlaagde door de ongeregeldheden van zijn monniken, verhief zich het Evangelisch christendom door de ijver van de Hervormers. Farel, Virét en Froment predikten dagelijks, zo in het openbaar als in de huizen, "tot grote voortgang van het Woord Gods, dat zeer toenam." De Hervorming was niet meer een eenvoudige onderwijzing, ze werkte op de zeden, op de eredienst en wekte leven. De zondag na Pasen zegende Farel het eerste Evangelische huwelijk in.
Bij het zien van die vreemde contrasten, vroegen de oprechte Katholieken, en ook die het niet waren, zich af óf het laatste uur voor het pausdom in Genève geslagen had? Een krachtige poging moest gedaan worden; ongelukkig waren de geneesmiddelen niet beter dan de kwaal. Eens verspreidde zich in een ogenblik door de gehele stad het gerucht dat de heilige Maagd, in witte klederen gekleed, aan de pastoor in de kerk van Saint-Léger verscheen, en bevel gaf dat er uit alle omliggende streken een grote processie zou plaats hebben en voegde er bij dat door dit middel "de Luthersen midden op zouden bersten, maar dat de stad zou ondergaan, bijaldien men aan dit bevel niet gehoorzaamde."
De Hugenoten glimlachten, onderzochten de zaak en ten gevolge van geloofwaardige nasporingen kwamen ze te weten " dat die schone dame niemand anders was "dan de huishoudster van de pastoor." Maar verscheiden Katholieken te Genève, en allen ten naasten hij in Savoye, hielden zich overtuigd van de verschijning van de Maagd. De geestelijkheid sloeg het appel.
"Het hangt van u af," zeiden de pastoors op veel plaatsen, "alle ketters van Genève te doen omkomen." De vrome lieden van de naburige parochiën maakten zich gereed tot dit vrome werk, en de 15e Mei kwam een grote processie, mannen, vrouwen en kinderen de stad binnen. Men hoorde hen met luider stem in de tongval van Savoye zingen: Mare de Dy, pryy pou nous!" Moeder Gods, bid voor ons!"
De raad, een oploop willende vermijden, verbood hun de toegang; de processie moest zich vergenoegen naar " Onze Lieve Vrouw van alle Genade" te gaan, dicht bij de brug over de Arve. Daar die arme lieden onder weg niets gegeten hadden en uitgeput

waren, zonden de syndicussen hun brood toe. De menigte na zich versterkt te hebben, hernam de weg naar huis. Verscheiden inwoners van Genève, nieuwsgierig hen van nabij te zien, gingen de stad uit, plaatste zich waar ze voorbij kwamen, en toen de Savoyaards hen voorbij trokken, steeds zingende: "Mare de Dy, pryy pou nous!" begonnen de kwaadaardige Hugenoten op dezelfde wijs te antwoorden: "Frare Farel, pregy toujours!" Broeder Farel, predik altijd voort!

Daarmee was het niet uit: de geschiedenis van de verschijning van de Maagd en haar bevel werd ook in de hoofdstad van Chablais bekend, en men zag op de hoogten van Cologny een processie verschijnen, talrijk, opeengedrongen en van een ontzagwekkender aanzien dan de eerste; het waren de mannen uit Thonon en de omliggende plaatsen die, met banieren, kruisen en relikwieën voorzien met vasten tred de heuvel afkwamen. Ze traden stoutweg de poorten van de stad in, daar de Hugenoten die onder het gehoor van pater Farel zaten, niet daar waren om!ion tegen te houden. Die sterke, gespierde pelgrims, aan Bourg du -Fou komende, hielden stil voor de kerk van St. Clara. Direct verspreidde zich het alarm; enige burgers kwamen in de gehoorzaal waar hij predikte, en kondigden de inval van de Roomsen aan; de Hervormer liet zich niet storen; maar enige van zijn toehoorders, de onstuimige Perrini, de krachtvolle Goulaz en andere gingen de zaal uit en de processie tegemoet gaande, dreven ze die Savoyaards op ruw wijze met de degen achteruit, daar ze Genève introkken, als of het een dorp van Chablais was.
De verraste pelgrims wierpen hun banieren met schrik weg en vluchtten de stad uit. Froment veronderstelt dat de vijanden van binnen geen tijd hadden gehad zich met die van buiten te verenigen, en dat de onderneming aldus mislukt was; wij geloven eerder dat die vrome pelgrims alleen op hun litaniën rekenden, om de Luthersen de oorlog aan te doen. Die processies, die banieren van de Maagd, die kleine relikwieën deden bij de Hervormden een altijd dieperen afkeer van het Katholicisme ontstaan; de praalvertoningen van St. Pieter zelfs troffen hen niet veel meer dan de afgoderij van de Savoyaards. Ze begonnen te begrijpen dat de eredienst geen vertoning moet zijn, en men de kerk van de tegenwoordigheid van Christus berooft, als men haar belast met een menigte uitwendige plechtigheden.

De vermetelheid die deze Katholieke scharen aan de dag gelegd hadden, maakte sommige Hugenoten ook moediger. Terwijl Savoyaards hun geloof in Genève kwamen belijden, zouden ze aarzelen het hun te openbaren? Enige niet echte kinderen van de Hervorming lieten zich vervoeren tot verkeerde handelingen. Toen ze zich naar het klooster van de Franciscanen begaven, was het eerste voorwerp dat hun onder de ogen kwam: het beeld van St. Antonius van Padua, een wonderdoener uit de dertiende eeuw, aan zijn rechter en linkerzijde stonden de beelden van acht andere heiligen. Die vrome figuren, boven het portaal des kloosters geplaatst, verbitterden de Hugenoten. Tevergeefs zesde men hun dat de beelden de boeken zijn van de domme menigte. De Hervormden antwoordden dat, zo de Katholieke kerkvoogden aan de afgoden de betrekking opdroegen om het volk te onderwijzen, dit geschiedde omdat ze liever in hun armstoelen bleven zitten. "indien gij de Bijbel niet aan de Kerk had ontnomen," zeiden zij, "zoudt gij uw schilderstukken er niet behoeven op te hangen."

Op een Zaterdag nacht, tussen elf en twaalf ure, gaan negen mannen met een ladder bij zich naar het klooster, stellen die stil vóór de gevel, en beginnen daarop met een hamer en beitel de beelden af te rukken; het hoofd en de leden van de heilige werden afgehakt, en alleen de romp werd overgelaten; zo doen ze ook met de andere beelden

en werpen de stukken in de put van St. Clara. De nacht ging verder stil voorbij, maar 's morgens was er grote opschudding in de stad. "O! welk een jammerlijke zaak." Zeiden de vromen voor het portaal van St. Franciscus vergaderd. De beeldstormers werden, toen ze later ontdekt werden, gestraft, maar de beelden werden niet hersteld.
"Helaas!" zeiden de Freyburgers, "Genève gaat de altaren van het Roomse geloof omverwerpen!"
O! antwoordden de Berners, de bisschop hoef; op die altaren de eerwaardige vrijheden van dat volk willen verbranden en heeft ze besprengd met het bloed van haar beroemdste burgers!"
De eredienst van de *zinnen* beviel de inwoners van Genève niet langer. Die schilderijen in lijsten, die vooruitstekende engelen, die oogverblindende versieringen, die praal van de Kerkgebruiken en kerkgebouwen, die pilaren en gevels, die onverstaanbare liederenn, die bedwelmende wierook, het werktuigelijk gebaar van de priesters, hun gouden sieraden en linten stonden hun vreselijk tegen. Daar God Geest is, zeiden zij, moeten ze die hem aanbidden, Hem aanbidden in *geest*, door het innerlijke geloof des harten, door de reinheid des gewetens, en door zichzelf aan God te wijden en al zijn wil te doen.

Het uur brak aan dat die geestelijke eredienst werkelijk in Genève zou gevierd worden; het Pinksterfeest was nabij. Een aanzienlijke schaar stroomde die dag naar het groot auditorium. Niet alleen de Vandels, de Chautemps, de Rosets, de Levets, hun vrouwen en vrienden begaven er zich heen, ook nieuwe hoorders schaarden zich bij de oude. Farel predikte met kracht. Hij was gewoon te zeggen dat " God regen geeft over een stad als het hem behaagt, terwijl een andere stad geen enkelen droppel ontvangt;" ook bezwoer hij "alle harten die hongerden naar de prediking van het heilig Evangelie," om te bidden dat de Geest hun geschonken werd. Wij bezitten zijn Pinksterleerrede niet, hij predikte voor de vuist; maar wij weten dat hij die besloot, gelijk hij altijd deed, niet ere toe te brengen aan de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, de enige en waren God, en dat die rede goede vruchten droeg.
Verschillende omstandigheden hadden zijn hoorders voorbereid. De samenspanning van de bisschop en de hertog, welke God verijdeld had, de benoeming van syndicussen die het met de Hugenoten hielden, de breuk met Freyburg, de gevangenneming van De la Maison-Neuve, al die gebeurtenissen hadden de gemoederen bewogen, hen gespleten gelijk het ploegijzer de grond klieft en die geopend voor het hemelse zaad. Wat nu schitterde in de ogen van hen die het groot Auditorium vulden, "waren niet de vlammetjes de menselijke kaarsen, maar Christus, de grote Zon van gerechtigheid, als in de volle middag."
Terwijl de stem van de priesters ternauwernood enkele woorden mompelde en alleen de lucht bewoog, was die van de Hervormer tot de diepten van de ziel ingedaald. Men zag er spoedig het bewijs van.
(Register van de Raad van 4, 11, 13, 30 April, 5, 14, 15, 17, 24, 20 Mei en 12 Juni.)

Toen de predicatie geëindigd was, maakte Farel zich gereed om het Avondmaal des H eeren openlijk naar de Evangelischen vorm te vieren, en zich met zijn broeders Virét en Froment voor een tafel plaatsende, dankte hij, nam het brood, brak het en zei "Neemt en eet;" daarop de drinkbeker opgenomen hebbende, zei hij: "Dit is het bloed des nieuwe verbonds, dat vergoten is tot vergeving van de zonden."
De gelovigen begonnen reeds de tafel te naderen om de gemeenschap des Heeren te genieten, toen een onverwachte gebeurtenis hun aandacht trok.
Een priester met een edele houding, in zijn priesterlijke klederen die de vergadering

bijwoonde, stond op en ging naar de tafel. Het was Louis Bernard, een van de twaalf geleerden van de domkerk, die een rijk inkomen genoot. De eerwaarde Louis Bernard, de broeder van dien, welke bij de eerste prediking door. Farel getroffen was, wilde zeker de mis lezen? of met Farel redetwisten? of was hij wellicht bekeerd? Ieder verbeidde hetgeen volgen zou. Toen de priester bij de tafel gekomen wars, staat hij stil, en o! welk een verrassing! hij trekt zijn priesterlijk gewaad uit. "Werpt de mantel, de kasuifel en het koorhemd van zich en zegt met luider stem: "Ik ontdoe mij van de ouden mens en verklaar mij een gevangene onder het Evangelie des Heeren."
Daarop zich kerende tot de Hervormers en hun vrienden, zei hij: "Broeders, ik wil met u voor Jezus Christus leven en sterven."
Allen waanden een wonder te zien; de harten waren bewogen. Farel nam Bernard als een broeder aan, brak het brood met hem, gaf hem de beker, en aldus van hetzelfde brood etende, toonden de beide oude tegenstanders dat ze voortaan elkaar " met een openhartige en zuivere liefde," wilden beminnen.
Deze priester was niet de enige die het bevlekte kleed van zijn vroeger leven afwierp en zich met het reine kleed des Heeren bekleedde. Velen in Genève begonnen toen anders te denken en te leven als hun vaders; maar Louis Bernard was een treffend voorbeeld van die omkering, en toen de menigte de kerk verliet, kon ze de ogen niet van hem afhouden. Men zag hem naar zijns vaders huis gaan, vol vrede en met vreugde, terwijl hij in plaats van de priesterkap " een Spaanse kap" droeg. En al de Evangelischen "mannen, vrouwen en kinderen, gingen hem met grote vreugde welkom heten en begroten."

Een andere omstandigheid, even buitengewoon, verhoogde nog de schoonheid van dit feest. Te midden van de vreugde van dat eerste Pinksterfeest van de Evangelische gemeente, zag men te Genève een ridder van Rhodus verschijnen, die daar de geloofsvrijheid kwam zoeken. Een ridder van Rhodus was te Genève een vreemd persoon. Men wist wel ongeveer dat die krijg voerende monniken, wier orde ingesteld was om de pelgrims in het Heilige land te beschermen, door Soliman uit Jeruzalem waren verdreven, en ten laatste op Malta aangeland waren; maar waarom kwam deze te Genève? Deze oudridder, met name Pierre Gaudet, verhaalde dat hij bij Saint-Cloudlez-Paris geboren was en het Evangelie had leren kennen; dat hij het kruis van Gods Zoon tot zijn roem gekozen had en de wereld verachtte. De ergernis die hij daarmee verwekt had, had hem tot de vlucht genoopt. Daar hij op een mijl van Genève een oom had wonen, met name de commandeur de Compesiéres, had hij zich tot deze gewend, maar daar hij behoefte gevoelde aan Christelijke gemeenschap, kwam hij naar zijn broeders om die te genieten. De Hugenoten ontvingen hem als een vriend. Deze stad, welke in Berthelier en in Lévrier martelaren van de vrijheid had gehad, zou in Gaudet de eerste martelaar des Evangelies hebben.

Terwijl het woord Gods nieuwe zeden schiep bleek het kontrast met de oude zeden nog duidelijk genoeg. De mannen, vrouwen, jongelingen en jonge dochters uit de lagere volksklassen, dansten, naar gewoonte, op de grote markt de avond van Pinksteren. De muzikanten begonnen op straat op hun instrumenten te spelen, en hansworsten het volk te vermaken. Enige vrouwen van Saint-Gervais, vermomd en met palmtakken in de hand, begonnen te dansen met die van de andere wijken. Toen enige jonge lieden zich daarbij hadden gevoegd, liepen die vrolijke troepen de straten door in lange rijen, dansten, zongen en deden soms de voorbijgangers overlast aan. Georges Marchand, buiten twijfel een Hugenoot, die wat driftig was, werd door een vrouw aangegrepen die hem aan het dansen wilde hebben; hij gaf haar een klap

waaruit een hevig krakeel ontstond. De Raad verbood die ten gevolge die dansende wandelingen en gaf bevel dat ieder zich moest Vergenoegen vóór zijn huis te dansen, hetgeen mooi genoeg was. Van toen af hadden die potsierlijke optochten geen plaats meer. Terwijl het geringe volk onder de Katholieken zich met die dwaze uitspanningen bezig hield, zonder te bedenken dat het met de tamboerijn om het geopende graf van het Rooms-Katholicisme danste, verdubbelden de Evangelischen in ijver en geloof om de leringen van het Woord Gods te verspreiden, en een meer, Christelijk, meer echt menselijk leven begon zich in die kleine, maar belangrijke stad te openbaren.
De processie van Pinksteren 1534 met haar ruwe kluchten was in Genève de lijkstaatsie van het pausdom.

De leken vernamen toen werkelijk betere dingen dan die welke de monniken hun geleerd hadden. Het waren niet enkel de leraars die werkten; eenvoudige gelovigen oefenden de liefdedienst uit. Was er ergens in een huis een zeer weerspannig man, die de leer van de Schrift verwierp, dan kwamen zijn vrienden, buren en bloedverwanten, die de heerlijkheid er van gesmaakt hadden, bij hem, en zonder hem te kwetsen of kwaad met kwaad tè vergelden, legden ze het hem in alle zachtmoedigheid uit. De Evangelischen nodigden deze of die van hun vrienden, zelfs vreemdelingen, zelfs tegenstanders in hun huizen om te eten en te drinken, en meer van hart tot hart met hen te spreken. Al hun toeleg was om iemand voor het Woord te winnen.
In de naburige gewesten, in Savoye, in de streken van Gex en Chablais, in Waadtland, gebruikten de vijanden van Genéve niet alleen bedreigingen, maar ze maakten zich ook tot de aanval gereed. Men sprak veel in de stad van aanvallen welke door de buitenlieden geschieden moesten; er stonden dan ook steeds burgers onder de wapenen.
Farel, Virét en Froment begaven zich wachthoudende des nachts onder de soldaten van de Republiek; en bij de poorten van de stad, op de wallen op de muren, bij het schijnsel van de vuren of flambouwen bij elkaar gezeten, spraken ze samen over de waarheid en wisselden vragen en antwoorden. Een ieder maakte tegenwerpingen en antwoordde op hetgeen de prediker zeide, vertrouwelijk en vrij, en soms waren de burgers, alvorens hun post te verlaten in hun hart overtuigd omtrent sommige punten in de godsdienst, waaraan ze tot dus ver getwijfeld hadden.
Niet zonder reden zijn die gesprekken op het bivouak hier aangehaald. "O, riep later een van de Geneefsche Evangelisten uit, bij de herinnering aan de nachtelijke gesprekken, die hij bij de militaire posten gehouden had, op die vergaderingen en wachtposten zijn evenveel en meer lieden van Genève, voor het Evangelie gewonnen dan in de openbare prediking.

ELFDE HOOFDSTUK.
Dapperheid van de beide Hugenoten in de gevangenis en voor het hof van Lyon.
(Mei tot Juni 1534.)

Midden onder die gevaren en worstelingen, konden de Hugenoten zich niet troosten over de gevangenneming van De la Maisonneuve. Zolang de onversaagde hoofdman van de Lutheranen met de doodstraf bedreigd was, kon de zegepraal van de Evangelischen niet volkomen zijn. Men vreesde algemeen voor een treurige uitslag, want Baudichon en Janin, wel ver van iets aan hun vijanden toe te geven, verspreidden in hun gevangenis moedig de kennis van het Evangelie. Janin ging even vrij te werk

alsof hij in de straten van Genève geweest was: aan tafel bij de cipier, in de zalen, de gangen in de tuin en elders in genoemde gevangenissen, disputeerde de wapensmid over geloofsstukken.
Daar hij dagelijks een priester uit het kerspel van Mans, met name Jacques Desvaux, 28 jaren oud, ontmoette, had Janin hem aangesproken en wilde hem tot het Evangelie bekeren. Hij sprak hem over de apostelen en de andere heiligen, en toonde hem aan dat ze allen leringen hadden onderwezen, welke met die van Rome in strijd waren. Hij deed meer. Aan de gevangenis grensde een tuin, en op zekere uren wandelden de gevangenen daar in. Eens, kort voor het feest van de kruisdagen, ging Janin er heen met zijn Frans nieuwe Testament in de hand, en begon het te lezen. Toen hij gedaan had, legde hij het boek, niet zonder opzet, op een muurtje en ging voort. Een priester, met name Delay (het scheen in de aartsbisschoppelijke gevangenis niet aan priesters te ontbreken) daar voorbij gaande, merkte het boek op, nam het en het opengedaan hebbende, las hij: liet nieuwe Testament. Een Testament in het Frans! Delay begon te onderzoeken; een zeker aantal gevangenen, priesters en andere schaarden zich om hem; hij bladerde liet boek door, en zocht er de eerste brief van Johannes in "omdat de kerk die dag daarvan melding maakte," maar het gelukte hem niet die te vinden.

Van de plaats in de tuin waar hij heen gegaan was, zag Janin hoe Delay iets opzocht; naderbij komende, vroeg hij hem wat hij verlangde. Op zijn antwoord, nam hij het boek, zocht dadelijk de brief op de leken van Genève kenden beter de Bijbel dan de priesters en begon met luider stem het eerste hoofdstuk te lezen, terwijl hij drukte op deze woorden: "het bloed van Jezus Christus zijn Zoon reinigt ons van alle zonde." Hij hield op en zich tot de gevangenen wendende, legde hij hun die woorden uit, en wees hen op twee leringen welke, gelijk hij zeide, nooit overeen te brengen waren; die des Bijbels volgens welke wij gereinigd worden door het bloed van Christus, en die van Rome volgens welke wij het worden door onze verdienstelijke werken. "Gij legt die plaats verkeerd uit," riepen enige van de omstanders; "Gij moet niet de letter maar de zedelijke zin volgen." Dat is een argument dat men in de nieuwere tijden meermalen gehoord heeft; die gevangenen, voor onderscheidene misdaden veroordeeld, beriepen zich op de zedelijke zin. "Gij kunt die brief niet verstaan," zei een priester; "omdat gij die maar in het Frans moet lezen."
"Ik moet hem wel in mijn eigen taal lezen," antwoordde Janin, omdat ik geen Latijn versta. God heeft aan de apostelen bevolen dat zijn Evangelie aan alle schepsel, dus in alle talen zou gepredikt worden."
"Dat is waar," antwoordden de priesters aan Janin, "Prcedicate Evangelium ormi creaturai," maar het is ook waar, dat de goede christenen tot onze moeder de heiliga kerk gaan, om de uitlegging van de Schrift te horen door de stem van de heren priesters en leraars, welke in deze wereld cle plaats van de apostelen bokleden."
Janin die, ofschoon het bepaalde leraarsambt naar het Woord vererende, vast geloofde aan het algemeen priesterdom door Petrus geleerd riep stoutmoedig uit: "Ik ben even goed een priester als een ander en kan de absolutie uitspreken; God heeft ons allen priesters gemaakt. Ik mag even goed als de andere priesters de sacramentele woorden uitspreken."
En volgens zijn beschuldigers voegde hij er bij: "Men kan die zelfs in huis, in de keuken uitspreken." Daarop begon hij met luider stem in de tuin te zeggen: Hoc est corpus meum. Dit is mijn lichaam). Janin was een van die waaghalzen, die menen, dat hoe meer ze hun toehoorders ontroeren, hoe meer goed ze hun doen. Overigens hadden de leraars Farel, Virét en andere geen beter vriend.

De gevangenen die hem hoorden en wellicht een twistrede willende voortzetten, die hen aangenaam afleidde, spraken de Hugenoot tegen. "De Maagd Maria. "" zei een. "Maria," zei Janin terstond, "is de edelste vrouw geweest die ooit in de wereld geleefd heeft, voor zo ver ze in haar schoot heeft gedragen hem die ons met zijn bloed heeft gewassen. Maar men mag noch haar, noch de heiligen van het paradijs aanbidden," "En de gebeden voor de doden dan?" zei een ander. "Die zijn niet nodig," zei Janin, "want zodra ze overleden zijn, zijn ze of behouden, of voor eeuwig verdoemd, en er is geen vagevuur."
's Maandags de 11e Mei gaf het feest van de Kruisdagen aan de gevangenen een afleiding in een schouwspel dat geschikt was om de eentonigheid van hun leven af te wisselen; ze begaven zich naar de tuin. Weldra kondigden het gerucht en de stroom mensen een prachtige processie aan, die uit de St. Janskerk, naast de bisschoppelijke gevangenis, gekomen, toen weer terugkeerde. De priesters gingen vooruit, kruisen en banieren dragende, gebeden opzeggende of liederen zingende; achter hen kwam het volk. De la Maison-Neuve en Janin zeiden dat zulk een eredienst een misbruik was en dat het beter geweest was het geld, dat die schone vaandels gekost hadden, aan de armen te geven. Toen de processie eindelijk weer de St Janskerk binnengetrokken was, werd het gezang, het geschreeuw en het rumoer onverdraaglijk, zelfs in de tuin. Baudichon ging (volgens de opgave van zijn beschuldigers) heen met de woorden: "zijn die mensen gek of bezeten, of denken ze dat God doof is?"
De volgende dag werd het feest voortgezet, en omstreeks het etensuur, toen men aan tafel ging, hoorde men psalmgezang; het was een nieuwe processie. "Waar komen ze vandaan?" zei De la Maison-Neuve; de vrouw van de cipier antwoordde: "Uit de kerk van St. Cler." "En wat hebben ze dan te doen?" hernam Baudichon; "zijn ze St. Cler gaan halen? Ze zullen hem niet vinden evenmin als God; want die zijn in het paradijs; en het is grote dwaasheid hen daar te gaan zoeken."
De 28 Mei werden de getuigenissen door gevangenen afgelegd, betreffende de gesprekken op de Kruisdagen gehouden, voorgelezen. De la Maison-Neuve zeide: "Liever werd ik in stukken gebouwen dan dat ik de woorden in die getuigenis vervat zou gezegd hebben." En toen het hof de priester Delay voor zich had doen komen, verklaarde deze dat hij de hoofdzaak volhield behalve de woorden aan Baudichon toegeschreven. "Hij heeft alleen gezegd," vervolgde hij, "dat het beter was geweest het geld waarvoor die vaandels gekocht zijn aan de armen gegeven te hebben, Maar de andere woorden heb ik hem niet horen zeggen. "
Janin, die tot dus ver de vurigste van de twee gevangenen geweest was, begon moedeloos te worden, gelijk met zulke gestellen meestal plaats heeft. Zijn veroordeling ter dood scheen hem zeker toe; en de gedachte dat hij Genève niet meer zou terugzien, sloeg hem neer. Op de Pinksterdag was de cipier hem uit zijn gevangenhok komen halen om een mis te horen, welke de andere gevangenen lieten lezen. Wel ver van te weigeren, gaf hij onder de dienst niet het minste teken van verzet; hij gedroeg zich behoorlijk, "hetgeen hij vroeger niet gewoon was te doen," zegt een van de aanwezigen; hij kwam de godsdienstoefening uit, maar neergeslagen en stil. Op het ogenblik dat men hem in zijn "klein kamertje," had wedergebracht, kwam De la Maison-Neuve er bij; hij was bekend met de zielstoestand van zijn vriend en wenste hem op te beuren. Leunende tegen de deur van de cel, zei hij tot Janin die er reeds in was: "Bekommer u niet; houd moed en antwoord niets. Het zal mij eerder vijf honderd kronen en veel aan de heren van Bern kosten, voor dat gij of ik enig leed ondervinden. Die heren zullen niet dulden dat men ons enig kwaad aandoe."

Toch was de onrust van Janin niet zonder grond; de valse getuigenissen

vermeerderden. Louis Joffrillet beschuldigde De la Maisonneuve van hem aan de deur van zijns meesters winkel gezegd te hebben: "Hoor eens, zo gij bij ons waart, zou ik u voor een dozijn veters zo veel relikwieën geven als een paard dragen kan. Men verkoopt te Genève de relikwieën op de banken van de vleeshal."
Op het horen van de ongepaste woorden die hem in de mond gelegd werden, riep De la Maison-Neuve uit: "Die getuige is een kleine schurk en bedrieger, die gelogen heeft. Ik eis dat hij gevangen gezet wordt en (voegde hij er in hevige drift bij), ik zal gevangen doen ophangen!"

Manicier, de meester van Joffrillet, verklaarde dat hij zich niet herinnerde van B. De la Maison-Neuve zulke woorden gehoord te hebben.
Al die getuigenissen, de moed van De la Maison-Neuve, het belang dat men van hoger hand in zijn zaak stelde, bewogen steeds meer de gemoederen in de tweede stad van Frankrijk. "Er was een grote beweging te Lyon over die twee Genèefse Lutheranen." Sommigen namen vurig hun partij; andere die hen verachtten, hoopten van dag tot dag dat zij. Zouden verbrand worden. Maar daar de beide Protestanten machtige beschermers hadden, durfde men zonder voldoende gronden geen vonnis tegen hen vellen. De kanunniken van St. Jan zonden naar Genève een edelman uit Dauphiné, de heer de Simieux, een bloedverwant van een hunner, ten einde cello voorname beschuldiging tegen Baudichon te vinden. De Simieux steeg af in Corraterie, voor het logement de Kraanvogel, en trad direct in gesprek met de logementhouder, die hem beloofde enige weldenkende mensen tot hem te brengen, van wie hij nauwkeurige onderrichtingen zou ontvangen over die ongelukkige Baudichon.

Intussen wandelde de edelman vóór zijn logement op en neer. Weldra zag hij vijftien personen aankomen "uit de voornaamsten van de stad," die hem groetten en tot hem zeiden: "Wij hebben vernomen dat gij uit Lyon komt, is het waar dat Baudichon spoedig zal losgelaten worden?" De Simieux vroeg wat die heren zelf van De gevangene dachten. "Ach," zei een hunner, "als hij losgelaten wordt, dan zijn wij, ik en al de Katholieken van Genève, geheel verloren en ongelukkig. De Luthersen dezer stad, zijn medeplichtigeu, hebben hun onderneming voorbereid, en het enige waarop ze wachten om die ten uitvoer te leggen is de loslating van Baudichon."
"Ja, ja, zeiden al de vijftien, dat weten wij! "
De Simieux vroeg naar enig feit. "O! zei een van de vijftien, "op de grote feestdag toen de processie voorbij het huis van Bandichon trok, zat zijn vrouw met haar kamenier aan het venster, beide bezig met spinnen. Toen Mevrouw De la Maison-Neuve de priesters geheel in het wit zag voorbij trekken, riep ze uit: "Ziedaar schone geiten!" alsof witte geiten paarsgewijze haar voorbij gegaan waren. Daar dat woord van de vrouw niet voldoende was om de man te verbranden, verlangde de Simieux meer. "Het is bekend," zei men tot hem, "dat gezegde Baudichon de man is die het meest heeft toegebracht om de stad Genève aan de Lutherse ketterijen over te geven, hij heeft de predikers doen komen en als hij losgelaten wordt zal ieder zich bij zijn partij scharen."

Terwijl dit gesprek in een afgelegene straat plaats had, werd een veel belangrijker officiële samenkomst gehouden. Daar twee afgezanten van de koning van Frankrijk te Genève waren aangekomen, begaven de Syndicussen zich tot hen, en betuigden het zeer vreemd te vinden dat de Heren van Lyon hun de wet wilden stellen. De gezanten beloofden er de koning over te spreken.
In die tijd verergerde de zaak te Lyon. 's Donderdags morgens, de 18 Juni, mengde de

koopman Florimond Pécoud in zijn getuigenis enige spottende woorden die hij valselijk aan Baudichon toeschreef. "Toen ik eens tot hem zei dat ik uit de mis kwam," zei Pécoud, "heeft Baudichon mij geantwoord: "En wat hebt gij gezien?, een schijf van een raap dat is alles."
Op die woorden stond De la Maison-Neuve verontwaardigd op en zei tot de rechters: "Ik wil niets antwoorden, ik heb reeds teveel geantwoord;" en hij maakte zich gereed de zaal te verlaten.
"Wij eisen van u dat gij blijft," zeiden de rechters tot hem. Maar De la Maison-Neuve ging heen. "Waarlijk," zeiden de rechters elkaar aanziende, "hij ontvlucht onze tegenwoordigheid." Toen de cipier naar hem heen gezonden was, met last om hem terug te brengen, antwoordde hij fier: "Ik ben nu niet gestemd, men wachte tot na de eten."
Des namiddags verscheen Baudichon weer, maar, zijn toorn was niet bedaard. "Ik ken die Pécoud," zei hij, "hij heeft de kooplieden bedrogen, hij heeft bankroet gemaakt en zijn vrouw en hij leven van de zonden van andere. Ik neem aan dit te bewijzen."

De andere dag had er geen minder levendig toneel plaats. De la Maison-Neuve, die een getuige tegengesproken had, ontving van de president het bevel op de bank van de beschuldigden te blijven zitten, waarop de burger van Genève antwoordde: "Ik zal er niet gaan zitten, ik heb er reeds al te lang gezeten."
Dit was teveel voor de rechters. De procureur fiscaal gaf bevel dat Baudichon weggevoerd en nauwer bewaakt zou worden; niemand mocht hem weer spreken. De gevangene werd daarop weggeleid en streng bewaakt.
Direct bracht het hof meer getuigen "charge bij; het is nodeloos te zeggen welke. De la Maison-Neuve, steeds meer verontwaardigd, vergenoegde zich met te zeggen: "Het zijn valse getuigen, voorgebracht om mij ter dood te kunnen veroordelen."

> Men heeft beweerd, dat die twee afgezanten waarvan de Staatsregisters van 10^{e} juni melding maken, dezelfde twee gezanten waren die in de registers van 17 September zijn bedoeld, eveneens bij gelegenheid van de gevangenschap van De la Maison-Neuve. Maar dit officiële stuk noemt de eerste apjezaiden vann de" koninfl van Frankrijk, en de tweede afgezanten van Bern.

Dit was ook werkelijk de bedoeling van het Hof; en wanneer men de macht van de Kerkelijke rechtbanken in het oog hield, scheen het onmogelijk dat dit doel niet zou bereikt worden. De la Maison-Neuve was nog niet bereid om te sterven. De kennis die hij van het Evangelie had ontnam voor hem de dood zijn verschrikking; maar zijn levenstaak was niet ten einde gebracht; de Hervorming, van Genève was niet voltooid, er waren nog hevige gevechten voor de vrijheid te leveren. Genève had behoefte aan een man van vast besluit, die met geestkracht het schip naar de gelukkige oevers, die het bereiken moest, kon sturen. Die man was De la Maison-Neuve.

Toen hij de verbittering van zijn vijanden zag, verlangde hij de 1 Juli van het Hof, dat. Men hem een advocaat toestond. De rechters hadden dit liever niet; de vervolging was reeds moeilijk genoeg. "Het onderwerp is er niet geschikt voor," zei de procureur fiscaal, "de beschuldigde moet mondeling antwoorden. Gezegde Baudichon is geen onwetend man, hij is zelfs voorzichtig en geslepen in zijn zaken."
De La Maison-Neuve kon werkelijk in de rechtschapenheid van zijn hart, vrijuit spreken; maar een pleidooi schrikte hem af. Evenwel, daar hij de schandelijke weigering van zijn rechters voorzag, had hij bedacht of het niet goed zou zijn een

protest in te dienen. Terwijl hij dus enige bladen voor de dag haalde, zei hij, daarop wijzende; "Dit papier is met mijn eigen hand geschreven; ik verlang dat het bij het tegenwoordige proces gevoegd worde, en ik bied aan het woord voor woord voor te lezen."
Het werd hem toegestaan. Baudichon ging toen vóór zijn rechters staan, met het papier in de hand; hij herinnerde aan het feit van zijn onrechtvaardige gevangenschap, welke nu ongeveer drie maanden voortduurde, bleef er bij dat het de rechters niet geoorloofd was kennis te nemen van hetgeen hij buiten het rijk had gedaan, en voegde er bij: "Ik eis dat gij mij spoedig recht doet; indien gij het weigert, stel ik u zelf persoonlijk verantwoordelijk; ik verlang van u vergoeding van schade en interesten, met herstel van beledigingen. Ik beroep mij op zijn Majesteit."
De vicarissen generaal konden hun oren niet geloven. Welk een vermetelheid! De beschuldigde meent de leden van het Hof te kunnen vervolgen, en zijn rechters moeten zich verdedigen. Waren ze niet de vertegenwoordigers van de Kerk? " Gij hebt geen reden u over uw lange gevangenschap te beklagen," zeiden zij. "Die is alleen het gevolg van uw weigering om ons te antwoorden. Wij kunnen u niet verwijzen tot de syndicussen van Genève, omdat ze als leken geen kennis hebben in dergelijke zaken. Overigens wil de koning dat gij afstand doet van uw rechten met opzicht tot de overtredingen door u in het koning rijk Frankrijk begaan." Daarop begonnen ze de vragen op een te stapelen: "Zijt gij een christen? Wat is uw geloof? Gelooft gij in de heilige Katholieke Kerk? Gehoorzaamt gij onze heiligen vader de paus? Wij zijn rechters over uw geloof en eisen van u dat gij zult antwoorden, op straffe van de ban en andere rechterlijke straffen."
De la Maison-Neuve, even beslist sprekende als zij, antwoordde: "Ik wil het niet doen, en ik beroep mij van uw gezag op wierf ik kan en moet in het koningrijk Frankrijk."
Na dit antwoord was Baudichon in de ogen van het Hof niet meer dan een halsstarrige ketter. De inquisiteur Morini nam dus het woord en bezwoer hem het Katholieke geloof te omhelzen. Alles was even vruchteloos.
Een man, die met zoveel moed tegen onzinnige rechters streed, wier willekeur hem wilde verbieden God te dienen zoals zijn geweten hem voorschreef, Hem geloof, hulde en gehoorzaamheid te betonen; een man die in de eerste helft van de zestiende eeuw de inquisiteurs durfde weerstaan in het gezicht van de brandstapel, alsof zijn voorhoofd aan een diamant was gelijk gemaakt en harder dan een keisteen, verdient wel enige achting van een minder moeilijke eeuw, die niet meer tot dergelijke strijd geroepen is, en wellicht niet in staat zou zijn die vol te houden.

TWAALFDE HOOFDSTUK.
Veroordeling ter dood.
(Juli 1534.)

De rechters en de priesters waren hoe langer hoe meer overtuigd dat zulk een gevaarlijk man de doodstraf ondergaan, en de kerk van hem verlost moest worden. Ze besloten een laatste poging te doen om van Baudichon voldoende bekentenissen uit te lokken. De procureur fiscaal nam het woord en zei " Overwegende de aanmatigende houding en de vermetelheid van de beschuldigde; overwegende dat de zaak niet voldoende door de getuigen is bewezen, zo bevelen wij dat hij gedwongen worde om te antwoorden omtrent zijn geloof, en daarvoor op de pijnbank gebracht worde." De edelmoedige burger zou dus onderworpen worden aan die vreselijke pijnigingen door de inquisiteurs uitgedacht, maar,niets werd bepaald aangaande de soort van kwelling

die op hem zou toegepast worden.
Men sloot De la Maison-Neuve in de stok. Werd het bevel van het Hof uitgevoerd? dat kunnen wij niet zeggen; wij hebben van die straf niets bespeurd; het blijkt alleen dat men hem op een harde en wrede wijs behandelde.
Toen hij de 13 Juli voor het Hof verscheen, beklaagde hij zich krachtig over de schandelijke bejegeningen waaraan hij blootgesteld was. "Men gebruikt geweld met mij," zei hij, "en behandelt mij onrechtvaardig en hard."
De rechters antwoordden dat hij geen reden had om zich te beklagen en zo hij enige gunst begeerde, had hij slechts te antwoorden omtrent zijn geloof. "Al moest ik mijn ganse leven gevangen blijven," zei Baudichon, "dan zal ik u nooit antwoorden, want gij zijt mijn rechters niet."
Het Hof besloot toen te zien of men niet de een of andere verklaring van hem kon verkrijgen, welke de bekendmaking van zijn herroeping kon wettigen, of bij gebreke daarvan, een zeer ketterse uitdrukking die aanleiding kon geven om hem te verbranden. Enige formulen halfluid uitgesproken waren voor sommige rechters voldoende om over leven of dood uitspraak te doen. Het Evangelisch christendom schrijft een andere weg voor; woorden voldoen niet; de waarheid moet doordringen in de binnenste diepten des harten, en er post vatten door een innige vereniging, welke de mens naar het beeld van God verandert. Maar vooral verzet het zich tegen allen dwang, en aan die officialen en inquisiteurs, die zich verbeelden de zaak van de waarheid te moeten beheersen, roept het toe: "Laat aan God wat Gode toekomt!"
Dit was ook het gevoelen van De la Maison-Neuve. "Al moest ik mijn leven lang gevangen blijven, zei hij, ik zal u nimmer antwoorden, want gij zijt mijn rechters niet."

Toen het Hof en de kanunniken van St. Jan geen bekentenis van Baudichon konden verkrijgen, besloten ze een getuige te doen voorkomen, die, volgens hen, hem moest verpletteren. Op hun verzoek nodigde de bisschop De la Baume, die toen te Chambéry woonde, pater Coutelier, de gardiaan van het klooster van St. Franciscus, uit zich naar Lyon te begeven om tegen de gevangene te getuigen. De 18 Juli verscheen die monnik voor het Hof en getuigde "dat hij in al de tijd van de vasten dagelijks te Genève gepredikt had, zo goed hij kon; dat hij er Baudichon gekend had, die algemeen de naam had van oenen opperste van de Lutherse secte, daarbij een zeer slecht man, niet name Farellus, welke die ketterij en nog andere even verfoeielijk door hem uitgevonden predikte; dat Baudichon, de vrijheid niet kunnende verkrijgen om Farellus te laten preken, eens met zijn handlangers, in tegenwoordigheid van een zeer grote menigte volk, verscheen en verklaarde dat hij Farel zou laten optreden; dat op hetzelfde ogenblik enige van de zijn de klok drie herhaalde malen gingen luiden, en dat in hetzelfde klooster waar hij, Coutelier, 's morgens gepredikt had, genoemde Farellus in het openbaar een predicatie hield, volgens zijn gevloekte leer, hetgeen hij, als een wereldlijk persoon gekleed, alle dagen van de vasten voortzette."
Daarop sprak hij van het bezoek dat De la Maison-Neuve en Farel bij hem afgelegd hadden. "Zij beweerden," zei de pater gardiaan, "dat de paus het beest uit de Openbaring is, dat de heilige stoel niet apostolisch, maar duivels is; en zelfs was Baudichon zo opgewonden en driftig, dat hij het klooster wel had willen in brand steken."

Daarop werd De la Maison-Neuve ingebracht. De beide grote tegenpartijen stonden voor elkaar en hielden hun blikken op elkaar gevestigd. De moedige Hugenoot, met bedaardheid, bijna met verachting sprekende, zeide: "Ik ken die getuige; hij is een

slecht mens. Hij heeft te Genève verscheiden ketterijen verkondigd en verscheiden oproeren onder het volk verwekt."
"Ketterijen!" riepen de rechters verbaasd, uit, "Welke ketterijen?" Een pater gardiaan een ketter! dat scheen wel vreemd. "Zo ik te Genève was," antwoordde de beschuldigde, "dan zou ik het zeggen, maar hier zal ik niets anders zeggen."
De listige monnik had echter een wapen bij zich dat, naar hij meende, onmisbaar ten gevolge moest hebben dat Bandichou het leven verloor. Pieter De la Baume had hem, in zijn hoedanigheid van bisschop en vorst een gesloten brief ter hand gesteld, aan de rechters ge richt waarin hij verlangde dat men de schuldige hem toezond, of dat men hem althans behandelde met al de strengheid van de wet.
Coutelier gaf die aan het Hof over. De bisschop berichtte zijn goeden broeders en vrienden dat De la Maison-Neuve reeds vroeger van Lutherse ketterij was overtuigd geworden (vijf of zes jaren vroeger), dat hij er toen boete voor gedaan en aan hem, zijn bisschop, beloofd had er niet weer toe te vervallen. "Cum nemini gremium ecclesia claudat," ging hij voort, "daar de Kerk haar schoot voor niemand sluit, was ik verheugd hem vergiffenis te schenken, maar met bedreiging van levend verbrand te worden in geval van nieuwe afval."

Het is wel mogelijk dat De la Maison-Neuve vroeger met de bisschop een gesprek van die aard gehad had. Daarvan moest partij getrokken worden. De wet sprak zeer strenge straffen uit tegen de weerafvalligen; elk gehoor was hun ontzegd, en ze werden onmiddellijk overgeleverd aan de wereldlijken arm om ter dood gebracht te worden. "Ik verzoek u hem aan mij over te leveren," ging de bisschop voort, "om hem recht te doen ten genoegen van God en de wereld en tot handhaving van ons heilig geloof." Maar een na-ijver, Rome waardig, ontstond tussen de bisschop van Genève en de primaat van Frankrijk; ieder van hun wilde de eer hebben de burger van Genève te verbranden.
Die strijd was natuurlijk. De zaak was van te meer belang voor de bisschoppen en de priesters daar De la Maison-Neuve naar hun mening schuldig was aan een zwaarder misdaad dan die van Luther en Farel. Hij was een leek en toch vermeende hij de Kerk te Hervormen. De tussenkomst van de leken was, in de ogen van de geestelijkheid, voor de priesters en pausen het allermeest te duchten. Een grote omwenteling was in werking: de gevoelens en meningen veranderde, het verstand werd opgehelderd, het bestrafte de misbruiken en herstelde de dwalingen. Een van de rampen, door het Katholicisme ingevoerd, en nog door het pausdom verzwaard, was geweest dat men de gelovigen in godsdienstzaken op ze zette. Dat een bisschop ten oorlog voer, dat was goed; maar dat een leek iets in de kerk te zeggen had, was niet duldbaar. Die verbastering van de oorspronkelijke orde was door de Hervormers aangewezen; in hun ogen was het despotisme van de priesters nog stuitender dan dat van de koningen. Men kon nog, zo redeneerden zij, aan een ander mens zijn huis, zijn akkers, zijn aards bestaan overgeven, maar hem zijn ziel, zijn eeuwig bestaan over te geven. onmogelijk! een van de krachten van het Protestantisme bestond in de invloed van de leken; een van de zwakheden van het Rooms Katholicisme bestond in hun terzijdestelling in het bestuur van de godsdienstbelangen.

Door de machtige leek De la Maison-Neuve ter dood te doen brengen, meende de bisschop De la Baume een grote slag toe te brengen aan het gevaarlijkst beginsel van de Hervorming. De officialen van de aartsbisschop, primaat van Frankrijk, dachten er ook zo over. Er bestond generlei twijfel meer over het lot van de fiere Baudichon; de gehele vraag kwam hierop neer of de vlammen van zijn brandstapel te Chambéry of te

Lyon zouden flikkeren. De rechters vroegen hem bij gevolg of hij naar Chambéry wilde gezonden worden om daar door de bisschop van Genève te worden geoordeeld. De beschuldigde verklaarde dat hij liever in het koningrijk Frankrijk bleef. De la Banale gaf toe, maar onder voorwaarde dat het Hof zich zou haasten die oproerigen man te straffen.
"Kastijdt hem, zei hij, volgens van de koning welbehagen, die zich door zijn koninklijke brieven hiertoe zeer genegen betoond heeft. Daarenboven zult gij voor God een hoogst verdienstelijk werk verrichten." Het hof nam die ten gevolge zijn maatregelen om zelf dat offer te brengen.

Intussen hadden de Genèefse overheden niet stil gezeten. Reeds de 23 Juni hadden de syndicussen en de Raad van Genève drie brieven geschreven, een aan de stadhouder van de koning, een tweede aan de burgerij van Lyon, een derde aan de Heren van Diesbach en Schoner, afgezanten van Bern aan het hof van Frans "betuigende: "dat ze het wel vreemd vonden dat de Heren van Lyon aan Genève de wet wilden stellen." De vicarissen generaal bekommerden er zich niet bijzonder over; ze hoopten dat de tussenkomst van François I zich zou bepalen tot het verbod om Baudichon De la Maison-Neuve te vervolgen voor daden in zijn vaderland begaan. Nochtans oordeelden ze het voorzichtig zich te haasten.
Het hof kwam dus tot de laatste, plechtige en drievoudige sommatie. "Baudichon De la Maison-Neuve," zei de president tot hem. "wij eisen van u dat gij u verantwoordt aangaande uw geloof, op straf van de kerkelijke ban." De burger van Genève zweeg. Drie malen dezelfde uitdaging, drie malen hetzelfde stilzwijgen.
Toen eindelijk de president er bijvoegde: "Zijt gij een christen?" antwoordde hij: "Gij zijt mijn rechters niet en zult het nimmer zijn; indien ik verschijn voor de syndicussen van Genève, zal ik op een wijze antwoorden dat ieder tevreden is." Evenwel verklaarde hij zich bereid onmiddellijk verklaring, te geven over datgene waarvan hij beschuldigd werd in het koningrijk Frankrijk te hebben overtreden, aldus tonende dat hij eenvoudig de rechten van zijn volk en zijn overheden wilde handhaven. Het Hof nam dat niet aan; het zag ongetwijfeld wel in, dat tafelgesprekken geen grond genoeg opleverden om iemand ten vure te veroordelen. Daarop weigerde men hem nog eens een advocaat te nemen. "Als gij kunt schrijven," zei men tot hem, "zullen wij u toestaan eigenhandig te schrijven wat gij wilt en zullen u morgen horen." Hij verklaarde dat niet te kunnen doen zonder meedeling te ontvangen van de procesakten. Hierop antwoordde het Hof dat gezegd proces hem meer dan bekend moest zijn.

Het onderzoek was afgelopen; De la Maison-Neuve werd weer in handen gesteld van de procureur generaal fiscaal van de aartsbisschop, en de volgende dag, 18 Juli, werd hij vóór hem gebracht. Deze stond op en zeide: "Baudichon De la Maison-Neuve, voldoende overtuigd zijnde van de misdaden en overtredingen waarvan in het proces melding gemaakt wordt, wordt door ons verklaard te zijn een ketter, een groot aanstoker, verdediger en beschermer van de ketters en ketterijen, welke tegenwoordig in zwang zijn, en wordt als zodanig overgeleverd aan de wereldlijken arm."
Men haastte zich de zaak ten einde te brengen. Er liep een gerucht dat, de koning de gevangene zou bevrijden; men moest dus het vonnis en de ten uitvoer legging er van verhaasten.

De 28 Juli, hield het Hof zijn laatste zitting. Twee inquisiteurs hadden er zitting in, en het eindvonnis werd aldus uitgesproken:

" Bandichon De la Maison-neuve, gij zijt voldoende overtuigd van te Genève en elders verscheiden ketterse stellingen van de Lutherse of Oecolampadische factie te hebben geleerd;
van de voornaamste beschermer en verbreider van die secte geweest te zijn;
van de schandelijken Farel en andere trouweloze herauten van die verderfelijke leer beschermd te hebben;
van geweigerd te hebben in onze tegenwoordigheid betreffende uw gelepf verantwoording te doen;
Wij verklaren u dus te zijn een ketter en de grootste aanstoker en verdediger van de ketterij en van de ketters;
Bij gevolg leveren wij u als zodanig over aan de wereldlijken arm."

Dit was de vorm welke de kerkelijke rechtbanken gebruikten om de doodstraf uit te spreken. De la Maison-Neuve appeleerde op de koning, de legaat, en op wie hij ook maar recht had zich te beroepen, en werd naar de gevangenis teruggeleid.
Daar de Kerk afkerig was van bloed, gaf ze Baudichon over aan de arm van de burgerlijken magistraat, opdat die het bloed van die edelen man zou vergieten; de hoofdtiran van de Luthersen was ter dood veroordeeld. Sinds hing verwachtte men te Lyon, te Genève en elders dagelijks de tijding te horen dat hij verbrand zou worden. Van nu af was er geen twijfel meer aan zijn lot; de veroordeling was wettig uitgesproken. De priesters zegevierden en de Evangelischen wachtte een grote rouw.

Reeds waren veel brandstapels opgericht in Frankrijk, in Engeland en elders, en christenen, wel inniger dan De la Maison-Neuve, maar niet vrijmoediger en vaster van overtuiging, waren voor hun geloof gestorven. Werden de vervolgers altijd door wreedheid en haat bestuurd? Hadden de vicarissen generaal, de kanunniken van St. Jan, de aartsbisschop primaat van Frankrijk allen dorst naar bloed? Onder hen waren ongetwijfeld haatdragende dwepers, maar het was onbillijk over allen een zo streng vonnis te vellen. Er bevonden zich onder hen rechtvaardig, welwillende mannen, op wie men kon toepassen dat woord aan het kruis uitgesproken: *Vergeef! ze weten niet wat ze doen.*
De handelwijze van de vervolgers in de zestiende eeuw is wreedaardig, en toch maar al te ligt te verklaren. Een godsdienst, van de waarheid van haar leerstukken overtuigd, beschouwt liet als haar recht en haar plicht om de dwaling, welke in haar ogen de zielen te gronde richt, te bestrijden, en zo ze met de burgerlijke macht is verenigd, maakt ze het, helaas! tot een deugd en een wet haar het zwaard te lenen om de kerk van de besmetting te verlossen.

De fout van die rechters (en ze is groot) bestaat hierin, dat ze zich stelden in Gods plaats, wiep alleen de heerschappij over het geweten toekomt; dat ze vergaten dat de godsdienst, als iets geestelijks, niets heeft uit te staan met dwang en alleen door zedelijke overtuigingen kan verbreid en aangenomen worden. Het zwaard wordt, als de godsdienst het waagt zich daarvan te bedienen, allicht in haar handen onzinnig en wreed. Steek uw zwaard in de schede, heeft Jezus tot Petrus gezegd, en ze die zich Petrus opvolgers noemen, hebben het steeds getrokken. De baan is zo glibberig en de afgrond zo nabij, dat onder de duizenden gevallen waarin de Roomse kerk in de zestiende eeuw, tot die diepe val gekomen is, men er twee of drie kan aanwijzen, waarin zelfs Protestanten hebben gestruikeld.
Drie eeuwen hebben rouw gedragen over zulke betreurenswaardige afwijkingen; in onze dagen richt men geen schavotten meer op, maar er zijn nog rechtbanken,

gevangenissen, uitbanningen voor de godsdienstige overtuigingen. Wat is er te doen om dergelijke kwalen met al haar vertakkingen voor immer af te schaffen? Het meest afdoend middel schijnt de afscheiding van het tijdelijke en geestelijke te zijn, de verbreking van de banden, welke de kerkelijke macht nog aan de burgerlijke macht verbinden. De leer waardoor die dweepzieke moorden veroordeeld worden heeft sinds lang in de geheel Evangelische christenheid gezegevierd; te Rome zijn de feiten verzacht, maar de beginselen blijven bestaan.
De hedendaagse beschaving verbeidt het ogenblik waarop heilzame wijzigingen in de betrekkingen van Staat en Kerk, aan deze voor altijd de mogelijkheid zullen benemen om opnieuw het goddeloze zwaard aan te grijpen, dat het edelste bloed bij stromen heeft vergoten.

DERTIENDE HOOFDSTUK.
De nacht van de 31 Juli te Genève.
(Juli 1534.)

Door liet gevangennemen van De la Maison-Neuve hadden de priesters de voortgang van het Evangelie willen stuiten, maar die daad verhaastte die veeleer. De moed van de beschuldigde en de onrechtvaardigheid van de beschuldigers vermeerderde de beslistheid van de inwoners van Genève. Het werk van de Hervorming was geen geïmproviseerd werk, het werd lang voorbereid, ging geregeld voort en naderde van stap tot stap het doel, langs wegen die de Goddelijke hand had afgebakend. De rijke oogst, waarmee de heuvels van het meer Leman bedekt en veel hongerige zielen zouden gevoed worden, moest niet in één dag uit de grond verrijzen; de bodem was lange tijd beploegd, geëgd, bezaaid en daarom was de oogst zo overvloedig. De Hervorming was het voortbrengsel van een langdurige arbeid, het waren nu eens de verborgen werkingen van de Goddelijken invloed; dan weer daden van mensen in het licht van de zon volbracht, welke trapsgewijze een enigszins woelige, maar krachtige en edele bevolking Hervormden.
De H. Sacramentsdag zou gevierd worden, en de Katholieken hoopten door die ontzagwekkende plechtigheid sommigen, die zich afgekeerd hadden tot zich terug te lokken; maar in die verwachting werden ze bedrogen. De meest verlichte en eerlijke mannen van Genève hadden geen smaak in die feesten meer. Niet om hun oudheid, maar omdat ze in hun ogen berustten op grove dwalingen en hun verlichte gevoelens ergerden. De gedachte dat een dun stuk brood, door de priester gewijd, rondgedragen werd om de Goddelijke eerbewijzingen te ontvangen, stuitte de Evangelische christenen tegen de borst. Ze besloten niet naar de processie te gaan, hun huizen niet te sluiten en te werken als op gewone dagen. Toen de priesters en hun aanhangers dit vernomen hadden verbeeldden ze zich dat de Lutheranen hen op de tocht zouden aanvallen. Men stelde hen gerust; ze "vatten moed," en de vromen begonnen hun optocht. Er had niet de minste daad van geweld plaats, maar alleen een stom protest; verscheiden huizen langs welke de processie voorbijtrok waren niet versierd, de vensters open en men zag van binnen " de Lutherse vrouwen, met de fluwelen kap om, bezig met haar spinrokken of met haar naaldwerk."
Tevergeefs zongen de priesters en trokken de praalvertoningen van het pausdom voorbij, de dames niet haar fluwelen hoed bleven onbewegelijk. Ruw scheldwoorden zouden de kerkvromen niet zo zeer hebben beledigd. Een hunner, ziende hoe een Protestantse dame voor het open raam aan het spinnewiel zat, verliet de processie, er heen, greep de stok die ze met zijde omwond, gaf haar daarmee een harde slag op het

hoofd, wierp die toen in het slijk, trapte er op en verloor zich onder het volk. De Lutherse vrouw, zeer verschrikt, gilde en, zegt zuster Jeanne, ze stierf bijna van smart. Ondanks die daad van geweld bleven de Hervormden bedaard. Alles werkte de zaak van de Hervorming in de hand; noch de onbetamelijke en potsierlijke dansen van het volk, noch de vrome processies van de geestelijkheid konden in Genève de kracht van de Goddelijke leer verlammen.

Een daad van een nieuw-bekeerde deed het gemor nog toenemen. Louis Bernard, die het priestergewaad afgelegd had, was tot het burgerlijk leven weergekeerd; hij werd spoedig lid van de Twee Honderd en later van de uitvoerende Raad. Als eerlijk man wenste hij een Christelijk leven te leiden en trouwde hij met een weduwe uit een goede familie, Virét zegende hun echtverbintenis in. Dat huwelijk baarde veel opzien. "Wat! zeiden de Katholieken, priesters, monniken nemen een vrouw!"
Zo! antwoordden de Hervormden, gij vindt het vreemd dat ze wettige vrouwen hebben, en gij hebt u niet verwonderd toen ze onwettige hadden, zo algemeen was de gewoonte. O, welke gewetens van vossen! gij biecht dat gij de dauw hebt neergeslagen met de staart toen gij de weilanden doortrok, maar niet dat gij het hoen van de armen man hebt gestolen! "
Bernard rechtvaardigde door zijn gedrag de stap door hem gedaan. Die mannen, vroeger ongebonden priesters, werden goede huisvaders. De maatschappij verloor niets bij de ruil.
Maar de priesters dachten er anders over. De vicaris van Saint-Gervais, meester Jan, een ijverig man, een goed spreker en zeer heftig, riep bij het horen van Bernards huwelijk van de kansel: "Waar is de tucht door de Kerk voorgeschreven, waar zijn de bevelen des pausen? O hoe schandelijk! men trouwt priesters die de gelofte van kuisheid hebben afgelegd!"
De zaak van het huwelijk en het ongehuwde leven werd voor de Raad gebracht; de priester en Virét, die de echtverbintenis ingezegend had, werden op het raadhuis geroepen: De Hervormer hield vol, dat het huwelijk eerlijk is onder allen. Toen Paulus voorschreef dat de dienaar des Heeren ééns vrouwe man zijn moest, toonde hij aan dat men hem niet moet dwingen er geen te hebben, en waar de apostel wil dat hij een goed huisvader zij, Jaar moet hij waarschijnlijk wel een echtgenoot zijn. "Zij die uit de holen van het eenzame en luie leven, dat men monnikendom of ongehuwde staat noemt, komen," zei een van de Hervormers, "zijn als wilden, terwijl de besturing van het huisgezin een leerschool is voor de besturing van Gods gemeente."
De vicaris "bewijst zijn zaak door slechte argumenten," zegt het register, en keert zich, geheel van de waarheid af."
De eerste syndicus zei tot hem: "Verdraai het Evangelie niet meer, of wij zullen ri een proces aandoen!"
De arme vicaris, verbluft, stamelde enige verontschuldigingen, en ging heen met de belofte van voortaan te leren,overeenkomstig de bevelen van de Heere.

Doch nauwelijks was hem ten opzichte van het huwelijk de mond gestopt, of hij opende die weer over de doop, "Die ketters riep hij uit", verbeelden zich zeker dat de Heilige Geest langs andere kanalen in de harten kan dalen dan door de priesters?". Ze dopen in kamers, in hoven, zonder op het kind te blazen om de bozen geest te verdrijven. Ze zijn ipso facto in de ban."
In de zestiende eeuw verstomd men niets van de onafhankelijkheid van kerk en staat onderling. Farel beklaagde zich bij de Raad, en de priester zou zich onderwerpen, toen enige leken, verontwaardigd over de nederlaag van Rome, hem ter hulp snelden. "Die

ketters," zeiden ze tot de Raad, "zijn dus reeds zover gevorderd dat ze ons te Genève de wet stellen? Gisteren vergenoegden ze zich met te spreken, en heden willen ze ons verhinderen dit te doen. Wij verzoeken dat het meester Jan vergund worde te preken gelijk het meester Farel wordt toegestaan"" De syndicus antwoordde zeer onnozel: "Wij hebben de vicaris het preken niet belet; integendeel bevelen wij dat hij het Evangelie predikt."
Men begreep toen niet dat iemand het preken te bevelen van hetgeen hij niet gelooft, willekeuriger is dan hem het stilzwijgen op te leggen.

Farel, Virét en de vicaris wachtten, ze werden in de Raadzaal gevoerd en terstond begon de discussie. "De Heilige Geest," zei Farel, "kan buiten de priesters werken. Het is het geloof aan de kracht van Christus bloed, dat ons van onze zanden reinigt en de doop is liet bewijs van die verlossing. En waar hebt gij gezien dat men die moet bedienen met olie, zout en andere stoffen. Ik weet wel dat die vreemde bijvoegsels van zeer oude oorsprong zijn. De duivel heeft al vroeg lompe spotternijen bedacht, en van hem komen al die grappen. Laat ons die pracht, die dwaasheid, waardoor de ogen van de eenvoudigen verblind, maar hun verstand verstompt wordt, nalaten, en laat ons eenvoudig de doop bedienen naar de vorm des Evangelies met zuiver water, in de naam van Vader, Zoon en Heilige Geest."

De verslagen vicaris verdedigde zich door het gezag van de paus in te roepen, en hij roemde luide op de twee zwaarden, welke hij in de hand had. "Het is een ongepaste zinspeling," zei de Hervormer, "en een verfoeilijke spotternij.
Ja, er zijn twee machten, een in de kerk en de andere in de staat. De enige macht in de kerk is het Woord van Christus; en de enige macht in de staat is het zwaard." Dit onderscheid beviel zeer, en de secretaris haastte zich die in het register in te schrijven. Een gewichtige omkeer had plaats; de burgerlijke macht hief het hoofd op en begon die geestelijke macht, die haar zolang vernederd had, te trotseren. De syndicus verzocht Farel beleefdelijk " het een en ander goed op te nemen," en zich toen met een streng gelaat tot de vicaris wendende, beval hij hem opnieuw "naar de waarheid te preken."
"Verbiedt gij mij langer te preken" zei de ontstelde priester. De syndicus antwoordde hem enigszins ruw: "Er wordt u niets verboden dan de leugens."

Hier treedt de Genèefse Hervorming een nieuwe tijdperk in. De monniken, die aan St. Franciscus getrouw bleven,waren dan ook niet weinig verschrikt in hun klooster van la Rive, en zeiden: "Wij mogen ons wel haasten onze altaarsieraden en onze juwelen mee te nemen." De Raad verhinderde dit, en beval dat men die kostbare zaken op eend veiliger plaats zou doen bewaren.
Zo al de overheid in Genève het Katholicisme afviel, de aanhangers des pausen in de omliggende plaatsen maakten zich gereed het te ondersteunen. Een verontrustend gerucht verbreidde zich sinds enige dagen in de stad, en nauwelijks waren de vicaris en de Hervormer vertrokken, of verscheiden leden gaven hun bezorgdheid te kennen. "De bisschop heeft, in vereniging met de hertog, het plan gevormd om ons te overweldigen," zeiden zij. "Op een maaltijd, waaraan twee honderd personen hebben deelgenomen, is een geduchte samenzwering tegen onze vrijheden gesmeed. Alom hoort men bedreigingen uiten tegen de stad. Verscheiden onzer medeburgers zijn heengegaan om zich bij de vijand te voegen, en bereiden zich met de omwonende edelen tot de aanval."
De kapitein generaal Philippe werd belast goede wacht te houden en verscheiden

stelden hun arm en hun leven te van zijn beschikking. Werkelijk had Pieter De la Baume een nieuwe samenzwering gevormd, en zich verstaan met de Genèefse bisschoppelijke en de heren van Freyburg; daarop had hij niet zonder weerzin zijn aangenaam verblijf te Arbois verlaten, en was te Chambéry gekomen om met de hertog te beraadslagen. Een Roomse camarilla ontvlamde die beide vorsten. De hevigsten onder de Mamelukken en de heren van Savoye en Waadtland hadden afgesproken aan de voet van de berg Voirons bij een te komen, tot een grote jacht en drijfpartij, en daar had men besloten jacht te maken op de Genèefse ketterij.

"Iedereen," zei men toen tot de hertog, "loopt dat nieuwe woord na. Er is nog maar één middel van behoud, namelijk de stad en de ketters die er in zijn te verwoeste door hun de oorlog aan te doen, en er dan de kerkvoogd met geweld te herstellen."
Direct werd het plan opgemaakt "van het gevaarlijkste verraad dat men nog tegen Genève beraamd had." De hertog hoopte meester te worden van die stad en er de pauselijke macht te herstellen. Hij twijfelde er niet aan of de Roomsen, wel ver van over deze verovering gebeten te zijn, zouden die ijverig toejuichen. Om zich van de goeden uitslag te vergewissen, besloot hij de hulp van Frankrijk in te roepen, en wendde zich ten die einde tot de kardinaal van Tournon.
Men stelde Pieter De la Baume voor, zijn bisdom over te geven aan een van de zonen van de hertog, de jongen graaf de Bresse, en beloofde hem een ruime schadeloosstelling. De hoofdman van de Lutheranen, de zo algemeen gevreesde De la Maison-Neuve, zat toen in de bisschoppelijke gevangenis; men moest partij trekken van zijn verwijdering en men bepaalde de uitvoering van de onderneming op het einde van Juli.
De Raad van Genève, in grote ongerustheid verkerende, zond, Jean Lullin en Frans Favre naar Bern, om de raad en de hulp van die machtige bondgenoten in te roepen. Tevens bevalen ze dat men de klokken van het klooster St. Victor en nog andere zou smelten om er kanonnen van te maken, en gaven bevel aan de kapiteins van de stad de nodige maatregelen te nemen ten einde haar in staat van verdediging te brengen. Om eindelijk alle voorwendsel aan de vijanden van Genève te benemen, besliste de Raad dat men hen die de beelden van het klooster van La Rive baldadig hadden verbrijzeld te vervolgen; hij verklaarde dat, ofschoon dergelijke beelden, volgens de wet van God, moesten weggenomen en vernield worden, die lieden het toch niet hadden moeten doen zonder bevel en vergunning, daar het een daad was die de overheid toekwam. Bij gevolg werden zes, overigens weinig bekende mannen, de 26e Juli in de gevangenis gezet.

De geestdrift was groot in Genève. "De burgers waren bereid alles te verlaten om de rechte weg te volgen," en in het gezipt van het grote gevaar dat haar dreigde, ging de Hervorming vooruit. Enige zelfs kozen dat ogenblik uit om hun geloof te belijden.
De laatste zondag van Juli, weinig tijd vóór de dag waarop de vijand zich voorstelde Genève binnen te trekken, verscheen een lid van de Dominicanerorde, die steunpilaren van het pausdom, voor de menigte "nadat de preek ingeluid was om de scharen samen te roepen," legde het kleed van zijn broederschap af, beklom daarop de kansel, als het ware in wanhoop en smeekte God zich zijner te ontfermen; hij jammerde, vroeg er vergeving voor aan hen die naar hem hoorden, dat hij "te voren zo slecht geleefd en iedereen zo deerlijk bedrogen had. Ik heb de aflaten gepredikt, zei hij, de mis aangeprezen, de sacramenten en plechtigheden van de Kerk hogelijk geroemd. Thans zweer ik die af als zaken van geen waarde. Ik wil slechts één ding najagen, de genade van de voor mij gekruisigde Christus. Daarop hield hij een ketterse preek.

Daar die bekeringen de toorn van de Katholieken gaande maakten, werden de gevaren voor Genève groter. Vier dagen na de treffende belijdenis van de Dominicaan, moest het beraamde plan ten uitvoer gelegd worden. De troepen van Savoye, op korte afstand van de stad samengetrokken, zouden onder begunstiging van de duisternis aanrukken. Een afdeling moest langs het meer aankomen, en de wachter van de toren, voor tien kronen omgekocht, zal de boten laten voorbij trekken zonder er op te schieten. Binnen de stad waren meer dan drie honderd vreemdelingen afzonderlijk en steelsgewijze binnengeslopen en in de huizen van de Roomsen verborgen.
Midden in de nacht zal F. du Crest zich naar het plein Molard begeven met vuurwapenen hij zich en zal er een rode vlag planten. Een schot uit een grote veldslang zal het teken voor de priesters zijn om hun vrienden ter hulp te snellen. Enige bisschoppelijke zullen op de daken van de huizen klimmen met aangestoken flambouwen om de vijandelijke troepen het sein te geven tot naderen. De Katholieken van Genève en hun bondgenoten zullen dan hun woningen verlaten. Drie van de stadspoorten zullen opengestoken worden door een slotenmaker van hun partij; de troepen zullen inrukken en inwoners van Genève en de vreemdelingen zullen voorttrekken met de kreet: "Leve Monseigneur van Genève, onze vorst!"

De vrienden van de onafhankelijkheid en van de Hervorming zullen zich niet kunnen verdedigen, daar ze tussen twee vuren ingesloten zijn. Dan zal de uitvoering van Gods oordelen aanvangen; is ze lang uitgebleven, des te vreselijker zal ze zich doen gevoelen. De vrome soldaten van de Kerk zullen de Luthersen aanvallen en ter dood brengen. De stad zal gereinigd worden van al die zaden van Evangelie en vrijheid welke in haar boezem de oude en roemvolle planten van het pausdom en het leenstelsel dreigden te verstikken. Om dan eindelijk het werk te bekronen zullen de overwinnaars de goederen van de overwonnenen verdelen, welke de bisschop vooruit ten hun voordele heeft verbeurd verklaard, en Genève voor immer aan Rome verbonden, zal aldus zijn slavin en nimmer zijn tegenstandster zijn.
Zo kwam dan de 29 en 30 Juli alles om de stad in beweging. Ten noorden zon de maarschalk van Bourgondië, de broeder van de bisschop, met zes duizend man troepen, die in dat gedeelte van Bourgondië aangeworven waren, dat tot het keizerrijk behoorde, in de vlakte van het meer Leman vallen. Aan de zuidzijde had de hertog van de koning van Frankrijk verlof bekomen om in Dauphiné " in de oorlog geoefende lieden" aan te werven: Uit Chablais, Faucigny, het land van Gex, uit Waadtland werden talrijke soldaten verwacht, waarvan sommigen over land, andere te water kwamen.
Een galei en andere scheepjes waren bij Thonon gewapend, waarheen men van Chillon geschut gebracht had. Verscheiden korpsen trokken tegen Genève op. De bisschop, die alles behalve moedig was, verkoos Chambéry niet te verlaten; de hertog gaf hem tot geruststelling, een wacht van twee honderd goed gewapende mannen, en Pieter De la Baume verliet, niet zonder vrees, de 30 Juli zeer vroegtijdig, de hoofdstad van Savoye, hield te Léluiset, een dorp op twee mijlen van Genève gelegen, stil en wilde daar in veiligheid de uitslag van de zaak verbeiden.

De korpsen, die het dichtst bij Genève waren, lieten zich reeds zien. Savoysche troepen, onder bevel van de slotvoogd van Chablais, Manloz, kwamen tot in het gezicht van de poort St. Antoine. Enige wapenknechten uit Chablais naderde langs de weg van Thonon tot aan Jargonnant, tegenover de poort Rive. Andere benden schikten zich om door de poort aan de kant van Arve en Plainpalais binnen te komen. Schuiten en boten, met soldaten bemand, verschenen in de wateren om de stad. Het leger dat de Jura moest overtrekken, en andere, daagden niet op; maar de verenigde krachten

waren voldoende voor de onderneming.
Terwijl die toebereidselen van buiten gemaakt werden, scheen van binnen alles goed te gaan. De man, die belast was met de wachtpost bij de artillerie, en wie men de Bogchel noemde, was omgekocht. Des avonds was Jean Levrat, "een van de ijverigste verraders," om zijn kleine woning geslopen, en de wachter, die zich niet aan gevaar wilde blootstellen, had hem door een schietgat de sleutels van de toren Rive, waarin zich de kanonnen bevonden, overhandigd. Levrat en zijn medeplichtigen hadden er verscheiden vernageld, en de Bogchel had de andere met hooi gevuld. De slotenmaker had de sleutels van de stad nagemaakt en ijzeren werktuigen vervaardigd om de poorten open te breken. De levendigste opgewondenheid heerste in alle huizen van de Katholieken. Men had de middelmuren doorgebroken, zodat men van het een huis in het andere kon komen, en in het geheim beraadslagen. Michel Guillet, Thomas Moine, Jacques Malhuisson, de Prato, Jean Levrat, de heer de Pesmes, gingen gedurig heen en weer en zorgden dat niet één man achterbleef.

De Raad en de Hervormden bleven de gehele dertigste Juli volkomen,onwetend van de slag die voorbereid werd. Ze wisten dat er bedreigingen gedaan waren, maar ze geloofden niet dat er gevaar was, zodat men de avond van die dag even gerust naar bed ging als gewoonlijk.
Bij het begin van de nacht verlangde een vreemdeling de eerste syndicus wegens een dringende zaak te spreken. Michel Sept liet hem binnen. "Ik ben uit Dauphiné," zei de man, "ik acht op het woord van God, en het zou mij leed doen dat Genève en het Evangelie ten onder gingen. Het leger van de hertog trekt tegen uw stad op, een menigte oorlogslieden zijn reeds in de omtrek samengetrokken, en heden in de vroegen morgen is de bisschop uit Chambéry vertrokken om zijn intocht hier te doen."
Het was een landgenoot van Farel en Froment die Genève kwam redden. Maar was het nog tijd? De eerste syndicus deelde direct dit bericht mee aan zijn ambtgenoten en men besloot tot de inhechtenisneming van enige dergenen, die steeds gereed waren met de vijand van buiten gemene zaak te maken. De syndicussen namen hen in verhoor, confronteerden hen en zagen langzamerhand de verschrikkelijke samenspanning aan het licht komen, waarvan ze tot dus ver niets geweten hadden.

Alle burgers op wie men kon rekenen werden gewapend. Het was nog geen middernacht.
De bisschoppelijke, die zich niet ter ruste hadden begeven; wachtten in spanning liet bepaalde uur af. Een groot aantal kanunniken en priesters waren samengekomen in het huis van de kanunnik Brentena, beer van Mentbon; uit een beroemd Savoysch geslacht. Ze wensten elkaar geluk met een zo goed beraamd plan. En in die vergadering van geestelijken sprak men niet dan van toortsen, vaandels en geschut. Maar weldra kwam een van de hunne binnen en berichtte hun dat de Hugenoten alom onder de wapenen kwamen. De eerwaarde leden van het kapittel liepen naar de vensters en zagen met schrik een talrijke patrouille voorbij trekken; de ontsteltenis verspreidt zich; geen enkele bisschoppelijke durft de deur uitkomen; men verbergt de rode vlag, het teken tot de uitdelging van de Hugenoten. Een enige hoop blijft over: de troepen die buiten Genève staan zijn toereikend om de zegepraal van de bisschop te verzekeren.
Inderdaad, een groot aantal soldaten omringden de stad. Met zinspeling op het woord Genève, *yens nova,* hadden de opperhoofden tot wachtwoord gekozen dit wrede parool: wij zullen hier nieuwe volken maken, dat wil zeggen, dat men de Evangelischen in Genève zou uitroeien en hen der Katholieke Savoyaards doen

vervangen.
Ze wachtten het afgesproken teken af, en allen sloegen de blikken naar de top van de huizen, waar de vlammende toortsen moesten te zien zijn. Men meende er enige gezien te hebben, maar ze waren weldra verdwenen" Terwijl de aanvoerders elkaar onrustig afvroegen wat er te doen was, bemerkten enige soldaten een jongen, die er onnozel uitzag en op de hoogte heen en weer liep, rechts en links om zich heen blikte, maar steeds de poorten van de stad naderende.
Voor de slotvoogd Mauloz en de heer de Simon, een van de andere hoofden, gebracht, werd hem afgevraagd wat hij daar in zulk een nachtelijk uur deed? De jongen, die in grote verlegenheid scheen te zijn, antwoordde: Ja, ik zoek. naar een paard dat ik verloren heb." Dit was echter zo niet.

Drie van de beste burgers van Genève, Jean d'Arlod, de ijverige Steven d'Adda, en Pontet, bevonden zich de vorige dag te La Roche, op drie of vier mijlen van Genève; ze hoorden er spreken over de onderneming, en waren direct te paard gestegen om vóór de vijand de poorten te bereiken. In snelle vaart langs omwegen rijdende, hadden ze stil gehouden bij een pachthoeve op korte afstand van de stad, en daar hadden ze vernomen, dat de troepen uit Savoye reeds de muren omringd hadden. D'Arlod droeg aan een van de boerenknechten op om te gaan zien of ze toch niet konden binnen komen. De heer de Simon en de slotvoogd Mauloz, ongeduldig om te weten waaruit de vertraging ontstond, besloten van die armen jongen gebruik te maken, wiens onnozelheid ze niet betwijfelden.
"Hoor eens", zeiden ze tot hem, ga eens zien of de poorten van live en St. Antoine open zijn." Maar de knecht, die volstrekt geen lust had om de Savoyaards tot verspieder te dienen, antwoordde: "O! ik ben bang dat ik doodgeschoten zal worden."
Op dat ogenblik riep Mauloz, wiens aandacht verdeeld was tussen de jongen en de huizen waarop de flambouwen moesten verschijnen, uit: "Daar is er een!"
Werkelijk liet zich boven de stad een heldere toorts zien; de gehele menigte begroette die met blijdschap, en de beide opperhoofden wendden hun blikken er niet af. De flambouw verscheen, verdween, kwam weer terug, ging daarop uit, en telkens als ze opnieuw te zien was scheen ze hoe vreemd! hoger te zijn. Ze stijgt, stijgt nog meer. Daar is ze reeds boven de hoogste schoorstenen; daar zat iets buiten gewoons achter. De ongerustheid begint zich van de Savoyaards meester te maken. "Maar", zeggen ze die Genève kennen, "stijgt dat licht niet op de St. Pieterstoren?
"Wel ja, zeker. Daar wordt in tijden van gevaar het grote wachtvuur van de stad geplaatst."
Eindelijk houdt de flambouw stil; ze staat boven op de toren, welke zelf op de top van de heuvel gelegen is; ze zweeft dus over de stad en schijnt het leger van Savoye aan te staren als het fonkelend oog van de leeuw, dat in de woestijn in het holst van de nacht flikkert. Een panische schrik maakt zich daarop van de soldaten van Karel III meester; ontroering tekent zich op hun gelaat; hun hart wordt beklemd. Mauloz, die niet opgehouden had die dreigende verschijning te volgen, keert zich wanhopend naar de heer Simon die reeds heenging, en roept hem toe: "Wij zijn ontdekt! Wij zijn verraden! Wij zullen op dit ogenblik nooit in Genève komen!"
De jonge bode, bemerkende dat men hem niet meer vasthield, liep naar de pachthoeve om d'Arlod en zijn vrienden te berichten wat er voorgevallen was.
(Register van de Raad van 25 Januari 1537. Toen eerst deelde d'Arlod aan de Raad van de Twee Honderd mee hetgeen hem drie jaren te voren gebeurd was.)

Het oog van de leeuw flikkerde echter steeds boven de stad. "Zo!" zeiden de

wapenknechten, "men schijnt er op voorbereid te zijn om ons wel te ontvangen."
Ieder dacht slechts aan vertrekken; Mauloz en Simon gaven bevel tot de aftocht. Daar de dag begon aan te lichten, bemerkten enige Genèefse schildwachten op de toren geplaatst, dat de Savoyaards met slaande trom en vliegende vaandels aftrokken in de richting van het kasteel van Gaillard.

De Genèefse Katholieken konden er niet meer aan twijfelen: hun onderneming was in de geboorte gestikt. Ze waren ontsteld en verbitterd tegen hun bondgenoten. Een hunner, Francois Régis, riep met een grote vloek uit: "Wij zijn verloren en teleurgesteld; die edellieden deugen niets. Wij hadden alle tekens met hen afgesproken, wij stonden in goede orde gereed, maar de edelen hebben ons misleid."
Wat de bisschop betreft, zijn vrees was nog groter dan zijn toorn. Op het ogenbik dat de geduchte toorts zich boven op de St. Pieterstoren vertoonde, waren enige mannen, wie hij gelast had hem te onderrichten van hetgeen er zon voorvallen, in allerijl vertrokken en hadden hem de onheilspellende woorden van de woeste Mauloz overgebracht: "Wij zijn verraden!" Terstond steeg de arme kerkvoogd te paard, en vluchtte hals over kop naar de hertog.

Toen de zon opkwam, bemerkte men om de stad geen vijand meer. De burgers van Genève konden hun ogen niet geloven; hetgeen in die gedenkwaardiger nacht was voorgevallen, was voor hen een wonderlijke zaak; ze waren buiten zichzelf, als mensen die de dood ontkomen waren. De gehele morgen waren de mannen op straat; men zag elkaar aan, drukte elkaar de hand; velen dankten God; enige konden niet geloven dat hun Katholieke medeburgers deel hadden genomen in de aanslag. Een gebeurtenis zou hun die waan benemen.
Toen enige burgers de woning van de wachter van de artillerie voorbij gingen, hoorden ze de schelle stem van een vrouw, die in grote ontroering uitriep: "O verrader! gij verraadt mij gelijk gij het de stad gedaan hebt!"
Een man antwoordde door scheldwoorden en slagen; het gekerm van de ongelukkige werd hoe langer hoe luider, en de gemene stem van een andere vrouw vermengde zich met de hare. Het waren de Bogchel, zijn vrouw en zijn dienstmaagd; de artilleriewachter was door zijn vrouw op ontrouw betrapt. Toen de Hugenoten dat geweld hoorden, stonden ze stil en traden het huis binnen. "Ja, schreeuwde de vrouw steeds luider, ja, verrader, gij hebt de sleutels door het schietgat aan Jean Levrat overgegeven." Levrat, de Bogchel en de slotenmaker werden onmiddellijk gevangen genomen.

Zoals het gewoonlijk gaat bleven de hoofden van de samenzwering vrij. Guillet, de Prato, Perceval de Pesmes, de beide du Crest, de beide Régis en nog andere, wel begrijpende dat ze meer dan Portier de dood verdiend hadden, verschrikt gelijk een haas in zijn nest, die door de jager vervolgd de oren spitst, luisterden, in hun woningen verborgen, naar het minste gerucht en meenden elk ogenblik de syndicus sen of hun beambten te zien komen.
Daar niemand verscheen, namen ze een wanhopig besluit; ze vermomden zich, verlieten hun huizen en ontsnapten, de een onder deze vermomming, de ander onder die, en, zegt Froment, ze zijn sinds nimmer meer in de stad teruggekeerd. De samenzwering van de bisschop met Portier en Pennet had verscheiden Katholieken uit de Raad verwijderd; het plan van de nachtelijkn overval deed verscheiden Genève verlaten. Iedere sprong van het Katholicisme om zich te verheffen, deed het dalen, en iedere slag aan de Hervorming toegebracht om haar neer te vellen, verhief haar nog

meer. De burgers zeiden tot elkaar: "God heeft de harten onzer vijanden verslagen, zowel van de vreemden als dergenen die binnen zijn, zo zelfs dat ze van hun krachten geen gebruik hebben kunnen maken."
Het is een tijdgenoot die ons die woorden heeft overgebracht.

Toch was Genève niet gerust. De maarschalk van Bourgondië en de gouverneur van Chablais waren niet komen opdagen; maar de vijand was misschien alleen teruggetrokken om die machtige versterking af te wachten. Alle burgers stelden zich dus te weer. "In die week werd strenge wacht gehouden, en de poorten van de stad bleven gesloten."
Froment, Gestes de Genève, bi. 125..Register van De Raad van 31 Juli 1531, ekrou. inse. Van Rostit.
Miehel.Itomet, msc. Froment, Gestes de Genève, bl. 123125. Register van de Rum(van 7 Augualitn
En daar de aanhangers van de bisschop meermalen zich van de klokken bediend hadden om hun aanhangers te verzamelen " werd het in alle kerken verboden te luiden zo bij dag als bij nacht." In de stad heerste stilte, gepaard met waakzaamheid en ingetogenheid. De burgers hadden hun leven veil; maar ze betoonden hun vastberadenheid door een ernstige houding en niet door ijdel gesnoef. De predikers spraken met de krijgslieden; ze spraken op gemeensamen toon met hen over de goeden strijd, en de soldaten luisterden met onverdeelde aandacht naar hen. "Welk een nieuwe wijze van oorlogvoeren, zeiden velen; vroeger hadden de wachthebbenden des, nachts slechte vrouwen bij zich op de posten, maar deze hebben predikers, en in plaats van ongebondenheid en onwelvoegelijke woorden, is alles ten goede veranderd."
Zou die edele ijver de stad redden van de aanvallen van Savoye door Frankrijk, Freijburg, Bourgondië en de Mamelukken gesteund?
Er waren sommigen die treurig het hoofd schudden en "in vreze en droefgeestigheid verkeerden." Maar een trouw vriend wordt geboren als een broeder in de benaanwdheid.
Reeds de dag na de mislukte onderneming kwam een afgevaardigde van Lausanne te Genève aan, en ofschoon de hertog aan de staten van Waadtland bevel had gegeven om gerneeo zaak niet hem te maken " zei de bode: "Wil zijn bereid, broeders! om u honderd schutters toe te zenden, als gij die nodig hebt."
Neuchâtel deed een dergelijk aanbod. Bern vaardigde Francois Nëgueli de tresaurier, de Weingarten, baanderheer en twee andere van haar burgers af, en beval hun de hertog en de maarschalk van Bourgondië te vermanen om zich van alle vijandelijkheid te onthouden. Alle Zwitserse kantons, te Baden samengekomen, richtten een gelijkluidend verzoek aan Karel III.

De aanhangers van de bisschop en van de paus in Genève zagen in dat na de mislukte onderneming hun zaak een verlorene was; de hoofden waren dadelijk ontsnapt; de vlucht werd algemeen. Zelfs ze die de Genèefse vrijheden op prijs stelden, verlieten thans Genève; des te meer reden hadden de dweepzieken om de rijen van de Mamelukken te gaan versterken. Ze namen met zich mee alles wat ze konden dragen en zochten listiglijk te vluchten, daar ze des avonds en steelsgewijze de stad verlieten. Sommigen begaven zich naar de linker oever van het meer, andere, en wel de meesten, naar het kasteel Peney aan de rechter oever van de Rhône, van waar ze voortdurend de Genèefse bevolking zochten te verontrusten. Hun vrouwen en kinderen, die ze in de stad hadden achtergelaten, hadden geheime samenkomsten met hen aan de voet van de steile rotsen, welke de oevers van de Rhône omgeven en

brachten hun alles over. Geen burger van Genève vertrok naar Lyon zonder dat de ontvluchten, altijd lerende op reizigers, er van onderricht werden. Het is een vreemd verschijnsel, waarvan de geschiedenis evenwel meer dan één voorbeeld, aanbiedt, dat verzet tegen de burgerlijke en godsdienstige vrijheid bij de pausgezinden en feodalen toenmaals in struikroverij ontaardde.

De vlucht van de bisschoppelijke leken fnuikte de macht van de geestelijkheid wier zenuwen ze waren, en maakte dat de Hervormden meester werden van de toestand. Genève had besloten alleen degene in haar muren te houden, welke bereid waren om haar zelfs hun bloed op te offeren. In zekere nacht k toen de trom de burgers onder de wapenen riep, liet een burger, die bang was, door zijn vrouw zeggen dat hij afwezig was; enige begaven zich daarop tot in zijn kamer en vonden hem in zijn bed liggen, voorgevende dat hij de koorts had; hij beefde werkelijk, maar van angst. Die lafaard werd voor immer uit de stad gebannen, op straffe van geseling zo hij het waagde er weer in te komen; een jaar later was men echter toegevend genoeg hem in te laten "daar het niet allen gegeven is de moed van een Cesar te hebben," zegt het register; maar hij werd steeds als vreemdeling beschouwd. Moed was toen voor de burgerij van Genève een van de eerste vereisten.

Terwijl de Mamelukken in de omtrek van de stad het beroep van struikrover uitoefenden, verkeerden de zwakken van de bisschoppelijke partij die in de stad gebleven waren in gedurige vrees. Hun personen, hun eredienst, hun kloosters werden ontzien; geen haar van hun hoofd werd gekrenkt; maar ze duchtten dat de geweldenarijen van de andere de Hugenoten tot weerwraak zouden aanzetten. Vooral de nonnen waren voortdurend beangst. In een nacht, tussen elf en twaalf ure, werden de zusters van St. Clara verschrikt wakker gemaakt door een geweldigen slag op de deur. Hevig ontsteld, luisteren ze met een kloppend hart opnieuw werden drie slagen gehoord. Ze verlaten sidderende en bleek haar legersteden.
Ongetwijfeld willen de Hugenoten zich op haar wreken over de verraderlijke nacht van de 31 Juli! "Die ketter" zeggen ze tot elkaar, "zullen de poort van het klooster nog openbreken;" ze denken zelfs aan misdadige bedoelingen. In haar angst snellen ze naar de abdis. "Geliefde kinderen," zegt deze tot haar, "strijdt moedig om Gods wil." Ze wachten, maar niemand komt opdagen.

De jongste van de nonnen, die de vorige avond met de andere de dienst had bijgewoond, was bij de lange formulieren en gebeden, door de slaap bevangen geworden en vast ingeslapen; de moedervicaris had haar zonder het te bemerken in de kerk opgesloten. Tegen elf ure bij het begin van de nacht, wordt de arme jonge zuster wakker; ze ziet om zich heen en kan niet begrijpen waar ze is. Eindelijk herkent ze de kapel; maar de nacht, de eenzaamheid, de plaats zelf, alles verschrikt haar. Ze meent de ontslapenen te zien die van het duister uur gebruik makende, uit hun graven komen en "de kerk doorwandelen" Haar leden weigeren zich te bewegen. Eindelijk vat ze moed en ijlt naar de deur. O wee! die is gesloten. In haar angst geeft ze er een geweldigen slag op; dezelfde die de zusters had gewekt; daarna luistert ze toe; niemand komt, en opnieuw slaat ze uit al haar macht, drie malen op de deur.
Terwijl dat plaats had, bereidde de abdis zich voor tot de ontvangst van de wolven die haar onnozele schapen kwamen verslinden, ze wilde eerst weten of allen bij de kudde waren, en tot haar grote ontsteltenis, bemerkte ze dat er een aan ontbrak. Toen liet zich een nieuwe slag nog sterker dan de vorige horen.
"Laat ons hier vandaan gaan," zegt de abdis, "en ons in de kerk begeven, want beter

zal het voor ons zijn in de tegenwoordigheid Gods te wezen, dan in de slaapzaal."
Ze gaan naar beneden; de abdis steekt de sleutel in het slot, opent de deur … en ziet de jonge non vóór zich staan, welke, doodsbleek bewusteloos voor haar voeten neervalt.

De verhaaltjes die men zo gretig verbreidde en soms zelfs in druk gaf aangaande de Hervormers en de Hervormden, omtrent Calvijn, en Luther vooral, hadden niet meer grond van werkelijkheid dan de inbeeldingen van de zusters van St. Clara, betreffende de plannen van de Hugenoten, die aan die arme meisjes zulk een verschrikkelijke nachtmerrie veroorzaakt hadden. Maar ze waren niet zo onschuldig.

Register van de Raad van 4, 12, 13 Augustus, 4 September 1534, 27 Januari 1535.
Zuster Jeanne, Levain du Calvinisme.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.
Een heldhaftig besluit en een gelukkige verlossing.
(Augustus en September 1534.)

De vrienden van de onafhankelijkheid en van de Hervorming waren met meer grond ongerust dan de nonnen van St. Clara; ze zagen wel in, dat de aanval slechts uitgesteld was en ze zich moesten bereid houden tegen zware strijd; Genève verzamelde daarom haar krachten, en de Raad besloot, "dat allen die buiten waren, terug zouden keren." Maar helaas! twee van de meest onverschrokkenen zaten in de gevangenissen van de primaat van Frankrijk en zouden wellicht spoedig naar het schavot geleid worden. Het vonnis dat Baudichon De la Maison-Neuve en zijn vriend ter dood veroordeelde was uitgesproken, gelijk wij zagen. Ze waren door de priesters aan de wereldlijken arm uitgeleverd, en men zou hen ter dood brengen toen een nieuwe poging te hun gunste gedaan werd.
Er woonde te Bern een aanzienlijke familie, beroemd door haar ouden adel en dapperheid, en van welke enige leden aan Frankrijk uitstekende diensten bewezen hadden. In de vijftiende eeuw had Nikolaas van Diesbach die machtige Republiek met de koning Lodewijk XI verbonden tegen Karel de Stoute, en op de Bourgondise benden verscheiden overwinningen behaald. Een andere Diesbach, Jan, had in 1525 te Pavia de Zwitserse hulptroepen aangevoerd. Aan de rechter vleugel, geplaatst, aan het hoofd van twee duizend Helvetiërs, had hij al direct de voetknechten en ruiters van de keizer teruggedreven. François I was op het punt de overwinning te behalen; maar weldra was de linkervleugel in de pan gehakt; van die zijde waren Suffolk, de erfgenaam van de Witte Roos, de broeder van de hertog van Lotharingen, Nassau, Schomberg, La Trémouille, San Sévérino, de oude La Palisse op het slagveld gevallen, en was Montmorency gevangen genomen. Niettemin streden de Zwitsers nog met moed, toen d Aletwon, de schoonbroeder van de koning, lafhartig op de vlucht ging, een deel van de Franse wapenknechten meevoerde, en daardoor de soldaten van Diesbach, die aan zijn zijde streden en reeds victorie riepen, aan het wankelen bracht. Op dat ogenblik storten zich de lansknechten, door de geduchte Freundsberg aangevoerd, op de Zwitsers en breken met geweld hun gelederen; de Helvetiërs, ziende dat de Fransen wegtrekken, menen dat ze aan de woede van de Duitsers worden opgeofferd. Tevergeefs bezweert en dreigt Jan van Diesbach hen; niets kan hen weerhouden. Daarop stort die dappere aanvoerder zich geheel alleen in een afdeling lansiers en valt dood neer.

Bonnivet stelt zich wanhopig aan de vijandelijke pieken bloot en sneuvelt; François I eindelijk, die de strijd het langst volhoudt, moet ziedende van toorn zijn degen aan Lanoy overgeven.
Jan van Diesbach had een Franse vrouw gehuwd, met name Mejufvrouw de Refuge; de koning had die dame een huwelijksgift van 10.000 ponden vermaakt, en had later in plaats daarvan aan de heer Diesbach de heerlijkheid Langes gegeven, welke deze aan zijn vrouw had versnaakt.
Maar in 1533 had François I dat landgoed terug genomen zonder de 10.000 pond huwelijksgift door hem beloofd te geven. De weduwe van de held van Pavia zag zich aldus van haar goederen beroofd door hem voor wie haar man gestorven was; ze riep de tussenkomst van Bern in, en de hoofden van die Republiek belastten een andere Diesbach, Rudolph, zich naar het hof van Frankrijk te begeven ten einde de rechtvaardigen eisen van zijn bloed verwante te ondersteunen. Rudolph vertrok de 12 Januari 1534, door Georges Schöner vergezeld. Deze zending zou voor Genève groter gewicht hebben dan voor Bern.

Rudolf van Diesbach was zelf zeer goed in Frankrijk gezien. Hij had er zijn jeugd doorgebracht, zijn studiën aan de Parijs "hogeschool volbracht en had van 1507 tot 1515 deelgenomen aan de oorlogen van Lodewijk XII, waarin hij zich met roem gedragen had. Te Bern teruggekomen, behoorde hij onder hen die het Evangelisch geloof omhelsden, en vaak was hij geroepen de belangen van Genève en van de Hervorming te verdedigen. Terwijl Rudolph in Frankrijk was om de zaak van zijn nicht te bepleiten, werden De la Maison-Neuve en Janin te Lyon gevangen genomen, en Diesbach ontving van de Berner heren het bevel om alles te doen wat in zijn vermogen was ten einde hun loslating van de koning te verkrijgen. Hij zette zich aan het werk met al de geestkracht van een Berner en een krijgsman; begaf zich naar Blois"waar François I toen zijn hof hield, en verzocht dringend de loslating van de beide Evangelischen. Hij zag in Baudichon De la Mai sonneuve zijn medeburger en geloofsgenoot, en zag zeer wel in van hoeveel nut zijn aanwezigheid te Genève zou zijn. Maar enige Katholieke heren en ultramontaansche kerkvoogden spoorden de koning aan om de beide burgers van Genève, te Lyon veroordeeld, te laten verbranden. Hoe zou Frans "die niet lang geleden des pausen vriend geworden was, en die bevel had gegeven dat in zijn koningrijk aan de ketters het proces zou worden aangedaan en volvoerd die van Genève redden? Zowel de vrienden als de vijanden van de Hervorming verkeerden in de grootste spanning. Weken en maanden zelfs verliepen zonder dat men een beslissend antwoord van de koning kon bekomen.
Gedurende dat lange dralen was men te Genève zeer ongerust. De afwezigheid van de moedige Hugenoten verhinderde de krachtige voortzetting van dat werk niet. De overheden wilden snel de hoge besluiten nemen en ten uitvoer leggen, waartoe de gevaren des vaderlands hen riepen. Een verschrikkelijke en onverbiddelijke noodzakelijkheid kwam hun telkens weer voor de geest: om Genève te redden, moest men het verwoesten.

De stad bestond toenmaals uit twee doelen: de eigenlijke stad en de vier voorsteden. De voorstad Le Temple of de Aigues-Vives (Levende Wateren) strekte zich langs de linker oever van het meer uit, en de tempel (kerk) van St. Jan van Rho's Die daar stond had haar die naam geschonken; de voorstad Palais strekte zich ter linkerzijde aan de schilderachtige boorden van de Rh6ne uit; die van Saint-Léger liep van de stad tot aan de brug over de Arve, en die van Saint-Victor" met het klooster van die naam, strekte zich van Malagnon tot Champel uit. Die buitenstad had evenveel huizen als de binnen-

stad, besloeg echter een veel groter grondgebied en telde meer dan 6000 inwoners.

De 23e Augustus ontvingen de twee honderd leden van de grote Raad een uitnodiging, inhoudende dat er belangrijke zaken de stad betreffende aanhangig waren. Ieder begreep wat er bedoeld werd. De eerste syndicus stelde voor een deel van de poorten dicht te metselen, goede wacht te houden, maar hij voegde er bij dat zulks niet genoeg was, dat de voorsteden te uitgebreid waren en de vijand er zich kon nestelen; dat men zonder aarzelen alle huizen, schuren, muren enz. Moest afbreken, en onmiddellijk met de naast bij zijn het begin. Bij het horen van dit voorstel werden verscheiden door droefheid bevangen. Welk een maatregel, welk een ramp! De burgers zullen met eigen hand die rustige haardsteden afbreken waar ze in hun kindse jaren hebben gespeeld, waar allen die ze bemind hebben geboren en gestorven zijn, en een groot deel van de bevolking zal zonder dak in de open lucht moeten verblijven. Toch aarzelden de Twee Honderd niet. De vrienden van de Hervorming, in wier ogen het Evangelie in al zijn glans geschenen had, waren, om het te behouden, bereid tot de grootste opofferingen. Zelfs zij, die niet door godsdienstige beweegredenen werden gedreven, voelden zich door de vaderlandslievende geestdrift meegesleept. Het is beter de hand te verliezen dan de arm, beter de voorsteden dan de stad zelf!" zeiden de burgers.
Het besluit werd genomen en zonder enig verwijl, want er was spoed bij, "gaven de vier syndicussen met Aimé Levet en de vijf andere kapiteins van de stad bij zich, nog dezelfde dag des namiddags bevel om de voorsteden af te breken." Hier en daar werd wel wat geweend en geklaagd, maar bijna allen besloten, hoewel met een bevende hand, hun bezittingen ten offer te brengen op het altaar des vaderlands en des geloofs.

Het was wel nodig; elke dag scheen het gevaar meer te naderen. De Genèefse afgezanten te Bern schreven aan de Raad: "Weest op uw hoede!" Daden van geweld, kleine schermutselingen kondigden ernstiger strijd aan. De 14 Augustus werd Richerme, een koopman van Genève, die van Lyon terugkwam, opgelicht, achtereenvolgens naar drie kastelen van de bisschop gevoerd en op de pijnbank gelegd.
De 25ste werd een ander uit Genève, Chabod geheten, aangevallen op de berg Sion, naar het kasteel Peney gevoerd en ook op de pijnbank gebracht; maar de rechters, een bewijs van hun barmhartigheid willende geven, voegden er bij: "Men doe het zonder zijn beenderen te breken en zonder hem in doodsgevaar te brengen." Men bracht spoedig een nieuwe gevangene binnen.

Er woonde te Avignon een borduurwerker, "Zo bijgelovig in het vasten," dat hij soms veel dagen zonder eten en drinken bleef. Die arme handwerksman ging, na het Evangelie te hebben aangenomen, niet meer naar de mis en werd die ten gevolge in de gevangenis gezet. De mannen van de Kerk vroegen hem of hij reeds sinds lang de offerande des altaars niet had bijgewoond. "sinds drie jaren niet," zei hij; "en als het van mijn wil afgehangen had, dan waren ik en mijn huisgezin er nooit geweest!" De priesters, hem zo horende spreken, durfden hem niet ter dood te brengen, want ze hielden hem voor gek. Een half jaar later ontstond er een hevige pest; ieder vluchtte, en de gevangenissen zelfs bleven open, hetgeen de vrome man niet zodra bemerkt had, of hij ging er uit. Hij dorstte naar het Evangelie; hij wist dat er te Genève groot predikers waren; hij begaf zich dus naar die stad op weg. Zijn reiskosten liepen niet hoog; hij was gewoon " om van Avignon naar Lyon, meer dan zestig Franse mijlen, voor een solde roi (koningsstuivor) te gaan," zegt Froment. Toen hij zich eindelijk in de vallei van het meer Leeman bevond, op de grote weg, alleen, als vluchteling, maar

reeds te voren zich verblijdde over de woorden des levens welke hij weldra zou vernemen, zag hij zich plotseling door ruiters omringd die hem bars afvroegen: Waar gaat gij heen? Naar Genève. Wat gaat gij daar doen?
De borduurwerker antwoordde zonder veinzen, kort en rond, naar zijn gewoonte: "Ik ga er heen om het Evangelie te horen preken. Wilt gij er ook niet heengaan om het te horen?" Nee, antwoordden die mannen. Toen begon hij bij hen aan te dringen. Gaat er toch heen, bid ik u, zei hij. Ik verwonder mij over u; gij zijt er zo dicht bij, en ik kom wel alleen daarom van Avignon. Ik bid u gaat mee!
"Vooruit, deugniet! zeiden ze tot hem, en wij zullen u leren die duivels te Genève te gaan horen." Ze voerden hem naar Peney, en in het kasteel gekomen, zeiden ze tot hem: "Wij zullen u drie "luchtsprongen" laten maken in naam van de drie duivels die gij wilde gaan horen." Toen ze hem daarop de handen op de rug gebonden hadden, hijsten ze hem op een lang stuk hout en lieten hem op twee voet van de grond hard neervallen. "Dit is nu in naam van Farel," schreeuwde men hem toe. Daarop kwam er een voor Virét en een derde voor Froment. De arme man, geheel verbrijzeld, stond zo goed en kwaad hij kon weer op, en zag van toen af zijn beulen aan, en door liefde tot hen bewogen, riep hij steeds op een overredende toon: "Komt met mij het Evangelie horen."
De kasteelbewoners antwoordden hem verontwaardigd en bars: "Keer heel spoedig terug van waar gij gekomen zijt, hetgeen hij niet verkoos " voor al wat men hem ook zou doen." Hij is onzinnig! zeiden zij, en hem voor een idioot houdende, lieten ze hem los. De arme man kwam te Genève, waar hij, zegt Froment, "bijna twee maanden lang, met de schrijver van dit boek samenwoonde, aan wie hij deze gehele zaak vertelde."

Deze geweldenarijen toonden aan de burgers van Genève hoe er geen tijd te verliezen was. Van de maand Augustus af, volgden de besluiten van de Raad snel op elkaar. De 18e bepaalde hij, dat de kerk en het prioraat van St. Victor afgebroken zouden worden; de 23ste dat alle huizen, schuren en muren van de voorsteden neergehaald moesten worden; die zelfden dag dat men een zeker getal Zwitserse oorlogslieden zou aanwerven, welke door de rijken op hun beurt zouden gevoed en gehuisvest worden; de 24ste dat allen die buiten waren, uitgenodigd zouden worden terug te komen om de stad te verdedigen; de laten September, dat men de stad aan de meerzijde zou versterken; de 11de dat de bomen om de muren zouden geveld worden, daar ze beletten de nadering van de vijanden te zien, en de 13de dat ieder zijn huis binnen twee dagen, van de 15e September te rekenen, zou moeten afbreken.

De ramp vertoonde zich toen als ten top gestegen, onverbiddelijk, en met al haar ruw en treurige werkelijkheid. Bij de zwaksten was vreze, bij de hartstochtelijksten was toorn. In de voorsteden beklaagde men zich zeer. Hoe de huizen met de grond gelijk gemaakt, gelijk elders de woningen van de misdadigers, en dat door de eigen handen van de bewoners! De priesters sidderde op de gedachte dat de kerken van St. Victor, St. Léger, die van de Hospitaal ridders zouden verwoest worden. Enige verbitterde burgers wezen koeltjes op de stevigheid van de afgekeurde gebouwen en zeiden dat het niet gelukken zou die neer te halen. De hoofden van de Katholieke partij eindelijk, wel inziende dat hetgeen het behoud van de Hervorming moest worden de val van het pausdom zou zijn, besloten een krachtige tegenstand te bieden aan die maatregel.
Dertig van de notabelsten, met Antoine Fabri, uit het geslacht van de vermaarden bisschop Waldemar en Philippus De la Rive aan het hoofd, begaven zich naar de Raad. Fabri, belast met het woord te voeren, was bedaard, maar naast hem stond de zeer opgewonden de Muro, "Wij verzoeken," zei Fabri, "dat men de voorsteden in

haar staat late, als zijnde fraai, gemakkelijk en het is nuttiger voor de stad dan wanneer men die afbreke." De Raad wie het opleggen van zulk een offer wel ter harte ging, beloofde aan degenen die het meest geleden hadden ter hulp te komen; maar hij handhaafde het besluit. "Dan vraag ik verlof om de stad te verlaten," riep de Mura uit, "met acht honderd man onzer medeburgers, want dat afbreken is een daad van vijandschap tegen ons."
Op het ogenblik dat enige burgers dreigden Genève te verlaten, wensten de vrienden van de onafhankelijkheid des te meer hen die buiten waren te zien terugkomen. Een was er vooral wiens vastberadenheid en moed ieder waardeerde.

Eensklaps, de 16e September, op dezelfde dag dat Muro dreigende woorden had uitgesproken, liep het gerucht door de stad; Bandichon De la Maison-Neuve en zijn makker zijn bevrijd! Rudolph van Diesbach en Georges Schemer hadden onophoudelijk de tussenkomst van de koning ingeroepen. Die vorst, die na enige maanden de straten van zijn hoofdstad met wipgalgen en brandstapels zou overdekken, gevoelde juist geen hartelijk medelijden met de beide ketters. Toch wenste hij de Zwitsersen te vriend te houden, en wellicht was hij minder geneigd aan de weduwe van Jan van Diesbach haar landgoederen terug te geven, en daarom blij dat hij de Berners een andere voldoening kon bezorgen.
De zaak des rechts zegevierde eindelijk. De koning stond op de levendige vertogen van Diesbach de bevrijding van de gevangenen toe. "De twee Berners in plaats van zich bezig te houden naar de een of andere zijde op te zien naar de machten dezer wereld," erkenden de bescherming Gods. "Wij hebben hun vrijlating verkregen," zeiden zij, "daar God ze ons geschonken heeft."
Ze begaven zich direct naar Lyon, voorzien van gesloten brieven, verzegeld met het zegel van zijn Majesteit, en overhandigden die aan de overheden onder wier bewaring de gevangenen niets anders verwachtten, dan "dat men hen zou verbranden, zoals dat toen geschiedde."
De poorten van de gevangenis gingen open; De la Maison-Neuve en Janin werden aan de Berners uitgeleverd. Bij het horen van die onverwachte daad, waren de officialen, inquisiteurs en kanunniken van St. Jan verslagen; "alle priesters van Lyon waren er zeer bedroefd over, en de bisschop van Genève nog meer; maar ze moesten er zich in schikken."
Wat de gevangenen betreft, ze wisten dat indien God zijn dienaars bevrijdt, dat niet geschiedt opdat ze zouden nalaten wat ze begonnen hadden. In plaats van te zeggen, toen ze vrij waren: Laat ons enige tijd verborgen blijven om ons niet aan nieuwe gevaren bloot te stellen, wilden ze aan de vrijmaking van hun vaderland met nieuwe ijver arbeiden. Ze deden de reis van Lyon naar Genève met de beide heren van Bern en kwamen weer binnen de muren van de oude stad.
Men verkeerde daar,nog in grote ongerustheid te hun opzichte. Toen dan ook in de loop van de 16de September het gerucht zich verspreidde dat Berner afgezanten afgestapt waren in het logement de Perzische Toren met Baudichon en Janin bij zich, konden velen het nauwelijks geloven; God gaf aan Genève meer dan men gehoopt had.
Wanneer vrienden, die men verloren gewaand heeft, weergevonden worden, dan snellen zij, die door hun verlies in rouw gedompeld waren, toe en gevoelen als ze hen aanschouwen een onuitsprekelijke aandoening; dat had plaats toen de beide gevangenen in de stad terug keerden. Er heerste grote vreugde in Genève. Velen dankten God dat " de hevige aanval van de wolven, die de beste schapen van de kudde wilden vernielen, verijdeld was" en roemden de koning van Frankrijk omdat hij de

buksen van de Zwitsers hoger schatte dan de paternosters van de priesters.

Aan de gezanten een bewijs van eerbiedige dank wensende te geven, begaven de vier syndicussen, de raadsheren, hun deurwaarders en officieren, zich de 17e September naar de Perzische Toren om er de officiële zitting te houden waarin de overgave van de gevangenen moest geschieden. Toen de eerste overheidspersonen van de Republiek volgens de gewone orde, in een van de zalen plaats genomen hadden, kwamen Jan Rudolph van Diesbach en G. Schemer binnen, door de gevangenen begeleid. Die edele heren verklaarden dat ze van Lyon en het Franse hof kwamen; dat ze met Gods hulp de bevrijding van de twee Genèefse burgers verkregen hadden; dat ze hen volgens regel moesten overgeven in de handen van de doorluchtige heren van Bern, aan wier tussenkomst de bevrijding te danken was; dat ze zich evenwel schikten naar de begeerte van Baudichon en Janin, die liever in deze stad Genève wilden blijven; dat ze alleenlijk een waarborg verlangden dat de Raad bereid zou zijn hen aan de heren van Bern voor te stellen indien deze hen opeisten. De Genèefse overheden betuigden aan de heren van Bern hun dank en gaven hun schriftelijk de begeerde verklaring.

Zo was dan eindelijk De la Maison-Neuve vrij; hij rnogt naar zijn vrouw en kinderen terugkeren en met zijn vrienden spreken. Deze werden niet zat hem te horen; alle bijzonderheden betreffende zijn gevangenschap, zijn verhoren, zijn gevaren, hadden voor hen het grootste belang. Froment vooral, die veel van praten hield, deed hem veel vragen. "Gelijk Baudichon mij gezegd heeft zo lezen wij in zijn Gestes geschiedde dat alles niet zonder grote kosten en bezendingen, en zijn gevangenschap kostte hem duizend en vijftig kronen."
Een brief van François I kwam deze episode uit de geschiedenis van de Hervorming de kroon opzetten. Vier dagen nadat de beide gevangenen tot hun haardsteden waren weergekeerd, schreef die vorst aan de syndicussen van Genève:

"Aan onze zeer waarde en goede vrienden, de heren van Genève.
»Zeer waarde en goede vrienden. Gij weet, dat op uw groot verzoek en rekwest, en evenzeer van onze zeer waarde en grote vrienden, de geconfedereerden, bondgenoten en goede makkers, de heren van de stad en het kanton Bern, wij u hebben teruggegeven en wedergezonden zekere gevangenen, die in dit ons koningrijk, gesprekken over het geloof hadden gehouden, zodanig en van zulk een gevolg, dat ze daarvoor ter dood waren veroordeeld. Hetgeen wij wel hebben willen doen om de genegenheid die wij hebben om u en gezegde heren van Bern te vergenoegen, zowel in deze plaats als in alle andere zoveel ons mogelijk is, hebbende dit volkomen vertrouwen dat gij voor ons hetzelfde zou doen. Om deze oorzaak en daar wij onderricht zijn, dat gij in uw stad hebt doen gevangen nemen een Geestelijke onze onderdaan, met name pater Guy Furbity, van de orde van de predikbroeders, omdat hij enige gesprekken had gehouden en dingen geleerd betreffende het geloof en de kerk; die u niet goed toeschenen en om welke men bezig is hem zijn proces aan,te doen, zo willen wij u wel zeer vriendelijk bij deze verzoeken dat gij, jegens ons dezelfde welwillendheid bewijzende, onmiddellijk gezegden Furbity onze onderdaan wilt loslaten, zonder verder tegen hem te procederen, om reden bovengenoemd. Hetwelk doende, gij ons een zeer aangenaam genoegen zult doen. Biddende de Schepper, zeer waarde en goede vrienden, dat hij u in zijn zeer heilige bewaring hebbe.
Geschreven te Blois de XXlsten dag van September duizend "Vc XXXIII j.
Françoys. "Breton."

François I zeide: Ik geef u twee gevangenen terug, geef er mij een weer; dat scheen recht en natuurlijk te zijn, en toch stond de kleine Republiek het verzoek van de machtige koning van Frankrijk niet toe.
De Raad wilde nauwgezet de wettige gang en de diplomatische orde volgen. Hij vond dat de twee gevallen niet gelijk stonden; en daar de Dominicaner monnik was gevangen genomen op aandrang van de heren van Bern, werd er besloten dat men vooraf hun advies zou inwinnen. De gunst van de Valois kon de heren van Genève niet buigen, zelfs niet na de buitengewone gunst, welke ze ontvangen hadden; vóór alles wilden ze de beginselen volgen die in de staatkunde waren aangenomen en de Berners recht doen weervaren. Furbity werd in het begin van 1536 in vrijheid gesteld.

Het was verkeerd dat men de Dominicaan voor zijn predicatiën in de gevangenis had gezet, en evenzeer hem gevangen te houden; maar in beide gevallen is de schuld aan de geest van de eeuw te wijten. Onder dit voorbehoud, mag men aan de moed van de zwakken de eer geven die hem toekomt. Het is edel als kleine staten vast houden aan beginsels, tegenover machtige rijken, mits ze het zonder snoeverij doen. En niet slechts is dat schoon, maar het is ook heilzaam, en bekleedt hen met een zedelijke kracht waardoor hun bestaan gewaarborgd wordt. De kleine Republieken van Zwitserland en Genève in het bijzonder, hebben daarvan nog schitterender voorbeelden gegeven dan dat, waarvan wij spreken.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.
De voorsteden van Genève worden neergehaald en de tegenstanders maken voorbereidselen.
(September 1534 tot Januari 1535.)

Baudichon De la Maison-Neuve en Janin waren Genève binnengekomen de dag nadat de bepaalde bevelen gegeven waren tot afbreking van de voorsteden. De hoofdman van de Luthersen was aan zijn vaderland weergegeven op het ogenblik dat de beslissende slagen moesten toegebracht worden. De overeenkomst is opmerkelijk. De terugkeer van die twee krachtvolle burgers kon slechts een nieuwe stoot geven aan het besluit om de een helft van de stad op te offeren ten einde de andere te redden. De eerste muren die vallen moesten waren die van het klooster St. Victor, dat, dicht bij de poorten van de stad staande door het vijandelijk leger kon bezet worden als een vooruitstekend fort. Over de verwoesting van dit gebouw waren geen tranen te storten, ten ze dan bij de gedachte aan zijn oudheid. Sinds de prior Bonnivard in Chillon gevangen zat, hadden de monniken elk juk afgeschud, en het klooster was een verblijf van wanordelijkheden en ergerlijke tonelen geworden.
Vroeger bezochten de monniken sommige huizen in hun voorstad die in een slechte reuk stonden; maar nu was het in het klooster zelf dat voortdurende slemperijen plaats hadden. Zodra, er sprake was van het afbreken van dat liederlijk nest, volgde een onverzadelijke hebzucht, op de voortdurende ongeregeldheden van die ellendelingen. De monniken en hun bijzitten begonnen het klooster te plunderen; ze namen mede, rukten los en braken af al wat enige waarde had; men zag hen des avonds, des nachts, soms zelfs 's Daags, beladen met hun last, het klooster verlaten om hun buit in de nabijstaande huizen te bergen. het prioraat werd aldus niet alleen ledig, maar er bleef niet veel meer over dan de muren. Hoe schandelijk waren die zogenaamde godsdienstige orden vervallen! Niettegenstaande hun roverijen, wees de Raad aan de monniken een woning in de stad aan, en zelfs een kapel, hetgeen meer was dan ze verdienden.

Daarop sloeg ieder de hand aan het werk. Alles was in beweging op die fraaie hoogten, waar men zulk een schoon gezicht heeft op het meer, de Alpen, de Jura en de vallei daar tussen gelegen. Eerst viel de kerk, daarna het klooster, en men zag niets meer dan het puin dat de grond bedekte. Dit gebouw, het oudste van Genève, in het begin van de zesde eeuw gesticht door koningin Sedeleuba, de zuster van koningin Clothilde, tot nagedachtenis aan de overwinningen van haar schoonbroeder Clovis; deze tempel, waarin het lijk van de heiligen Victor was begraven, hetwelk, naar men zeide, zich des nachts als een hemels licht aan de vrome vreemdelingen vertoonde; dat heiligdom, het doel van de pelgrimstocht van de grote van de aarde, was niets meer dan een gewone bouwval. Opgericht ter herinnering aan de zegepraal van de orthodoxie door Clovis verdedigd op het Arianisme door Gondebaud beleden, viel dat gedenkteken na meer dan duizend jaren bestaan te hebben, te midden van de losbandigheid van zijn monniken. Een kroon was op het graf van St. Victor gelegd, een roede had op zijn puinhopen kunnen gelegd worden.
Nochtans nemen die dingen welke in van de mensen oog groot geweest zijn niet een einde gelijk die, welke alledaags zijn geweest. Enige tijd later liep er een vreemd gerucht, door de monniken en nonnen verder verteld, in de stad rond. Gedurende de nachtelijke uren werden er stemmen, zuchten, gekerm gehoord midden onder de puinhopen van St. Victor. De wind, welke op die hoogten hard waait, gelijkt soms op een mensenstem. De kerkvronen luisteren; die klagelijke tonen worden weer

vernomen en ontroeren hen. "Ach! roepen ze" uit, het zijn de ontslapenen die zuchten, en niet zonder reden, want men heeft hun slaap gestoord!" De menigte groeit aan, en weldra hoort men de doden duidelijk klagen, niet alleen des nachts, maar zelfs 's Daags." Weenden de doden over St. Victor die viel, de levenden hadden nog meer te wenen over de grote verdrukking en schande van de Kerk, wier monniken haar roem hadden behoren te zijn.
Na het prioraat begon men de hand te slaan aan de dichtst bijstaande huizen en haalde die stuk voor stuk neer. Wanneer de burgers, door vermoeidheid overmand, zich neerzetten op de stenen om enige rust te nemen, dan vroegen ze elkaar af wat er van hen zou worden? "Ach! zei Jean Montagnier, waar zal ik mijn goederen bergen, waar mijn vrouw en kinderen huisvesten? En ik zelf waar zal ik heengaan?"
Een oude, arme en gebrekkige metselaar weende toen hij zijn nederige woning zag neerhalen; de Raad gaf hem een maat tarwe en beloofde hem zijn huishuur te betalen. Maar zo de overheid zich welwillend betoonde jegens de ongelukkigen, hij betoonde zich onbuigzaam voor de wederspannigen. Een weduwe, Madeleine Picot, zo driftig geworden dat ze de syndicussen scheldwoorden toevoegde, werd veroordeeld tot drie dagen gevangenisstraf. En beweenden ook de armen hun hutten, de rijken betreurden hun fraaie woningen, de aangename tuinen welke er bij lagen, de lachende weilanden niet hun waterbeken, door de schaduw van prachtvolle bomen belommerd, de tempel van de kruisvaarders, door fonteinen omgeven, en wiens gothieke muren aan het aangenaam tafereel een oud en eerwaardig karakter gaven. Een dichter drukte hun gedachten uit in deze woorden:

Urbe fuere mihi majora suburbia quondam
Templis et domibus nee speciosa minus,
Quin etiam irriguis pratis, hortis et amenis;
Pascebant oculos hmc animosque magis.

Te midden van dat gekerm bleven de goede burgers en de vurige Evangelischen bedaard. Maar de Muro en een groot aantal Katholieken verlieten Genève en gingen tot het vijandelijk kamp over. Voortaan zullen ze niet meer de Hervorming bestrijden door geheime samenspanningen; ze zullen de oorlog openlijk voeren: Aperto bello patriani oppugnaturi.

"Grote voorsteden omgaven de stad, niet minder fraai door de tempels en huizen waarmee ze versierd waren, als,door de lachende tuinen, de weiden door zuivere beken besproeid, waar het oog zich verlustigde, en het hart nog meer." Deze tweregelige verzen, waarvan wij er hier slechts vier opgeven, zijn te vinden in het manuscript van Gautier. Deze schrijft hen toe aan een onbekende die de voorsteden gezien had."
Register van de Raad van 10, 11, 15 en 19 September 1534.

Terzelfder tijd dat men de huizen neerhaalde, wierp men de wallen op. Tribolet, een Berner hoofdman en een van de gezanten van die Republiek, een man van ondervinding, zowel levendig als medelijdend, bestuurde de werkzaamheden van het aard en metselwerk, bestemd om de plaats te versterken. regen het einde van September kwam hij met zijn werklieden in een tuin naast die van liet klooster St. Clara, en bakende de grond af. Rijken en armen, grote en kleinen, met de kruiwagen voor zich uit, brachten aarde en stenen aan. Toen het werk gedaan was, bepaalde Tribolet dat het moest voortgezet worden in de naburige tuin, die van de nonnen, en de 30ste September, te vier ure in de morgen, kwam men haar beleefdelijk verzoeken

uit de tuin weg te nemen alles wat ze wilden bewaren. "Grotelijks bedroefd op die vreselijke boodschap, begonnen ze God aan te roepen door de voorspraak van de H. Maagd en van alle heiligen. Wij zijn in afzondering om des Heeren wil, zei de abdis tot de Berner hoofdman, zie er van af onze heilige verblijfplaats te schenden."
Tribolet legde haar uit hoe het behoud van de stad zulks eiste, en voegde er bij dat hij zijn werk zou doen "of ze toestemden of niet." De ontstelde zusters lieten toen het klooster openen en vluchtten naar de kerk, vielen daar met het aangezicht ter aarde, badende in tranen. Toen de hoofdman de deur opende zag hij de arme meisjes op de zerkstenen liggen en zei op een goedwillige toon tot haar: "Weest niet bevreesd, wij willen u geen leed aandoen!" De zusters waren zeer verbaasd dat ze zoveel welwillendheid bij een ketter vonden.
Intussen ging de arbeid van de verwoesting voort, en men gebruikte de puinhopen om de sterkten op te werpen en de bressen te herstellen, zodat men met Bonivard kon zeggen: Zelfs de puinhopen zijn vernield."

Maar wat aan te vangen met de zes duizend burgers die hun woningen moesten missen? Zullen zij, berooid en zwervende, overgelaten worden aan de roverijen van de plunderaars rondom Genève? De kloosters hadden ruimte voor een groot aantal, maar ze bleven gesloten. De huizen van de Hugenoten daarentegen werden zelfs voor de Katholieken geopend. De burgers zijn door langdurige oorlogen met schulden bezwaard, hun handel is te niet gegaan en hun velden zijn verwoest. En toch geen nood, die twee kamers heeft staat er een af, en die een stuk brood heeft deelt het met zijn broeder. De syndicus Duvillard werd belast om voorlopig hen die van dak beroofd waren te huisvesten, hetzij in landsgebouwen, hetzij in huizen van particulieren. Zag men arme lieden op straat ronddwalen, dan kwamen welwillende mannen, vrome vrouwen naar hen toe, brachten hen in hun woning, trokken hun huistafel uit en trokken partij van de minste plaats om die ongelukkigen te herbergen. De Raad verleende zelfs aan de rijken hulp en gemak; Butuni van Mislans, zegt het register, werd in het huis van de pastoor van Saint-Léger gehuisvest.
De ijver van de burgers werd onophoudelijk aangevuurd door de berichten die hun gewerden. "De hertog van Savoye," zo werd uit Bern bericht, "verzamelt tegen u een leger struikrovers en bereidt te voortdurende beroeringen." Omstreeks het einde van September gingen de beide Gallatins, de notaris Jean en zijn zoon Pierre, wegens de wijnoogst naar hun landgoed Peicy, en bij hun terugkomst werden ze voor de Raad gedagvaard als beschuldigd met de bewoners van het kasteel Peney, een halve mijl van daar, gesproken te hebben. De vader zei dat, bij gelegenheid toen ze in de pers waren, bezig met de druiven te persen, Nicod de Prato en andere kasteelbewoners hen daar waren komen bezoeken. Had men nog ooit een bezoek bij de pers geweigerd!

Zij hadden samen gedronken, dat was alles. "Wat mij betreft," zei de zoon, "ik ben te Peney geweest, dat beken ik, en ik heb er gedronken met de gevluchte bisschoppelijke. Ze hebben mij, onder het klinken met de glazen gezegd, dat wij binnenkort een geduehten oorlog zouden krijgen; dat het geen kleine zou zijn, zoals de nachtelijke aanval van Mauloz de 31e Juli; dat ze met grote krachten zouden komen, en ik wel zou doen de stad te verlaten. Toen ik terugkwam, vervolgde Pierre, heb ik direct alles aan mijn kapitein bericht." De beide Gallatins werden heen gezonden zonder verder gemoeid te worden.
De eerste vijand die de bisschop op zijn kudde afzond was de hongersnood; hij gaf bevel om in de gehele omtrek van de stad de levensmiddelen te onderscheppen. De marktplaats was verlaten; de voorraad in de huishoudingen geraakte langzamerhand

uitgeput, en de vijand vleide zich dat men spoedig te Genève niet dan magere geraamten in plaats van dappere burgers zou zien. "O die onzinnige herder! hij neemt zijn schapen het voedsel af," zegt een dergenen, welke toen in die muren waren besloten, "in plaats van hen te weiden!" Ongelukkige bisschop! ongelukkig Genève!
De hongersnood was niet alles; de onnatuurlijke herder omringde Genève met een ijzeren kring. Zijn kasteel van Jussy ten oosten aan de voet van Voirons; dat van Peney ten westen, aan de oever van de Rh6ne; het kasteel van de hertog te Gaillard, ten zuidoosten, op de hoogten van de boorden van de Arve, en ten noorden van het meer, het dorp Versoir, toen goed voorzien, al die sterkten, met Mamelukken en soldaten bezet, omringden de stad aan de vier zijden en lieten haar geen andere uitweg dan door het meer. "Zodat," zei men, "niemand Genève durft verlaten, dan met groot gevaar voor zijn persoon."

De bisschop volgde het voorbeeld door onttroonde vorsten, en kerkelijke overheden, gegeven, en verbond zich meer of min met struikrovers. Verscheiden edellieden van die streken vatten met welgevallen een beroep weer op dat hun vaders vroeger uitgeoefend hadden, bespiedden uit hun arendsnesten de kleine karavanen van kooplieden om hen te overvallen.
Eens toen enige vrome Katholieken uit Walliserland zich naar Frankrijk begaven met een lange rij goed beladen muilezels, werden ze door die ruw bisschoppelijke opgespoord. Aan gene zijde van het fort l'Ecluse stond een kasteel, een waar roversnest, toebehorende aan de heer d'Avanchi, "de boosaardigsten en wreedsten die ér te vinden was." Door enige ruw soldaten gevolgd, legde hij zich in een hinderlaag bij de grote weg, en wanneer reizigers te voorschijn kwamen, snelde hij van zijn rotsen af als een wild dier, "rukte sommigen de ogen uit, en sneed andere de oorgin af." Deze mode dagtekent niet van Napels en de tegenwoordige tijd. D'Avanchi behandelde op die wijze een armen boekdrukker die nieuwe Testamenten had gedrukt. Toen de rechter van het slot die wrede heer enige opmerkingen maakte, stak deze hem op de plaats zelf dood. Overigens was hem de godsdienst onverschillig en hij spaarde daarom niemand. Toen hij eens enige arme nonnen ontmoette, nodigde hij haar met voorkomendheid uit in zijn kasteel te komen, onder voorwendsel van haar een aalmoes te geven en mishandelde haar toen.
Die, wilde en wellustige bok van de Jura werd naar Dóle gevoerd, en op bevel van een Katholieke rechtbank ter dood gebracht.

De bisschop ging een stap verder; hij beval dat de bisschoppelijke zetel van Genève verlegd zou worden naar de stad Gex, aan de voet van de Jura, en dat "zijn Raad, zijn hof, zijn rechtbank, en al zijn overige beambten daar zouden komen." In de nacht van de 24ste op de 25te September, ontsnapten de bisschoppelijke beambten in stilte, en de stad was niet alleen zonder prelaat, maar eensklaps zonder rechters en zonder rechters van appel.
Toen men 's morgens deze ontvluchting vernam, gevoelden de mannen als De la Maison-Neuve, Levet, Salomon en hun vrienden zich wonderlijk verlicht. Thans waren ze verlost van die bisschoppelijke rechtbank, welke de burgers van Genève zo vaak "door bedrog en afzetterij" in het net gevangen had. De Raad verhinderde dat de zegels, de tekenen van het soevereine gezag, Genève verlieten. De vorstbisschop vergaderde te Gex een grote menigte priesters uit de omliggende streken. "Wij moeten die Lutherse secte uitroeien," zei hij tot hen, "Zo door oorlog voeren als anderszins. Het is niet genoeg dat wij ons in ons kamp verschanst hebben, wij moeten de vijanden in het hun aanvallen."

Eindelijk slingerde Pieter De la Baume zijn banvloeken. In alle parochiën van Chablais, Faucigny, het land van Gex, van Bugey, in alle abdijen, prioraten en kloosters werd op zijn last de grote kerkelijke ban uitgesproken, niet alleen tegen de Raad en al de burgers van Genève, maar ook tegen allen die de predikers zouden horen, die met hen zouden spreken, zelfs tegen hen die om welke reden dan ook in de stad zouden komen. De bijgelovige bevolking van het platte land vestigde van toen af haar ogen niet anders op Genève dan als op een plaats door duivelen bewoond. Enige mannen uit Thonon, enigszins nieuwsgieriger dan andere, waagden het zich er heen te begeven. "Wij, zijn er heen geweest," zeiden ze toen ze weer thuis kwamen, "en waarlijk die predikers zijn mensen, en geen duivelen."
Die vermetelen werden gevat en naar Gex gevoerd, waar de bisschop hen in de kerker liet werpen. Van toen af durfde niemand meer naar Genève gaan.

De vrienden van de Hervorming werden door die vijandelijke handelingen niet ontmoedigd. "Op zijn laatst zullen tegen kerstmis alle kerken ledig staan" zeiden zij, "en de gehele stad één zijn in het geloof.
Alles gaat best, voegden velen er bij; vroeger hebben de bisschoppen van de stad de vrijheden ontnomen; thans geven ze die terug en gaan heen. Wel nu! wij zullen het buiten hen wel stellen, en ons zelf regeren." De Raad vermeende niet zo haastig te moeten voortvaren en bepaalde alleen, "dat men al hetgeen de bisschop tegen de stad ondernomen had, zou opschrijven, ten einde tegen hem te kunnen handelen."
Toen daarop de kanunniken, de vertegenwoordigers van de bisschop, vergaderd waren, verschenen de syndicussen en de Raad vóór hen. "Eerwaarde heren!" zeiden zij, "wat moeten wij doen, daar wij verlaten zijn door onze bisschop, welke wrede soldaten tegen zijn schapen aanhitst? De zetel is vacant; wij verzoeken u dit te erkennen en, gelijk u dat toekomt, in de plaats van hen die hun ambt hebben neergelegd, de beambten te kiezen, welke de stad nodig heeft."
Toen de kanunniken daarop ontwijkend antwoordden besloot de Raad, steeds streng in het opvolgen van de gevestigde orde, zich te vervoegen bij de macht, die alleen in staat was tussen hen en de bisschop uitspraak te doen. De mannen van Genève beriepen zich op de paus. Die stap was vreemd, maar het beroep op de Roomsen bisschop, als het hoofd van de Katholieke wereld, gedeeltelijk steunende op de valse decretalen van de pseude-Isodorus, was toen in volle kracht. Dit kleine volk volgde de weg van de wettige orde, en zo geraakte het tot zijn doel. Men heeft steeds opgemerkt dat die mannen geslaagd zijn, welke, zelfs te midden van een omwenteling, de revolutionaire staatkunde noch aangenomen noch uitgeoefend hebben.

De 7 October1534, deden dus de syndicussen en de Raad hun beroep op Rome, zich beklagende, dat de bisschop hen hun vrijheden en hun rechtsgezag ontnam. Er was geen sprake van leerstel seis maar van staatkunde. De vorst van het Vaticaan werd in de gelegenheid gesteld zijn verplichtingen te vervullen. Maar Rome verbrak de band; er kwam geen antwoord, en de Evangelischen juichten daarover.
Doch zo de paus zijn herdersstaf al neerlegde, de hertog vatte die op. Het gelukte hem enige Berner afgezanten, welke tot hem afgezonden waren, voor zich te winnen, en deze over de goede gunsten van de vorst verrukt, wilden de Heren van Genève van zijn welwillendheid overtuigen. "Wij kennen hem," zeiden de Hugenoten, "hij heeft een ezelskop en een vossenstaart."
De Berners gingen voort: "Alles zal vergeten worden; maar op voorwaarde dat gij die nieuwe predikers wegzendt; dat gij dergelijke prediking niet meer toestaat; dat de bisschop in zijn vorige staat worde hersteld, eindelijk dat gij leeft naar de geboden

onzer heilige Moeder Kerk."
De burgers van Genève konden hun oren nauwelijks geloven. Nadat de kleine en de grote Raad de Heren van Bern had doen komen, zeiden ze hun rondweg en kortaf: "Gij vraagt van ons dat wij onze vrijheden en het Evangelie van Christus zullen afstaan. Liever verlaten wij vader, moeder, vrouw en kinderen, en geven onze goederen en ons leven over! Zegt aan de hertog dat wij de stad aan de vier hoeken in brandsteken, alvorens de predikers weg te zenden, die ons het Woord van God verkondigen. Evenwel, indien men hun uit de Heilige Schrift bewijst dat ze kwalijk spreken, bieden ze aan de dood te verduren." Over welk antwoord die van Bern grotelijks verbaasd waren.

De hertog deed nog meer. De maat was vol, de onbeschaamdheid van die handvol vrienden van de Evangelische leer moest streng gestraft worden. "Dat ziende, beraadslaagden de hertog en zijn ganse bende, meer dan te voren nog tegen Genève verbitterd, om die stad de oorlog aan te doen."
Van alle kanten bezwoeren hem de hoofden van de geestelijkheid (de bisschop Du Bellay in het bijzonder) om het gezag van het heilig geloof in de stad Genève te handhaven. De aandrang van die kerkvoogden bracht die vorst in zulk een ijver om het pausdom te steunen, dat hij, met verachting van alle traktaten, brieven liet schrijven aan de Heren van Walliserland en de Katholieke kantons; met verzoek om hulp propter fidem, voor de zaak des geloofs, tegen de steden Genève, Lausanne en andere. Tevens zond hij aan zijn gouverneurs, edellieden, provoosten en andere beambten, "een bevel om Genève te benadelen en te verwoesten."

De 20e November werd te Thonon een rijksdag gehouden, om te beslissen over het lot van die stad; en daar de aristocratische invloed toen te Bern de boventoon had, stemden de Berner afgevaardigden toe in de sombere voorstellen van Savoye. Karel V zelf verklaarde er, door een afgezant, dat hij de aanvragen van de hertog ondersteunde en eiste dat, vóór alle andere maatregelen, de bisschop in al zijn rechten hersteld werd.
De voortekens van de storm die zou losbarsten ontgingen de burgers van Genève niet. De boden, door Karel III belast om zijn strenge bevelen aan de agenten over te brengen, moesten zekere dorpen doortrekken en soms zelfs vertoefden ze in een herberg. Hun bekommerd gelaat trof iedereen, en op enige plaatsen werden welgezinde personen aangetroffen die hen aanhielden, onderzochten, de brieven ontdekten, hun die ontnamen en ze aan de syndicussen opzonden. Deze begrepen het gevaar dat de stad dreigde, en namen direct alle maatregelen om haar te verdedigen.
Wel ver van de vrienden van de onafhankelijkheid en van de Hervorming neer te slaan, verdubbelden die tijdingen hun moed. Het was alsof een vonk in kruid gevallen was; de gemoederen ontvlamden. Het uur van de opofferingen en van de krachtige besluiten had geslagen; geen kleingeestige bedenkingen; geen omwegen, geen uitstel, geen vreesachtig sparen meer. Wil men dat een zaak gelukken zal, dan moet die met beslistheid aangevat worden. De burgers van Genève namen dus moedig de hamer op, en begonnen met nieuwe kracht zowel de voorsteden als het pausdom af te breken. Bij Pré l'Eveque wierp men een stenen kruis om, omdat het afleidde van het was kruis van Christus, zei men.
Te Saint-Léger werden, nadat de kerk afgebroken was, ook de beelden vernield. Nochtans bleef de Roomse eredienst vrij; terwijl Rome Genève aanviel, beschermde Genève Rome.

Toen de kanunniken de 24 December met beschroomdheid bij de Raad aanvroegen, of

ze de volgende dag de vroegmetten van kerstmis mochten vieren, plaatste de syndicussen zichzelf aan de deur van de onderscheidene kerken, "met gewapende lieden, om allen overlast te verhinderen," totdat de godsdienstoefening geëindigd was.

Een hoop bleef Genève nog over. Zouden diezelfde Zwitsers, welke de onderdrukking van Oostenrijk hadden afgeschud, toestaan dat Genève onder het juk van Savoye geraakte? Zou de Protestantse Republiek Bern, die zoveel gedaan had om het goede zaad in deze bondgenootschappelijke stad te strooien, die te die einde Farel, Virét en Froment gezonden en beschermd had, haar nu de rug toekeren als het koren begon op te wassen, als de oogst zelfs nabij was?
Dat scheen onmogelijk te zijn. Een rijksdag moest in Januari te Lucern gehouden worden om te onderzoeken wat Zwitserland in deze omstandigheden te doen stond. Alle denkbeelden van de Genèefse burgers liepen op dat ééne punt uit. Niet alleen de meerderheid van de kantons, maar ook de Berners zelf, stemden in de herstelling van de hertog en de bisschop toe.
Ze verlangden, wel is waar, dat de vrijheid van geweten bleef bestaan, "want, zeiden zij, o het hangt niet van de mens af te geloven wat hij wil; het geloof is een gave Gods."
Maar de hertog en de bisschop waren openhartig genoeg om dit voorstel te verwerpen. "Wij verlangen, zeiden zij, in onze Staten, het recht te hebben om in zake van godsdienst te bevelen." "Wij eisen, voegden hun vertegenwoordigers er hij, dat de predikers uit de stad gejaagd worden en dat Bern zijn verbond niet haar breke."
Op die woorden doorsneden smart en verontwaardiging de ziel van de Genèefse afgevaardigden als een zwaard. "Hoe! zeiden zij, de bisschop beklaagt zich uit zijn rechtsgebied te zijn verdreven, en hij is juist de rover! Hij heeft het er steeds op toegelegd Genève van haar vrijheden te beroven; hij heeft onlangs nog de officieren van de rechtbank, de hoven en rechtbanken weggenomen en die in een vreemd land overgebracht!"

De landdag was onverbiddelijk. Hij besloot dat de hertog en de bisschop zouden hersteld worden in het bezit van al hun heerlijke rechten en voorrang. Tevergeefs snelden de syndicus Claude Savrie en Jean Lenin, over dit besluit verschrikt, naar Lucern en verklaarden dat Genève nimmer de aangenomen artikelen zou aannemen. "Gij zijt ons dank verschuldigd, antwoordden de Zwitsers aan de mannen van Genève (was het scherts, of oprechtheid?) en in plaats daarvan beledigd gij ons! Neemt het besluit aan." "Wij kunnen niet," hernamen de afgevaardigden fier. " In dat geval, hernamen de kantons, blijft ons niets over dan deze gehele zaak in Gods handen over te geven."
Genève was door allen, zelfs door Bern verlaten. Die tijding vervulde de inwoners van die stad met de levendigste ontroering. Er bleef hun niemand over dan God; maar God is machtig. "Ja, zeiden zij, "dat God er over beslisse!" De mannen arbeidden aan de muren en maakten hun wapens gereed; de vrouwen baden de kinderen trotseerden in hun spelen Savoye en de bisschop. De klokken van de afgebroken kerken werden gesmolten om er kanonnen van te maken. elke nacht spanden de wachters kettingen in de straten, en de dagorder was: "goede wacht en toezicht" te houden. Alles werd volbracht met orde, kalmte en moed.

De vijanden spotten met die ijver en vroegen hoe die kleine stad zou kunnen weerstand bieden aan de talrijke benden, welke tegen haar zouden optrekken? Maar de verstandigsten wisten wel dat in de wereld, het geloof dikwijls de bovenhand verkrijgt

op het bijgeloof, de wijsheid op de kracht, de vroomheid op de driften, en dat de grote zaak ten laatste verblijft aan de rechtvaardigen en bedaarden. Karel V, die zijn zwaard in de schaal wilde leggen, en andere grote eerzuchtige helden hebben iets reusachtigs aan zich; buitengewone denkbeelden hebben hun geest als bliksemstralen doorkliefd, en ze hebben vaak in de geschiedenis een grote en somberen gloed verspreid; maar ze hebben niets bestendigs te weeg gebracht. De grote en hechte instellingen komen voort uit het recht, de volharding en het geloof.
De geest van zelfverloochening en vastberadenheid waarmee de burgers van Genève de helft van hun stad afbraken was voor hen het onderpand van de zegepraal. In het begin van 1535 was het werk bijna voltooid. Enige verder af staande gebouwen vielen evenwel eerst in 1535, 1536 en zelfs in 1537. Rondom de stad was alles weggebroken; de toegangen tot de plaats waren vrij; het geschut kon ongehinderd spelen; de linies, welke bestemd waren om de stad te dekken, werden gevormd; de wallen verhieven zich, en Genève kon, met het oog op de werkzaamheden van haar zonen en haar plotselinge en wondervolle verandering, door de mond van een van haar dichters uitroepen: "Mijn schoonheid lokte talrijke pretendenten, en ze zochten mij te verleiden."
Toen ze zagen dat hun vleiende woorden mij niet ontrouw konden maken, hebben ze de toevlucht genomen tot bedreigingen, en thans bereiden ze zich voor om mijn verovering door geweld te beproeven. Maar ik, vast besloten, de deugd zeer ver boven de bekoorlijkheden te stellen, ik heb met bevallige, maar vaste hand mijn tempels, huizen en tuinen neergehaald, en die veranderd in wallen, om onzinnige pretendenten van mij te weren.
Ik heb mijn schoonheid bedorven om mijn eer te redden."
"Men heette mij Genève de schone, men zal mij voortaan Genève de dappere noemen."

Genève moest toen het harde en moeilijke werk van de veranderingen ondergaan. Geduchte slagen troffen haar, snikken ontlastten zich uit. haar boezen, en op haar trekken zag men de bleke kleur van de dood. Maar in de tijd toen het offer aldus op haar altaren gebracht werd, toen rijkdom en schoonheid werden opgeofferd om onafhankelijkheid en geloof te redden, in de tijd toen die fiere gedachten in de gemoederen werkten en zich naar buiten openbaarden door een smartelijke kreet; en misschien door edele tonen, was een geheimzinnig licht in het midden van de duisternis opgegaan, vrijheid en zedelijkheid waren door het Evangelie aan het licht gebracht; blikken vol verwachting hadden door het stof en de puinhopen heen een nieuwe gebouw zien verrijzen, schitterende met een onvergankelijke heerlijkheid. De lofzang welke toen gehoord werd was niet die van de doden, het was het lied van de opstanding.

ZESTIENDE HOOFDSTUK.
De koning van Frankrijk roept Melanchton om eenheid en waarheid te herstellen:
(Einde van 1534 tot Augustus 1535.)

Terwijl in een kleine Alpenstad het werk van de Hervorming aan grote gevaren scheen blootgesteld te zijn, had het in de ooggin van de optimisten goede kansen voor zich in twee van de grootste landen van Europa, Frankrijk en Italië. De twee fraaiste vernuften van de Hervorming, Melanchton en Calvijn, werden, de een naar het eerste,

de ander naar het tweede van die landen geroepen. Luther die boven hen stond door de hoge vlucht van zijn ziel en de eenvoudigheid zijns geloofs, stond beneden hen als Godgeleerde, en ze overtroffen hem wellicht door het vermogen dat ze bezaten om alle volken en alle kerken in hun gedachte te omvatten.
De eerste helft van de zestiende eeuw was voor de volken van Europa het tijdvak van een grote omwenteling; sinds de invoering van het christendom had er geen zo diepingrijpende plaats gehad. Gedurende de middeleeuwen was de paus de voogd van de christenheid, en de volken waren minderjarigen, welke de gevorderde leeftijd niet bereikt hebbende, niet over zichzelf konden beschikken. De priester hiërarchie opende of sloot toen de poorten des hemels, schreef ieder voor wat hij geloven of doen moest, heerste zelfs in de raadsvergaderingen en oefende krachtdadige invloed uit op de openbare instellingen.
Maar een voogdijschap is altijd tijdelijk. Wanneer de mens zijn meerderjarigheid bereikt, treedt hij in het genot van zijn goederen en rechten, en daar hij alleen aan God rekenschap verschuldigd is, gaat hij, zonder voogden, bij het licht dat zijn geweten hem geeft, voort. Er bestaat ook voor de volken een meerderjarigheid, en in de zestiende eeuw bereikt de Christelijke maatschappij die leeftijd. Van nu af neemt ze niet meer blindelings aan al hetgeen de priesters haar brengen; ze treedt een hogere en vrijere sfeer in. Het onderwijs van de mensen gaat voorbij; het onderwijs van God begint weer. Men hoort in de christenheid weerom de woorden weergalmen, welke Paulus van Tarsen in de eerste eeuw had uitgesproken: *Als tot verstandigen spreek ik; oordeelt gij hetgeen ik zeg.* Maar bedenken wij het wel, de Hervormers spreken die woorden uit, terwijl ze het heilige Boek voor hun geslacht openleggen. Indien ze de mens niet een hemelse flambouw hadden weergegeven, zo ze hem aan zichzelf hadden overgelaten te midden van de nachtelijke schaduwen, dan was hij blind, zonder vrede, ongerust, gejaagd en onvoldaan gebleven.

De heugelijke emancipatie in de zestiende eeuw riep hen die er het oor aan leenden, tot het vrijelijk graven uit een Goddelijk woord naar alles wat nodig was, om de verduistering huns verstands te verdrijven en de leemten in hun hart aan te vullen. Door hen te verheffen boven lichamelijke goederen, zelfs boven kunsten, letteren, wetenschappen en wijsbegeerte, bood ze hun geest eeuwige schatten God zelf aan. Het Evangelie, toen aan de wereld teruggegeven, onderwierp het geweten aan die oppersten meester, gaf aan de zedenwet een ongewone kracht, en bracht aldus aan de volken die liet aannamen orde en vrijheid, twee goederen welke het Vaticaan nooit in zijn gebied bezeten heeft.
Allen zagen niet in dat de meerderjarigheid, waartoe ieder mens noodzakelijk komen moet, tevens voor liet geheel onmisbaar is, en de kerk vooral haar onvermijdelijk moet bereiken. Er waren er en wel in grote getale zelfs onder hen die belang stelden in de voorspoed van de volken, die door de afschaffing van de pauselijke voogdijschap verschrikt werden. Ze begrepen dat dit verbazende feit in het rijk van de geesten geduchte veranderingen moest bewerken; dat de gehele maatschappij, de letteren, het burgerlijk leven, de staatkunde, de onderlinge betrekkingen van de volken vernieuwd zouden worden. Dat vooruitzicht, voor de meesten een reden tot blijdschap, veroorzaakte bij andere de levendigste vrees. Vooral ze die niet hadden ingezien dat de mens, als een zedelijk wezen, alleen door vrije overtuigingen kan geleid worden, verbeeldden zich dat de maatschappij op een dwaalweg zou geraken en ten ondergaan, indien men de macht afschafte, welke haar zo lange tijd voor de kerkelijke ban en de brandstapels had bevreesd gemaakt en als vastgeketend. Die mannen, verontrust op het zien van de vrije en levende wateren van de Hervorming, en tot elke prijs de natiën

van Europa willende redden van de zware overstroming waarmee ze hen bedreigd waanden, meenden hen nog meer te moeten insluiten, de wankelende dammen te moeten herstellen, versterken en verhogen, om aldus stilstaand water te houden in de ongezonde grachten waarin het eeuwen lang gestaan had.
Frans "ondanks zijn vrijzinnige meningen over letteren en kunsten, was niet vrij van die vrees en leende zijn arm aan een vaak wrede herstelling van de Roomse heerschappij. Hendrik VIII, als mens van weinig betekenis, maar groot als koning, en die in waarheid de vader, voorganger en wegbereider was van Elisabeth en haar regering, al trachtte hij ook tevergeefs de Katholieke leerstellingen in zijn land te behouden, scheidde het toen met vaste hand van het pausdom, en legde aldus de grondslagen van Engelands vrijheid en
1 Cor. X: 15. grootheid. François I in tegendeel handhaafde in zijn rijk de pauselijke oppermacht, en zocht haar in de landen waar ze afgeschud was te herstellen. ".ln 1534 en 1535 zien wij hem daartoe grote pogingen in het werk stellen, en talrijke bondgenoten vinden die hem bijstaan.
Het denkbeeld om in de Christelijke kerk van het Westen de eenheid te herstellen, hield niet alleen hen bezig, die door d'Espotieke inzichten bezield waren, maar ook edele en vrijdenkende mannen. Door welk middel er toe te geraken? vroegen zij. De heethoofden antwoordden: door geweld; maar de verstandigen betoogden, dat men geen Christelijke eenheid te weeg brengt door het zwaard. Ze die zich met die grote vraag bezig hielden, besloten te onderzoeken of men die niet kon oplossen doet. Middel van weerzijds toegeven, en ze begaven zich aan het werk, maar door verschillende beweegredenen gedreven en in verschillende richting. Ze vormden drie onderscheiden klassen.
Er leefden toenmaals overal in Europa fraaie vernuften, uit de herleving van de letteren (Renaissance) gesproten, welke noch de bijgelovigheden en misbruiken van Rome, noch de strenge leerstelsels en voorschriften van de Hervorming verlangden. Ze begeerden wel een godsdienst, maar ze wilden die inschikkelijker, volgens hen meer met de rede overeenkomende, Tussen Luther en de paus zagen ze Erasmus staan; en die sierlijke, verstandige schrijver was hun leraar. De keurvorst van Saksen noemt hen Erasmianen. Deze nu meenden dat ze de verwezenlijking van hun droombeelden zouden hebben door het papisme en het protestantisme samen te smelten.
Maar alom bevonden zich ook personen, meer of min uitstekend, bij wie de zucht bestond om Europa onder die voogdijschap van het pausdom te houden, welke de gehele middeleeuwen door geduurd had; ze duchtten ongehoorde verbasteringen indien dat hoogste gezag een einde nam. Aan hun hoofd stond in Frankrijk de koning. François I had ook een haatzuchtiger doel; hij wilde de Protestanten en Katholieken verenigen, uit een staatkundig belang, omdat hij in Italië ter herovering van het overwicht Rome nodig had, en ter vernedering van Karel V de Protestanten in Duitsland behoefde. Tot die klasse behoorde min of meer Willem Du Bellay, raadsheer van de koning en zijn rechterhand in de diplomatie. Beiden helden, wat de leer aangaat, naar de zijde van Erasmus over, maar wat het kerkelijk oogpunt betreft, verkoos de vorst een gematigde pauselijke heerschappij, terwijl de minister de voorkeur zou gegeven hebben aan een nog vrijzinniger bestuur.

Eindelijk waren er, vooral in Duitsland, sommige Evangelische christenen, welke er in toestemden de Episcopalen (bisschoppelijke) vorm en zelfs de voorrang van een bisschop aan te nemen, in de hoop van verandering in de leer en de zeden van de algemene kerk te verkrijgen. Melanchton te Wittenberg, Bucer te Straatsburg en de hoogleraar Sturm te Parijs waren de uitstekendste mannen dezer school. Melanchton

ging verder dan zijn ambtgenoten. Hij hield de grote omwenteling welke toen plaats had voor heilzaam, nodig zelfs; maar hij verlangde dat ze beperkt en geleid werd. De vorige eeuwen had de zekere resultaten bewerkt, welke, volgens hem, aan de volgende eeuwen moesten overgeleverd worden, en hij stelde zich voor dat, zo men de paus kon overhalen tot de aanneming des Evangelies, die d'Espoot van eertijds in liet vervolg nog van nut kon zijn aan de Kerk Een ander en nog dringender belang bezielde die vrome mannen; de slachtoffers van de dweepzucht moesten gered, de brandstapels uitgeblust worden. De bloedige en plechtige doodstraffen, welke op de pleinen van Parijs de 21 Januari 1535 hadden plaats gehad, in het bijzijn van de koning en het hof, hadden een onbeschrijfelijke afschrik naar buiten verspreid. Men zou gezegd hebben dat die edele mannen een voorgevoel hadden van de ellenden van Frankrijk, de met bloed doorweekte slagvelden, de Bartholomeüsnacht met zijn vreselijke moorden, het akelig geluid van de grote klok van Saint-Germain l'Auxerreis, en dat ze die menigte vluchtelingen zagen voorbij trekken, welke de herroeping van liet edict van Nantes over de ganse aarde zou verspreiden.

Die drie klassen hadden één familietrek gemeen. Ze die er toe behoorden warm over liet geheel van een verzoenende aard, een ge makkelijken omgang, bereid om tot bereiking van hun doel, iets op te offeren van helgeel ze voor waar hielden. Maar er waren in Europa aan Roine's zijde onbuigzame papisten en aan de zijde van de Hervorming besliste Protestanten, die de waarheid boven de eenheid stelden, en besloten waren alles het doen "opdat het goed dat God hun toebetrouwd had niet verloren ging door hun lafhartigheid, of wel hun ontnomen werd om hun ondankbaarheid en ontrouw."
De beruchte plakkaten, in de hoofdstad en door geheel Frankrijk in eersen Octobernacht van 1534 aangeplakt, hadden beroering gebracht in het genootschap van de vredelievenden; het was alsof ze een toorts hadden gezien, welke eensklaps het huis in brand stak,. waarin ze gerust neergezeten waren om Rome en de Hervorming te verzoenen. "Die oproerige daad beroert het koningrijk en stelt ons aan de grootste gevaren bloot," schreef Struin uit Parijs aan Melanchton. "De bewerkers van die plakkaten zijn geestdrijvende heethoofden, oproerige mannen die verderfelijke meerlingen verbreiden, en die men moet straffen," schreef Melanchton zelf aan de bisschop van Parijs. Maar In dezelfde tijd weigerden de krachtigsten onder de Duitse Protestanten, verontwaardigd over de wreedheid van Frans "zich te verbinden met een vorst die hun broeders liet verbranden. De koning van Frankrijk had het plan gevormd voor een congres, dat bestemd was om de vrede in de christenheid te herstellen; maar een onvoorzichtige hand had het kruid in brand gestoken, en alle vrienden des vredes waren door schrik en ontroering bevangen; er werden van toen af alom slechts bezwaren, verwijten en onenigheden vernomen.
François I erkende dat, zo zijn plan op het punt was te mislukken, de schuld daarvan voornamelijk aan zijn gewelddadigheden lag; hij bepaalde derhalve zijn zaken, die hij zo onvoorzichtig bedorven had, te hertellen. Reeds de 1e Februari schreef hij aan de Evangelische vorsten van het Rijk, hun verzekerende dat er geen gelijkheid bestond tussen de Duitse Protestanten en de Franse ketters, zijn slachtoffers. De man die de moordtonelen van de 21 januari bevolen had, slaat een hoge toon aan, alsof hij de onschuld zelf was. "Men beledigd mij in Duitsland, in alle plaatsen van samenkomst, zegt hij, en zelfs op gastmalen.
Men zegt dat lieden in Turkse klederen vrijelijk langs alle straten van Parijs wandelen, maar dat niemand zich er durft vertonen in Duitse kleding. Men verzekert dat de Duitsers, zonder onderscheid, er beschouwd worden als ketters, en gevangen

genomen, op de pijnbank gebracht en ter dood gevoerd worden. Wij vermenen op die lasterlijke verzinsels te moeten antwoorden.
Op het ogenblik dat wij op het punt waren met u overeen te komen, hebben enige vermetele dwazen getracht ons werk te verwoesten. Ik begraaf de onzinnige stellingen die ze uitgesproken hebben liever in de vergetelheid; ik heb geen lust die voor u, doorluchtige vorsten, op te noemen en ze alzo aan de dag te brengen "onder het hemelse gewelf."
Ik zal mij vergenoegen te zeggen dat gij zelf hen aan de verfoeiing zou prijs gegeven hebben. Ik heb willen verhinderen dat die pest zich over geheel Frankrijk verspreidde, maar geen Duitser is in de gevangenis gezet. De mannen van uw volk, vorsten, edelen, worden steeds voorkomend aan mijn hof ontvangen; en wat de studenten, kooplieden en werklieden uit Duitsland betreft, die in mijn rijk werken, ik behandel ben als mijn overige onderdanen, en ik mag zeggen, als mijn eigen kinderen." Deze brief bracht enige uitwerking te weeg, er had aan gene zijde van de Rijn een reactie plaats. Melanchton nam zijn plannen van vereniging weer op.

Doch een nieuwe omwenteling vond toen plaats; men zag eensklaps en niet meer hevigheid dan ooit te voren de grote moeilijkheden herboren worden, welke dreigden de onderneming te doen mislukken. François I had in Duitsland de verzoenende raadgevingen en adviezen van Melanchton, Liedion en Bucer doen ronddoelen. Enige dwaze en oneerlijke aanhangers van het Katholicisme verminkten en verkortten die adviezen en bazuinden toen op zegevierende toon uit dat de ketters, met Melanchton aan het hoofd, tot de schoot van de Kerk terugkeerden!
De verbittering klom, ten top bij de Evangelische partij, en van alle kanten verhieven zich ongehoorde klachten tegen de verzoeners en hun zwakheden. Men zei dat de waarheid geen koopwaar is die men op lager prijs kan stellen; dat het een doorlopende keten is, waarvan geen ring kan verbroken worden zonder dat de andere ons ontvallen. "Melanchton," zo zei men, "meent dat een enige hogepriester, te Rome wonende, van veel tint zou ziin om de eenheid des geloofs te bewaren onder de onderscheidene volken van de christenheid. Bucer voegt er bij dat men niet alles moet omver werpen wat in het pausdom bestaat, maar in de Protestantse kerken verscheiden gebruiken door de ouden in acht genomen moet herstellen. Ze die zo spreken, zijn deserteurs, overlopers. Ze verraden onze zaak, en begaan een misdaad!"
Indien zelfs onder de Luthersen dergelijke bezwaren lieten horen, doctoren, gelijk Farel en Calvijn, waren nog meer gekant tegen die proefnemingen van verbondmaking met het pausdom. "Het is een misdaad," schreef Calvijn later aan enige Engelsen " om kleine misbruiken te houden, een droevig overblijfsel van de pauselijke bijgelovigheden, wier gedachtenis wij moeten trachten uit te roeien."
De gedachte dat François I aan het hoofd stond van die onderhandelingen vervulde vooral de Zwitserse Godgeleerden met een onbeschrijfelijke afkeer. "Wat is er voor goeds te wachten van die vorst," zei Bullinger, "van die onreinen, heiligschennend, eerzuchtig man! Hij veinst; Christus en de waarheid hebben niets te maken met zijn plannen. Zijn enige gedachte is om zich van Milaan en Napels meester te maken. Wat bekommert hij zich om dit of dat, mits hij maar meester ze van Italië!"
Die eerlijke Zwitsers bezaten gezond verstand. Verschrikt over de kuil die men groef om er de Hervorming in te werpen, schreven Bullinger, Blaarer, Zwick en andere Hervormde Godgeleerden aan Bucer: "Tevergeefs beraamt, gij een verbond met de paus, duizenden Protestanten zullen zich liever laten onthalzen dan u te volgen!"
Tegelijker tijd verhieven de Sorbonne en haar aanhangers nog luider de stem tegen alle vermenging met de Lutherse leerstellingen. De storm stak rechts en links op en

kwam op de mannen van "het juiste midden" neer. De arme Bucer, van weerszijden in het nauw gebracht, bezweek onder het gewicht van de smart. "Ach, riep hij uit, gave God dat ik, evenals de Franse martelaren uit dit leven verlost ware, om voor het aangezicht van Christus te verschijnen."

Alle hoop op vereniging scheen verloren te zijn. Het vaartuig dat de staatkundige koning van Frankrijk had uitgezonden, en waaraan de hand van de vromen Melanchton wimpels van vrede had vastgemaakt, was tegen de klippen gestrand; de pogingen om het weer vlot te krijgen schenen ijdel te zijn; het had noch water genoeg om te drijven, noch wind genoeg om voort te komen. Men dacht er reeds aan om het te verlaten, toen een onverwachte windvlaag het uit die klippen verloste, waartegen de oceaan in schuimende golven sloeg, en het in volle zee deed komen.
Toen Clemens VII gestorven was van het verdriet dat hem een toekomst baarde waarin hij niets dan teleurstelling en smart zag, beschouwde Frankrijks koning zich van toen af niet meer gebonden aan de beloften aan Catharina's oom gedaan. Weldra gaf de keuze van het Heilig College hem nog meer vrijheid. Alexander Farnese, die onder de naam van Paulus III Clemens opvolgde, was een man naar de wereld; hij had te Florence gestudeerd in de vermaarde tuinen van Laurens van Médicis, en had van zijn jeugd af een ongebonden leven geleid. Toen hij eens, op bevel van zijn moeder, in het kasteel St. Angelo was opgesloten, maakte hij gebruik van het ogenblik dat de processie van de H. Sacramentsdag de aandacht van de gevangenbewaarders bezig hield, om met behulp van een touw door liet venster te ontvluchten.
Ofschoon vader van een onechte zoon en dochter, was hij kardinaal geworden, en van die tijd af had hij steeds de ogen geslagen op de driedubbele kroon. Hij verwierf die eindelijk op de leeftijd van zeven en zestig jaren en verklaarde dat hij in godsdienstzaken naar geheel andere beginsels zou te werk gaan dan zijn voorgangers. Die man, die voor zichzelf en zijn familie zoo zeer nodig had Hervormd te worden, hield zich gestadig bezig met de Hervorming van de Kerk. Nu zal het niet alleen een koning van Frankrijk meer zijn, maar een paus van Rome die Melanchton zal tegen treden.
Leo X heeft aan de christenheid de scheuring achter gelaten; Paul III onderneemt het haar de eenheid weer te scheuring en denkt daarmee groter roem te verwerven dan de Medicis. Hij zei al direct de gezanten van Karel V een kerkvergadering toe, en vier dagen na zijn verkiezing, maakte hij zijn bedoelingen in een voltallig consistorie openbaar. "Ik wil een Hervorming," zei hij, "maar alvorens de algemene kerk te zuiveren, moet eerst het hof van Rome schoongemaakt worden," en hij benoemde een congregatie om een voorstel van Hervorming te ontwerpen.
Trots op zijn bekwaamheid, meende hij dat alles hem gemakkelijk zou vallen, en zegevierde hij reeds in zijn geest over de Duitsers, in zijn ogen zo ruw, en over de Zwitsers, volgens hem zo onbeschaafd. Frans "over die beschikkingen des pausen voldaan, wist overigens wel dat er bijzondere middelen waren om zich met hem te verstaan. De eerste secretaris van Zijne Heiligheid, Ambrosia een invloedrijk man, hield veel van geschenken. Toen iemand die zijn voorspraak nodig had hem zestig zilveren waskommen en evenveel lampetkannen gegeven had, zei iemand:.»Hoe komt het toch dat hij, die zoveel kommen heeft om zijn handen te wassen, toch nimmer schone (zuivere) handen heeft?"

Maar het werk van de vereniging zou blijken niet zo gemakkelijk te zijn als de samentreffing van twee sterren, gelijk Farnése en Valois, zulks scheen te beloven. Werd de Roomse gelijk te Rome al toegevender, in Frankrijk werd het strenge

papisme versterkt. De dweepzieke partij, welke door de misdaden van de Bartholomeüsnacht en der Ligue een treurige vermaardheid zou verkrijgen, begon zich om de dauphyn, De toekomstige Hendrik II te scharen. Die jongeling van achttien jaren, onlangs uit Madrid teruggekomen, was niet gelijk een jonge Fransman. levendig, praatzuchtig, vrijheidlievend, maar somber, stilzwijgend, en scheen in de wieg gelegd om aan vrouwen te gehoorzamen.
Nu had hij er twee om zich heen die zeer geschikt waren om hem in de papistische weg te leiden; vooreerst zijn echt genoot, Catharina de Medicis, en dan zijn bijzit, een weduwe, nog schoon ondanks haar jaren, Diane de Poitiers, welke, zoals ze zeide, voor geen koningrijk, tot een Protestant het woord zou gericht hebben.
De maitresse, de vrouw (welke op de besten voet met elkaar stonden), de gehele partij van de Dauphyn, trachtten aan de plannen van de koning tegenstand te bieden. De voornaamsten dezer klasse hielden niet op hem te herhalen dat de Protestanten van Duitsland, even goed als die van Frankrijk, dwepers en oproermakers waren. Tevens vertelden de agenten van de keizer, door dezelfde bedoeling aangevuurd, aan de Duitse Protestanten dat François I een ongelovige was die zich met de Turken verbond. De hinderpalen in Duitsland en Frankrijk aan de verzoening van de christenheid in de weg gelegd, waren zo groot, dat ze moeilijk te verwezenlijken scheen.

Doch te midden van die listen hielden de mannen van de derde partij zich ferm. De Du Bellays behoorden tot een van de oudste familiën van Frankrijk; hun adel klom op tot de regering van Lotharius en hun moeder, Margaretha De la Tour-Landry, telde onder haar stamvaders een man die zich toegelegd had op het stellen van de regelen van een goede opvoeding. De ridder De la TourLandry, heer van Bourmont en Clermont, die in de veertiende eeuw leefde, had, na veel oorlogen te hebben bijgewoond, twee boeken over de opvoeding geschreven: een voor zijn zonen, het andere voor zijn dochters, waarvan de afschriften zeer vermenigvuldigden. De verhandeling, voor de meisjes bestemd, werd in 1514 gedrukt, wellicht door de zorgen van de vader en de moeder van de Du Bellays. "Wegens de grote liefde die ik mijn kinderen toedraag," zo sprak de oude ridder, "die ik bemin gelijk een vader hen moet beminnen, zou mijn hart zo volkomen verheugd zijn als ze in eer en deugd opgroeiden en God dienden en liefhadden."
Willem en vooral Jan Du Bellay schijnen aan die wens beantwoord te hebben. Willem, de oudste, was niet van Christelijke gevoelens ontbloot. "Ik wens," zei hij, "dat er niets nadeligs geschiede aan de zaak des Evangelies en de heerlijkheid van Christus;" maar hij was vooral een van de beroemdste veldheren en diplomaten van zijn tijd. Hij wist, zegt Brantôme, de grootste geheimen van de keizer en van alle vorsten van Europa, zo dat men hem " een geest van gemeenschap" toeschreef. Hoewel zijn leden geheel verlamd waren ten gevolge van zijn veldtochten, bezat hij een onvermoeibare werkzaamheid. Zijn broeder Jan, bisschop van Parijs, die " een andere meester van een man," was, beleed evenals hij, een verlicht Katholicisme. Bij de troonsbestijging van Hendrik II werd hij dan ook van zijn waardigheid ontzet door de kuiperijen van de papistische partij, en verliet hij Frankrijk. Om evenwel te tonen dat hij Katholiek bleef, begaf hij zich naar Rome.

In 1535, toen de gematigde Katholieke partij, aan welker hoofd die beide broeders stonden, hun kans of te Parijs of te Rome schoon zag, besloot ze een stap voorwaarts te doen en Melanchton naar Frankrijk te ontbieden. Het voorstel daartoe werd aan François I gedaan, en alle mannen van die mening ondersteunden het. Ze wisten dat

Melanchton de naam had van "de meester van Duitsland," en ze meenden dat, zo hij in Frankrijk kwam, hij alle partijen. Zonde aantrekken door de beschaving van zijn verstand, door zijn kennis, wijsheid, godsvrucht en zachtmoedigheid. Een eeltig man, op het rechte tijdstip verschijnende, is soms genoeg om aan een geheel tijdvak, aan een geheel volk, een nieuwe richting te geven.
"O, sire!" zei een geleerd, Frans edelman, die Duitsland kende en de kracht van het Evangelie gesmaakt had, de heer Barnabas Voré De la Fosse tot Frans: "indien gij Melanchton, zijn rechtschapenheid, zijn geleerdheid, zijn zedigheid kende! Ik ben zijn discipel, ik schaam mij niet het u te zeggen. Onder al degenen die heden ten dage de roem van geleerdheid hebben en die verdienen, is hij de eerste."

Die pogingen waren niet ijdel; François I vond de priesters zeer aanmatigend en grote schreeuwers. Zijn despotisme deed hem naar de kant des pausen overhellen; maar zijn liefde tot de letteren en zijn afkeer van de monniken neigden hem naar de andere zijde. Hij meende toen die twee neigingen te gelijk te kunnen bevredigen. Geheel vervuld met de indruk van het ogenblik en niet lettende op de gevolgen, viel hij snel van liet een uiterste in het andere. Te Marseille had hij zich in de armen van Clemens VII geworpen, thans besloot hij aan Melanchton de hand te reiken. "Wel nu," zei hij, "als hij zo zeer verschilt van onze oproerigen, laat hem komen, ik verlang hem te horen." Dit gaf ene, grote vreugde onder de bevredigers. "God heeft de verdrukking van zijn kinderen gezien en hun geschrei gehoord," riep Sturm uit. François I gaf aan De la Fosse bevel zich naar Duitsland te begeven om zelf Melanchton uit te nodigen.

Een koning van Frankrijk, die een Hervormer uitnodigde hem zijn inzichten bloot te leggen, dit was iets heel vreemds. De twee voornaamste hinderpalen, welke de Hervorming tegenhielden, schenen toen uit de weg geruimd te zijn. De eerste was het karakter van de Hervormden in Frankrijk, de uitsluitende vastheid van hun leerbegrippen, en de strengheid van hun zedenleer. En nu was het Melanchton, de zachtmoedige, wijze, verdraagzame, geleerde humanist, die het werk moest ondernemen. De tweede hinderpaal was de lichtzinnigheid en de tegenstand van François I; en nu was het die vorst zelf die de eerste stap deed. Er zijn gelukkige uren in de geschiedenis van de mensheid, en dat enige uur scheen aangebroken te zijn. "God die de stormen gebiedt," riep Sturm uit, "wijst ons een haven, welke onze schuilplaats zal worden."
De vrienden des Evangelies en van de wetenschap zetten zich dus aan het werk. Men moest Melanchton, de Keurvorst, de Protestanten van Duitsland overreden; en dat kon moeilijk worden. Maar de vredemakers lieten zich niet door de hinderpalen afschrikken; ze wierpen goede batterijen op; ze spanden de koorden van hun boog en deden. krachtige pogingen om de vesting stormenderhand in te nemen. Vooral Sturm ontzag geen moeite. Het vrije onderwijs dat hij aan het koninklijk College gaf, zijn verklaring van Cicero, zijn logica, welke in plaats van zijn leerlingen tot onvruchtbare disputen voor te bereiden, Pieter Bonus bevond zich onder hen, hun verstand ontwikkelde en verrijkte, niets kon hem tegenhouden. Sturm was niet slechts een verlicht man, een humanist, die het schone waardeerde in de voortbrengselen van het genie, hij gevoelde levendig de Goddelijke grootheid van het Evangelie.
De letterkundigen, vooral in Italië; waren toenmaals vaak verloochenaars van de werken Gods, lichtzinnig in hun gedrag, zonder zedelijke kracht, en bij gevolg onbekwaam een heil samen invloed uit te oefenen op hun landgenoten. Zo was Sturm niet; en terwijl die fraaie vernuften de duizenden spranken van hun vernuft op ijdele wijze in de salons deden schitteren, bezat die uitstekende man een Christelijk geloof

en leven;. hij bevlijtigde zich in de beoefening van het aller-verhevenste, en gedurende zijn lange loopbaan was hij steeds bezig zijn tijdgenoten te verlichten. "De toekomst van het Franse Protestantisme hebt gij in handen," schreef hij aan Bucer; "uw antwoord en dat van Melanchton zullen beslissen of de Evangelischen de vrijheid zullen genieten, of wel de smartelijkste vervolgingen te verduren hebben. Als ik zie hoe François I de hernieuwing van de Kerk opneemt, dan moet ik erkennen dat God de harten van de koningen neigt. Ik twijfel niet aan zijn oprechtheid; ik zie bij hem geen verborgen voornemens, staatkundige beweegredenen of drijfveren; of schoon een Duitser van geboorte, deel ik te zijn opzichte niet in de verdenkingen mijner landgenooton. Ik ben overtuigd dat de koning al wat in zijn vermogen is wil doen om de kerk te Hervormen en de Fransen vrijheid van geweten te schenken."
Dat was toen de hoop van de edelste mannen en het doel van hun werkzaamheden.

Daar Sturm al wat in zijn macht was wenste aan te wenden om aan Frankrijk die vrijheid en Hervorming te schenken, schreef hij zelf aan Melanchton. Dat was de man die men winnen moest; hij zette er zijn ganse hart op. "Hoezeer verblijdt mij de gedachte dat gij in Frankrijk zult komen," zei hij tot hem. "De koning spreekt veel over u, hij roemt uw rechtschapenheid, uw kennis, uw zedigheid; hij stelt u boven alle geleerden van onze tijd; hij heeft verklaard uw leerling te zijn. Als ik bedenk hoe veel edele mannen door verterende vlammen zijn verbrand, dan stort ik tranen; maar als ik verneem dat de koning u roept om middelen te beramen ten einde dat vuur uit te doven, dan erken ik dat God zijn blikken in liefde slaat, op de zielen door ongehoorde rampen bezocht. Hoe vreemd! Frankrijk roept u in dezelfde tijd dat onze zaak met ijver wordt aangevallen. De koning die in de grond een goed karakter bezit, merkt in de oude zaak zo veel gebreken, en in die, welke op de waarheid steunt, zoo veel onvoorzichtigheid, dat hij zich tot u wendt om voor die beide kwalen een geneesmiddel te vinden. O Melanchton uw aangezicht te zien zal voor ons heilrijk zijn. Kom te midden onzer hevige stormen en wijs ons de haven. Een weigering van uw zijdé zou uw broeders boven de vlammen doen zweven. Bekommer u noch om de keizers, noch om de koningen; ze die rs uitnodigen zijn mannen die tegen de dood. worstelen. Maar ze zijn niet alleen: de stem van Christus, de stem van de Heilige Schriften, overal gelezen waar de Hervorming was doorgedrongen, hadden in de gemoederen de gevoelens van de wezenlijke eenheid en van de Christelijke liefde weer doen ontwaken. Die kreten van smart moesten onmisbaar de Protestanten van Duitsland in het hart treffen; Bucer, evenals Melanchton uitgenodigd, maakte zich tot, het vertrek gereed. "De Fransen," zei hij, "de Duitsers, de Italianen, de Spanjaarden en de overige volken, wie zijn ze? Allen zijn onze broeders in Christus. Niet dit of dat volk slechts, alle volken heeft de Vader aan de Zoon gegeven.
"Ik ben gereed," schreef hij aan Melanchton, "maak u ook gereed voor de afreis."

Wat zal Melanchton doen? Dat was de vraag. Velen, zelfs in Duitsland, hadden gehoopt, dat Frankrijk zich aan het hoofd zou stellen van de grote hernieuwing van de Kerk. Zijn koningen, in het bij: zonder Lodewijk XII, hadden immers meermalen aan Rome het hoofd geboden? Was de Parijs "Hogeschool niet de mededingster geweest van het Vaticaan? Was het niet een Fransman die voor het eerst, met een kruis in de hand, het "Westen had opgewekt om Jeruzalem te gaan veroveren? Velen meenden dat indien Frankrijk omkeerde, de gehele christenheid mee zou omkeren. Melanchton had tot zekere hoogte die denkbeelden gedeeld; maar hij was minder voortvarend dan Bucer. De scherpheid van de plakkaten had hem geschokt; maar de opgerichte schavotten te Parijs hadden hem later verontwaardigd; hij vreesde dat de plannen van

de koning slechts een spel, en zijn Hervorming slechts een droombeeld was. En toch, als hij er over nadacht, scheen de toebrenging van die machtige natie hem van hoog belang toe. Zijn instemming met de Hervormende beweging welke toen plaats had kon haar goeden uitslag ten gevolge hebben, gelijk ze door zijn verzet te niet kon gaan. Men moest niet alleen de armen openen om Frankrijk te ontvangen, men moest het opzoeken.
Melanchton begreep dit en zette zich aan het werk. Eerst schreef hij aan de bisschop van Parijs om hem voor de voorgestelde unie te winnen, toegevende dat de bisschoppelijke instelling gehandhaafd moest worden. De Duitse leraar twijfelde er niet aan of zelfs in die vorm zou de toenemende bewustheid van waarheid en recht, de levende kracht des Evangelies, dat men alom zag uitkomen en groei jen, het volk van St. Bernard en St. Lodewijk voor de Hervorming winnen. "Frankrijk," schreef hij aan de bisschop van Parijs, "is als het was het hoofd van de christenwereld, Het voorbeeld van het uitnemendste volk kan op alle andere een grote invloed uitoefenen. Indien Frankrijk van zins is de tegenwoordige gebreken van de Kerk met kracht te verdedigen, dan zullen de weldenkenden van ieder land hun dierbaarste wensen zien verijdelen. Maar ik heb een betere hoop; de Franse natie, ik weet het, heeft een opmerkelijke ijver voor godsvrucht. Aller ogen zijn op ons gericht; allen bezweren ons, niet alleen door hun gebeden, maar ook door hun tranen, te verhinderen dat de gewijde studiën onderdrukt worden, en de roem van de Christus worde te niet gedaan."

Dezelfde dag, 9 Mei 1535, schreef Melanchton aan Stunt: "Ik zal mij noch door huiselijke banden, noch door de vrees van gevaar laten weerhouden. Er is geen menselijke grootheid die ik niet achterste] bij de heerlijkheid van Christus. Een enkele gedachte houdt mij tegen; ik twijfel of ik wel enig goed zal kunnen doen; ik vrees dat het onmogelijk zal zijn van de koning te verkrijgen hetgeen ik nodig oordeel voor de heerlijkheid des Heeren en de vrede van Frankrijk. Zo gij die vrees kunt verdrijven, dan ijl ik naar Frankrijk, zonder dat enige gevangenis mij verschrikt, Wij moeten alleen het heil van Frankrijk en van de Kerk najagen. Gij kent dat rijk. Doe dus uitspraak. Denkt gij dat ik er goed aan doe de reis te ondernemen, dan vertrek ik."

De brief van Melanchton aan de bisschop van Parijs bleef niet zonder uitwerking. Die kerkvoogd was toen juist tot kardinaal verheven; maar deze waardigheid verminderde geenszins zijn begeerte om de eenheid en de waarheid in de kerk te herstellen; in tegendeel, hij kreeg er meer kracht door om dat grote plan te verwezenlijken. De Hervorming kwam nader. Verrukt over het gevoelen dat de meester van Duitsland hem, openbaarde, deelde hij zijn brief mee aan allen, wie hij belang kon inboezemen; ongetwijfeld ook aan de koning. "Geen onzer mannen in Frankrijk, wie de zienswijze van Melanchton niet zeer aangenaam is," zei hij; "wat mij betreft, ze is het boven al wat men zeggen moge," zo was het ook met zijn broeder Willem.
Terwijl de kardinaal van Paulus III de unie met Melanchton voornamelijk wenste met het doel om een wijze en vrome Hervorming te bewerken, wilde de raadsheer van Frans "Frankrijk, wat de staatkunde betreft, onafhankelijk maken van Rome, hoewel hij de paus zijn geestelijke macht wilde doen behouden. De beide broeders besloten dadelijk bij de koning aanvrage te doen om de vriend van Luther te doen overkomen. De la Fosse voegde zich bij hen en bij alle vrienden des vredes om de koning te smeken aan de Duitse doctor een bewijs van zijn welwillendheid te geven. "Hij zal komen zo gij hem schrijft," zei men.

François I besloot dan, en in plaats van zich te wenden tot de vorst van wie Melanchton afhankelijk was, schreef de trotse koning van Frankrijk aan de eenvoudigen leraar van Wittenberg. Dit was niet naar de regel; indien de koning aan de keurvorst geschreven had, dan had die stap zeer nuttige gevolgen kunnen hebben; niet zo zeer omdat de gevoeligheid van die vorst niet gekwetst zou zijn geworden, maar omdat de redenen welke die monarch, door de broeders Du Bellay ondersteund, kon geven, wellicht een vorst hadden kunnen overtuigen, die het Evangelie en de vrede zo genegen was als Johan Frederik. De regels van de diplomatie zijn ergens goed voor.

Hier volgt de brief van Frankrijks koning aan de geleerden doctor; hij is gedagtekend de 23 Juni 1535:
"Frans, door de genade Gods, koning van de Fransen, aan onze waardigen Philippus Melanchton, heil.

Reeds sinds enige tijd vernam ik van Willem Du Bellay, "mijn kamerheer en raadsman, met welk een ijver gij u toelegt om "de beroeringen welke de Christelijke leer heeft doen ontstaan te stillen. "Ik verneem thans uit de brief die gij hem schrijft, en door Voré" De la Fosse, dat gij wel geneigd zijt tot ons te komen, om met enige " onzer uitstekendste geleerden te beraadslagen over het middel om in " de kerk die verheven harmonie te herstellen, die de voornaamste van "al mijn wensen uitmaakt. Kom dan, hetzij met een officiële "zending, hetzij in uw eigen naam; gij zult mij zeer welkom zijn "en gij zult in beide gevallen ondervinden welk een belang ik stel "in de roem van uw Duitsland en de vrede van de wereld."
Deze verklaringen van de koning van Frankrijk gaven de onderneming een goede stoot; om zulk een stap te doen, moest hij wel vast zijn in zijn plannen. Toch mocht men vragen of die brief oprecht was. Er bestaan in de geschiedenis zowel als in de natuur treffende contrasten.

Terwijl die dingen voorvielen in de hoge kringen van de maatschappij, hadden er in de lagere kringen tonelen plaats, die in schrille tegenspraak stonden met die fraaie ontwerpen van de vorsten en letterkundigen. De Zwitserse Godgeleerden beweerden dat het grote stuk, toen door de koning en zijn ministers gespeeld, een kluchtspel was. Het is de vraag; maar in elk geval was het kleine stuk een treurspel. In dezelfde maand dat François I aldus aan Melanchton schreef, werd een arme landbouwer van La Bresse, Jean Cornon geheten, in zijn veld, midden onder zijn werkzaamheden gegrepen en naar Mácon gevoerd. De rechters die een idioot voor zich meenden te zien verschijnen, waren zeer verbaasd toen ze die armen boer, in zijn kinderlijke taal, hun de waarheid van zijn geloof hoorden bewijzen en een grote kennis van de Heilige Schriften ten toon spreiden. Daar de vrome landman onbewegelijk bleef in zijn gehechtheid aan de volkomen genoegzame genade van Christus, werd hij veroordeeld, op een tenen horde naar de plaats van de brandstapel gesleept en levend verbrand te worden.

In de volgende maand werd een eenvoudig barbier van Sancerre, bij Parijs, niet name Denis Brion, als Lutheraan bekend, in zijn winkel. gegrepen. Hij had meermalen de Schrift verklaard, niet alleen. aan hen die hem bezochten, maar aan een zeker getal personen, die vergaderd waren om hem te horen. Niets mishaagde de priesters zo zeer als die samenkomsten, waar eenvoudige christenen beurtelings het woord voerden, en

aldus getuigenis gaven van het licht en de vertroosting, welke ze in de bijbel gevonden hadden. Brion werd veroordeeld, gelijk de landman van La Bresse, en men maakte van zijn dood een schouwspel. Men vierde in die tijd te Angers de grote dagen; hij werd er levend verbrand, te midden van een ontelbaren samenloop volks, van alle kanten toegestroomd. Het is waarschijnlijk dat die terechtstellingen niet het gevolg waren van nieuwe hevelen; het was de stroom van de moorden van 21 Januari, die toen de provinciën genaakte.

Die twee strafoefeningen intussen lieten nog sterker de noodzakelijkheid gevoelen om vrede en eendracht te herstellen: ze die zich daarmee bezig hielden zagen maar één middel: aan de ene kant, de Evangelische leer aan te nemen en aan de andere de bisschoppelijken vorm met een bisschop primus inter pares. De westelijke Christenheid zou alzo een Protestants lichaam met een Rooms kleed gehad hebben. De Kerk van de Hervorming hecht v6ór alles aan de leer, zei men, en de Roomse kerk aan haar bestuur; laat ons die beide elementen verenigen. De doctoren van Wittenberg hoopten dat het wezen de overhand zou hebben op de vorm; de Roomse doctoren dachten dat de vorm het wezen zou verstikken; maar verscheiden aan beide zijden geloofden eerlijk dat deze vereniging gelukken en bestendig blijven zou.
I
n dezelfde tijd dat De la Fosse naar Wittenberg zou gaan, moest de nieuwe kardinaal Du Bellay zich naar Rome begeven; twee Franse gezantschappen zouden zich dus tegelijker tijd in de beide vijandige steden bevinden. Het schijnbare doel van de reis naar Parijs en de bisschop was niet de grote zaak, welke de koning ter harte ging: "het was om de paus te bedanken voor de waardigheid welke die Opperpriester hem geschonken bad; maar Jean Du Bellay had het voornemen en de last om alles te doen wat in zijn ringt was om de Katholieke Kerk over te halen zich met de Protestanten te verstaan.
Alvorens Frankrijk te verlaten, schreef hij aan Melanchton: "Er is niets dat ik vuriger wens dan de verdeeldheden, welke de Kerk van Christus schokken, weg te nemen. O mijn waarde Melanchton! doe toch al wat in uw vermogen is om tot die gelukkige bevrediging te geraken. Zo gij hier komt, dan zult gij de rechtschapen lieden en vooral de koning, die niet alleen in naam, maar ook in werkelijkheid zeer Christelijk is, vódr u hebben. Wanneer gij rijpelijk met hem zult beraadslaagd hebben, hetgeen, naar ik denk, niet lang zal duren, dan kunnen wij alles goeds hopen. God geve dat ik te Rome, waarheen ik mij in aller ijl begeef, voor het werk dat ik ter harte neem, alle wenselijk succes moge vinden. "
De reis van de kardinaal bisschop was van hoog belang. De partij, waartoe hij behoorde, welke een enige Katholieke Kerk wilde, waarin de Evangelische leer en de Roomse vorm kunstig zouden samensmelten, verwierf enige gunst in de hoofdstad van de Katholieke Kerk. De nieuwe paus benoemde in het College van de kardinalen Contarini en verscheiden andere kerkvoogden, bekend wegens hun Evangelische gevoelens en de reinheid van hun levenswandel. Hij liet hun algehele vrijheid, hij stond hun toe hem in het Consistorie tegen te spreken en moedigde hen zelfs daartoe aan. De hoop op een Hervorming groeide in Italië van dag tot dag aan. Zo zou de kardinaal Du Bellay zich te Rome in een zeer gunstige toestand bevinden; hij zou gesteund zijn door de invloed van Frankrijk, en zelfs tot op zekere hoogte door de keizerlijken invloed, want niemand wenste meer dan Karel V een schikking te zien komen tussen de Protestanten en de Katholieken. De bisschop van Parijs was een verlicht man, oen bekwaam diplomaat, een vroom christen; hij bezat een voorkomen van adel en liet in alle zaken het merk van een grootmoedig hart blijken. Hij won

aldus de gemoederen, en kon, in overeenstemming met Melanchton, het verkoren werktuig zijn om in de Kerk de zozeer gewenste eenheid daar te. Stellen.
Terwijl hij met de paus en de kardinalen zou beraadslagen, waren andere bezig met Melanchton en de Protestanten te bewerken. De la Fosse vertrok naar Wittenberg, belast met de instructies van de koning, en Willem Du Bellay als een verstandig diplomaat, met het vaste voornemen niets te sparen om de grote onderneming tot een goed einde te brengen, schreef aan de Duitse doctor, betoogde de beweegredenen, weerlegde de bedenkingen, In zijn ogen was de onderhavige zaak d.e grootste van alle; het was die van de godsdienst. die van Frankrijk!
"Laat ons zorgen," schreef de raadsheer van Frans aan Melanchton, "laat ons zorgen de koning niet verkeerd te stemmen, wiens gunst, gelijk gij wel begrijpen zult, ons nodig is. Indien gij, nadat hij u eigenhandig getekende brieven heeft geschreven, nadat gij bijna uw toestemming hebt gegeven, nadat hij u afgevaardigden heeft toegezonden, in wier gezelschap gij de reis zonder enig gevaar kunt doen, ten laatste toch weigert naar Frankrijk te komen, dan vrees ik zeer dat die vorst het zeer euvel zal opnemen. Het is voor de godsdienst en voor Frankrijk nodig dat gij aan de roeping van de koning beantwoordt. Vrees niet voor de invloed van de goddelozen die niet kunnen dulden dat men hun iets afneme om de heerlijkheid van Christus te verhogen. De koning is bekwaam, voorzichtig, gemakkelijk in de omgang en hij laat zich ligt door goede redenen overtuigen. Zo gij een samenkomst met hem hebt, zo gij hem spreekt, zo gij hem uw gronden openlegt, dan zult gij hem voor uw zaak met een bewonderenswaardige ijver vervullen. Meen niet dat gij moet veinzen en toegeven. Nee; de koning zal uw vrijmoedigheid in zulke ernstige zaken meer prijzen dan hij uw zwakheid zou roemen. Ik vermaan ernstige, ik bezweer u in Christus' Naam, de gelegenheid niet te laten voorbijgaan om het schoonste van alle werken te doen die het mogelijk is onder de mensen te verrichten."

Als men die belangrijke brieven, die hartroerende uitnodigingen, die sterke aandrang van de raadsheer van François I leest, dan zou men bijna vragen in welke tijd men is? Is het wel vijf maanden na de moordtonelen te Parijs? Een zaak verklaart die verwonderlijke contrasten: Frankrijk kon zeggen: "Ik vind twee naturen in mij."
Welke van de beiden zou de overhand hebben? Dat was de vraag. Het verstand, de oud vaderlandse openhartigheid, de liefde tot de vrijheid, het gevoel van de zedelijke verantwoordelijkheid des mensen, welke men doorgaans bij de Fransen aantreft? Of wel, het ongeloof, het bijgeloof, de zinnelijkheid, de wreedheid, het despotisme waarvan Catharina de Medicis, haar man en haar zonen de typen geweest zijn? Zal men een volk, zo hakende naar vrijheid, zich in zake van godsdienst, zien onderwerpen aan het juk van een Kerk, welke aan de persoonlijke gedachte generlei onafhankelijkheid toestaat? Hoe vreemd! de oplossing van dat geheimzinnig dilemma scheen van een Hervormer af te hangen. Indien Melanchton in Frankrijk kwam, zou hij, volgens de broeders Du Bellay en de beste gemoederen van de tijd, in dat beroemde land, de heerschappij van het Evangelie en de vrijheid inwijden, en een einde maken aan de overweldigingen van Rome, "met de hulp van God," voegden ze er bij.

Zo de grootse onderneming waaraan toen enige van de besten en machtigsten werkten gelukte, zo de richting van Catharina en van haar zonen, helaas door de Bourbons voortgezet, overwonnen werd, dan was Frankrijk gered. De gelegenheid was plechtig. Nooit was wellicht dat grote volk nader bij de belangrijkste omwenteling.
Het bleef nog niet bij de aandrang van de beide Du Bellays; niets werd gespaard om

Duitsland te winnen. Sturm schreef opnieuw aan de Wittenbergse doctor; hij zei hem dat de koning niet ver verwijderd was van de godsdienstige begrippen van de Protestanten; dat indien de Hervormer hem helder en onbevreesd al zijn inzichten uitlegde, hij liet over verscheiden belangrijke punten met de vorst zou eens worden. Men ging nog verder.
De koningin van Navarre belastte Claude Baduel met een zending naar Melanchton. Deze had te Wittenberg gestudeerd, was achtereenvolgens professor te Parijs, rector te Nimes en leraar te Genève geweest. François "eindelijk van woorden tot daden willende overgaan, vaardigde de 16 Juli 1535 een bevelschrift van amnestie uit, waarbij hij verklaarde dat, "de toorn van onze Heere gestild was en de beschuldigden en verdachten niet vervolgd zouden worden; dat de gevangenen zouden los gelaten, de verbeurd verklaarde goederen teruggegeven, en de vluchtelingen vergund zoude worden om in het rijk terug te keren, mits ze als goede Katholieke christenen leven zonden."
François I wilde echter het Roomse hof niet in alarm brengen en zijn tussenkomst verhinderen opdat het de zaak niet zocht te beroeren en te bemoeilijken; hij riep de kardinaal Du Bellay kort voor zijn vertrek bij zich en zei tot hem: "Gij zult de Heiligen Vader doen verstaan, dat ik uw broeder naar de Protestanten van Duitsland zend om van hen te verkrijgen wat hij kan, en zo ver hij kan; op zijn minst om hen te bewegen dat ze toestemmen en erkennen de macht des pausen als het Hoofd van de algemeens Kerk. Wat betreft het geloof, de eredienst, de plechtigheden, instellingen en leerstukken daarvan moet hij zien te verkrijgen, zo al niet wat eigenlijk behoorde verkregen te worden, althans zoveel als redelijkerwijze kan verdragen worden in afwachting van de beslissing van een kerkvergadering.
Als de zaken zo ver gebracht zijn, dan kan onze Heilige Vader, vlug en handig, Rome zelf aanwijzen voor de plaats van het te houden concilie, en zo zal zijn gezag zeker en voorspoedig blijven; want zo de vijanden van de heiligen Stoel eenmaal in Duitsland hun horens hebben ingetrokken, dan zullen ze hetzelfde doen in Frankrijk, Italië, Engeland, Schotland en Denemarken."
Do gedachte van François I bleek duidelijk uit deze instructie. Het enige dat hij bepaald wilde behouden, was de macht van de paus. Wat, godsdienst, plechtigheden, leerstukken betreft, daarover zal men het zien eens te worden; men zal daarvan krijgen wat men kan; maar men moet de Protestanten de horens, de vrijheid van handelen, inkorten. De koning verklaarde zich voldaan, mits de volken van Europa voortgingen op te trekken onder de kaudijnsche vorken (het juk) van de ltonische heerschappij.
De koning liet weldra uitkomen welke zijn was bedoeling was, tot, welk een toenadering een kerkvergadering moest samenwerken, indien men, hetgeen zeer te betwijfelen viel, zo gelukkig was er een tot stand te brengen. De 20 Juli, nodigde de bisschop van Senlis, zijn biechtvader, de Sorbonne uit om tien à, twaalf van haar theologanten aan te wijzen ten einde met de Hervormers te beraadslagen. Indien er te midden van de Faculteit een bom was neergekomen, zou ze er niet zoveel schrik hebben veroorzaakt: "Welk een ongehoord voorstel!" riepen de doctoren uit, "is het een scherts, is het een belediging?"
Twee dagen lang hielden ze zitting. "Wel nu; ja, wij zullen afgevaardigden benoemen," zei de vergadering; "maar alleen om de koning vertogen te doen." "Sire!" zeiden die gevolmachtigden stoutmoedig, "uw voorstel is volkomen nutteloos en hoogst gevaarlijk. Nutteloos, want de ketters willen van niets anders dan van de Heilige Schrift horen. Gevaarlijk, want de Katholieken, die zwak zijn in het geloof, kunnen misleid worden door de tegenwerpingen van de ketters. Laat de Duitsers ons de artikelen meedelen waarover ze onderricht nodig hebben, wij zullen hun die graag

geven; maar men redetwist niet met de ketters. Zo wij met hen samenkomen, dan kan het alleen zijn als hun rechters. Het behoort tot het Goddelijk en menselijk recht om de rotte leden van het lichaam af te snijden. kullen zulks de plicht is van de Staat tegen moordenaars, hoeveel meer is het plicht tegen scheurmakers, welke de zielen verderven door hun opstand."

Die onderscheidene bewegingen hadden niet in het verborgen plaats; ei. werd door de gehele stad en ver buiten af over gesproken. Hetgeen de verlichte geesten het meest vermaakte, was de vrees die de geleerde heren van de Sorbonne betoonden om te spreken. Het ontbrak niet aan opmerkingen te die opzichte. "Men moet niet veel over het Evangelie praten; maar het is al te ongerijmd, indien iemand naar het geloof vraagt, dat wij niets tot verdediging kunnen zeggen. Laat ons in vrede en zachtmoedigheid de verborgenheden Gods behandelen; zwijgen is een onverschilligheid en lafhartigheid, waardig om door de ongelovigen bespot te worden." Waarlijk, zei Marot, toen hij het:nawoord van de Sorbonne vernam,

... Ik wil wel dat Melanchton
Aan de koning zijn advies geve;
Maar om met hem te disputeren.
Onze meesters willen daarvan niets weten!

De staatkundigen zwegen niet. Het vooruitzicht van een vergelijk met de Protestanten schokte de hoofden van de Roomse partij hevig; ze besloten om alles te doen wat in hun macht was ten einde zich tegen de onderneming te verzetten. De grootmeester de Montmorency, de kardinaal van Tournon, de bisschop van Soissons, de heer de Chateaubriand en andere gebruikten al hun invloed om de komst van Melanchton in Frankrijk te verhinderen, om Du Bellays zending te Rome te doen mislukken, opdat, onder voorzitting van Frans "de Katholieken en Protestanten elkaar de hand gaven. Deze dweepzieke partij, die met de Jezuïeten gemene zaak zou maken, overtrof hen reeds vooraf in slimheid.
"Op een morgen," zo verhalen Rooms-Katholieke geschiedschrijvers, begeeft zich de kardinaal van Tournon tot de koning, met een prachtig ingebonden boek bij zich. Welk een fraai boek hebt gij daar, mijnheer de kardinaal? Zei de koning. Sire! antwoordt de Tournon, het is het geschrift van een, beroemden martelaar, van St. Irenaeus die in de tweede eeuw de kerk van Lyon bestuurde. Ik las juist de plaats, waar verhaald wordt hoe St. Johannes de Evangelist, op liet punt zijnde in de publieke badhuizen te gaan, en vernemende dat de ketter Cerinthus zich daar bevond, haastig uitging en riep: Laat ons vluchten, mijn kinderen, uit vrees van met de vijanden des Heeren onder de puin begraven te worden!
Zo dachten de apostelen over de ketters. En gij, Sire! oudste zoon van de Kerk, gij wilt de beruchtsten discipel van de aartsketter Luther tot u roepen!" Tournon voegde er bij dat niet alleen een verbond met de Luthersen, Milaan voor Frankrijk zou doen verloren gaan, maar ook alle Katholieke mogendheden in de armen des keizers werpen. François "hoewel blijvende bij zijn plan, begreep dat hij dezulken die besloten hadden te zwijgen niet tot spreken kon dwingen, en aan Tournon een klein genoegen willende geven, liet hij de Faculteit weten dat hij niet van haar verlangde met de Hervormers te beraadslagen.
De koning was voornemens de beide partijen te horen; hij wilde zich plaatsen tussen die twee stormachtige zeeën, als een stil binnenwater, dat met de beide oceanen zou gemeenschap hebben, en waarin men voor de stormen bevrijd kon blijven zeilen.

De weigering van de Sorbonne, pausgezinder dan de paus zelf, neemt niet weg, dat een samenspreking tussen Protestantse en Katholieke Godgeleerden mogelijk ware; zes jaren later had zulk een bijeenkomst plaats te Regensburg en was bijna gelukt. Een half Protestantse, half Roomse commissie, waarbij Melanchton en Bucer, daarbij de vrome kardinaal Contarini, als pauselijke legaat tegenwoordig waren, nam het Evangelisch geloof in alle hoofdpunten aan, en verklaarde in het bijzonder dat de mens gerechtvaardigd wordt, niet door zijn eigen verdiensten, maar alleen door het geloof in de verdiensten van Christus, met de herinnering evenwel (gelijk de Protestanten altijd gedaan hadden) dat het rechtvaardigend geloof werkzaam moet zijn door de liefde. Deze samenkomst van Regensburg liep op niets uit; ze kon niet anders. Er was daar enig licht; maar een blaasbalg van Rome doofde de fakkel uit, en Contarini boog vol smart het hoofd. Toch blijft die Conferentie in de geschiedenis vermeld als een plechtige hulde, door de gelovigste leden van de Katholieke Kerk toegebracht aan de Christelijke waarheid van de leringen van de Hervorming.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.
Zal men er in slagen éénheid in de waarheid tot stand te brengen?
(Augustus tot November 1535.)

Was de eenheid, door zo veel uitstekende mannen begeerd, iets goeds, of was ze iets kwaads? Te deze opzichte kunnen er zeer verschillende meningen zijn, en ze waren er steeds. Sommige geesten zonderen zich graag af en zien met wantrouwen en minachting de menselijke verenigingen aan. Het is waar dat de mens in de eerste plaats als persoon bestaat, en dat hij voor alles zichzelf moet zijn. Maar hij bestaat niet alleen; hij is lid van een lichaam, en dit vormt het tweede deel van zijn bestaan. Het menselijk leven is te gelijkertijd een alleenspraak en een samenspraak. Vóór het Christendom hadden die twee noodzakelijke wijzen van bestaan slechts een onvolkomen aanwezen; aan de een zijde werd de mens door de maatschappelijke instellingen als verzwolgen, en aan de andere zijde stond ieder volk op zichzelf. Het Christendom heeft het persoonlijk bestaan uitgebreid door de mens tot de vereniging met God te roepen, en tevens heeft het de grote eenheid van het menselijk geslacht verkondigd, en bedoelt van alle geslachten van de aarde een enkel geslacht te maken door aan alle dezelfde hemelsen Vader te geven. Het deelt aan het persoonlijk bestaan een nieuwe veerkracht mede, door de mens te leren dat een enkele ziel voor God meer waarde heeft dan liet heelal, maar wel ver dat zulks aan de maatschappij schaadt, wordt, het voor haar de bron van grote voorspoed. Hoe meer een persoon zich in De Christelijken zin ontwikkelt, hoe meer hij een nuffig lid is van de natie en van de mensheid. De persoonlijkheid en de samenleving zijn de twee polen des levens; en het is nodig die beiden te handhaven, opdat het menselijk geslacht zijn roeping vervulle in de loop der eeuwen. Het kwaad begint wanneer men aan een van die twee elementen een onrechtvaardige voorkeur verleent. De Roomse eenheid, die de persoonlijkheid aantast, is een hinderpaal voor de was christelijke beschaving; terwijl een buitensporige persoonlijkheid, die de mens afzondert, vol gevaren is, zo voor de maatschappij als voor de persoon zelf. Het zou dus zeer onredelijk zijn op een volstrekte wijze zijn veroordeling of goedkeuring uit te spreken over de uitstekende mannen, die in 1535 aan de kerk haar eenheid zochten weer te geven.

Het komt er maar op aan of ze bij het veranderen van de Katholieke kerk, al of niet de persoonlijke vrijheid wilden opofferen. Indien ze een waarlijk Christelijke unie

wilden, dan was hun werk goed; zo ze daarentegen de eenheid meenden te herstellen met een hiërarchiek doel, in een d'Espotische geest, dan was hun werk slecht.

Er was een andere kwestie waarover men het niet méér eens was. Zou de grote onderneming slagen? Frankrijk ging voort naar Melanchton te vragen; zou Duitsland aan die eerste stap beantwoorden? Wij moeten korte de feiten op de Hervorming betrekking hebbende aantonen, welke in het keizerrijk hadden plaats gegrepen, na het verbond tussen de Katholieken en de Protestanten, dat, gelijk wij zagen, in Juli 1532, gesloten werd. Die feiten kunnen de oplossing van de vraag gemakkelijker maken.

Bij de godsdienstvrede was bepaald dat alle Duitsers elkaar een oprechte en Christelijke vriendschap zouden toedragen. Bij het traktaat van Cadan (29 Juni 1534) had Ferdinand, de erkende Rooms, koning, zich zo in zijn naam als in die van Karel V verbonden om de Protestanten tegen de vonnissen van het keizerlijk hof te beschermen. Later was de stad Munster, in Westphalen, het toneel geweest van de buitensporigheden van de dweepzucht.
Jan Bockhold, kleermaker uit Leiden, had er zich voor profeet uitgegeven, was meester geworden van de stad, had zich tot koning van Sion laten uitroepen, had de gemeenschap van de goederen ingevoerd en evenals andere sectarissen, de veelwijverij willen herstellen. Men zag hem door de stad gaan met een gouden kroon, vonnis spreken op de grote markt, en vaak zelf het hoofd van de veroordeelde afhouwen. Hij liet er preken van een kansel naast de troon geplaatst, en soms begon de gehele vergadering na de predicatie te dansen.
De landgraaf Philippus van Hessen, een van de hoofden van de Protestantse zaak, trok tegen die zinnelozen op, nam Munster de 24 Juni 1535 in, en maakte een einde aan het zogenaamde koningrijk van Sion. Die buitensporigheden deden aan de Protestantse zaak geen schade, omdat men het niet verwarde met een ruwe communisme, vol wreedheid en losbandigheid; overigens waren het niet de Katholieken maar de Protestanten die hen bestreden.
Maar de Evangelischen gevoelden van toen af nog sterker de noodzakelijkheid om zich te wachten voor sectegeest, hetgeen ze reeds in 1522 te Wittenberg betuigd hadden. Eindelijk scheen het steeds meer waarschijnlijk dat het algemene, vrije en Christelijke concilie, dat ze zo menigmaal hadden gevraagd, hun zou toegestaan worden. Al die gebeurtenissen, welke wij hebben moeten aantonen, schenen het Protestantse Duitsland voorbereid te hebben de voorstellen van Frankrijk aan te nemen.
Voré de la Fosse, de overbrenger van de brieven van Frans "van Willem Du Bellay en andere voorstanders van de unie, begaf zich naar Duitsland, om haar tot een goed einde te brengen. De la Fosse was niet zulk een voornaam gezant als die, welke te Londen en te Rome schitterden, en de mogendheid bij welke hij geaccrediteerd was, was een professor in een kleine Saksische stad. Maar Duitsland noemde die professor zijn meester, en De la Fosse, die zich naar hem hoon begaf, beschouwde zijn zending als gewichtiger dan die waarmee kardinalen en hertogen belast waren. De christenheid, in twee partijen verdeeld, had zich daardoor verzwakt; hij zou de eenheid herstellen, en door liet leven van het nieuwe lid, liet oude opfrissen en zuiveren. Aldus versterkte Christelijke Kerk zou bekwaam gemaakt worden voor de grootste veroveringen; van de goeden uitslag van de stappen, die gedaan zouden worden, hingen, volgens De la Fosse en zijn vrienden, de lotgevallen van de wereld af.

De 4 Augustus 1535 te Wittenberg aangekomen, begaf de gezant van Frankrijk zich

terstond naar Melanchton, stelde hem de brieven ter hand waarmee hij belast was en legde hem met warmte de redenen bloot welke hem moesten overhalen naar Frankrijk te komen. Zijn oprechtheid, zijn liefde voor het Evangelie, zijn ijver wonnen het hart van Luthers vriend; er ontstond langzamerhand een oprechte vriendschap tussen die beide mannen; en toen Melanchton zich later wilde rechtvaardigen in de ogen van de Fransen, beriep hij zich op het getuigenis van de "zeer goede en uitmuntende Voré De la Fosse."
Maar zo al de bode hem aangenaam was, de boodschap bracht zijn hart in beroering; het lezen van de brieven van de koning, van Du Bellay, van Sturm bracht het weifelen van die man des vredes tot de hoogste trap. Hij zag dat er krachtige redenen waren om naar Frankrijk te gaan, en even krachtige om in Duitsland te blijven. Van beide zijden stonden, volgens de uitdrukking van een Hervormer, als het was stukken geschut, welke beurtelings op hem schoten en hem nu eens ter rechter, dan weer ter linker zijde dreven. Wat zou Karel V zeggen zo een Duitser zich naar het hof van zijn vijand begaf? Wat was er overigens te wachten van de Sorbonne, de geestelijkheid, het hof? Verachting. Hij zal niet gaan. Aan de andere kant had Melanchton voor zich liggen een brief van de koning, die hem drong naar Parijs te komen. Die invloedrijke natie kon voor het Evangelie gewonnen worden en het gehele Westen medevoeren. Moet men zich door vrees laten weerhouden, als de Heer ons roept?
Niet langer geaarzeld, hij zal vertrekken. Voré De la Fosse was ten hoogste verblijd. Maar weldra kwelden nieuwe gedachten de verbeelding van de doctor. Wat is er niet te duchten van een vorst, die voor de brandstapels, waarop hij zijn onderdanen verbrandde, gezworen had "dat hij, om de ketterij te stuiten, zelfs zijn arm zou afsnijden, als het moest, en die in het vuur werpen? in de vreselijke tijd van de wipgalgen had zich een brede afgrond midden in de Kerk geopend; moest hij, Melanchton, zich als een andere Curtius in die afgrond storten, opdat de diepte zich boven hem zou sluiten? Hij liet graag aan de jonge Romein de roem zich aan de helse goden te hebben opgeofferd.
Dagelijks begaf De la Fosse zich naar de vermaarde professor, en stelde alles in het werk om hem de Rijn te doen overtrekken.
"Wij zullen alles doen wat gij verlangt," zei hij tot hem. "Begeert gij koninklijke brieven die u volle vrijheid verzekeren om naar Frankrijk te gaan en van daar terug te keren? Gij zult ze hebben. Vraagt gij gijzelaars die voor uw weerkomst borg blijven? Gij zult die krijgen. Hebt gij een erewacht, een leger, nodig om u te leiden en weer te brengen? Het zal u gegeven worden. Niets zullen wij sparen. Van uw samenkomst met de koning hangt niet alleen het lot van Frankrijk, maar om zo te zeggen van het ganse heelal af. Hoort de vrienden des Evangelies die zich te Parijs bevinden. Dreigende baren omringen ons, zo spreken ze tot u door mijn mond; woedende stormen overvallen ons; maar op het ogenblik uwer komst, zullen wij als door een wonder worden overgebracht in de veiligste haven. Indien gij daarentegen de roeping van de koning veracht, dan is alle hoop voor ons verloren. De thans uitgedoofde vuren zullen eensklaps hun vlam doen opwakkeren, en er zal een akelige herhaling plaats hebben van de verschrikkelijkste kwellingen. Niet alleen Sturm; du Bellay en andere dergelijke vrienden nodigen u uit, alle vrome christenen van Frankrijk doen het. Ze zijn natuurlijk stom, die door de wreedaardigste straffen onder de doden liggen, en zelfs ze die, thans in de gevangenissen opgesloten, door ijzeren deuren van ons gescheiden zijn; maar, zo al hun tonen niet tot u kunnen doordringen, hoor althans naar een krachtige stem, die van God zelf, de stem van Jezus Christus!"

Bij het horen van die redenen was Melanchton geschokt en verslagen. Welk een

ontzettend werk! De Fransen leggen de wereld op zijn schouders! Is hij, de arme Atlas, in staat die te dragen? Wat zal hij doen? Wat besluiten? Weldra vermeerderen nog zijn ongerustheid en angst. Nauwelijks is de Franse edelman de deur uit, of Catharina, zijn vrouw, de dochter van de burgemeester van Witten berg, haar bloedverwanten, zijn jonge kinderen en sommigen van zijn beste vrienden, komen om hem heen en bezweren hem niet te vertrekken. Ze zijn overtuigd dat, indien Melanchton zich naar de stad begeeft, die de profeten doodt, ze hem niet zullen weerzien. Ze beschrijven hem de hinderpalen die men hem legt; herinneren hem dat men hem geen vrijgeleide geeft. Ze storten tranen; ze weerhouden hem. En toch geeft hij niet toe.
Melanchton was een man Gods; hij sloot zich op in zijn kamer; hij vroeg aan zijn hemelse Vader hem de weg te wijzen die hij moest inslaan; hij woog rijpelijk het voor en tegen. "De liefde voor eigen huisgezin," zei hij, "de afstand van de plaats waarheen ik mij te begeven heb, de vrees voor de gevaren die mij wachten moeten mij niet terughouden. Niets moet mij heiliger zijn dan de eer van Gods Zoon, de bevrijding van zoveel vrome mannen, de vrede der kerk welke door grote stormen is gestoord. Daarop moeten al mijn gedachten zich vestigen. Maar dit maakt mij ongerust: Ik vrees in een zaak van zo groot gewicht onvoorzichtig te handelen, en door mijn overijling het kwaad nog ongeneeslijker te maken. Hoewel de Fransen enige mindere zaken zullen toegeven, waarvan ze nood zakelijk moeten afstand doen, zullen ze niet toegeven, de gewichtigste punten behouden, waarin bij uitnemendheid leugen en goddeloosheid vervat zijn? Helaas! zulk een pleisteren zou meer kwaad dan goed bewerken."

Er was veel waars in die vrees; maar De la Fosse kwam bij zijn nieuwe vriend terug; hij zocht al diens vrees te verdrijven; hij verzekerde hem dat de gezindheden van Frans het in de grond uitmuntend waren. "Ja, maar is hij in staat die te verwezenlijken?" antwoordde de vriend van Luther. Hij had generlei verwachting van een samenkomst met dweepzieke geleerden; de Sorbonne weigerde daarenboven de discussie. "De koning," zei hij, "is niet de kerk. Een kerkvergadering alleen heeft de macht haar te Hervormen; laat die vorst dus al zijn best doen om de samenroeping er van te verhaasten. Elk ander middel om de bedroefde christenheid ter hulp te komen is nutteloos en gevaarlijk."
De La Fosse, welke die bedenking van Melanchton wel vatte, maakte er zich een wapen van. "Men moet ten minste die kerkvergadering voorbereiden," zei hij, "en daarom wil de koning van Frankrijk zich met u onderhouden." Daarop de groteis slag willende geven, riep de gezant van François I uit: "Nooit heeft de koning een zaak meer ter harte genomen dan de wonden van de Kerk te genezen. Nooit heeft hij zoveel zorgvuldigheid en zoveel ijver getoond, Nooit zal hij, indien gij aan zijn roepstem gehoor geeft, met zoveel vreugde een vreemdeling in Frankrijk hebben zien komen. Wilt gij aan de bedroefde kerk de reddende hand weigeren? Ik bezweer u, laat niets ter wereld u van zulk een zuiver en heilig doel afkeren." De la Fosse was bewogen. De gedachte van naar Parijs terug te keren zonder Melanchton, dat is zonder het heil dat hij verwachtte, was hem ondragelijk. "Vertrek" riep hij uit; "Zo gij niet in Frankrijk komt. dan keer ik er niet weer."

Die dringende smekingen troffen Melanchton. Hij meende, gelijk men hem gezegd had, de stem van God zelf te horen. "Welnu, zei hij, ik zal gaan! Mijn vrienden in Frankrijk hebben grote verwachtingen gekoesterd, en wenden zich tot mij om die te verwezenlijken; ik wil hun verwachting niet te leur stellen." Melanchton had besloten

de hoofdwaarheden van het christendom te handhaven, en hij voedde de hoop die door de Katholieken te zien aangenomen. Frans.1 en de zijn hadden in van de daad het in de ogen van Luther voornaamste artikel niet verworpen, namelijk de rechtvaardiging alleenlijk door het geloof in de verdiensten van Christus, door een levend geloof dat heiligheid en goede werken voortbracht.
Volgens de welsprekendste en Christelijkste redenaar van het Katholicisme, "voegde Melanchton bij geleerdheid, beschaafdheid en sierlijkheid van stijl een bijzondere gematigdheid, zodat men hem hield voor de enige die in de letterkunde de beroemden Erasmus kon opvolgen." Maar hij was meer dan dat; hij had onwankelbare overtuigingen; hij wist waar hij stond, en wel ver van, gelijk Bossuet beweert, zijn ganse leven naar godsdienst te zoeken, had hij die gevonden en bewonderenswaardig verklaard in zijn schone theologische gemeenplaatsen. Maar hij hield niet op zijn vrienden te vermanen: "Wij moeten alleen strijden voor de grote en noodzakelijke dingen "
De zachtmoedige Melanchton was steeds bereid om te doen hetgeen andere aangenaam kon zijn. Oprecht, openhartig, vol genegenheid voor de kinderen, speelde hij graag met hen en verhaalde hun fraaie geschiedenissen. Maar met al die goedhartigheid, had hij een afkeer van dubbelzinnige woorden, vooral als ze het geloof betroffen; en, hoewel uitnemend toegefelijk, gevoelde hij diep, zijn angsten konden hartverscheurend zijn, en wanneer zijn ziel bewogen was, kon men bij hem een plotselinge onstuimigheid zien uitbarsten, welke evenwel terstond bedaarde. Zijn dwaling, in deze omstandigheid, was te geloven dat men de paus kon aannemen, terwijl men zijn leer ter zijde stelde; ieder was Rooms Katholiek had hem kunnen zeggen dat zulks onmogelijk is.
Hoe het ook zij, De la Fosse had hem overreed. Voor de zegepraal van de waarheid en eendracht, was die eenvoudige en beschroomde man besloten de gevaren van Frankrijk zo wel als de bittere verwijtingen van Duitsland te trotseren.
"Ik zal gaan," zei hij tot de gezant van François I. Dit was het woord van een christen die bereid was zich op te offeren. Men treft soms in de geschiedenis van die karakters aan, welke het denkbeeld van de zedelijke grootheid uitbreiden; Melanchton is er een van.

Maar zou zijn vorst hem het heengaan wel vergunnen? De vooringenomenheid van Duitsland ten opzichte van Frankrijk, talrijke staatkundige en godsdienstige bedenkingen konden de keurvorst terughouden. Daar bestonden moeilijkheden welke de onderneming konden doen mislukken. De edele doctor besloot alles te doen wat mogelijk was om die te overwinnen. Wegens de pest was de hogeschool van Wittenberg naar Jena overgebracht. Melanchton vertrok uit die stad om zich naar het hof te begeven. Thuringen verlatende, begaf hij zich in aller ijl naar de oevers van de Elbe, kwam te Turgau aan, en werd, zondag de 15 Augustus, na de godsdienstoefening, toegelaten om de keurvorst in het oude kasteel, buiten de stad gelegen zijn hulde te betonen.
Johan Frederik was omgeven door verscheiden van zijn raadsheren en hovelingen, en, ondanks de achting die hij Melanchton toedroeg, was op zijn gelaat een zweem van ontevredenheid en stijfheid te bespeuren. De keurvorst was gekwetst omdat de koning van Frankrijk, in plaats van zich tot hem te richten, rechtstreeks aan een van zijn onderdanen geschreven had; maar gewichtiger redenen deden hem het voorneinen van de Wittenbergse doctor met misnoegen beschouwen.

Voor Melanchton met zijn beschroomde en vreesachtige aard was het geen kleine

zaak aan zijn vorst een verzoek te doen dat geschikt was hem te mishagen. Zonder zich te bepalen tot de brief, die hij van François I ontvangen had, en die hij het verstandiger achtte niet te vermelden, zei hij: "Uw keurvorstelijke Genade weet wel dat achttien christenen te Parijs verbrand zijn, veel andere in de gevangenis zijn geworpen of genoodzaakt te vluchten. De broeder van de bisschop van Parijs heeft getracht de koning zachter te stemmen, en heeft mij geschreven, dat die vorst een einde heeft gemaakt aan de vervolging, en zich met ons wil verstaan wat betreft de godsdienstzaken. Du Bellay nodigt mij uit te paard te stijgen en naar Frankrijk te komen. Indien ik weiger, dan neem ik de schijn aan die roepstem te verachten of bang te zijn. Daarom ben ik, in de naam van God, bereid mij naar Parijs te begeven als privaat persoon, zo Uw Hoogheid het vergunt. Wij moeten aan de grote vorsten en de vreemde volken het belang en de schoonheid onzer Evangelische zaak bekend maken. Ze moeten onze leerstellingen leren onderkennen, om ons niet te verwarren met dwepers, gelijk onze vijanden pogen te doen. Ik maak mij volstrekt geen illusie over de onbelangrijkheid en ongeschiktheid van mijn persoon; maar ik weet ook, dat indien ik niet naar Parijs ga, het de schijn zal hebben alsof ik mij mijner zaak schaamde, de woorden van de koning van Frankrijk niet geloofde, en de weldenkenden, welke een einde trachten te maken aan de vervolging zullen alzo aan de ongenade hans meesters zijn blootgesteld. Ik ken de zwaarte van de last die men mij oplegt. " hij overstelpt mij. " maar desniettegenstaande zal ik mijn plicht doen, en ik smeek Uw Genade mij ten die einde twee of drie maanden verlof toe te staan."

Volgens gewoonte, had Melanchton zijn verzoek schriftelijk overhandigd. Johan Frederik vergenoegde zich op een koelen toon te antwoorden dat hij hem zijn wil zou doen meedelen door leden van zijn raad.
De zaak had een aanvang genomen; Frankrijk en Duitsland stonden bij elkaar in dit kasteel aan de oevers van de Elbe. De tegenstand openbaarde zich al direct. Het gehoor aan Melanchton verleend bracht het gehele hof in opschudding. De Duitse geest heerste er sterker dan de Evangelische, en het denkbeeld dat Duitsers aan François I de hand wilden reiken verontwaardigde de hovelingen. Ze hielden geheime samenkomsten; ze beschouwden Melanchton met een ongunstig, oog; ze spraken hem onvriendelijk toe. Dat fraaie vernuft, met liet zachtmoedigste hart begaafd, voelde zich daardoor diep gekrenkt. "Helaas!" schreef hij aan Jonas, "het hof is vol verbolgenheid of liever haat! Ik zal u dat alles verhalen als ik u zien zal."
Hij wachtte met ontroering de officiële meedeling van de Keurvorst. Des andere daags, de 16 Augustus, vernam hij dat de raadsheren van Johan Frederik hem een meedeling te doen hadden vanwege hun meester. Was de ontvangst bij de keurvorst koel geweest, deze was ijskoud. De kanselier Bruck, meer bekend als Pontanus, wegens de manier om aan de namen een Latijnse vorm te geven, was met die zending belast. Bruck die op de vermaarden rijksdag van Augsburg de Evangelische Geloofsbelijdenis aan Karel V had overhandigd, in bijzijn van alle Duitse vorsten, was een uitnemend man, vaster dan Melanchton, en in sommige opzichten verlichter; hij zag in dat het gevaarlijk was de paus te erkennen, zo men zijn leer wilde verwerpen. Hij ontving de doctor met een streng gelaat en zei op een harde toon tot hem: zijn Hoogheid laat u weten dat de zaak die gij aan zijn beslissing hebt onderworpen van zulk een belang is dat gij u daartoe niet had behoren te verbinden zonder zijn goedkeuring. Daar uw bedoeling goed is geweest, wil ze er graag niet meer op terugkomen. Maar wat betreft het verlof u toe te staan om een overijlde gevaarvolle reis naar Frankrijk te doen, allerlei redenen verzetten zich daartegen. Niet alleen mag zijn Hoogheid uw persoon niet blootstellen; maar daarenboven is ze op het punt met

de keizer over verscheiden zaken te onderhandelen waarbij de Godsdienst in het spel komt, en vreest zij, dat zo ze een afgevaardigde naar Parijs zendt, zijn keizerlijke Majesteit en de overige vorsten van Duitsland zich verbeelden zullen dat hij belast is met voorstellen in strijd met die welke wij hun gedaan hebben. Uit die reis konden scheuringen, onenigheden en onherstelbare rampen voortkomen. Gij wordt bijgevolg verzocht u zo goed mogelijk bij de koning van Frankrijk te verontschuldigen, en de keurvorst belooft u zelf hem over die zaak te schrijven."

Melanchton ging diep bedroefd heen.
Welk een toestand waarin hij zich bevond! zijn geweten schrijft hem voor zich naar Parijs te begeven, en zijn vorst verbiedt het hem. Hoe hij ook handelen, hij moet een van zijn belangrijkste plichten te kort doen. Zo hij tegen liet verbod van de keurvorst vertrekt, dan beledigd hij niet alleen dezen, maar hij jaagt geheel Duitsland tegen zich in het harnas, en offert de kring van werkzaamheden die God hem gegeven heeft op. Blijft hij, dan is alle hoop vervlogen om Frankrijk voor het licht des Evangelies te winnen. In zijn onzekerheid en angst begaf hij zich direct naar Wittenberg, om er met Luther over te spreken, en hij verborg zijn vriend niet welk een diepe verontwaardiging hem vervulde. Hij was geroepen in een beroemd land de banier des Evangelies te planten, en de keurvorst verzette zich daartegen wegens zekere diplomatische onderhandelingen. Hij verklaarde aan Luther dat hij van de vervulling van die belangrijke zending niet afzag; en de gevoelens waarin hij de Hervormer aantrof versterkten hem in die gedachte. De beide vrienden spraken over niets anders dan over Frankrijk, de koning, Du Bellay.
"Als gij mij vraagt, zei Luther tot hem, dan verklaar ik dat ik u met genoegen zou zien vertrekken." Hij deelde zelfs aan Melanchton iets mee dat bij deze enige hoop deed herleven.
Na van de audiëntie van de 15de vernomen te hebben, had de grote Hervormer aan de keurvorst geschreven. De noodkreten van zijn Franse broeders, aan de vlammen prijs gegeven, bewogen Luther te Wittenberg, gelijk ze Calvijn te Bazel ontroerden. Terwijl deze aan François I een bewonderenswaardige brief richtte, wilde de Duitse Hervormer hum Melanchton toezenden. De beide Hervormers, waren, zonder het te witten, op dit punt " één in mening en wensen."

"Ik smeek uw genade, zo schreef Luther aan Johan Frederik op de meest dringende toon, " meester Philippus te vergunnen naar Frankrijk tu gaan. Ik ben geroerd door het verzoek dat enige vrome mannen, ternauwernood aan de vlammen ontsnapt, hem wenende doen om hem over te halen met de koning te beraadslagen; en aldus een einde te maken aan de moorden en brandstapels. Zo deze troost hen ontzegd wordt, dan zullen hun vijanden, die bloedhonden opnieuw beginnen met wurgen en verbranden, en in woede verdubbelen.
François I heeft aan Melanchton een zeer hartelijke brief geschreven; zijn gezanten zijn hem in zijn naam komen uitnodigen Ons Gods wil, geef hem drie maanden verlof. Wie weet wat God wil doen? Zijn gedachten zijn steeds hoger en beter dan de onzen. Ik zou grote smart gevoelen, indien zo veel vrome zielen, welke Melanchton met kreten van smart roepen en die op hem rekenen, zich in hun verwachting bedrogen zagen, en een vooroordeel tegen ons opvatten. God besture uw genade door zijn Heilige Geest!"

Zo groot was Luthers liefde voor zijn Franse broeders. Hij deed zelfs meer dan schrijven. De Hervormer was toen niet zeer wel; hij klaagde er over dat hij zijn

krachten verloor en zo zwak was dat hij de halve dag werkeloos moest blijven. Toch verliet hij Wittenberg en begaf zich naar Torgau, waar hij met de vorst een mondgesprek had. Misschien had die reis vroeger plaats dan die van Melanchton.
Het scheen dat die gelijktijdige pogingen van de twee grote Hervormers enige uitwerking zouden hebben op een vorst als de keurvorst. Johan Frederik, die in Augustus 1532 zijn vader de keurvorst Johan opgevolgd was, was waarheidlievend, edelmoedig, een goed echtgenoot, en een goed vorst; als volgeling van Spalatin, en vriend van Luther eerde hij het woord Gods, en was vol ijver voor de zaak van de Hervorming. Minder koelbloedig dan zijn vader, voegde hij bij een ondernemender geest een gezond oordeel en voorzichtigheid. Die hoedanigheden moorden hem voor de reis van Melanchton naar Frankrijk geneigd maken. Doelt hij was ligt geraakt en een weinig hoofdig; zodat, indien een plan niet; van hem maar van een ander kwam en hem in enig opzicht mishaagde, de kans van welslagen niet groot was. De brief van Luther maakte dan ook geen diepe indruk op hem; de beweging werd er echter te meer om.
De vooroordelen van Duitsland maakten de reis van Melanchton steeds minder populair; aan het hof van Torgau, in Saksen, in de andere Protestantse landen beschouwde men die als een dwaasheid. "Wij inwoners van Augsburg," schreef Sailer, afgezant van die stad, "wij kennen de koning van Frankrijk wel; ieder weet dat hij zich zeer weinig om godsdienst en zelfs om zedelijkheid bekommert. Hij speelt de huichelaar met de paus, en leidt de Duitsers om de tuin, met voornemen hen in de hoop die hij hun geeft te leur te stellen. Zijn enig doel is de keizer tegen te werken."
Enige zelfs, en daaronder de besten, waren vol verschrikkelijke angst, en zagen een onmetelijke houtmijt gereed om er de meester van Duitsland op te verbranden. De hartstochten ontwaakten; een hevige storm bewoog de gemoederen; van aller wege kwamen de meest onheilspellende raadgevingen naar Torgau. Andere namen de zaken niet zo ernstig op; ze gebruikten het wapen van de spotternij. De Duitse gevoeligheid was gekwetst omdat François I voor deze zending niet een belangrijker persoon gekozen had. Men zag Barnabas Voré uit de hoogte aan, zegt De la Fosse. "Een fraaie afgezant! zei enen; de gehele handel van Frankrijk zou geen twintig kronen op zijn hoofd zetten. De Joden zelfs, zei een ander, zouden die Barnabas niet willen, al gaf men hem voor een penning!"

Weldra vergenoegde men zich niet meer met onderstellingen en kwinkslagen; men verbreidde buitengewone verhalen. Verscheiden verbeeldden zich dat Melanchton vermoord zou worden, zelfs voor dat hij de Rijn was overgetrokken. Men verhaalde dat de pausgezinden onder weg de waren afgezant van de koning hadden gedood, de heer De la Fosse in diens plaats hadden gesteld, en hem valse brieven hadden ter hand gesteld met het doel om Melanchton alzo in de hinderlaag te doen lopen. "Als hij zich op weg begeeft, is hij een man des doods."
Vooral de kerkelijke keurvorst, Albert van Mentz, gaf de Protestanten veel achterdocht. Toen die geruchten Luther ter oren kwamen, zei hij: "Zoo, ik herken daarin die bisschop en zijn ambtgenoten; van alle werktuigen 's Duivels zijn dat de ergste, mijn beduchtheid voor Philippus neemt toe. Helaas! de wereld is voor de duivel, en de duivel voor de wereld." Zich daarop een anekdote herinnerende, voegde hij er bij: De aartsbisschop van Mentz heeft na het lezen van de uitlegging van Melanchton van de brief aan de Romeinen, uitgeroepen: Hij heeft de duivel in het lijf! en toen het boekdeel op de grond werpende, heeft hij het verachtelijk niet voeten getreden." Indien die vorst, door wiens staten Melanchton waarschijnlijk moest heentrekken, aldus met het boek te werk ging, wat zou hij dan met de schrijver doen?

Luther was geschokt. De vrome pastoor van Halle, Georges Winchler, in 1527 voor die zelfden aartsbisschop Albert gedagvaard, was op zijn terugreis door enige ruiters vermoord, op de weg die Melanchton langs moest. De grote Hervormer begon van gedachte te veranderen.
Toen de keurvorst dat bemerkte liet hij hem duidelijker bewijzen voorleggen. "Ik vrees," zei hij tot hem, "dat zo Melanchton naar Frankrijk gaat, hij zal toegeven aan de pauselijke)), veel meer dan gij, heer Doctor en de overige Godgeleerden zouden doen, en dat er aldus tussen u en hem een verwijdering ontstaan zal tot ergernis van de christenen en tot nadeel van het Evangelie. Ze die hem roepen zijn meer volgelingen van Erasmus dan van de Bijbel. Melanchton zal onfeilbaar te Parijs de grootste gevaren lopen, gevaren voor zijn lichaam, gevaren voor zijn ziel. Wij zagen nog liever dat God hem tot zich nam, dan dat wij hem de reis naar Frankrijk toestaan. Zo is ons onwankelbaar besluit."

Die mededelingen brachten Luther in grote ontroering, de keurvorst tastte hem aan zijn gevoeligste zijde aan. De Hervormer achtte Melanchton hoog, maar hij wist tot welke opofferingen zijn begeerte tiaar vereniging meer dan eens op het punt was geweest hem te vervoeren. Was Melanchton de kampioen voor de eendracht, Luther was die van de waarheid; zijn beginsel was geheel de waarheid te behouden met een heilige jaloersheid. Volgens hem moest de Hervorming zegevieren door de getrouwheid aan het Woord van God en niet door de onderhandelingen van de koningen. Van zijn eerste ontroering bekomen, zei hij tot Melanchton: "Ik begin die gezanten voor verdacht te houden." Van toen af sprak hij geen woord meer ten gunste van de afreis. Evenwel verloor hij de gevaren van de Protestantse christenen in Frankrijk niet uit de gedachten. "Moet men die broeders aan zichzelf overlaten?" zo vroeg hij zich gedurig af.
Er ging hem een licht op. Laat de Evangelischen Frankrijk verlaten en in Duitsland de vrijheid komen zoeken! Hij beloofde in zichzelf hen goed te ontvangen; Luther liep de Refugié vlucht van de Protestanten uit Frankrijk na de herroeping van het edict van Nantes) anderhalve eeuw vooruit.
Langzamerhand won de keurvorst grond; het buitengewone geval aan Melanchton voorgesteld werd steeds raadselachtiger. Van de aanvang af had de vorst de staatkundige partij en de hovelingen vóór zich gehad; vervolgens hadden geleerden en burgers, door onheilspellende geruchten verschrikt, zich aan zijn zijde geschaard. Nu was ook Luther zelf overtuigd; Melanchton bleef bijna alleen. Die teergevoelige ziel wilde het zwaard dat boven het hoofd van de Evangelische Fransen hing afkeren, en niets scheen hem te kunnen tegenhouden. Johan Frederik stond er op hem te overtuigen. Ongetwijfeld zou de Franse Hervorming, op dat ogenblik door tegenwinden geschokt, in de haven binnenkomen; maar men moest die taak aan zijn eigen zelieden overlaten. Op ieder schip behoort een eigen stuurman. Johan Frederik schreef dus met enige strengheid aan Melanchton, en de beminnelijke doctor moest de kelk tot de droesem toe ledigen. "Gij hebt verklaard tot het doen van die reis bereid te zijn zonder ons geraadpleegd te hebben," zei de keurvorst tot hem, "Gij had toch moeten bedenken wat gij ons door God als uw meerdere verkoren richting zijt; het heeft ons zeer mishaagd u zo ver in die zaak te zien ingaan. Gij kent de betrekkingen waarin de koning van Frankrijk en tle keizer tot elkaar staan, en gij weet zeer goed dat wij verplicht zijn daarop acht te nemen. Wij verlangen dat de vreemde volken tot het Evangelie gebracht worden; maar moeten wij naar hen toe gaan om hun bekoeling te bewerken? De onderneming heeft een wijde strekking, en de uitslag is zeer twijfelachtig. De brieven die ons uit Frankrijk geworden zijn wel geschikt om ons te

doen twijfelen aan het tot rijpheid komen en vrucht dragen van het Evangelisch zaad daar. Wilt gij de openbaren vrede van het Duitse volk storen, en terwijl wij redt zouden hebben ondersteuning te verwachten, wilt gij daarentegen ons hinderen in het uitvoeren onzer plannen?"

Dat was teveel; Melanchton stond stil; de pijl door de keurvorst afgeschoten had zijn ziel doorboord. Zijn beslissing was weldra genomen. "Om van die woorden wil, zei hij, wil ik niet vertrekken!" Later onderstreepte hij die zinsnede en schreef op de kant de woorden die wij hebben vermeld. De keurvorst was nog strenger geweest, toen hij zijn brief voorgezegd had. "Ga heen, had hij gezegd, handel naar uw goedvinden, beproef de fortuin; maar wij laten de gehele verantwoordelijkheid er van aan u. Denk er wel over." Hij liet die woorden weg op verzoek van de kanselier.
De eenvoudige en tedere ziel van Melanchton was als verbrijzeld door het ongenoegen van zijn vorst. Zijn natuurlijke schroomvalligheid overwinnende, was hij besloten het gevaar te trotseren, in de hoop de Hervorming te zien zegepralen, en zijn enige beloning was ongenade. De hovelingen meenden dat of hij, of de andere Godgeleerden halsstarrigen waren, ja eigenlijk onnozele halzen, die beter zouden doen aan andere het bestuur over de Kerk over te laten en schoolmeesters te blijven. Melanchton verlichtte zijn droefheid door die uit te storten in de boezem van zijn vrienden; hij schreef aan Camerarius, aan Sturm, aan Willem Du Bellay zelfs.
De grote Hellenist, die veel te midden van de oude Republieken van Griekenland geleefd had, zag reeds Europa overstroomd door de rampen waaronder die bezweken waren. "Nooit heb ik een wreder vorst gezien, zei hij tot hen; met welk een hardvochtigheid heeft hij mij behandeld! Niet alleen staat hij mij niet toe te vertrekken, maar daarbij beledigd hij mij. Mijn gebrek is dat ik niet zo stijfhoofdig ben als andere. Ja, ik beken het, de vrede is zo kostelijk in mijn ogen dat hij alleen om waarlijk grote en nodige zaken mag verbroken worden. O! zo de keurvorst goed bekend was met hen die bij gelegenheid dezer reis tweedracht zaaien! het zijn niet de geleerden, maar de onwetenden, de dwazen! ze noemen mij een vluchteling, een overloper. O vriend! wij zijn onder de macht van de democratie, dat wil zeggen, onder de dwingelandij van de weetnieten van lieden die om de kleinste beuzelingen twisten, en alleen hun driften willen voldoen. Met welk een haat is men tegen mij bezield! Men lastert mij; men beweert dat ik mijn vorst verraad. Theramenes werd veroordeeld de giftbeker te drinken, omdat hij de democratie vervangen had door de regering van de besten, en de staat met wijsheid had bestuurd. Ik maak mij geen hersenschimmen, als ik geloof dat het lot van Theramenes mij ook treffen zal.

Melanchton was niet de enige die bedroefd was; Luther, die getrouw vriend, liet hem niet aan zichzelf over. Ofschoon hij thans niet gunstig gestemd was voor de reis naar Frankrijk, de brief van Johan Frederik trof hem toch diep; het scheen hem toe dat grote veranderingen noodzakelijk waren, en hij voorzag een bewogen toekomst. "Mijn hart is droevig," schreef hij aan Jonas, "want ik weet dat een zo gestrenge brief Philippus in de hevigste ontroering zal brengen. Dat alles doet bij mij gedachten ontstaan, die ik liever niet had. Een ander maal zal ik er u meer van zeggen. Thans bezwijk ik onder de smart." Daarop, ongerust over Melanchton, schreef hij hem: "Hebt gij die brief van onze vorst verslonden? Ik ben er om uwentwil zeer door geschokt. Zeg mij hoe gij vaart.
Welke waren de gedachten, die zich onwillekeurig aan Luther opdrongen?
Men heeft enige moeite om die te gissen. Wellicht geloofde die Hervormer dat die zaak Kerk en Staat van elkaar zonde verwijderen. "Bewonder de wijsheid van het hof,

zei hij, en hoe het zich beroemt in dat voorval gewerkt te hebben! Wat ons betreft, wij willen veel liever alleen toeschouwers zijn, en ik begin mij boven alles te verblijn dat het hof ons veracht en uitsluit. Dat geschiedt door Gods goedheid, opdat wij niet gemengd worden in al die kuiperijen, waarover wij misschien later grotelijks zouden te zuchten hebben. Nu zijn wij in veiligheid, want al wat geschiedt, geschiedt buiten ons om. Hetgeen Demosthenes te laat gewenst heeft, dat verkrijgen wij vroeger, namelijk ons niet met de Staat te vermengen. Dat God ons daartoe bekrachtige! Amen." Luther schijnt een toekomst te voorzien waarin de Evangelische kerk geen andere steun zal hebben dan God alleen, en hij verheugt er zich over.
Johan Frederik had zijn brief aan François I nog niet verzonden, zijn raadslieden gaven hem voorzichtig de raad die maar niet te zenden. "De koning van Frankrijk, zei Luther, heeft de keurvorst niet geschreven over de voorgenomen reis, en het zal dus beter zijn dat de keurvorst op zijn beurt hem niet schrijft. Een brief van zijnent wege zou wellicht de koning aanleiding geven tot antwoorden en dat moet vermeden worden." Inderdaad aarzelde Johan Frederik enige tijd; want de brief die hij de 18 Augustus had geschreven, vertrok vorst de 28e.

"Allergrootmachtigste en beroemde koning!" zei hij, wij wensten Uw Majesteit genoegen te hebben gegeven door te vergunnen dat Melanchton zich naar Frankrijk zou begeven, voornamelijk daar het zou dienen tot een buitengewone verbreiding van het Evangelie, en om het de overvloedigste en heerlijkste vruchten te doen Aragon. Maar wij hebben de bezwaren van de tegenwoordige tijden in aanmerking moeten nemen." Daarop voegde de keurvorst als laatste reden er bij: "Eindelijk herinneren wij ons niet heel zeker dat Uw Majesteit ons aangaande Melanchton heeft geschreven of doen schrijven. Indien gij in een latere omstandigheid ons schrijft om het ons te vragen, gaat hij voort, en ons verzekert dat hij ons gezond en wel teruggegeven zal worden, dan zullen wij toestaan dat hij zich tot u begeve. Wees verzekerd dat wij steeds volijverig zullen doen al wat wij kunnen om in alle plaatsen het Evangelie van Christus te verbreiden, om de belangen zo tijdelijke als geestelijke van Uw Majesteit, van uw rijk en zijn kerk te bevorderen, en de verlossing van de Christelijke Republiek te verhaasten!"
Melanchton, wie deze brief door de keurvorst werd meegedeeld vreesde dat hij, ver van de koning van Frankrijk tevreden te stellen, hem nog meer zou verbitteren. Hij kon het denkbeeld niet verdragen als een ondankbare de machtige vorst te beantwoorden, die hem zoveel welwillendheid had betoond. Die gedachte hield hem van de morgen tot de avond bezig. Dezelfde dag waarop de brief van Johan Frederik naar Frankrijk vertrok, zond Melanchton er zelf drie heen, waarvan de eerste voor de koning was. Hij vreesde vooral dat François I de grote onderneming zou laten varen, welke aan de kerk de eenheid en de waarheid moest weergeven. Hij schreef hem dus, maar zocht de verontwaardiging te bedwingen, welke de weigering van de keurvorst hem veroorzaakte.

"Aller-Christelijkste en aller-machtigste koning," zei hij tot hem, "Frankrijk overtreft ver weg al de rijken van de ganse aarde, vooral daarin dat het voortdurend een waakzame schildwacht is geweest voor de verdediging van de christelijke godsdienst. Daarom wens ik nederig Uw Majesteit geluk dat ze de Hervorming van de leer van de Kerk heeft ondernomen, niet door hevige maatregelen, maar door verstandige middelen, en ik bezweer Uw Majesteit niet op te houden aan deze zaak al haar gedachte en al haar zorgen te wijden. Laat u niet tegenhouden, Sire!, door de bittere oordeelvellingen en onvriendelijke geschriften van sommigen. Laat niet toe dat hun

onvoorzichtigheid de plannen, welke van de Kerk zo heilzaam zijn, omverwerpe. Na uw brief te hebben ontvangen, heb ik mij gehaast om tot Uw Majesteit te komen; want er is niets ter wereld dat ik zo zeer verlang als de Kerk te hulp te komen, naar de geringheid mijner krachten. Ik voedde de beste hoop, maar grote hinderpalen houden mij terug. De heer Voré De la Fosse za] er u mee bekend maken."

Had de Duitse leraar zich ingehouden toen hij aan de koning schreef, in de brieven welke hij dezelfde dag aan Du Bellay en aan Sturm richtte, openbaarde hij de gevoelens van zijn ziel. "Wat kon mij treurigers in de wereld geschieden, zei hij tot Du Bellay, dan mij te gelijk blootgesteld te zien aan de toorn des aller-Christelijke konings, aan de harde behandeling van de keurvorst en aan de lasteringen van het volk! Maar de ongerechtigheid van de mensen zal mij nimmer de gematigdheid van geest noch de ijver van de Godsvrucht doen verliezen. Wat de reis betreft, ik heb aan Voré De la Fosse beloofd eerstdaags naar Frankfort te gaan; en van daar zal ik, zo men het verlangt, mij haasten om tot u te komen." Hij zag dus niet geheel van Frankrijk af. "Ik hoop, zei hij ten slotte, dat de geest van de koning zodanig door uw raadgevingen en die van uw broeder, de kardinaal, zal kunnen geleid worden, dat die vorst in het vervolg al zijn zorg wijde aan het verheerlijken van de roem van Christus."

Het werk van de unie, waartoe François I Melanchton uitnodigde, schoot in de geest van die doctor diepe wortelen. Hij ging zelfs zo ver dat toen Sadolet, die een jaar later kardinaal werd, een verhandeling over dat onderwerp had in het licht gegeven, de Duitse geleerde aan Sturm schreef, dat Sadolet op de voorgrond stelde hetgeen hij zelf besloten had te verdedigen, dat hij alleen betreurde er zulke hevige uitvallen tegen de Protestanten in te lezen.
Toen enige tijd later de beroemde Budé, op wie hij had gerekend, François I geprezen had om zijn ijver in het uitdelgen en straffen van de aanslagen van de ketters, was Melanchton daardoor wel diep geschokt, maar niet ontmoedigd. "Ik heb," zo schreef hij aan Sturrn, "het geschrift van Budé gelezen, om het even! Al die dingen vuren mij meer aan dan dat ze mij koel maken; ze vergrote mijn begeerte tot "te komen, om mijn gehele gedachte te doen bekend worden aan die geleerde mannen, aan die vrienden van het goede, en te leren dat hun gedachte de mijn is. Laat ons al onze krachten verenigen om de Kerk te redden; de onrechtvaardigheid van de mensen is niet in staat mijn ijver te verminderen."

Niet alleen Melanchton bleef vol vuur; François I gaf hem weinig toe en wachtte zich wel over de weigering van de keurvorst zich gekwetst te tonen. Het verbond met de Protestanten werd hem steeds nodiger. Die vorst, die in Frankrijk zoveel deed voor de kunsten, en die als beschermer van de geleerden de titel van Vader van de letteren ontving, wenste een Hervorming in de zin van Erasmus. Het is niet mogelijk het te miskennen, er is een zeer belangrijk verschil tussen Frans "en Hendrik II; maar de liefde tot de wetenschap was niet de voornaamste beweegreden van de koning; hij had toenmaals zekere staatkundige plannen welke zijn begeerte naar een bondgenootschap met de Protestanten zeer vermeerderde. De hertog van Milaan was gestorven, en de eerzuchtige Frans wenste het hertogdom voor zijn tweede zoon te veroveren. De Evangelische partij was overigens niet zonder invloed aan het hof; de koningin Margaretha van Navarre, de admiraal. Chabot en verscheiden edelen waren de Heilige Schrift genegen; de broeders Du Bellay en andere mannen van de derde partij steun de hou. Om Diana de Poitiers en Catharina de Medicis schaarden zich toen de mannen van de Roomse partij.

De koning had bemerkt dat Johan Frederik gekwetst was door te zien dat een vreemd vorst zich tot een van zijn onderdanen wendde, als er sprake was over een zaak waarvan de keurvorst van Saksen als het hoofd beschouwd werd; Frans vond waarschijnlijk dat de verbazing van die vorst zeer natuurlijk was; in plaats van met hem te breken, besloot hij dan ook partij te trekken van de kleine berisping die hij ontvangen had. Hij zal zijn plan weer opvatten maar niet meer aan Melanchton schrijven; tot den, keurvorst zelf of liever tot al de verbonden Protestantse vorsten zal hij zich wenden, en wel in alle vereiste vormen; om de herinnering aan zijn eerste fout te vermijden zal de naam zelfs van Melanchton niet uitgesproken worden. De ijver van de geleerden professor en die van de machtige monarch ontsproten ongetwijfeld uit zeer verschillende bronnen, de een kwam van boven, de andere van beneden; maar toch werden ze door dezelfde begeerte bezield.

Toen de Roomse partij de bedoelingen van de koning vernam, was ze ontsteld en begaf zich weer aan het werk om een in haar oog zoo. noodlottig voornemen tegen te houden. De Sorbonne stelde aan François I voor dat men generlei concessie moest doen, en begon op een vreemdsoortige manier de artikelen, welke de Luthersen verwierpen, te bewijzen. "Zij loochenen de kracht van de heiligen om de zieken te genezen, zei zij; en wordt die wonderlijke kracht niet bewezen door het vermogen dat de koningen van Frankrijk bezitten om de kliergezwellen te genezen door ze aan te raken?" François I was een zeer buitengewoon heilige, en deze redenering vermaakte hom ongetwijfeld meer dan dat ze hem overtuigde. De kardinaal van Tournon wist liet beter aan te leggen, en zocht de koning op allerlei wijze te betogen dat hij Milaan niet kon nemen zonder de hulp des pausen. Maar zelfs dit argument bracht François I niet aan het wankelen; hij waardeerde zeer de vriendschap des pausen, maar nog meer de degen van de lansknechten.
De Protestanten zouden te Smalkalden bij elkaar komen; twee machtige vorsten, de hertogen van Wurtemberg en Pommeren, traden tot het Evangelisch verbond toe, en de bondgenoten namen maatregelen om voortdurend een goed leger op de been te hebben. Toen hij dat vernam vatte de Franse koning weer moed, en hij begon een tweede veldtocht, maar legde die beter aan dan de eerste. In plaats van een onbekend man gelijk Vord De la Fosse te gebruiken, koos hij de beroemdste van zijn diplomaten, en beval Willem Du Bellay naar Duitsland te vertrekken. Deze, nog ijveriger dan zijn meester, en vrezende te laat te komen, schreef uit Lotharingen, waar hij zich bevond, aan de keurvorst van Saksen, om hem te verzoeken de vergadering nog enige dagen te verlengen, "daar de koning van Frankrijk hem belast had met voorstellen die de vrede van de christenheid raakten." De tijding van deze zending, welke de Roomse partij met verontwaardiging vervulde, bracht de vrienden van de Hervorming in verrukking. "Nooit, zei Sturm, "heeft de zaak des Evangelies in Frankrijk in zo gunstige omstandigheden verkeerd." De Keurvorst, Melanchton en Du Bellay kwamen in het midden van December te Smalkalden aan.

De gezant van François I vroeg terstond de keurvorst om een afzonderlijk gehoor, en overhandigde hem, de 16 December, de brieven waarbij de koning, die zijn ijver voor de bevrediging van de Christelijke kerk zo deed uitkomen, de keurvorst bezwoer om met al zijn krachten tot zo'n een vroom en heilig werk," mee te werken. Johan Frederik was niet overtuigd; deze vorst stelde steeds de godsdienst boven de staatkunde, maar hij wist dat François I in omgekeerde orde te werk ging. Daar hij dan ook vreesde dat de koning onder dat zo vrome werk de oorlog tegen de keizer wilde verbergen, legde hij de bondgenootschap, op de onoverkomelijke scheidsmuur die

tussen hen bestond. "Ons bondgenootschap, zei hij, is alleen gevormd om het zuivere woord van God te handhaven, en de gezonde leer des geloofs te verbreiden."
Evenwel de portefeuille van de diplomaat bevatte twee zakken; de een voor de godsdienstige, de andere voor de staatkundige zaken; hij haastte zich de hand in de eerste te steken. "Wij vragen van u leraars om te beraadslagen over de eenheid tussen de kerken." Duitsland sprak van het woord en de leer, Frankrijk van de eenheid en de kerk; dit was opmerkelijk.
Johan Frederik antwoordde dat hij er met zijn bondgenoten over spreken zou. Het gehoor eindigde daarmee, en de 19e December werd door de vorsten en afgevaardigden van de steden bepaald, de Fransen gezant te ontvangen.

Het kwam er dus op aan die vergadering voor zich te winnen; dat had de koning gevoeld. Alles dan ook in het werk stellende, sprak hij, in de brief die hij tot de vorsten richtte, "van de oude, heilige, onschendbare vriendschap, welke Frankrijk en Duitsland verbond, van de onveranderlijke genegenheid en welwillendheid waarmee hij ten opzichte van de vorsten bezield was." François I hoopte dat de eerlijke Germanen zich door zijn liefelijke woorden zouden laten vangen; maar ze zagen helderder dan hij vermoedde. Du Bellay had zulks bemerkt; hij had de ongunstige vooringenomenheid van Duitsland gevoeld; toen hij dan ook het woord opnam liet hij niet na om de vrome en rustige Evangelischen, die door François I ter dood waren gebracht, voor te stellen als oproermakers die het volk wilden opruien; hij ging aldus voort: "Zeer doorluchtige en zeer achtenswaardige vorsten! sommigen, door haat aangezet, beweren dat de Staten van het Keizerrijk op hun hoede moeten zijn, wanneer de vreemde koningen hun gezantschappen toezenden, aangezien die vorsten anders handelen dan spreken. Men heeft wel is waar de Fransen niet genoemd, maar hen toch als met de vinger aangewezen. Wie toch is heiliger aan zijn vriendschapsbetuigingen getrouw dan de koning van Frankrijk? Wie heeft zich meer beijverd om voor het heil van Duitsland de gevaren te trotseren? Welke volkenzijn ooit nauwer verbonden geweest dan de Duitsers en de Fransen, de Fransen en de Duitsers? De koning is overtuigd dat gij over verscheiden zaken zeer heilig denkt; hij had alleen bij enkelen een weinig meer gematigdheid gewenst. Hij weet evenals gij dat de achteloosheid en het bijgeloof van de mensen veel nutteloze pleg1 in de Kerk hebben ingevoerd; maar hij keurt het niet goed dat men die afschafte zonder een openbaar besluit. Hij vreest dat de verscheidenheid van de Kerkvormen onenigheid van de gemoederen bare en in de christenheid binnenlandse oorlogen verwekke. De verzoening is de dierbaarste van zijn wensen. Zo gij hem in uw gezelschap wilt opnemen, dan zult gij een vertrouwden vriend in hem vinden. Tot dusverre heeft het verschil in gevoelen u van hem gescheiden gehouden, maar van nu af zal de overeenkomst in de leer u samen verbinden."
Ten slotte deed Du Bellay opnieuw de vraag naar een congres van Franse en Duitse doctoren, welke over de bestreden punten zouden beraadslagen.
Die fraaie redevoering had de Protestanten niet overtuigd. Ze waren koel gebleven, terwijl Du Bellay zijn taak met zoveel vuur bepleitte. Het punt waarover François I en zijn gezant wilden heen glijden zonder er over te redeneren was juist hetgeen de Duitsers het meest ter harte ging. Ze konden niet vergeten wat men hun gezegd had van Du Bourg, van de "lamme", van de overige martelaren, gevangenen en vluchtelingen; de gedachte aan het sluiten van een verbond met hen, die het bloed van hun broederen vergoten had, stuitte hun tegen de borst. Ze zullen de mond openen ten gunste van hen die stom zijn en voor het recht dergenen die ter dood veroordeeld zijn.

"Wij dulden in onze Staten de oproerverwekkers niet," antwoordden zij," en wij kunnen bij gevolg de koning van Frankrijk niet veroordelen als hij die in zijn rijk onderdrukt. Maar wij verzoeken hem niet iedereen zonder onderscheid te straffen. Wij vragen van hem degene te sparen, welke van de dwalingen waarmee de godsdienst besmet is overtuigd, de zuivere leer des Evangelies hebben omhelsd, dat wij zelf ook belijden. Enige onmenselijke personen, die hun eigen belang en hun macht willen redden, verdedigen hun goddeloze meningen door wreedheid, en om de geest van de konings te verbitteren, vinden ze valse misdaden uit die ze onschuldige en vrome christenen ten laste leggen. Het is de plicht van de vorsten de verheerlijking van God te zoeken, de Kerk van dwalingen te zuiveren, de onrechtvaardige wreedheden te onderdrukken; en wij smeken de machtige koning van Frankrijk dringend aan die grote zaak alleen zijn ijverigste zorgen te wijden."
Dat edele antwoord was niet bemoedigend. De gezant verloor zijn tegenwoordigheid van geest niet; zich houdende aan de oude Gallische spreuk, dat men bij het ontstaan van een netelige kwestie er over heen moet gaan "als een kat over het kolenvuur," vergenoegde hij zich opnieuw aan de vergadering de verzekering te geven van het vaste besluit door zijn meester genomen om aan de Hervorming van de Kerk werkzaam te zijn. De grote zaak was te weten hoedanig die Hervorming van François I zou wezen. Waartoe een congres van geleerden samen te roepen om er over te beraadslagen, zo men vooruit wist dat men niet zou overeenkomen? De aanwezige Protestanten dachten er anders over; de godsdienstige mannen, zeer ongelovig op het punt van de Evangelische vroomheid van de koning eisten dat men zich onthield; de staatkundige, daarentegen, zeiden dat men zien moest; en daar het voorstel gedaan was om te Smalkalden zelf een voorlopige verklaring af te loggen, werd er besloten dat de volgende dag, de 20e December, een samenkomst zou plaats hebben tussen Du Bellay, de keurvorstelijke kanselier Bruck, Melanchton, Jan Sturm, afgevaardigde van Straatsburg, de afgevaardigden van de landgraaf van Hemmen, in wiens staten de conferentie plaats had, en Spalatin, kapelaan van de keurvorst, die met het houden van de aantekeningen het doelwit was.
De beide tegen elkaar overstaande partijen zouden dus beproeven of ze het eens konden worden. De taak, welke de minister van François I ondernam, was geen geringe; hij maakte zich, naar de lastgeving zijns meesters, tot vertegenwoordiger van de Katholieke partij; maar niemand wist beter dan Du Bellay in hoe verre, volgens 's konings kamerling, Frankrijk toen Hervormd kon worden, zo de Protestanten er in toestemden zich er mee te verenigen. Die verklaring is van belang; het is de moeite waard bekend te worden met het plan door de Franse regering opgevat.

De 20e December met het krieken van de dag, kwamen de leden van de conferentie bij elkaar. Ze hadden dat vroege uur gekozen, hetzij omdat sommigen voornemens waren die dag Smalkalden te verlaten, hetzij, wat waarschijnlijker is, omdat belangrijker zaken nog hun tijd vereisten. Werkelijk bevond zich toen in Hessen een gezant des pausen, de beroemde legaat Vergerio, die later tot de gelederen van de Hervormers overging, en die gezonden om een kerkvergadering voor te stellen, reeds de volgende dag het antwoord van de Protestanten moest ontvangen. Toen de gevolmachtigden plaats genomen hadden, verklaarde de gezant tot welke soort van Hervorming het koningrijk Frankrijk de hand zou lenen.
"Vooreerst, zei hij, wat betreft de voorrang van de Roomsen bisschop, de koning van Frankrijk denkt met n, dat hij die slechts uit menselijk en niet uit Goddelijk recht bezit. Wij zijn niet geneigd in dit opzicht de teugel teveel te vieren; tot dusverre hebben de pausen de macht waarop ze zich beroepen gebruikt om koningen aan te

stellen en af te zetten, hetgeen gewis veel te ver is. Enige onzer Godgeleerden handhaven wel is waar het pausdom krachtens het Goddelijk recht, maar toen de koning hun naar bewijzen heeft gevraagd, hebben ze die niet kunnen geven. Melanchton was voldaan; de kanselier minder; Bruck deelde in de mening van de koning van Engeland, die, zoals Du Bellay toen zeide, de paus noch het een noch het andere recht wilde toestaan.
"Wat het sacrament des Avondmaals betreft," zo ging de gezant voort, "uw gevoelen over dit punt behaagt de koning, maar niet zijn Godgeleerden, die met alle kracht de transsubstantiatie vasthouden. Zijn Majesteit zocht naar bewijzen, welke uw zienswijze rechtvaardigen, en ze is bereid die te belijden, indien gij grondige argumenten opgeeft. Nu weet gij dat de koning de enige is die in zijn rijk gebiedt."
"Betreffende de mis, vervolgde Du Bellay, enigszins ongerust, en als een man die op een glibberige grond de voet zet, over dit punt heerst veel gekijf. De koning meent dat in dit deel van de eredienst veel onbetamelijke en goddeloze overleveringen en vormen zijn ingeslopen; dat men die ongerijmde en belachelijke invoegsels moet weg doen, en de oorspronkelijke lezing moet herstellen."

Daar François I vooral geërgerd was door de missen ter ere van de heiligen gevierd om hun voorspraak bij God te verwerven, verhaalde Du Bellay over die zaak een paar gezegden van die vorst. De koning zei eens: "Ik bezit een gebedenboek, voor veel jaren geschreven, waarin van de tussenkomst van de heiligen generlei melding gemaakt wordt. Men verzekert mij dat Bessarion zelf zeide: Wat mij betreft, ik houd mij meer op met de heiligen die leven dan met hen die dood zijn.
"Evenwel, voegde Du Bellay er bij, de koning denkt dat men de viering van de mis moet behouden; alleenlijk moeten er in iedere parochiale kerk niet meer dan drie plaats hebben; een vóór de dageraad ten behoeve van de ambachtslieden en dienstbaren; de tweede en derde voor de overige gelovigen."
Zo men de transsubstantiatie en de onbetamelijke overleveringen verwierp, waren de gematigde Protestanten bereid de dagelijkse viering des Avondmaals toe te geven. Du Bellay ging voort: "Wat de beelden van de heiligen aangaat, de koning denkt met u dat ze niet moeten aangebeden worden, maar dienen om het geloof en de werken in gedachtenis te brengen van hen die ze voorstellen; en dat moet men het volk onderwijzen."
"Uw gevoelen over de vrije wil behaagt zijn Majesteit eveneens."

Het debat, het grote geschilpunt, liep in Frankrijk over het vage vuur. De gezant gaf er, niet zonder arglistigheid, de reden van op;Onze Godgeleerden verdedigen het halsstarrig, zei hij, want van die leer hangen de opbrengsten van de missen, de jaargelden, aflaten en vrome legaten af. Hun het vagevuur te ontnemen, is even goed als hun alle middelen tot het verkrijgen van rijkdommen en eerbewijzingen te ontnemen; als hun de leden af te snijden die bloed en leven onderhouden! De koning heeft hun enige maanden toegestaan om hun leer door de schrift te bewijzen; ze hebben het aangenomen, maar geen antwoord ingezonden, en toen de koning er op aandrong, hebben ze uitgeroepen: "Ach sire! laat ons aan onze tegenstanders geen pijlen verschaffen die ze vervolgens tegen ons zullen afschieten! Het dunkt mij dus het best dat een uwer doctoren een verhandeling over dat onderwerp schrijve en die aan zijn Majesteit aanbieden.
"Wat de goede werken betreft, onze Godgeleerden handhaven met vuur hun mening, namelijk dat ze nodig zijn. Ik heb hun geantwoord dat gij zulks ook gelooft, en dat alles wat gij beweert, is dat de noodzakelijkheid van de werken niet in die zin kan

bewezen worden, dat ze ons rechtvaardigen en behouden. Een van de geloofsinquisiteurs heeft verklaard het op dat punt met Melanchton eens te zijn. Ik geloof dus dat men elkaar zal kunnen verstaan.
"Gij houdt niet van de kloosters; welnu, de koning hoopt van de Roomsa partij te verkrijgen dat niemand kloostergeloften zal mogen doen vóór de leeftijd van dertig en veertig jaren, en dat de monniken voortaan vrij blijven, indien de noodzakelijkheid zich voordoet, om het klooster te verlaten en te trouwen, De koning is van mening dat niet alleen het welzijn van de Kerk zulks eist, maar ook dat van de staat, want er zijn in de kloosters bekwame mannen, die nuttig kunnen,gebruikt worden voor veel betrekkingen en ambten. Zijn Majesteit gelooft dus dat men wel niet de kloosters moet vernielen, maar de geloften niet langer verplichtend moeten zijn. Door de een stap na de andere te doen zullen wij er toe komen elkaar te verstaan. Het is niet gemakkelijk met éénen ruk de gehele staart van een paard uit te trekken. De kloosters moeten inrichtingen zijn van studie, bestemd tot opleiding van hen die de jeugd moeten onderrichten. Het is nuttig, ja noodzakelijk met gematigdheid te werk te gaan. Zijn Majesteit hoopt de Roomsen paus zelf langzamerhand tot die gedachte te brengen.

"Wat de huwelijken van de priesters betreft, de Franse Godgeleerden keuren het niet goed; maar de koning houdt hierin een zeker midden. Hij wil dat men het huwelijk toesta van die geestelijken onder u, welke reeds vrouwen hebben; wat de andere aangaat, hij verlangt dat ze in de ongehuwden staat blijven. Zijn er evenwel priesters die verlangen te trouwen, dat ze het doen; maar dan tevens afstand doen van de heilige bediening.
Betreffende de viering van het Avondmaal, hoopt de koning van de paus te verkrijgen dat ieder, overeenkomstig zijn geweten, het Avondmaal onder een of twee gestalten kan gebruiken. Hij zegt van sommige grijsaards gehoord te hebben dat de beide gestalten in Frankrijk vóór honderd twintig jaren aan de leken gegeven werden, niet in de kerken, maar in bijzondere kapellen. En zelfs tegenwoordig nog communiceren de koningen van Frankrijk onder beiden."
Die uitlegging van de voor Frankrijk ontworpen Hervorming, en de wisseling van denkbeelden waartoe ze aanleiding had gegeven, hadden tijd vereist. Reeds werd het laat in de morgen; de Protestantse gevolmachtigden schikten zich tot het vertrek. De gezant voegde in de haast enige woorden er bij om de oprechtheid van die voorstellen te bewijzen, "De kardinaal de Sainte-Croix, zei hij, heeft reeds, op bevel van de paus, de psalmen bij de gebeden van de Kerk in de plaats. gesteld van ongeschikte en slechte lofzangen. Wel is waar hebben de Godgeleerden van Parijs dat veroordeeld. Maar gij ziet, de Sorbonne matigt zich zulk een gezag aan, dat ze u niet alleen ketters noemt maar zichzelf niet ontziet de kardinalen en de paus zelf te veroor, doelen!" zo stonden dus, volgens Da Bellay, aan de een zijde de Protestanten, de koning, de kardinalen, de paus, en aan de andere. De Sorbonne! In zulk een goed gezelschap hadden de Luthersen niets te vrezen. Om hen nog meer gerust te stellen, deelde hij mee dat François I instemde met het punt dat ze als het wezen van hun leer verkondigden. "De koning, zo ging hij voort, keurt de leer van de rechtvaardigmaking, zoals gij die voorstelt, goed. Het zal hem zeer aangenaam zijn dat twee of drie uwer geleerden naar Frankrijk gezonden worden om in zijn bijzijn over die onderscheidene punten te spreken. Men moet zorgen dat het beste en gezondste deel van de Kerk niet door het grootste overwonnen en verpletterd worde.
Eindelijk zou het zeer nuttig zijn, zei Du Bellay op verstandige wijze zijn rede besluitende, dat de vorsten en afgevaardigden van de steden, hier samengekomen, tussen beide kwamen ten gunste van hen die wegens godsdienstzaken verbannen zijn, en

verlangden dat niemand meer enige schade leed om hetgeen hij gevoelt, zegt en doet in zake van godsdienst."

Hoe konden nu de Protestanten, na zulk een deelnemend verlangen te hebben horen uiten, nog spreken van de schavotten van de 21e Januari?
Daarin bestond dus de Hervorming, welke François I geneigd was aan Frankrijk te geven. Ten opzichte van de leer was ze veel volkomener dan het tweeslachtig stelsel dat Hendrik VIII toen in Engeland wilde doen gelden. De Protestanten vonden over het algemeen die voorstellen vrij aannemelijk, met enige wijzigingen natuurlijk, die ook wel te verkrijgen waren; de onvolkomen Hervorming van François I zou langzamerhand tot volmaking komen. Had zijn gezant niet gezegd dat het gevaarlijk was in oenen ruk de gansen staart van een paard uit te trekken, daardoor te verstaan gevende dat men al de haar achter elkaar moest uitrukken. De Hervorming uitgevaardigd; de Evangelische leer beleden; het ongeschikte in de eredienst afgeschaft; de Sorbonne in de ban gedaan; het gezondste deel van de christenheid de overhand hebbende op het grootste; de kardinalen, ja de paus zelf, volgens aangeven van Du Bellay, de hand reikende aan die omkering, welke belangrijke concessies! Toch ontbrak er één zaak; velen vroegen zich af, niet alleen of het Katholicisme zo ver zou gaan, gelijk het scheen te doen hopen, maar ook of het alles zou houden wat het beloofd had.
Die gedachte vervulde de Protestantse afgevaardigden. Ze deden evenwel hun verslag aan hun hoofden, en te midden van de twijfel die hen verontrustte, scheen een enkele zaak hoog nodig voor de mannen van de Augsburgse geloofsbelijdenis, namelijk de plicht om voor hun broeders in Frankrijk tussen beide te komen. Ze droegen Melanchton op het antwoord aan Du Bellay op te stellen, en twee dagen later, de 22e December, werd de Franse gezant opnieuw in de vergadering van de vorsten en afgevaardigden binnen geleid, waarop de vicekanselier tot hem zeide: "Dat de zending door de zeer machtige koning van Frankrijk van een gezant even doorluchtig door zijn deugden als uitstekend door zijn rang, en de last die hem was opgedragen om zich met de zaken des geloofs te bemoeien, wier gewicht in hun ogen zo groot was, hun klaarblijkelijk de Christelijke ijver bewezen waarmee de koning bezield was, een ijver zulk een groot vorst wel waardig; dat de geruchten betreffende sommige strafoefeningen die in Frankrijk hadden plaats gehad wel is waar de Staten van Duitsland niet konden gerechtigd een oordeel uit te spreken over de zeer machtige vorst van dat rijk; dat ze hem evenwel bezwoeren zich niet te laten medeslepen door de wreedheid van mensen die, zonder de waarheid te kennen, zonder onderscheid zowel de goeden als de boosdoeners met strengheid behandelden; dat verkeerde meningen in de Kerk waren verspreid waarin moest voorzien worden; maar dat ze die zulks beproefden zich zagen blootgesteld aan de bitterste haat; daar de papisten, die hun belang hadden bij die misbruiken, door duizenderlei listen de gemoederen van de koningen zochten te ontvlammen, en hun arm te wapenen tegen onschuldigen. Daarom verzochten de Staten te Smalkalden verenigd aan zijn Majesteit om onbillijke wreedheden te verbieden, en het welzijn van de Kerk en de ere Gods te bevorderen."

Nadat de Evangelischen zich van die plicht gekweten hadden, liepen ze luchtig over het andere heen. Ze stelden de gezant voor dat het voorstel om doctoren naar Frankrijk te zenden zó gewichtig was dat het niet mogelijk was hem nu direct op dat punt te antwoorden, maar dat de afgevaardigden daarvan rekenschap zouden geven aan hun heren, wanneer ze tehuis zouden zijn gekomen. "Wij verzekeren u althans, zeiden ze ten slotte, dat niets ons aangenamer zou kunnen zijn dan te zien dat de leer van de

godsvrucht en eendracht onder de volken hoe langs hoe meer worde verspreid, door middelen overeenkomstig de waarheid."
Du Bellay verkeerde na die verdaging, welke bijna op een weigering geleek, in grote verlegenheid, want hij had zich nog van de voornaamste last te kwijten, die zijn soeverein hem gegeven had. Hij kon toch Smalkalden niet verlaten zonder die vervuld te hebben. Zonder die duidelijk in zijn openbare redevoeringen bloot te leggen, verzocht hij de Protestanten in geheime gesprekken om met de koning zijn meester een verbond te maken. Deze antwoordden dat de eerste voorwaarde van zulk een verbond zou zijn, dat de bondgenoten niets ondernamen tegen de keizer, het hoofd van het Duitse Verbond. Nu was het juist om tegen Karel V te handelen dat François I de vriendschap van het Evangelisch Duitsland zocht. Du Bellay verliet ontevreden Smalkalden.
Het wantrouwen van de Lutherse vorsten was niet van grond ontbloot. Terwijl François I de rol van Protestant speelde aan gene zijde van de Rijn, handelde hij als papist aan gene zijde van de Alpen; zo de keizer er in toestemde hem Milaan af te staan, verbond hij zich om geheel Duitsland onder de gehoorzaamheid van het huis van Oostenrijk te brengen. "Ik zal geen ding sparen," zei hij, "voor de grootheid van gezegden keizer en de Roomsen koning, zijn broeder." Nog meer. "Laat Rome één woord spreken, en ik zal Engeland met de wapenen in de hand dwingen zich aan de Kerk te onderwerpen." De wrede klauw werd zichtbaar van onder de huid van het lam, en de leeuw toonde zich plotseling bereid om hen, die hij als zijns gelijken en bondgenoten behandelde, als een welkome prooi aan te vallen, te grijpen en te verslinden.
Niet aan een congres te Smalkalden, niet aan staatkundige onderhandelingen, niet aan François I kwam het toe de zaak van waarheid en eenheid te doen zegevieren. Hij die gezegd heeft: "Mijn koningrijk is niet van deze wereld," kiest geen mensen naar de wereld om zijn rijk te vestigen, en wil geen eentonige eenvormigheid aannemen in plaats van de eenheid in zijn rijk. De traktaten, de grondwetten, de vormen die de koningen voorschrijven zijn menselijke elementen, welke het hemels koningrijk verwerpt. De was eenheid komt niet voort uit een gelijkvormig beheer, een kerkelijke inrichting, een pracht volle hiërarchie; ze is in haar wezen zedelijk, geestelijk, en bestaat in een gemeenschap van gedachten, geloof, liefde, goede werken en verwachtingen; de verscheidenheden van vormen, ver van haar te schaden, geeft haar meer uitgebreidheid. In de zestiende eeuw was de wereld er ver af die Goddelijke eenheid zich te zien verwezenlijken; nog is ze ver te zoeken. Nochtans zijn er enige stappen gedaan, en ongetwijfeld zal de tijd aanbreken, waarin volgens de Bijbelse voorspelling alle geslachten van de aarde in Jezus Christus zullen gezegend zijn. Maar geen waarachtige, vrije en Evangelische Katholiciteit (algemeenheid) zal plaats hebben, voordat de christenen eindelijk dat grondwoord van de eerste eeuwen zullen begrijpen: "Ik geloof de gemeenschap van de heiligen."

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.

Het Evangelie in het Noorden van Italië.
(1519-1536.)

Ook in Italië had de Hervorming een begin gemaakt.
Daar de studie en de kennis van de oude talen, de letterkundige werken, de beschaving van de geest in die streken meer dan elders waren verbreid, scheen het natuurlijk dat het licht des Evangelies daar liet eerst zou opgaan. Te midden van het bijgeloof waren er veel edele zielen, aan wie het werktuigelijke van de Roomse Kerk niet kon voldoen. Het zedenbederf van de geestelijkheid en de verbastering van de godsdienst waren er erger dan in het overige deel van de christenheid, zoo dat de grootheid van het kwaad des te levendiger de behoefte aan herstel deed gevoelen. Ofschoon dan ook veel hinderpalen de toegang van de Evangelieleer tot het schiereiland schenen te belemmeren, ofschoon de nationale trots, het eigenbelang dat de Italianen van alle standen scheen te drijven tot behoud van het pausdom, de vijandelijkheid van de regeringen en bovenal de verpletterende macht van de pauselijke heerschappij alom hinderpalen oprichtten, schijnbaar onoverkomelijker dan de Alpen, bestond er toch tussen Italië en de landen van de Hervorming als het was een elektrische stroom door niets te stuiten. Nauwelijks verspreidde de Hervorming haar lichtende vonken en stralen, nauwelijks verhief zich de vlam boven Duitsland en Zwitserland, of men zag in de ultramontaanse landen, van Venetië en Turin af tot Napels toe, allerwegen afzonderlijke lichten schitteren te midden van de duisternis!
De Evangelische leer, over het geheel weinig in de smaak van het volk vallende, vond bij veel verlichte mannen een gereden toegang. Italië was een uitgebreid veld waarop men een aantal onbebouwde landerijen en onvruchtbare heidevelden aantrof; maar een milde hand had zich daarover geopend, en de zaden des levens welke daaruit vielen, vonden hier en daar een welbereide grond, en men zag bij de adem van de lente allerwegen het kruid en de aar opkomen. Later sloeg een onstuimige storm van donder en bliksem vergezeld op die velden neer; het daglicht werd er als het was uitgedoofd; opnieuw bedekte dikke duisternis het land. Maar het licht was schoon geweest, en zijn verschijning, ofschoon vluchtig, verdient wel in herinnering gebracht te worden, al was het slechts als een onderpand, waarop betere dagen te verwachten zijn. De stellige resultaten van de Italiaanse Hervorming schijnen ons volkomen te ontsnappen; en toch heeft zij, even goed als andere, wellicht nog meer, kenmerken die de geest bekoren, de verbeelding boeien en het hart treffen. De nieuwe planten welke die oude grond droeg, de schitterende vlammen welke er een ogenblik een helderen glans verspreidden, de mannen Gods, toenmaals over geheel Italië verbreid, verdienen wel gekend te worden, en wij moeten die thans nader beschouwen.
Te Pavia, aan de Tessino, leefde een boekverkoper met name Calvi "die zich met de muzen bezig hield."
Toen de beroemde drukker Frobenius van Bazel hem reeds in 1519 het Testament van Erasmus en de eerste schriften van Luther toegezonden had, begon hij het Evangelie nog meer dan de dichters te bestuderen. Naar zijn krachten willende medewerken tot de " herleving van de vroomheid," nam hij op zich de geschriften van de Hervormers te verspreiden, niet enkel om zich heen, maar in alle steden van Italië. Daar Pavia een beroemde hogeschool bezat, werden de kostbare boeken het eerst onder de professoren en studenten uitgedeeld. Meer dan eens kon men zien hoe onder de portalen, of in de nabijheid van de hogeschool, van de grote hoofdkerk of aan het oude kasteel enige studenten zaten, met een boek in de hand, verdiept in die boeiende

lectuur. Andere drukkers en boekverkopers sloten zich tot dat werk van verspreiding bij Calvi aan, en al spoedig las men overal in Italië en zelfs te Rome I principii della Theologia di Ippolito de Terranigra.
Terranigra was Melanchton en de Beginselen van de Godgeleerdheid waren zijn Theologische gemeenplaatsen.
Dat bewonderenswaardig boek, de werken van Coricius Cogelius (dit was Zwinglius), van Aretius Felinus (Bucer) werden zelfs in het Vaticaan gevonden. Bisschoppen en kardinalen roemden die hemelhoog, en niemand hunner vermoedde toen dat de geest van Evangelische vroomheid, welke die geschriften bezielde, noodwendig de valse vroomheid van de biechtstoel moest verdrijven.
Het boek van Terranigra werd te Rome met zoveel ijver gelezen, dat men weldra nieuwe bezendingen moest vragen.

Een geleerde Franciscaan van de hoofdstad, die de Latijnse uitgave bezat, getroffen door die onbekende naam van Terranigra, wilde zich het Italiaanse geschrift dat zo geroemd werd verschaffen.
Weldra verwekt het werk bij hem zekere gedachten; hij vraagt zich af of hij dat niet reeds ergens gezien heeft. Hij staat op, neemt zijn Latijnse Melanchton, vergelijkt die met het Italiaanse boek en vindt tot zijn grote schrik dat die beide slechts één geheel uitmaken. Hij spoedt zich om de list van de boekverkopers aan het licht te brengen, en het werk, dat door de kardinalen de vorige dag hemelhoog was verheven, wordt de dag daarop ten vure gedoemd.
Maar de propaganda hield niet op; de jonge Duitsers, die te Bologne, Padua en andere hogescholen van het schiereiland de rechtsgeleerdheid en de geneeskunde kwamen beoefenen, de jonge Italianen die de scholen van Duitsland en Zwitserland begonnen te bezoeken, beiden droegen er toe bij om het Evangelisch geloof aan gene zijde van de Alpen te verbreiden. Veel van de Lutherse lansknechten, die Karel V naar Italië liet trekken en Zwingliaanse Zwitsers welke François I er heen riep, beleden in de huizen waar ze ingekwartierd werden de leerstellingen van de Hervorming en deden het met al de vrijmoedigheid van een krijgsman.
Enige roemden Luther, andere Zwinglius, en allen maakten door de reinheid van de levenswandel van de Hervormers en de eenvoudigheid van hun manieren een scherpe tegenstelling met de ongeregeldheden, de weelde en de trots van de Roomse prelaten.

De Italianen hebben een helder en vlug verstand, juistheid van denkbeelden, klaarheid van uitdrukking, een natuurlijk gevoel voor het schone en een grote onafhankelijkheid van karakter; ze waren het dan ook moede in een schandelijke onderworpenheid aan onwetende, lediglopende en losbandige priesters te blijven leven. Mannen met een nauwgezet geweten en geesten van uitstekende aanleg omhelsden vreugdevol een leer welke het Goddelijk woord in de plaats stelde van de brillen, de breven, de extravaganties (buitensporige orders) van de pausen, en leven en geest in de plaats stelden van het kerkelijk mechanisme van de Latijnse ritus (kerkgebruik). Italië was verrukt door het karakter en het werk van Luther. Reeds in 1521 riep een stem van Milaan uitgaande: "O grote Luther! wie zou uw trekken kunnen schilderen zo vol leven, de goddelijke hoedanigheden van uw geest, die ziel door een zo reine wil beheerst? Uw stem, die bijna door het ganse heelal weergalmt, en er geheel nieuwe tonen doet klinken, vervult de lage harten van de bozen met schrik, en brengt een onverwachte genezing van kwalen, welke ongeneselijk schenen. Houd dus moed, eerwaarde vader! houd moed, gij wiens mond aan allen het heil bekend maakt, en wiens woord meer monsters doet omkomen dan de hand van Alcides er ooit heeft

verslagen."

De hoge geestelijkheid van Rome ontstelde bij die geestdrift. In 1524 voor de Rijksdag van Neurenberg riep de kardinaal Campeggi.
"O, de Duitsers nemen spoedig een nieuwe mening aan, maar ze geven die spoedig op; terwijl de Italianen halsstarrig volharde bij die welke ze eenmaal hebben aangenomen." Het tegendeel moest eerder gebeuren. De Italianen betoonden zich nog vlugger dan de Duitsers; het aantal Lutheranen nam elke dag toe. De bekeerde Katholieken begonnen langzamerhand het Evangelie te verkondigen en de dwalingen van de Roomse kerk in particuliere huizen te weerleggen; dat geschiedde zelfs in de Staten van de paus. Toen spoedig enige priesters en monniken verlicht werden, deed de Hervorming een nieuwe schrede vooruit; haar beginselen werden zelfs in de kerken geleerd, Clemens VII verontrustte zich zeer toen hij zag hoe eensklaps de leer, door hem en zijn legaten in de vergelegen landen bestreden, van alle kanten in zijn dierbaar Italië uitbarstte, en de muren van het pausdom bedreigde. Hij uitte een kreet van schrik.
"Tot onze zeer levendige smart, zei hij, heeft de verpestende ketterij van Luther zich onder ons verbreid, niet alleen onder de leken, maar zelfs onder de priesters en de monniken. De ketterij groeit allerwegen aan, en het Katholieke geloof heeft in alle plaatsen de hevigste aanvallen te verduren." Die kreten waren ijdel. In hetzelfde jaar (1530) werd het nieuwe Testament door Brucioli vertaald, te Venetië gedrukt, en de zo gevreesde besmetting maakte van toen af sneller vorderingen.

In deze laatste stad, op de honderd kleine eilanden en te midden van de kleine meren van de koningin van de Adriatische zee, richtte de Evangelische leer in het begin haar banier het stoutst op. Er bestond geen mogendheid in Europa meer na-ijverig op haar onafhankelijkheid en haar gezag dan Venetië. De gevleugelde leeuw van St. Markus trotseerde de priester te Rome; de senaat verwierp de inquisitie, stond het vrije onderzoek voor en wettigde de edicten van de paus eerst na een weldoordacht onderzoek en een uitvoerige bespreking. Men zag weldra binnen Venetië Protestanten, die zich, vreemd genoeg, meer Protestants betoonden dan die van Augsburg.
"Met welk een blijdschap," zei Luther de 7 Maart 1528, verneem ik dat Venetië het Woord van God heeft aangenomen.
"Toen het gerucht zich verspreid had dat Melanchton zich op de rijksdag van 1530 genegen toonde om de voorrang van de Roomsen bisschop te erkennen, werden de nieuwe Evangelischen te Venetië er door geschokt; een hunner, Lucio Paolo Rosselli werd er door ontroerd en bewogen, en ofschoon hij slechts een beginner was in de Christelijke leer, besloot hij eerbiedig, maar vrijmoedig te schrijven aan de beroemden doctor van Duitsland.
"Er is geen boek van enige schrijver," zei hij tot Melanchton, "dat mijn geest zozeer bevalt als de werken welke gij tot heden hebt uitgegeven. Maar zo de dingen, welke de pausgezinden van u verspreiden waar zijn, dan lopen de zaak des Evangelies en allen die door het onderricht van uw en Luthers geschriften dat Evangelie aangenomen hebben, groot gevaar. Geheel Italië verwacht de uitslag van uw vergadering van Augsburg. 0 Melanchton! laat toch bedreigingen, noch vrees, noch gebeden, noch beloften u de banier van Jezus Christus doen verlaten. Al moest gij zelfs de dood verduren om zijn heerlijkheid te blijven vasthouden, aarzel niet. Het is beter met ere te sterven dan met schande te leven."

Het werd nog erger toen de gezant Van Venetië hij Karel V aan de Venetiaanse senaat

de brief toezond, die Melanchton de 6 Juli aan de kardinaal Campeggi geschreven had, en waarin hij zo ver ging dat hij beweerde dat de Protestanten van de Roomse Kerk in geen leerstuk verschilden, en bereid waren de heerschappij des pausen te erkennen. De Evangelische christenen van Venetië, die een zuiver standpunt verlangden in te nemen, waren verschrikt. De meesten van hun ontkenden dat zulk een brief van Melanchton zou zijn; vooral Rosselli, in zijn edelmoedige geestdrift, nam de verdediging van de doctor op zich en zond hem de 1 Augustus een afschrift van de brief " opdat hij zorgvuldig de boosheid kon onderzoeken van hen die hem woorden toedichtten, welke geschikt waren om de was verdedigers van Christus zaak en van Christus zelf met smaad te overdekken. Thans nu wij hun boosaardigheid aan het licht hebben gebracht," voegde de Venetiaan er bij, "moet gij met meer ijver nog hun boosaardigheid weerleggen, en de keizer en alle Christelijke vorsten bekend maken met de onbeschaamde praktijken van de tegenstanders."
Maar hetgeen de Italianen onmogelijk toescheen was maar al te waar; Melanchton had teveel toegegeven. Maar daar hij had verklaard de Roomsen bisschop niet te zullen erkennen dan wanneer hij Evangelisch werd, had hij bij zijn verdrag een voorwaarde gevoegd die het onmogelijk maakte.
Van Venetië gaan wij naar Turijn. De Italiaanse opwekking vertoonde niet die één historische gang, welke men in de overige landen van Europa vindt. Er was daar niet één enkele stroom welks diepe en krachtige wateren de gehele landstreek doorlopende, samen dezelfde loop volgden; maar men zag kleine waterstralen op verscheiden plaatsen uit de grond springen, die klaar, levendig en helder in de zonnestralen schitterden en de onmiddellijke omgeving vruchtbaar maakten. Ze verdwenen weer; ze verloren zich in de grond, soms helaas, terwijl ze die rood kleurden, en het land keerde terug tot zijn eerste onvruchtbaarheid. Nochtans waren veel planten er door verkwikt en de liefelijke herinnering er aan kan nog menigeen verblijven.

De boeken van de Hervormers waren te Turijn gekomen. Piémont, tussen Zwitserland, Frankrijk en Duitsland gelegen, werd al heel spoedig bestraald door de zon, welke aan gene zijde van de Alpen was opgegaan. De Hervorming had zich reeds aanvankelijk vertoond in een van haar steden, Aosta, en in haar Waldenzer valleien waren de meesten van haar leerstellingen eeuwen lang bekend. Enige monniken uit het klooster van de Augustijnen te Turijn, en in het bijzonder Hyeronimo Nigro Foscianeo, behoorden onder het getal dergenen die het eerst de Evangelische geschriften kenden. Een jongeling van twintig jaren, Celio Secundo Curione, ontving ze omstreeks 1520 uit hun handen. Op drie en een halve mijl afstand ongeveer, ten Noorden van Turijn, lag aan de voet van de Alpen een vlek met name Cirié, dat twee parochie kerken en een Augustijner klooster bezat. Boven de gebouwen stak het oude kasteel, Cuori genaamd, uit, en de familie aan welke het toebehoorde heette daarnaar Curione of Curioni. Een van haar leden, Jacomino Curione, die te Cirié woonde, was gehuwd met Charlotte de Montrotier, hofdame van Blanche, hertogin van Savoye, en zuster van de opperstalmeester des regerende hertog.
De 1 Mei 1503 werd hun te Cirié een zoon geboren, die de naam ontving van Celio Secundo; het was het drie en, twintigste kind. Het verloor zijn moeder toen het ter wereld kwam, en zijn vader, die van Cirié naar Turijn, vervolgens naar Montcaglieri, waar hij landgoederen bezat, verhuisd was, stierf toen Celio nog maar negen jaren oud was.
De oude Curione bezat een Bijbel; op het ogenblik van zijn sterven, gaf hij die aan Celio. Wellicht was die daad het begin van die liefde voor de Schriften, welke later de

erfgenaam van de Curiones zou onderscheiden; de innigheid van zijn kinderlijke liefde deed ze hem beschouwen als een schat, voor dat hij nog de waarde van de inhoud kende. Toen Celio zijn eerste studiën te Montcaglieri volbracht had, kwam hij te Turijn; daar woonde zijn grootmoeder van moederszijde, Maddalena; deze ontving hem in haar huis, en hij ondervond van de oude dame; die hem hartelijk liefhad, de zorgvuldigste en tederste verzorging.
Men zegt dat hij die aangename heuvel bewoonde, welke zich boven de stad verheft, en van waar men de toppen van de Alpen kan zien en die door de langzame en prachtige wateren van de Po bespoeld wordt. Celio had zich met alle lust toegelegd op de studie van de klassieken, redenaars, dichters, geschiedschrijvers en wijsgeren; toen hij zijn twintigste jaar bereikt had, gevoelde hij honger behoeften dan de letterkunde in staat was bij hem te voldoen. De oude Bijbel zijns vaders verrnogt het; een nieuwe wereld, honger dan die van de letteren en wijsbegeerte, de wereld des Geestes opende zich voor zijn ziel.
Men sprak toen veel, zo op de hogeschool, als in de stad over de Hervorming en de Hervormers. Curione vernam dikwijls van de zijde van sommige priesters en hun aanhangers, zeer bittere klachten over de " valse leringen" van die ketters, en zeer scherpe verwensingen tegen Luther en Zwingli. Hij hoorde die scheldwoorden aan, maar werd er niet door overtuigd. Er was in hem een edeler ziel dan in de meesten dergenen die hem omringden; en zijn edelmoedige en onafhankelijke geest was meer ten gunste van de beschuldigden dan van de beschuldigers gestemd. In plaats van met die bijna algemene afkeuring mee te doen "dacht Celio bij zichzelf: "Ik wil die doctoren niet veroordelen alvorens hun schriften gelezen te hebben". Naar het schijnt was hij reeds bekend in het klooster van de Augustijnen, waar, evenals in dat van Wittenberg, waarlijk vrome mannen gevonden werden. De aanvalligheid van zijn persoon, de levendigheid van zijn geest, de vurige dorst die hij had naar godsdienstkennis, boezemden die monniken belangstelling in.
Daar Curione wist dat ze in bezit waren van sommigen van de geschriften van de Hervormers, vroeg hij die ter leen, en pater Hyeronimo gaf hem de " Babylonische ballingschap", van Luther, onder een andere titel in het Italiaans vertaald. De jonge man nam het spoedig mee naar zijn studeerkamer. Hij las die krachtige bladen waarin de Saksische doctor gewag maakt van het levend geloof waarmee de christen zich aan de beloften van Gods Woord moet hechten, die waarin hij betuigt dat noch bisschop noch paus het recht hebben iets d'Espotisch te gebieden tirannico spiritu aan de gelovige, die van God de Christelijke vrijheid heeft ontvangen. Maar Cello had nog geen licht genoeg; hij bracht het boek naar het klooster terug en verlangde een, De Principii della Theologia van Melanchton, de was en valse godsdienst van Zwingli worden na elkaar als het was door hem verslonden. Er heeft een omkeer in zijn ziel plaats. Hetgeen hij in zijn Bijbel gevonden heeft wordt helder, geordend, diep ingedrukt; zijn geest springt op van vreugde toen hij zag dat zijn geloof door dat van die grote leraars wordt bevestigd, en zijn hart wordt vervuld van liefde voor Luther en Melanchton. "O, zei hij later tot deze laatste, toen ik nog een jongeling was, ten tijde dat ik uw geschriften voor het eerst had gelezen, werd ik door zulk een liefde voor u ontvlamd dat het mij onmogelijk scheen haar nog te zien toenemen".
Curione stelde zich niet tevreden met de geschriften van die mannen Gods; zijn bewondering voor hen was zo groot dat hij hen zelf wilde horen; een vurige begeerte om onmiddellijk naar Duitsland te vertrekken ontvlamde in zijn hart. Hij sprak daarover met sommigen van zijn vrienden, bijzonder met Jean Cornelio en Frans Guarino, die ook door het Evangelie waren getroffen en die zich bereid verklaarden met hem te vertrekken.

Die drie jeugdige Italianen, geestdriftvolle bewonderaars van Luther en Melanchton, verlaten dus Turijn en vertrekken naar Witten berg. Ze richten hun schreden naar de vallei van Aosta met voornemen de St. Bernard over te trekken, waar sinds meer dan vijf eeuwen een huis stond van de orde van St. Augustinus, tot herberging van de reizigers welke die toen zeer bezochten overtocht deden. Ze spraken met elkaar over hun reis, hun gevoelens, hun verwachtingen; daarna, zich niet tevreden stellende met onder elkaar daarover te spreken, deden ze dat met kinderlijken ijver tot de lieden die ze onder weg ontmoetten, of in de logementen aantroffen; in hun jeugdige ijver lieten ze zichzelf vervoeren tot onvoorzichtige disputen over de Roomse leer. Ze waren " begerig te spreken," ze konden niet wachten tot ze ten minste de Alpen overgetrokken waren; de geest die hen vervulde vuurde hen aan. Men had hun de les gelezen en ze hadden zichzelf gewaarschuwd; maar " hoe verborgen de schuilhoeken ook zijn, welke in de harten van de mensen gevonden worden," zegt een Hervormer, "ze openbaren door de taal hun verborgen neigingen".
Een van hen met wie de drie jonge Piémontezen hadden geredetwist wist niets haastigers te doen dan hen te gaan verraden bij Boniface, kardinaalbisschop van Ivrea, met opgave van de weg die ze moesten inslaan. De bisschop gaf de nodige bevelen, en toen de drie studenten de vallei van Aosta zouden betreden, werden ze door de trawanten van de kardinaal, die hen opwachtten, gegrepen en in de gevangenis gezet.

Welk een misrekening! Op het ogenblik dat ze bij voorbaat de verlustiging van een vrije omgang met Melanchton en Luther genoten, vinden ze in plaats daarvan ketenen en een eenzame gevangenschap. Curione had in dit land enige vrienden tot de eerste adel behorende; het gelukte hem hun met zijn droevig lot bekend te maken; en die edelmoedige mannen kwamen voor hem tussen beide. Toen de kardinaal hem liet roepen, zag hij spoedig dat zijn gevangene geen gewoon jong mens was. Getroffen door de uitgebreidheid van zijn kundigheden en zijn fraai vernuft, besloot hij al het mogelijke te doen om hem weer aan de Roomse Kerk te verbinden. Hij overlaadde hem met voorkomendheden; beloofde hem zelf de kosten te dragen die nodig waren tot het voortzetten van zijn studiën en plaatste hem te die einde in het prioraat van St. Benignus. Het is waarschijnlijk dat Cornelio en Guarino spoedig losgelaten werden; ofschoon minder beroemd dan hun reismakker, onderscheidden ze zich later door hun Evangelische ijver.
Curione, in een klooster opgesloten, werd steeds meer door ijver voor het Woord van God ontvlamd. Hij dacht met weemoed aan Duitsland, waarvan hij zulke grote verwachtingen had gehad, en nu hij zijn kennis niet aan de haardstede van Wittenberg kon uitbreiden, wilde hij althans het weinige dat hij had doen gelden, en de monniken, met zijn bekering belast, verlichten. De bijgelovige praktijken van de eredienst bedroefden hem, en hij zou zo graag zijn omgeving er van hebben vrijgemaakt. Een relikwiekas, op een zichtbare plaats op het altaar staande, bevatte een schedel en andere beenderen, die men voorgaf van de heiligen Agapetus en de heilige Tyburus de martelaar te zijn, welke men bij sommige plechtige gelegenheden aan de verering des volks aanbood. Waarom stelde men die verdroogde beenderen op de plaats welke het levend Woord van God moest innemen? Bestonden de echte overblijfselen van de Apostelen en profeten niet in hun geschriften?
Curione weigerde aan die relikwieën de minste eerbewijzing te geven, en zelfs in vertrouwelijke gesprekken sprak hij tot sommigen van de monniken tegen die afgodische eredienst en onderrichtte hen in het was geloof. Hij besloot nog meer te doen. Hij had in de boekerij van het klooster een ouden Bijbel gevonden waarop

niemand acht sloeg; hij had eveneens de plek opgemerkt waar de monniken de sleutel van de reliquiekas,die hun zo dierbaar was, neerlegden. Eens het was omstreeks het jaar 1530, gebruik makende van een gunstig ogenblik dat de monniken elders bezig waren begeeft hij zich naar de bibliotheek, neemt de gewijde bladen er uit, waarvan David zeide: ze zijn begeerlijker dan goud!
Daarop gaat hij naar de kerk, opent de geheimzinnige kas, neemt er de reliquiën uit, legt daarvoor de Bijbel in de plaats, en plaatst boven op dit opschrift: Dit is de arke des verbonds, waarin men de was Godspraken van God kan vinden, en de was overblijfselen van de heiligen vervat zijn." Daarop sluit Curione, bewogen en verheugd, de reliquiekas weer dicht en verlaat de kerk zonder dat iemand hem heeft opgemerkt. Die vermetele daad had echter een Evangelischen en diepe zin: ze drukte de grootste beginselen van de Hervorming uit. Enige tijd later brak de tijd aan van een van de feesten, waarop de reliquiën aan de verering van de gelovigen vertoond werden, en werd het kastje door de monniken geopend. Hun verbazing, ontroering en verbolgenheid waren grenzenloos; en allen beschuldigden hun jongen makker van heiligschennis. Deze, die op zijn hoede was, vluchtte weg, verliet Piémont en begaf zich naar Milaan.
Curioni wijdde zich daar ijverig aan het onderwijs van de letteren, maar tevens, warsch van de ijdele praktijken van de monniken, gaf hij zich met zijn ganse ziel aan de werken van de Christelijke liefde over. Daar die streken met hongersnood en pest bezocht werden, besteedde hij weldra al zijn tijd om de armen en zieken te hulp te komen; hij vroeg aan de adellijke giften, verzocht de priesters over de kostbare zaken te beschikken welke de kerken versierden, om de ongelukkigen te verlig ten, hij troostte de stervenden en begroef zelfs de doden. In het klooster scheen hij alleen voor het geloof te strijden; te midden van de pest scheen hij alleen voor de werken te leven. Hij bedacht dat Jezus gekomen was om te dienen, en naar het voorbeeld van zijn Meester, beijverde hij zich alle soort van ellende te verlichten.
"Daar Christus de levenswortel van zijn ziel geworden was, had hij hem gemaakt tot een vruchtdragende en vruchtbare boom." Toen de bezoeking voorbij was, beijverde zich ieder aan Celio een rechtvaardige erkentelijkheid te bewijzen, en de familie Isacio, tot de edelsten van het land behorende, gaven hem de hand van een van haar dochters, Margarita Blanca, een jonge dame van uitstekende schoonheid en die de trouw en moedige gezellin van zijn ganse leven werd.

Enige tijd later, toen Curione meende niets meer te vrezen te hebben, wenste hij zijn vaderlijk erfgoed in bezit te nemen, zijn land weer te zien, aan hetzelve zijn krachten en zijn geloof te wijden en keerde daarom naar Piémont terug. Zijn hoop moest te leur gesteld worden. Bittere familiegeschillen en kerkelijke vervolgingen tastten zijn veelszins bewogen leven aan. Er was hem slechts één zuster overig gebleven wier echtgenoot besloot hem te verderven, toen hij vernam dat Curione zijn erfgoed kwam opeisen.
Een Dominicaner monnik maakte in een naburige stad veel opgang door zijn redevoeringen. Celio nam een boek uit zijn boekerij ea ging hem met enige vrienden horen. Hij verwachtte dat de monnik, naar de gewoonte van zijns gelijken, een verschrikkelijk tafereel van de Hervormers zou ophangen. Curione wist dat het wezen van de prediking van de Evangeliedienaar is: Christus, de rechtvaardiging door het geloof in zijn zoenoffer, het nieuwe leven dat hij geeft en de nieuwe geboden die hij heeft ingesteld. Hij meende dat de taak van de dienaar Gods, thans nu alle dingen nieuwe gemaakt waren, bestond niet in het verheffen van de Kerk, maar van de Heiland, in het verkondigen van de kostbaarheid van de Christus, en niet in het heftig

uitvaren tegen zijn tegenstanders om de hoorders daardoor op te winden. Zo dachten echter toenmaals de gewone predikers van het pausdom niet; wij willen niet zeggen de grote doctoren van het Katholicisme. Daar ze als grondbeginsel vaststelden dat er buiten de Kerk geen heil is, meenden ze natuurlijk geroepen te zijn om aan te dringen op de noodzakelijkheid van de vereniging, niet met Christus, maar met Rome; om de heerlijkheid van haar kerkmacht, eredienst en vrome instellingen te beschrijven. In plaats van de schapen te voeden door hun het geestelijk voedsel des geloofs te geven, dachten ze er slechts aan holklinkende lofredenen te houden op de schaapskooi en vreselijke taferelen op te hangen van de verscheurende wolven die er om heen waarden. Zo er geen Protestanten te bestrijden, geen Luther, geen Calvijn te belasteren waren geweest, dan zouden veel pauselijke predikers de predicatie tamelijk overtollig hebben gevonden, gelijk men dat in de middeleeuwen vond toen er geen Hervorming was.

De goede monnik, wiens rede Curioni en zijn vrienden waren gaan horen, predikte ook naar de oratorische regels van de gewone predikers van het pausdom. "Weet gij wel," riep hij uit, "waarom Luther zo bevalt aan de Duitsers? Omdat hij hun, onder de naam van Christelijke vrijheid, vergunt zich aan allerlei ongeregeldheden over te geven. Daarbij leert hij dat Christus geen God is, en niet uit een maagd is geboren." En, die monniken - philippica met grote hevigheid voortzettende, bracht hij het gemoed van zijn hoorders in vlammende haat.

Toen de rede uit was, vroeg Curione aan een daarbij zijnde prelaat om de vrijheid enige woorden te zeggen. Toen hij die verkregen had en een diepe stilte in de vergadering was ontstaan, zei hij: "Eerwaarde pater, gij hebt zware beschuldigingen tegen Luther ingebracht; kunt gij het boek of de plaats noemen waarin hij de zaken die gij hem verwijt geleerd heeft?"

Toen de monnik had geantwoord dat hij zulks op dat ogenblik niet kon doen, maar het hem zou tonen zo hij hem naar Turijn wilde vergezellen, hernam de verontwaardigde jonge man: "Welnu, ik zal u het boek en de bladzijde aantonen waar de Wittenbergse doctor juist het tegendeel heeft gezegd, en dat onmiddellijk." Daarop de verklaring van Luther op de brief aan de Galaten openslaande, las hij de vergaderde menigte verscheiden plaatsen voor, welke volkomen de valsheid van de monniks lasteringen aantoonden. De edelen die de dienst bijwoonden waren verontwaardigd; het volk ging een weinig verder; in hun vertoorndheid van door de Dominicaan zo onbeschaamd voorgelogen te zijn, grepen enige heftige mannen hem aan en sloegen hem. De meer gematigden hadden veel moeite hem te redden en hem heelhuids naar huis te brengen.

Dat toneel maakte veel gerucht. De bisschop en de inquisitoren zagen er een opstand tegen het pauselijk gezag in. Curione was, volgens hun mening, een brandend hout door de duivel midden in de kerk geworpen, en zo men het niet direct uitdoofde, zou de onstuimige wind welke de Alpen overtrekkende toen in het schiereiland begon te waaien, naar verschillende kanten de vonken verspreiden en alom brand stichten. De moedige Evangelieprediker werd gegrepen, naar Turijn gevoerd, in de gevangenis geworpen en toen in korte tijd het bericht zich verbreid had, waren al zijn oude vijanden op de been.

Zijn hebzuchtige zwager, en naar het schijnt, zijn zuster zelf verenigden zich met de priesters om hem ten val te brengen. Dweepzucht en hebzucht gaven elkaar de hand; enige wilden hem alleen van zijn goederen, maar andere ook van het leven beroven. Het was niet de eerste maal dat Curione in de gevangenis zat omdat hij naar de waarheid gesproken had; hij verloor geen moed, behield al de helderheid van zijn geest en bleef meester van al zijn denkbeelden. De geestelijke die met liet verhoor was belast, onderzocht hem en overstelpte hem met vragen. Men herinnerde aan de reliquiën door

hern in het klooster van St. Benignus weggenomen, de reis die hij naar Duitsland had willen doen, de redenen door hem onderweg gehouden; men dreigde hem met vlammen en vuur.

Daar de bisschop wist dat Curione beschermers had onder de voornaamsten van de stad, vertrok hij naar Rome, om van de paus zelf zijn veroordeling ter dood te verwerven; toen hij vertrok gaf hij de gevangene over aan een broeder van de machtige kardinaal Cibo, David genaamd, die hem als *coadjutor* was aangewezen. Deze, van zijn man zeker willende zijn, en om te verhinderen dat men de plaats waar de beschuldigde gekerkerd was kende, liet hem in de nacht uit de gevangenis halen waarin men hem gezet had, naar een van die huizen brengen welke vrij wel op kastelen gelijken en die men veelvuldig in Italië aantreft, en sloot hem daar op in een zaal door zeer dikke muren omgeven. Zijn gevangenbewaarders sloten de beide voeten van de armen Celio in zware ketenen, drukten die ruw aan en maakten ze aan de muur vast; eindelijk werden twee wachters van binnen voor de deur des huizes geplaatst. Toen dat volbracht was, haalde David ruimer adem, in de verzekerdheid zijn gevangene te kunnen uitleveren als de veroordeling van Rome zou aankomen. Er bestond werkelijk voor de ongelukkige geen hoop op behoud; en Curione zag in dat zijn dood spoedig zou volgen; maar in die grote verslagenheid bleef hij toch vol moed. De onderscheidene verlichtingen, waardoor David zich van zijn gevangene had verzekerd, hadden des nachts plaats gehad. Toen de dag was aangebroken, zag Celio om zich heen; het scheen hem toe "dat de plaats waar hij zich bevond in zijn geest een bijna uitgewiste denkbeelden verlevendigde."
Hij begon al hetgeen hem omgaf zorgvuldiger te onderzoeken en herinnerde zich langzamerhand dat vroeger, toen hij een knaap was, dit huis, deze zelfde zaal door hem bezocht waren, ongetwijfeld bij een vriend. Hij bezat een lokaal geheugen en herinnerde zich nauwkeurig de loop van het gebouw, de gangen, de trap, de deur en de vensters. Maar spoedig werd hij uit zijn mijmeringen gewekt door een pijnlijk gevoel; de wachters hadden zijn ketenen zodanig vastgesnoerd, dat zijn voeten begonnen te zwellen en de pijn ondragelijk werd. Toen zijn cipier als naar gewoonte hem enig voedsel kwam brengen, sprak Curione hem over zijn pijn en vroeg hem vriendelijk een van zijn voeten vrij te laten, er bijvoegende dat, zo deze genezen was, de cipier hem opnieuw zou ketenen en het andere vrijmaken. Die man stond hem zulks toe en enige dagen gingen op die wijze voorbij waarin de gevangene beurtelings hevige smarten en grote verlichtingen had.

Die omstandigheid belette hem niet zich met de ernstigste overdenkingen bezig te houden. Hij zou zijn vrouw, zijn kinderen, zijn vrienden niet meer terugzien; hij zou van zijn kant niet meer kunnen arbeiden aan dat grote werk van de opwekking dat God toenmaals in de Kerk tot stand bracht. Hij wist welk een vonnis te Rome zou worden uitgesproken. Toen Johannes een vrouw zag op zeven heuvelen gezeten, riep hij uit: *Babylon dronken van het bloed van de heilig en en getuigen van Jezus.*

Bij de terugkeer van de bisschop verwachtte Curione de dood; hij twijfelt er geenszins aan. Maar is het dan niet geoorloofd zich te verdedigen tegen de hand van de moordenaren? Een denkbeeld gaat eensklaps in dat verstandig hoofd op, hij ziet de mogelijkheid in te ontsnappen, de zijn weer te zien, de zaak des Evangelies nog te dienen. Hij denkt na en peinst; het middel dat zich aan zijn gedachte voordoet is zonderling; het kan mislukken; maar het kan ook dienen een onschuldige uit de hand van de bisschoppen te verlossen. Toen Petrus in de gevangenis zat, was het de engel

des Heeren die hem de deur opende en uitleidde. Celio verwacht geen wonder; maar hij denkt dat het de plicht des mensen is om te doen wat hij kan ten einde de raadslagen van de boezen te verijdelen.
Overigens houdt hij zich minder bezig met de goeden uitslag; God heeft het leven van zijn kinderen in handen, de Heer zal hem de vrijheid weergeven of hem naar het schavot laten voeren, naar dat Hij goed vinden zal.
Curione draalt niet langer; hij begint terstond toebereidselen te maken voor het vreemde en toch heel eenvoudige middel dat in zijn levendige verbeelding is opgekomen. Hij trekt schoenen en kousen uit van die voet die vrij is en vult die met linnengoed; hij breekt de poot af van een bankje dat onder zijn bereik valt, bindt de valse voet daaraan vast en maakt daarvan zo goed en kwaad het kon een houten been dat hij aan de knie verbindt, zodat hij het kan bewegen, alsof het een natuurlijk been was; de Spaanse mantel waarmee hij bekleed is en die tot de hielen afhangt bedekt alles en maakt de zaak lichter. Weldra laten de schreden van de gevangenbewaarders zich horen: gelukkig is alles gereed. Ze komen binnen, ze doen wat ze elke dag gewoon zijn; maken de geboeiden voet los, daarop, zonder nauwlettend toe te zien, want ze vermoeden niets, doen ze de keten om het valse been en gaan heen.

Celio is vrij, hij staat op en loopt; verbaasd over een zo onverwachte bevrijding, is hij als het was buiten zichzelf. Hij is van de dood gered. Nochtans is alles niet uit, hij moet dat sterke kasteel, waar men hem zo nauw bewaakt, verlaten. Hij wacht de nacht af, en toen de duisternis de ganse stad bedekte en zijn wachters in slaap moeten zijn, nadert hij de deur van de zaal. De cipiers, die wisten dat de gevangene aan de muur was gebonden en de wachten, die bij de deur op straat stonden hadden de deur slechts aangetrokken, zonder die op het slot te doen. Curione gaat uiterst langzaam en zacht, om het minste gerucht te vermijden en niemand wakker te maken. Ofschoon alles om hem heen duister is, vindt hij door zijn herinneringen geleid zeer gemakkelijk de weg; hij doorloopt de galerijen met de handen tastende: gaat de trap af; maar voor de huisdeur gekomen, vindt hij die goed gesloten.
Wat te doen? de krijgsknechten slapen daar naast hem; hij wacht zich wel de minste beweging te maken uit vrees hen te doen ontwaken. Hij herinnert zich een zeker venster op een zekere hoogte aangebracht, aan een van de zijden van de deur; het gelukt hem dat te bereiken; hij springt op het plein; klimt de buitenmuur over; valt op de straat en haast zich een veilige schuilplaats op te zoeken, zo snel zijn gezwollen voeten het hem vergunnen.
Toen het dag geworden was, heerste er geen geringe verbazing en opschudding in het huis. De getrouwheid van de wachters werd niet in twijfel getrokken; niemand wist de vlucht van de gevangene te verklaren; zijn vijanden verspreidden alom dat hij om zich aan de dood te onttrekken tot toverij de toevlucht genomen had.
Curione zelf was verbaasd. De gedachte dat hij niet alleen ontsnapt was aan de handen van de wachters, maar ook aan de gevreesde veroordeling van de opperpriester, wiens hulp zijn bisschop was gaan inroepen, verhoogde nog in zijn ogen de waarde van zijn verlossing. Hij had de macht van zijn vijanden van nabij gevoeld; maar hij zag dat, hoe sterk de haat van de wereld ook zij, één adem des hemels genoeg is om hun samenspanningen te verijdelen.
Hij wachtte zich wel in Turijn te blijven, en vluchtte naar een afgelegen dorp in het hertogdom Milaan, waar zijn familie bij hem kwam. Zijn roem als letterkundige was in die streken verbreid, en sommige edelen uit Milaan, welke de zomer op villas, rondom het stille huis dat hij bewoonde kwamen doorbrengen, hadden hogen dunk van hem.

Een van hun hem ontmoet hebbende herkende hem; hij sprak over hem tot andere van zijn vrienden; deze maakten kennis met hem, en allen, verrukt door zijn beminnelijk karakter en beschaafd verstand, wilden niet dat zulk een fraai vernuft in een eenzame buitenplaats begraven werd. Ze bewerkten dat hij beroepen werd aan de hogeschool van Pavia, waar hij spoedig de bewondering van zijn hoorders werd. Zijn voelen bleven zijn leven lang zwak.

De inquisitie, een tijd lang van het spoor, vernam eindelijk dat de stoute ketter, die uit de gevangenis van Turijn ontsnapt was, heel rustig te Pavia onderwijs gaf; ze vaardigde tegen hem een bevelschrift van gevangenneming uit, vast besloten om door de dood een einde te maken aan de verontrustende strijd, welke die vrijheidlievende man tegen de duisternis van de middeleeuwen voerde. De vertrouwden van het heilig Officie (Inquisitie) legden zich op de loer met het voornemen de Piémonteensche hoogleer aar te vatten op het ogenblik waarop hij zijn huis uitging om zich naar het auditorium te begeven. Maar de samenspanning werd ruchtbaar; de studenten uit alle landen van Italië, die naar de hogeschool toestroomden, door enige van de voornaamste burgers van de stad gesteund, vormden een bataljon, dat op het ogenblik waarop Curione zijn woning verliet, hem omringde, naar het academiegebouw bracht, en als, de les afgelopen was hem naar huis terugvoerde. De openbare kamerling sprak zo sterk ten gunste van de vrijheid van het onderwijs en tegen de Roomse tirannie, dat er drie jaren verliepen zonder dat de inkwisitoren de leraar konden grijpen, hetgeen een grote vreugde in de ganse stad veroorzaakte.
De paus, verontwaardigd over die tegenstand, dreigde de senaat van Pavia met de ban; Curione, die zijn vrienden niet in gevaar wilde brengen, verliet die stad, begaf zich naar Venetië en van daar naar Ferrara om zich te stellen onder bescherming van de verlichte hertogin Renée, welke allen die het Evangelie lief hadden onder haar hoede nam.
Ferrara was inderdaad een middelpunt waar het Evangelie een vasten steun vond. Renée, de dochter van Lodewijk XII, en die hem zou opgevolgd zijn indien zij, gelijk ze zich uitdrukte, "haar om de kin had gehad," had minder de Katholieken godsdienstijver van haar moeder, Anna van Bretagne, geërfd, dan wel de Hervormenden en anti-pausgezinden geest kaars vaders, die tot leuze genomen had: Per dam Babylonis nomen. Daar ze door " die verwenste Salische wet," (Zo noemde ze die) van de troon uitgesloten, maar toch aan het hof van François I opgevoed was, had ze zich nauw verbonden met haar nicht Margaretha, en had, achttien jaren jonger dan deze, met vuur het Evangelie omhelsd, dat deze "oudste zuster" haar met zoo veel ijver gepredikt had. Renée behoorde niet tot die gemoederen welke bloot, leerlingen van andere zijn.
Minder schoon dan Margaretha, bezit zij, evenals deze, een grote ziel, een edelmoedig hart, en meer dan de eerste, een gezond oordeel en vasten wil. Terwijl donkere wolken de zachte en schitterende ster, welke de lotgevallen van Navarre bestuurde, aan het einde van haar loopbaan kwamen omgeven, werd de zo reine ster van Ferrara en Montargis ternauwernood één ogenblik door een voorbijgaande damp omsluierd.
Zowel voor Renée als voor Margaretha was er sprake geweest van een huwelijk met Karel V en ook met Hendrik VIII; maar de staatkundige François I had liever de dochter van zijn voorganger verbonden gezien met een vorst waarvan hij niets te duchten had. Ze werd dus uitgehuwelijkt aan Hercules d'Este, hertog van Ferrara, de kleinzoon van paus Alexander VI, door Lucretia Borgia, en leenman van de Heilige Stoel. Treurige antecedenten, welke aan de vriendin van Margaretha van Valois geen gelukkige echtverbintenis beloofden.

Ofschoon Renée te Ferrara door al de pracht van het hof omringd was, schiep ze meer behagen in de omgang met kunstenaars en letterkundigen, vooral zonderde ze zich graag af in haar vertrekken om " het een nodige" te zoeken. In dat tijdvak van haar leven heerste er in haar godsvrucht een weinig van die enigszins mystieken geest welke Margaretha kenmerkte. Nochtans was een bespiegelend leven niet in overeenstemming met haar karakter; ze had veeleer een praktische geest; ze lokte graag de geletterden van Italië aan haar kleine hof, en ontving er vooral zeer hartelijk de Evangelischen, welke uit Frankrijk verjaagd waren. Ze begon dan ook het onderwerp van de meest verschillende oordeelvellingen te worden; allen waren eenstemmig over haar grote weldadigheid; maar de aanhangers van het pausdom beklaagden zich dat de geest van Renée, welke haar in de wijsbegeerte deed uitmunten, haar ongelukkig verleidde om de godsdienstige vraagstukken te willen doorgronden; ze voegden er evenwel bij dat, al kwam ze sommige personen te hulp, die bij het Rooms Katholicisme in een kwaad blaadje stonden, de oorzaak daarvan alleen moest gezocht worden in de onuitputtelijke bron van goedwilligheid, welke in haar was en waardoor ze vol medelijden was voor hen die ze meende onrechtvaardig behandeld te werden.
"Zij wil iedereen verplichten," zei men; "zij helpt in u jaar tot tien duizend van haar landgenoten." En als de intendanten van haar huis. haar aantoonden welk een verbazende uitgave zulks vereiste, antwoordde ze niets anders dan dit: "ik kan het niet helpen; het zijn arme Fransen van mijn volk, welke allen mijn onderdanen zouden zijn, indien die slechte Salische wet zich er niet tegen verzette! " ze was tegelijker tijd een Mecenas en een Dorkas.

De tijd was in Italië voorbij, waarin de gemoederen, verleid door de dweepzieke gehechtheid aan de heidense oudheid, de predikers op de kansel zowel van Minerva en Jupiter hoorden spreken als van Christus. In de tijd toen beroemde geleerden, met het onderwijs in de wijsbegeerte zelfs aan de hogeschool van Ferrara belast, uitriepen, Het christendom is zieltogende en zijn einde nadert! gelijk Voltaire en andere na hem gedaan hebben, ontwaakte integendeel dat christendom uit zijn doodslaan te Wittenberg, te Zürich, te Cambridge, in Frankrijk zelfs, en de kreet, die liet bij het verlaten van het graf deed horen, weerklonk in Italië en deed er de mensen ontwaken.
Reeds in 1528, en misschien vroeger, was de Evangelieleer te Ferrara gepredikt. In 1530 had de inquisiteur van de stad aan de paus geschreven dat er veel Luthersen waren zo onder de geestelijken als onder de leken. Werkelijk schaarde de hertogin, hetzij voor de opvoeding van haar kinderen, hetzij alleen uit liefde voor de letteren en het Evangelie, enige geleerden om zich heen, welke in de studie van de klassieken ervaren waren; onder hen bevonden zich mannen, die de bijgelovigheden van de Roomse kerk helder inzagen, en vaak oprecht aan het Evangelie verbonden waren.
Onder deze laatste telde men Celio Caleagnini, Lilio Giraldi, Bartholomeo Riccio, Marzello Palingenio en de twee broeders Sinapi. Vooral Jan was vol ijver in het om zich heen verspreiden van de leer van de Schriften. Verscheiden van de uitstekendste mannen van Italië woonden enige tijd te Ferrara, zoals Curione, Occhino, Pieter Martyr en de vrome dichter Flaminio.
De Evangelische leerstellingen verspreidden zich van daar naar onderscheidene naburige steden; ze kwamen voornamelijk te Modena, en werden zo algemeen aan de hogeschool en onder de burgers beleden, dat men al spoedig die stad *een Lutherse stad* noemde.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

Het Evangelie in het midden van Italië.
(1520 tot 1536)

Terwijl Venetië, Turijn, Milaan, Ferrara, Modena, en. andere steden van Opper-Italië de Evangeliestem vernamen, hadden het midden en zuiden van het schiereiland ook hun getuigen van de waarheid.
Bernardino Occhino, in 1487 te Sienna geboren, vier jaren jonger dan Luther en Zwingli, een en twintig jaren onder dan Calvijn, was de beroemdste redenaar onder de predikers van die tijd. Men vond in zijn rede die sierlijkheid. die woordenkeus en die stijl, waaruit juistheid, bevalligheid en gemakkelijkheid in de rede ontstaan; maar tevens was hij niet ontbloot van verbeeldingskracht en geestdrift en bezat die stoutmoedige taal, welke allen die haar horen inneemt en meesleept. Zonder te behoren tot die vaste en besliste gemoederen, welke alle vakken van kennis doorgronden, die alle gedachten wegen en meten, had hij godsdienstige behoeften, en daar hij zelf bewogen werd bewoog hij zijn hoorders evenzeer.
"Van het begin van mijn leven af," heeft hij gezegd "gevoelde ik een diep verlangen naar het hemels paradijs." Hij besloot het te zoeken, maar verdwaalde onder weg. Zijn studiën waren onvolkomen; hij kende weinig van het Grieks en geen Hebreeuws; er was noch een grote scherpzinnigheid, noch veel uitgebreidheid in zijn kennis van de Christelijke leer; hij liet zich soms vervoeren tot beuzelingen, zelfs tot tegenstrijdigheden, en zonder de hoofdleerstukken des geloofs te loochenen, zag men hem, in de tweede helft van zijn leven, daarover duistere en dubbelzinnige uitdrukkingen gebruiken, Hij verdedigde te kwader ure enige gewoonten, onder de vroegere bedeling geduld, maar onder de nieuwe bepaald verboden, en haalde zich aldus grote rampen in zijn ouderdom op de hals. Occhino was een groot redenaar, maar geen groot Godgeleerde.
Sienna, in de middeleeuwen de mededingster van Florence, bezat nog genoeg om een jongeling uit te lokken de loopbaan van de letteren of van de eer te volgen; maar de geest van Occhino nam een andere wending. Van zijn vroegste jeugd af leidde zijn godsdienstige gevoelens hem tot het ascetische, streng vrome leven, en hij zocht de vrede van zijn ziel in de oefeningen van het geestelijk leven.
"Ik geloof," zei hij, "in de zaligheid door de werken, door het vasten, de gebeden, de zelfkastijdingen en het waken. Met de hulp van Gods genade kunnen wij door die beoefeningen de gerechtigheid van God voldoen; de vergiffenis onzer zonden verkrijgen en de hemel verdienen." Toen straks zijn zelfkastijdingen hem niet meer voldeden, werd hij monnik. Elk godsdienstig genootschap door de Roomse Kerk goedgekeurd was heilig in zijn ogen; maar hij voegde zich bij de Franciscanen " van de strenge waarneming," omdat die orde voor de gestrengste van allen doorging. De jonge Bernardino ondervond weldra, evenals Luther, dat het kloosterleven niet kon voldoen aan de behoefte die hij had naar heiligheid. Hij werd mismoedig, en afziende van het najagen van een doel, dat hem voorkwam onbereikbaar te zijn, beoefende hij, zonder het klooster te verlaten, de geneeskunde. Toen enige Franciscanen zich van de orde scheidden om een nog strenger secte te vormen, onder de naam van Kapucijners, meende Occhino gevonden te hebben hetgeen hij zocht; hij voegde zich bij hen en begon met al zijn krachten, die eigenwillige nederigheid en verstomping van de zintuigen, gekenmerkt door het: eet niet, smaak niet, roer niet aan. Zo de hoofden van de orde nieuwe en strenger wetten instelden, was hij de eerste om zich daaraan te

onderwerpen. Hij ijlde hals over hoofd in een verworden doolhof van overleveringen, tuchtigingen, vasten, zelfkastijding, strenge onthoudingen, geestvervoeringen. En als hij dat alles had volbracht, vroeg hij zich af of hij iets gewonnen had? Hij bleef onrustig, onbewegelijk, in zijn cel, en riep uit: "O Christus! als ik nu niet behouden ben, weet ik niet meer wat ik doen zal!" Het ogenblik naderde dat hij zou bemerken dat al die zelfwerkzaamheden niet zijn dan stroppen, welke eerst knellen, en eindelijk wurgen.

Het was in 1534; Occhino was zeven en veertig jaren oud; de zielsontroering gaf hem soms in zijn redevoeringen van die gevoelvolle bewegingen in, welke de harten schokken; zijn oversten, die zijn gaven wilden gebruiken, beriepen hem tot de bediening van de prediking, en zo kwam hij in een nieuwe tijdperk, waarbij een omkering in zijn denkwijze plaats greep. Hij keerde zich af van de bijgelovige praktijken, van de ketentjes van de monniken en bijgelovige vromen, en wendde zich tot de Heilige Schriften. De monnikentucht had zijn duisternis vergroot; het Woord zou hem enig licht aanbrengen. Hij gevoelde de behoefte zijn redevoeringen met zorg te bewerken, en begon de Bijbel te bestuderen. Doch, hoe verwonderlijk, de Schrift, in plaats van hem het werk gemakkelijker te maken, bracht hem in het eerst in verlegenheid, verontrustte, ja verlamde hem. Een wonderlijk kontrast vertoonde zich aan zijn gemoed. "Ik geloof," zei hij, "dat wij de hemel door onze werken moeten verdienen, en de Schrift zegt mij dat de hemel uit genade gegeven wordt, om de wille van de verzoening door Jezus Christus!"
Hij zocht enige tijd die elkaar tegenoverstaande gezichtspunten overeen te brengen; maar, wat hij ook deed, Rome en de Bijbel bleven in volslagen tegenspraak; toen koos hij de partij van Rome: Te twijfelen aan het Goddelijke van het onderwijs des pausen zou een misdaad geweest zijn. "Het gezag van de Kerk," zei hij later, "bracht mijn bedenkingen tot zwijgen." Hij legde zich opnieuw toe op de zelfkastijding. Maar tevergeefs! met al zijn streven en werken, bleef hij vreemd aan de vrede van de ziel.

Toen keerde hij terug tot hetgeen hij verlaten had; hij bedacht dat, volgens het algemeen gevoelen van de christenheid, de Schriften door God gegeven zijn om de weg ten hemel te wijzen; dat, zo er ergens een geneesmiddel is te vinden voor de kwaal die hem had aangetast, het in het Boek Gods moest zijn. Hij las dat heilige Woord met vol vertrouwen; hij stelde alles in het werk om het te verstaan. Weldra ging een nieuwe licht voor hem op; een heilig schijnsel verlichtte zijn ogen en de verborgenheid van Golgotha; een onuitsprekelijke vreugde vervulde hem. "Gewisselijk," zei hij, "Christus heeft door zijn dood volkomen voldaan aan Gods wet en voor zijn uitverkorenen de hemel verworven. Dat is de was gerechtigheid; dat is het was heil!"
Hij ging toen niet verder; de Rooms Katholieke kerk bleef nog enige tijd in zijn ogen de ware, en de godsdienstige monniken orden heilige instellingen. Hij had die vrede gevonden, naar welke hij zo lang gezocht had, dit was hem genoeg.
De bedrijvigheid van zijn leven nam toe, het vuur van zijn ijver vermeerderde, zijn prediking werd geestelijker en levendiger. Hij zette zijn reizende bediening voort en trok de aandacht van de bevolkingen van Italië nog meer tot zich. Steeds ging hij te voet, ofschoon zwak van lichaam zijnde. Zijn roem verbreidde zich door het gehele schiereiland, en als hij ergens in een stad verwacht werd, ging een menigte volks, adellijken, vorsten zelfs, hem tegemoet. De aanzienlijksten van de stad bewezen hem een hartelijke genegenheid, gaven hem allerlei eerbewijzen, verzetten zich tegen zijn huisvesting in de ellendige cel van een klooster en dwongen hem een schitterende

gastvrijheid in hun paleis aan te nemen. De pracht van die woningen, de kostbare klederen van hen die ze bewoonden, "al de grootheid van de eeuw," veranderde niets in zijn armoedige, strenge levenswijze. Aan de rijke feestmalen van de grote dezer wereld gezeten, dronk hij nooit wijn; hij at slechts van een enkel en wel van het meest gewone gerecht. In het beste vertrek gebracht, met verzoek zich op een zacht en rijk versierd bed te leggen, om van de vermoeienissen van zijn reis uit te rusten, glimlachte hij, spreidde zelf zijn nederigen mantel op de vloer, en sliep op de grond.
Nauwelijks had zich de tijding van zijn aankomst verspreid of talrijke scharen liepen van alle kanten toe. "Ganse steden kwamen hem horen," zegt de bisschop van Amelia, "en er was geen kerk groot genoeg om de menigte van de hoorders te bevatten. Zodra hij de kansel beklommen had, waren aller blikken op hem gevestigd. Zijn leeftijd, zijn bleek en mager gezicht, zijn baard die tot onder de borst reikte, zijn grijze haren, de ruw pij waarmee hij gekleed was, al wat men van zijn leven wist, deden hem beschouwen als een buitengewoon man, als een heilige. Was er enige gemaaktheid in die vreemde manieren van Occhino? Dat is wel waarschijnlijk; ofschoon een nieuwe schepping in hem begonnen was, had de oude natuur nog veel kracht. Hij was niet ongevoelig voor de eer die van de mensen komt en zocht wellicht niet alleen die welke van God komt.

Eindelijk opende de grote redenaar zijn mond en de ganse vergadering hing aan zijn lippen. Hij verklaarde zijn gedachte met zoveel bevalligheid en vrijheid, dat hij van het begin van de dienst af al de hoorders wegsleepte. Maar zodra hij de Schriften bestudeerd had, was er in zijn rede meer te vinden dan sierlijkheid, oorspronkelijkheid en talent; hij wist er Evangelische woorden in te mengen welke doordrongen tot de ziel, zonder dat echter iemand, behalve een doorkneed Godgeleerde, hem vreemde leerstellingen had durven toeschrijven. De innerlijke kracht waarmee hij bezield was bewoog de harten, de bewegingen van zijn welsprekendheid sleepten zijn hoorders mede, hij bracht hen waarheen hij hen wilde.
Te Perusium zag men vijanden elkaar bij het verlaten van de Kerk omhelzen en afstand doen van familie veten, welke verscheiden geslachten hadden geduurd. Toen hij te Napels voor een werk van liefdadigheid predikte, werden alle beurzen geopend; eens zamelde hij de voor die tijd verbazende som in van vijf duizend kromten. Zelfs de vorsten van de Kerk, de kardinalen Sadolet en Beulin, wezen hout de palm toe als volksredenaar; allen verklaarden hem eenstemmig voor de eerste spreker uit Italië. Weldra zullen wij hem te Napels een godsdienstige opwekking zien te voorschijn roepen. Hij werd in dat werk voorgegaan, en gesteund door mannen, welke ten opzichte van welbespraaktheid onder hem staande, hem overtroffen in wetenschappelijke kennis en geloofskracht.
In de tijd dat het woord aldus overal gezaaid werd en vruchten droeg, zou het grondgebied van de Medicis, Florence, zo beroemd door de liefde tot de letteren en de vrijheid, geen onvruchtbare grond blijven.

In het jaar 1500, het geboortejaar van Karel V, kreeg een rijk Patriciër, Stefanus Vermigli genaamd, een zoon, wie hij Petrus Martyr (martelaar) noemde, ter ere van Petrus van Milaan, wie de Arianen, zoals men zeide, ter dood hadden gebracht omdat hij het recht zinnige geloof verdedigd had, en aan wie een kerk toegewijd was, dicht bij het huis waar het kind geboren werd. Zijn moeder, Maria Fumantilla, een geleerde, zachte, stille en vrome vrouw, wijdde zich aan die enige zoon, onderwees hem reeds in de eerste jaren het Latijn, en strooide in zijn hart de zaden van die onverderfelijke geest welke voor God een grote waarde heeft.

Weldra bezocht de jonge knaap de openbare scholen, voor de Florentijnse jeugd bestemd, onderscheidde zich door de vlugheid van zijn verstand, de uitgebreidheid van zijn kennis, de kracht van zijn geheugen en vooral door een zo grote leerlust dat geen moeilijkheid hem kon tegenhouden. Zo bij Occhino levendigheid van gevoel en verbeelding gevonden werd, bij Petrus Martyr was vastheid van oordeel en diepte des verstands.
Weldra begon voor de aankomende jongeling een pijnlijke strijd. Hetzij zijn vader het kloosterleven afkeurde, welks gebreken te Florence zelf, Dante en later Savonarola aan het licht gesteld hadden, hetzij hij een grote eerzucht had en zijn zoon wenste te zien komen tot een schitterend ambt, hij wilde hem een opvoeding geven die hem tot de staatsambten kon geschikt maken.
Petrus Martyr, integendeel door de gevoelens van godsvrucht bezield, welke hij van zijn moeder geërfd had, wilde zich aan God wijden. Zijn grootste eerzucht bestond in het leren, zijn roem in het kennen; de wetenschap, en vooral die van de Goddelijke zaken, was in zijn beschouwing het verhevenste dat er op aarde is, tevergeefs gaf zijn vader hem bevelen, ja tevergeefs onterfde hij hem; de jongeling ging in 1516, te Fiesola, bij Florence, in het klooster van de reguliere kanunniken van St. Augustijn.
Petrus Martyr bemerkte na een zeker tijdsverloop dat hij in het klooster niet veel leerde. Hij was doordrongen van de gedachte dat de mens zich behoort voor te stellen degelijke kennis en waarachtige verlichting om zich heen te verspreiden, vooral in hetgeen betrekking heeft op de onsterfelijke ziel; en om dit te kunnen verbreiden moest men ze eerst verkrijgen.

Hij verkreeg vergunning zich naar Padua te begeven, waar een beroemde hogeschool was. Daar hij bedaard, wellevend, ijverig, beminnelijk en beleefd was, werd hij door ieder geacht en bemind. Hij eerde de grijsaards als vaders, en betoonde tegenover zijn medeleerlingen zoveel zedigheid, genegenheid en zucht om te doen wat hun aangenaam was, dat hij steeds in hen de getrouwste vrienden vond, zelfs in de dagen van de beproeving. Ofschoon hij in de leeftijd van de hartstochten was en in steden woonde waar de verleiding groot was, wist hij die kuisheid van gedachte, dat reine levensgedrag te bewaren, welke voor het geluk en de was vorderingen van de jongeling zo nodig zijn. Hij studeerde in de wijsbegeerte en verkreeg in de openbare redetwisten een zeldzame wetenschappelijke disputeerkunst, waarvan hij later schitterende bewijzen gaf. Maar hij zocht iets anders, namelijk de Goddelijke waarheid; hij begon daarom de lessen van de hoogleraren in de Godgeleerdheid te volgen. Hij had er spoedig genoeg van; want men onderwees er slechts de scholastiek; hij besloot daarom zelf zijn weg te zoeken. Vaak bracht hij bijna gehele nachten door in de boekerij van zijn klooster; hij las de Griekse schrijvers, daarop nam hij de Kerkvaders ter hand, zoals Tertullianus, Athanasius en Augustinus en begon in te zien dat de theologie van het oorspronkelijk Katholicisme geheel iets anders was dan dat van het pausdom.
In 1526 beriepen hem zijn overheden, door zijn bekwaamheden getroffen, tot het predikambt. Petrus Martyr predikte te Rome, Bologne, Pisa, Venetië, Mantua, Bergamo en meer andere steden. Hij hield tevens openbare lezingen over letterkunde en wijsbegeerte, bijzonder over Homerus. Maar hij besloot verder te gaan, en zich niet meer vergenoegende met de dichters, wijsgeren en Kerkvaders, wenste hij de Heilige Schriften te kennen. Hij was er van opgetogen; daar de Latijnse tekst hem niet voldeed, las hij het Griekse nieuwe Testament; daarop besloot hij ook het Oude in de oorspronkelijke taal te lezen; te Bologne een Joods geneesheer Isaac genaamd aangetroffen hebbende leerde hij van hem het Hebreeuws.

Toen werd zijn schoon verstand door een nieuwe licht opgeklaard. Terwijl hij de letter van het gewijde boek bestudeerde, *opende de Geest van God hem het verstaan er van en ontvouwde voor hem de verborgenheden die er in vervat zijn.*
Zijn kennis, zijn werken, zijn bekwaamheden in de besturing van zaken hadden hem reeds de algemeens hoogachting verworven; de gevoelens van godsvrucht welke hij toen betoonde deden hem te hoger stijgen. Hij werd benoemd tot abt van Spoleto, en in 1530 werd hij geroepen op een groter toneel, te Napels, als prior van St. Pieter ad Aram. Wij zullen hem daar later weervinden.

Te Sienna leefde in 1534 een vriend van de Griekse en Latijnse letterkunde, hartstochtelijk ingenomen met Cicero, wiens rijken en sierlijken stijl hij beter dan iemand weergaf, en die zich vooral van de hoogleraren van de universiteit onderscheidde door de verhevenheid van zijn ziel, de lust tot de waarheid, de stoute vlucht van zijn gedachten en de moed waarmee hij de valse leraars en valse lijdelijke vromen aantastte. Hij maakte opgang in de schoolse wereld, en ofschoon hij geen officiële ambtsbetrekking had, stroomden de studenten naar zijn lessen. Zijn naam was Antonio della Paglia, maar door die volgens toenmalig gebruik te verlatijnsen had hij er Aonius Palearius van gemaakt.
Midden in de heuvels welke het veld van Rome insluiten, dicht bij de oorsprong van de Garigliano, ligt de oude stad Veroli; daar was hij in 1503 geboren uit een oud Patricisch huis volgens sommigen, en uit een handwerksfamilie, volgens andere. Omstreeks het jaar 1520 begaf hij zich naar Rome, waar de liefde tot de kunsten en de oudheid toen zeer verspreid was, en bij de beroemde katheters geraakte hij in geestdrift voor Demosthenes, Homerus en Virgilius. Een oorlogsgerucht kwam zijn stille werkzaamheden storen. In 1527 trok het keizerlijk leger de Alpen over en gelijk een sneeuwval zich losmaakt van hun ijsbergen en tot in de vlakte rolt, zo verwoestte en vernielde het alles op zijn tocht. Milaan was verwoest, en toen de tijding daarvan te Rome aankwam te gelijk met de verschrikkelijke bedreigingen door de keizerlijken tegen de stad van de pausen geuit, riep de jonge student uit: "zo ze naderen, zijn wij verloren! Paleario vluchtte in allerijl naar de vallei waar hij geboren was; maar ook daar bereikte hem de vernielende kracht van de sneeuwval. Later keerde hij naar de stad van de pausen terug. Helaas! de huizen lagen in puin; de letterkundigen waren gevlucht; hij wendde zijn blikken naar Toskane, verliet Rome in de laatste maanden van 1529, en na enige tijd te Perusium te hebben doorgebracht, begaf hij zich naar Sienna, waar hij in de herfst van 1530 aankwam.

Die oude stad van de Etruskers, in een middeleeuwsche stad herschapen, bekoorde de beminnaar van de letteren in de aanvang. Haar ligging tussen lachende heuvelen, de vruchtbaarheid van haar velden, de overvloed van allerlei zaken, de fraaiheid van de gebouwen, de rijk begaafde geest van haar inwoners, alles bracht hem in verrukking. Maar al spoedig bemerkte hij een wond, welke hem benauwde; de staat werd door partijzucht verscheurd; een onwetende, opgewonden en bewegelijke democratie had de overhand; de kracht des volks, welke grote dingen had kunnen tot stand brengen, versnipperde zich in ijdele en onvruchtbare onenigheden. De uitstekendste mannen stortten tranen over de rampen van hun vaderland en ontvluchtten met vrouwen en kinderen een zo geteisterde landstreek.
"Helaas! riep Paleario uit, aan die stad ontbreekt niets dan de eendracht onder de burgers." Hij vond echter in de huizen van enige heren een welkome ontvangst. Na Florence, Ferrara, Padua en Bologne bezocht te hebben, kwam hij in 1532 te Sienna terug, waarheen zijn vrienden hem riepen.

Paleario was een dichter; zijn dichtader vloeide overal waarheen hij zijn schreden richtte; en, hetzij op reis, hetzij bij zijn terugkeer in de stad van de Gibelijnen, vervaardigde hij een Latijns dichtstuk op de onsterfelijkheid van de ziel. Men vindt daarin nog sporen van de Roomse leer, bijzonder over het vagevuur en de hoge waardigheid van de H. Maagd, nochtans ziet men dat hij reeds een blik had geslagen op de Hervorming. Hij verlangt lezers zoals Sadolet, maar ook de sympathie van Duitsland. Dat dichtstuk verraadt een ziel, welke, zonder nog God en de vrede die hij geeft, gevonden te hebben, hijgt naar een nieuwe aarde, een verjongd mensdoni, een geluk dat bestaat in het aanschouwen van Hem, die de Almachtige is, de Koning van de mensen, de eeuwige en volstrekte goedheid, de hoogste zaligheid.

Weldra deed Paleario een nieuwe stap vooruit; de godsdienstige vraagstukken, welke Italië zo zeer in beroering brachten, hielden nu ook dat uitstekend vernuft bezig. Hij begon niet alleen Augustinus te lezen, maar ook de Hervormers en de Heilige Schriften, en begon in zijn collegiën te spreken met een vrijmoedigheid, welke zijn hoorders in geestdrift, maar de priesters in woede bracht, hetgeen zijn vriend en beschermer Sadolet aanleiding gaf om hem tot meer voorzichtigheid aan te manen. Paleario evenwel overschreed stoutmoedig de drempel, welke de letterkundige van de Christelijke wereld scheidt; hij omhelsde ten volle de leer van de rechtvaardigmaking door het geloof, en vond daarin een vrede, welke voor hem het onderpand van de waarheid was. "Dewijl Hij in wie de Godheid woont," zei hij, "met zoveel liefde zijn bloed voor ons behoud heeft gestort, mogen wij niet twijfelen aan de gunst des hemels. Allen die hun ziel aan de gekruiste Jezus overgeven en zich met een volkomen vertrouwen aan Hem verbinden, worden van de zonde verlost en ontvangen de vergeving van al hun misdaden."

Paleario hield veel van het landleven. Hij zag een villa, welke aan Aulus Cécina, de vriend van Cicero had toebehoord, gelegen tussen Colla en Volterra, op de top van een bergvlakte welker hellingen door een beek werden besproeid en waar men een zuivere lucht en de landelijke rust genoot. De Christelijke dichter kocht die, en daar, op zijn dierbaar Cecignana, op het terras waarop het huis stond, of te midden van de eikenbomen, bracht hij rustige dagen door, aan ernstige overdenkingen gewijd. Hij wist dat deze wereld, waar zijn blikken op neerzagen, de schepping was van de hogen en vrijen wil van God; dat een innerlijke en voortdurende hand bestond tussen de Schepper en zijn schepselen, en verheugde zich daarin dat, door de verzoening van Christus, eenmaal onder haar bewoners een rijk Gods zou gevormd worden, waaruit het kwaad voor immer zou ver bannen zijn.
Het zachte gemoed van Paleario had behoefte aan huiselijke genegenheden, en te Sienna was hij zonder huisgezin. Hij huwde een jonge dochter van achtenswaardige ouders, Marietta Guidotti, welke in stille eenvoudigheid was opgevoed. Hij kreeg bij haar twee zonen, Lampridius en Phaedrus, en twee dochters, Aspasia en Sophonisba, welke hij teder beminde en die, naast God, de vertroostingen uitmaakten van een leven, dat onophoudelijk door de onrechtvaardigheid van zijn vijanden beroerd werd. De huiselijke genegenheden en de lust in natuurschoonheden waren bij Paleario, gelijk dat vaak het geval is, kentekenen van een verheven ziel.
Toen later zijn leven steeds bitterder geworden, zijn gezondheid ondermijnd, zijn geloof een voorwerp van afschrik voor de dweepzieken geworden was; toen hij moest uitroepen: "Ik zie alleen mensen vol kwaadwilligheid en haat," toen hij voorzag dat hij spoedig onder de slagen van zijn tegenstanders zou moeten bezwijken, toen verlangde hij vurig naar het landleven, en schreef aan een van zijn vrienden, met een eenvoud

die ons aan de tijden van de oudheid herinnert: "Ik ben vermoeid van de studie; ik zou naar u toe willen vliegen en ganse dagen doorbrengen onder de warmen en helderen hemel uwer velden. Op fraaie morgens, of als de dag begint te neigen, zullen wij in de velden ronddwalen, rondom de hutten, met Lampridius en Pheadrus, die knapen zo dierbaar aan mijn hart, en met uw en mijn vrouw. Laat de tuin in orde maken, en laten wij ons voeden met moesgroenten, want ik ben geheel afkerig geworden van de tafelweelde onzer steden. De pachthoeve zal ons eieren en gevogelte en de rivier vis opleveren. 0! wat zijn de maaltijden waar men de groenten in de tuin gekweekt, de hoenders, door onze eigen handen in de kippenloop gevoed, de vogels in onze netten gevangen, eet, ver te verkiezen boven die, waar men niets op de tafel ziet dan op de markt gekochte levensmiddelen! Wij zullen op het land werken tot wij moede zijn. Bereid u er op voor; zorg dat gij een zaag, een bijl, een wig om het hout te kloven, snoeimessen, een egge en een houweel hebt. Indien die werktuigen ons ontbreken, zullen wij ons tevreden stellen met het planten van bomen, welke voor de volgende eeuwen hun dienst zullen doen! Het is aangenaam te zien hoe de discipel van Cicero, en vooral van de Bijbel, in de tijd dat ziekte en de vervolging van boezen hem kwelden, zich vermaakte als een kind bij de gedachte aan het planten van hoornen, welke frisse schaduw en geurige vruchten aan de toekomstige geslachten zullen opleveren. Wij zullen thans het einde van zijn verblijf te Sienna verhalen, en de aanleiding tot zijn groot verdriet, hoewel ons zulks verder voert dan het tijdvak dat wij ons afgeperkt hebben.

De beste vriend die Paleario bezat was Antonio Bellantes, president van de raad van de Negen, een ernstig, welwillend, algemeen bemind en geacht man; in een hachelijk tijdsgewricht was hij de Staat met een gift van twee duizend gouden kronen te hulp gekomen. Bellantes had veel op met Paleario, en deze beminde hem boven allen. Ten gevolge van volksberoeringen waren de leden van de raad van de Negen verbannen; maar de senaat en het volk hadden Bellantes bezworen te Sienna te blijven, hetgeen zijn vijanden zeer verbitterd had; enige bandieten hadden des nachts zijn huis overvallen en het geplunderd.
Toen later Bellantes gestorven was had hij al zijn gereed geld aan zijn moeder nagelaten, ten einde het aan zijn zonen bij hun meerderjarigheid ter hand te stellen. De goede vrouw was een grote vriendin van de monniken; dagelijks kwamen de Kapucijnermonniken haar een bezoek brengen en toen ze ziek werd, spoedden ze zich om haar bed heen. Na haar dood vond men generlei geldwaarde bij haar, maar wel gescheurde zakken, waarin geld scheen te zijn geweest. De zonen van Bellantes beschuldigden de monniken hun erfdeel gestolen te hebben, en Paleario verleende hun met zijn welsprekendheid bijstand. De monniken loochenden het feit en werden, na de eedsaflegging, vrijgesproken. In woede tegen Paleario ontvlamd, namen ze zich voor hem in het verderf te storten.
Aan het hoofd van zijn tegenstanders stond een senator, Otto Melio Cotta, een rijk, machtig, eerzuchtig en willekeurig man. Hij was eerst in staatszaken betrokken geweest, daarna had hij zich onder het vaandel van de geestelijkheid geschaard, en maakte gemene zaak met de monniken. Een samenrotting werd gesmeed in het klooster van de Observantie, op een mijl van Sienna, tussen bosschee, grotten en heilige plaatsen gelegen. en. Drie honderd leden van een broederschap, welke voor zekere vrome oefeningen opgericht was, de Joanellis, zwoeren op de altaren Paleario te verderven. Niet tevreden met zijn onderwijs aan te vallen, begonnen Cotta. en zijn overige tegenstanders zijn privaat leven te bespieden, al zijn daden op te merken en al zijn woorden op te vangen. Men vond spoedig nieuwe redenen van beklag tegen hem.

Paleario had de draak gestoken met een rijken priester, die men elke morgen vromelijk voor de nis van een heilige zag neerknielen, maar die weigerde zijn schulden te betalen. De fijne ironie waarmee hij over die persoon sprak had onder al de geestelijken een grote ergernis verwekt. Dit was evenwel nog niet genoeg: men moest een zeer duidelijk bewijs van ketterij hebben; zijn vijanden zochten hem dus te verrassen, en enige van hun begaven zich tot hem alsof zij onderricht verlangden te ontvangen; ze richtten enige vragen tot hem, welke geschikt waren hem in de val te doen lopen.
"Welk is," zo vroegen ze hem, "het eerste middel door God aan de mens gegeven om behouden te worden?" Hij antwoordde: Christus. Dat kon er door; maar de tegenstanders van Paleario zetten de ondervraging voort en voegden er bij: "Welk is het tweede?" Volgens hun gevoelen hadden nu de verdienstelijke werken moeten genoemd worden. Paleario antwoordde: "Christus." De vragers gingen toen voort en zeiden: "En welk is het derde?" ze dachten dat Paleario moest antwoorden: de Kerk; buiten de Kerk geen zaligheid! maar hij antwoordde al weer: Christus. Van toen af was hij verloren. De monniken en hun vrienden brachten dat in hun schatting zo ketters antwoord aan Cotta over.
Paleario vermoedde het gevaar niet. De kardinaal Sadolet en enige andere van zijn vrienden nodigden hem uit hun te Rome een bezoek te brengen; hij begaf er zich heen. Niet lang bevond hij zich daar of hij ontving een hartroerende brief van Faustus Bellantes, die hem schreef: "Er heerst in de stad een grote beweging; een ongehoorde samen spanning wordt tegen u beraamd door de misdadigsten onder de mensen. Wij weten niet waarop de beschuldiging gegrond is; wij weten de namen uwer vijanden niet. Het gerucht gaat, dat de hoofden van de Staat tegen u zijn aangehitst ten gevolge van lasterlijke aanklachten betreffende de godsdienst. Men zegt dat ellendige monniken uw verderf gezworen hebben; maar de samenspanning moet dieper wortels hebben. Ik zal morgen naar Sienna gaan: ik zal met mijn vrienden en bloedverwanten spreken. Ik ben tot alles bereid, zelfs om voor uw verdediging het leven te laten. Intussen bezweer ik u, laat uw hart zonder ongerustheid zijn."

Bellantes bedroog zich niet. Zonder tijd te verliezen nam Cotta het woord in de senaat, vermeldde aan zijn ambtgenoten de ongehoorde gesprekken van Paleario en riep uit, dat zo men hem liet begaan, "er in de ganse stad geen spoor van godsdienst meer zou overblijven!" Ieder zweeg; de schrik welke deze beschuldiging van ketterij veroorzaakte was zo groot, dat niemand de verdediging van die moedigen christen op zich durfde nemen.
Paleario vernam het; hij bedroefde zich er over, maar verwonderde zich niet. Een waarheid had zich diep in zijn hart gegrift: *Elke macht om te redden is aan Christus gegeven; Hij is de enige bron waaruit het nieuwe leven geput kan worden*. Het scheen hem toe dat de priesters zoveel middelen uitdachten om de vergeving te verwerven, dat ze nauwelijks het honderdste deel er van aan Christus overlieten. Hij zag wel in dat de geestelijken verbitterd moesten zijn tegen een man die zich zo weinig om al hun voorschriften bekommerde; maar ofschoon hij het gevaar dat hem bedreigde helder inzag, hij bleef standvastig. "De macht van de samengezworenen is verbazend," zei hij; "hoe meer iemand mij met hardheid aanvalt, des te vromer men hem schat. Om het even; mijn Christus, wie ik steeds heilig en eerbiedig heb aangebeden, is mijn hoop." "Ik veracht de kabalen van de mensen en mijn hart is vol moed." Christus was zijn Koning. Hij wist dat die grote heerser, die de overwinning van de wereld volbrengt, tevens allen, die reeds door Hem de verzoening met God gevonden hebben, in zijn bescherming neemt.

Zijn vrouw was niet zo gerust. Marietta, zijn deugdzame, liefhebbende, vurig ijverige vrouw, was vol onrust en angst; haar verbeelding schilderde haar niet alleen de ongelukken van het ogenblik, maar ook die van de toekomst voor ogen; ze gevoelde zich de ongelukkigste van alle vrouwen. Haar smart ging haar krachten te boven; ze bracht gehele dagen in tranen door. Door haar onrust uitgeput, verloor ze haar gezondheid, en voor ieder was het verdriet dat haar verteerde op haar gelaat te lezen. Toen haar man dit te Rome vernam, was hij er verslagen over en bezwoer Bellantes en zijn moeder zich naar Marietta te begeven om die bedroefde vrouw in haar smart te troosten.
Paleario was liefst zelf naar haar heen gesneld, om tevens zijn beschuldigers onder de ogen te zien; maar zijn vrienden te Sienna en te Rome raadden het hem evenzeer af. De burgers, welke zich toen aan het hoofd van de Staat bevonden, waren driftig, zonder zedelijk gevoel, in staat de onschuldige te veroordelen zo wel alf de schuldige vrij te spreken. Men hoopte dat een nieuwe verkiezing rechtvaardiger mannen in de regering zou brengen; men bezwoer de beschuldigde te wachten, en hij deed het. Maar niets veranderde; de aantijgingen, beschuldigingen en lasteringen namen steeds toe. De vijanden des Evangelies vielen niet meer Paleario alleen aan, maar ook de Hervormers, de Duitsers, zoals ze hen noemden; ze zochten alle vrienden des Bijbels, zo Duitse als Italiaanse, in dezelfde veroordeling te betrekken. Eindelijk gebeurde wat men gehoopt had; een belangrijke verandering had in de regering van de Republiek plaats; orde en vrijheid werden hersteld. Paleario meende niet langer afwezig te kunnen blijven; hij verliet Rome en voegde zich bij de zijn op zijn buitenplaats bij Colla.
Nauwelijks waren zijn tegenstanders van zijn aankomst onderricht, of ze stelden een beschuldiging van ketterij op voor de senaat van Sienna een het hof van Rome. Vast besloten alle middelen in het werk te stellen om Paleario te verderven, trachtten ze de geestelijke overheid te noodzaken hun partij te kiezen, door de sterken aandrang die ze op haar zouden uitoefenen. Twaalf van hun vergaderde daartoe met elkaar, en besloten de aartsbisschop te verzoeken Paleario in staat van beschuldiging te stellen; ze trokken 's Dlijk de straten van de stad door om zich naar het paleis van de prelaat te begeven. Onder die opgewonden menigte bevond zich de senator Cotta en vijf andere notabelen, waarbij zich Alexis Lucrinas onderscheidde door zijn even onstuimig als, belachelijke ijver; voorts drie priesters, mannen van weinig belang" maar ongemeen hevig, ruw, onwetend en onvermoeid praatziek; eindelijk drie monniken.
De aartsbisschop bevond zich toen, om een betere lucht te genieten, op zijn villa in de voorstad; de afgevaardigden gingen hem daar direct bezoeken, terwijl ze onderweg zó schreeuwden, bedreigingen deden en met elkaar redeneerden, dat de vrouwen, door dat ongewone gerucht gelokt, naar het venster liepen, in de verbeelding dat men een misdadiger naar de strafplaats leidde.
Sommigen van de samengezworenen zeiden: "Men zal de getuigen horen, de beweegredenen van de veroordeling bekendmaken en dan Paleario aan de vlammen prijs geven;" maar andere verlangden dat men spoediger te werk zou gaan en de straf onmiddellijk zou volgen op de opgave van de overtreding, zonder vorm van proces, zonder de beschuldigde te horen. De aartsbisschop Francino Baudini, uit het doorluchtig huis van Piccolornini, was een vriend van de letteren en bij gevolg van Paleario.

Het was in de namiddag; de kerkvoogd, die zijn middagslaapje deed, ontwaakte door het rumoer en riep een bediende. Na hem gevraagd te hebben wie er zo te keer ging en

vernemende dat het aanzienlijke mannen waren, gaf hij bevel hen in te laten. Hij stond op, ging zitten en wachtte die vreemdsoortige bezending af. Ze verscheen; Lucrinas, die soms aan de tafel van Monseigneur genodigd was, had een grote mate van zelfvertrouwen; hij had dan ook verzocht het woord te mogen voeren. Met een trotse zelfvoldoening rondom zich ziende, nam hij het woord en braakte tegen Paleario enne lange reeks beledigingen en vervloekingen uit, op een toon van grote drift. De bisschop, een verstandig en deftig man, had moeite om zich in te houden, en zei dat die stap hem zeer lichtvaardig toescheen. "Er kan geen sprake zijn van lichtvaardigheid, riep Lucrinas met vermetelheid uit, als drie honderd burgers bereid zijn de beschuldiging te tekenen! En ik, hernam de prelaat, ik zou zes honderd getuigen kunnen voortbrengen, welke gezworen hebben dat gij een onmeedogend woekeraar zijt. Toch heb ik geen gevolg gegeven aan hun aanklachten. Heb ik goed of kwalijk gehandeld, zeg mij?"

De ellendige zweeg; het feit was te bekend om het te loochenen en te schandelijk om het te erkennen; maar zijn metgezellen lieten zich door iets zo gering niet van hun stuk brengen; ze legden de beweegredenen van hun vervolging bloot, wierpen zich alle elf voor de voeten van de kerkvoogd; en bezwoeren hem in naam van de godsdienst de in beschuldigingstelling van Paleario te ondersteunen. De aartsbisschop, in aanmerking nemende dat er van ketterij sprake was, dacht dat het gerecht moest beslissen en stemde toe in hetgeen men van hem verlangde.

Dadelijk begaven de vijanden van Paleario zich aan het werk; ze trachtten de aanzienlijkste mannen van Sienna tegen hem in te nemen; ze kozen uit de heffe des volks mensen zonder verstand, zonder geweten, aan wie ze opdroegen om door hun getuigenis voor het hof zaken te bevestigen waarvan ze niets wisten.

Tevergeefs vertoefde de beroemde Sadolet, door de paus naar Rome ontboden, te Sienna en nam de verdediging van Paleario op zich. Tevergeefs hielden zelfs die kardinaal, de aartsbisschop en Paleario samen een bijeenkomst, waarbij Sadolet de beschuldigde bij de aartsbisschop aanbeval, wie hij treffende bewijzen van zijn achting en genegenheid gaf; de samengezworenen wisten deze samenkomst te doen keren tegen hem wie ze gezworen hadden aan hun haat op te offeren. Een groot aantal burgers, op de grote markt verenigd, begonnen over die samenkomst te spreken. Sommigen zeiden: "Paleario, door de prelaat beschuldigd, heeft schandelijk het stilzwijgen bewaard!"

"Nee," zeiden de andere, "hij heeft geantwoord, maar is door Sadolet hevig tegengesproken."

In hun ongeduld om het slachtoffer ter dood veroordeeld te zien en blij dat ze in de geest van de aartsbisschop twijfel gewekt hadden, verbeeldde het twaalftal zich de president van de Republiek Sfondrati en de pretor Crasso overtuigd te hebben, en het gelukte hun Paleario voor de Senaat te doen dagvaarden wegens de misdaad van ketterij.

Die onschuldige en rechtvaardige man verheelde zich het verschrikkelijke en beangstigende van zijn toestand niet. Hij gevoelde dat de leste ringen van zijn vijanden een hinderpaal zouden zijn voor al het goede dat hij hoopte te doen, dat ze oude vriendschapsbanden zouden breken en de vrede waarin de stad zich begon te verheugen dreigden te verstoren. Weldra misschien zonde zijn vrouw weduwe en zijn kinderen wezen zijn; een waas van treurigheid bedekte zijn gelaat. 0! hoe bitter is de beproeving! Hij wist wel, dat ze bij de christen een hemels leven moet opwekken; dat ze een voorrecht is van het kind Gods; maar hij verkeerde een tijd lang zonder troost; zijn ziel was neergeslagen.

"Mijn tegenstanders weten niets dan belediging op belediging te stapelen, en hatelijke

dingen te bedenken! reeds een half jaar lang doen ze niet anders. Is er ooit iemand geweest die heilig genoeg was om niet te bezwijken onder de aanvallen van een zo schandelijken ijver? Ik spreek niet eens van Socrates, Scipio, Rutilius en Metellus; enige gebreken gaven bij hen misschien aanleiding tot de aanvallen van hun vijanden. Maar hij die zo leefde, dat niemand zo goed is geweest als hij, niemand heilig was als hij, de alleronschuldigste Jezus Christus zelf, is die niet van alle zijden aangevallen? Helaas! naar welke kant zal de rechtvaardige zich keren? Bij wie kan hij steun vinden? Paleario zou het leren. Toen hij de dagvaarding ontving om voor de Senaat te verschijnen, vatte hij moed. Niet alleen was hij zich van zijn onschuld bewust, maar ook zei hem het geloof, dat zijn ziel vervulde, dat God zijn dienaren bemint en dat ze met Hem buiten alle gevaar zijn. Hij begaf zich naar het paleis van de Heren, trad de zaal binnen, leunende op de arm van de zoon van zijn ouden vriend, zijn lieven jeugdige Faustus Bellantes, begeleid door enige getrouw mannen die hem in de ure van de beproeving niet hadden willen verlaten.

Eindelijk stond hij vóór hen, die zijn leven in hun hand hadden. De president Sfondrati, de pretor Crasso, de Senaat en de Negen zaten daar op hun rechterstoelen. Zijn vijanden waren er ook, en voornamelijk Cotta, vol van een verwaand zelf behagen en niet twijfelende dat het uur eindelijk aangebroken was dat hij zich op zijn prooi zou kunnen werpen. Paleario herkende hem; hij was bewogen en verontwaardigd toen hij hem in de Senaat zag zitten met een schijnbare bedaardheid, op het ogenblik dat hij een schandelijke samenrotting smeedde. Hij bedwong zich echter en zich eerst tot de senatoren richtende en hun de titel gevende die in het oude Rome gebruikelijk was, zei hij: "Beschrevene Vaders! wanneer er in de verlopen jaren van mij gesproken werd, heb ik mij dit niet erg aangetrokken; het waren toen tijden van verdrukking; alle Goddelijke en menselijke rechten werden in een gelijke mate verkracht. Maar thans, nu door Gods goedheid mannen van grote wijsheid aan het hoofd van de Republiek geplaatst zijn, nu het sap en het bloed opnieuw de Staat doortrekken, waarom zou ik nu het hoofd niet opheffen?"
Weldra wordt de geest van Paleario bewogen; zijn blikken vallen opnieuw op zijn trotse vijand; hij spreekt, gelijk een andere Cicero zijn Catilina aan, en zegt: "Cotta, boze, trotse en partij.: zuchtige man, die niet die godsdienst belijdt waarbij men God naar de waarheid en godsvrucht aanbidt, maar die, welke zich met alle bijgelovigheden bezig houdt, omdat die het best geschikt is de mensen te bedriegen.
"Cotta! gij verbeeldt U een christen te zijn, omdat gij op uw purperen mantel het beeld van Christus draagt, terwijl gij, door uw lasteringen, een onschuldige verplettert die ook zelf een beeld en wel een levend beeld van Jezus Christus is! Toen gij mij valselijk van een misdaad hebt beschuldigd, gehoorzaamde gij toen aan Christus? Toen gij u naar het huis van de Achten hebt begeven om uw leugens tegen mij uit te kramen, meende gij toen, Cotta, een pelgrimstocht naar Jeruzalem te doen? Ik verwonder mij dat gij geen onschuldige aan het kruis hecht. Gij zou het doen, ja gij zou het doen! indien gij alles vermocht wat uw hoogmoed u ingeeft!"

Paleario kwam toen aan een belangrijker onderwerp. Eigenlijk wordt het Evangelie, de Hervorming, die uitnemende mannen waarvan God zich bedient om de Christelijke maatschappij te verbeteren, in zijn persoon aangetast. Paleario zal voor geheel Italië de Hervormers verdedigen.
"Gij doet mij onbeschaamde verwijten, Cotta," ging hij voort. "Gij beweert dat ik kwalijk denk over de godsdienst, dat ik tot ketterij verval; gij beschuldigt mij de meningen van de Duitsers te hebben aangenomen. Welk een onbetekenende

beschuldiging! Denkt gij alle Duitsers met dezelfde maat te meten? Zijn alle Duitsers slecht? Weet gij niet dat de doorluchtige keizer ook een Duitser is? Zult gij zeggen dat gij van de Godgeleerden spreekt? Hoeveel edelaardige Godgeleerden zijn er niet in Duitsland! Maar, ik weet het, ofschoon uw beschuldigingen schijnbaar ongerijmd zijn, is er een angel onder verborgen. Ik ken het venijn dat ze verspreiden. Zij, die gij Duitsers noemt, zijn zonder twijfel Oecolampadius, Erasmus, Melanchton, Luther, Pomeranus, Bucer en andere van hun vrienden. Maar is er in Italië een enkele Godgeleerde die verwaand genoeg is om niet te erkennen dat er, in de werken van die geleerden, veel prijzenswaardige zaken gevonden worden? Nauwgezet, oprecht en ernstig hebben ze dezelfde waarheden beleden, welke wij door de eerste Kerkvaders zien verklaard. Door de Duitsers te beschuldigen beschuldigt men eigenlijk Origenes, Chrysosthomus, Cyrillus, Irenreus, Hilarius, Augustinus, Hieronymus.
Indien ik mij heb voorgenomen die beroemde geleerden van de Christelijke oudheid na te volgen, waarom zegt men dan zonder ophouden dat ik denk als de Duitsers? Hoe dan! omdat de geleerde professoren van de Duitse scholen de voetsporen van die heilige mannen uit de eerste eeuwen gevolgd hebben, mag ik die daarom niet evenzeer volgen? Gij zou liever zien dat ik de dwaasheid navolgde van hen, die, om goede posten te verkrijgen, zelfs het goede bestrijden dat men in Duitsland vindt? 0? beschreven Vaders! liever wil ik in vergetelheid leven dan die genoegens na te jagen die zo velen verleiden en doen dwalen. Dan zal ik wel in mijn huis bekrompen wonen; maar ik zal in mijn geweten in de ruimte zijn. Laat die laffe vleiers op hun doctorale of bisschoppelijke zetels neerzitten, laat hen mijters of pauselijke kronen op het hoofd zetten, laat hen het purper dragen. Ik voor mij blijf in mijn studeervertrek, eenzaam gezeten op een houten bankje, gekleed met een wollen kleed tegen de koude, met een linnen gewaad in de warmte, en voor de rust des slaaps alleen een klein bed hebbende.
Maar gij, Cotta! zet uw aanvallen voort; gij verwijt mij alles wat de Duitsers zeggen en doen goed te keuren. Nee, er worden bij hen dingen gevonden die ik goedkeur, en andere die ik niet goedkeur. Als ik zie hoe sommige gedachten eeuwen lang door een barbaarse stijl omwikkeld, onder de doornen bossen van de schoolse geleerdheid begraven, en in diepe duisternis gedompeld waren, en die nu aan het helder licht zie gebracht, onder het bereik van allen zie gesteld, in het schoonste Latijn uitgedrukt, voorzeker, dan prijs ik niet slechts de Duitsers, maar ik breng hun mijn hartgrondige dank toe.
De gewijde studiën waren in de cellen ingeslapen; de leeglopende mannen die ze moesten beoefenen hadden zich als in sombere wouden verborgen en begraven, zogenaamd om zich op de arbeid toe te leggen. Maar wat is er gebeurd? Ze snorkten zo luide, dat wij het geblaas van hun neusgaten tot in onze steden en vlekken konden vernemen. Welnu de studiën zijn ons teruggeschonken; Latijnse, Griekse, Chaldeeuwsche boekerijen zijn gevormd; de theologanten is behoorlijke hulp verleend; kostbare geschriften zijn door wonderlijk uitgevonden lettertekens teruggegeven. Is er iets schitterenders, iets roemrijkers en dat meer aanspraak heeft op onze eeuwige dankbaarheid?"

Na aldus de letterkundige en Hervormende beweging van Duitsland verdedigd te hebben, komt Paleario tot het grootste dat er is, tot Christus.
"Zijn het geen betreurenswaardige mensen," zei hij, "misdadige mannen, in wier oren men de God van ons heil, Jezus Christus, de koning van alle natiën, door wiens dood zulke kostelijke weldaden aan het mensdom geschonken zijn, niet mag verheerlijken? En toch, beschreven Vaders! zulks wordt mij verweten in de beschuldiging welke tegen mij ingebracht is. Steunende op de oudste en zekerste oorkonden, had ik

verklaard dat het einde aller rampen gekomen was, dat alle verdoemenis weggedaan was voor hen, welke zich tot de gekruisigden Christus bekerende, met een volkomen vertrouwen op hem steunden. Dat zijn zaken die aan die twaalf. Moet ik zeggen aan die twaalf mannen, of aan die twaalf verscheurende dieren, zo verfoeilijk zijn voorgekomen; naar hun oordeel moet hij die deze woorden geschreven heeft in de vlammen geworpen worden! Indien ik die straf moet ondergaan voor de getuigenis welke ik van de Zone Gods gegeven heb, gelooft mij op mijn woord, geen gelukkiger lot zou er voor mij te vinden zijn; in waarheid, ik geloof haast dat geen christen in onze dagen op zijn bed moet sterven. O, beschreven Vaders! het betekent weinig beschuldigd en in de gevangenis geworpen te worden; het betekent weinig met roeden gegeseld, door touwen opgehangen, in een lederen zak genaaid, voor de wilde beesten geworpen, door het vuur verteerd te worden, mits slechts door deze strafoefeningen de waarheid helder aan het licht worde gebracht!"

> "Parum est accusari et deduci in carcerem, virgis ciedi, reste suspendi, insui in eulleum, fris objiei, ad ignem torreri nos decet, si his suppliciis veritas in hicern ost proferenda." (Opera, editie van Amsterdam, bl. 91.) Deze woorden verdienen wel in de oorspronkelijke taal aangehaald te worden.

Het was geen retorische redevoering en Ciceroniaansche welsprekendheid alleen die men van Aonio Paleario hoorde. Hij die toen met zoveel geestkracht het hoge gewicht van de waarheid beleed en dat insgelijks deed in zijn *Beneficio di Gesú Cristo crocifisso*, gaf zijn leven voor haar.

> (Het feit dat Paleario de schrijver van dit geschrift in schijnt ons zeer voldoende bewezen door Babinton alsmede door J. Bonnet en Mevrouw Young.)

Zo hij te Sienna sprak, moest hij te Rome handelen. Men vermoedt onder ieder dezer uitdrukkingen het edele slachtoffer van het jaar 1570.

Na als een martelaar gesproken te hebben, spreekt hij als mens. Hij slaat zijn blikken om zich heen. Enige van de uitstekendste burgers de Tancredi's, Placidi's, Malevoltas omringden hem in ontroerde stemming. Egidio, de opperste van de Augustijnen en zijn monniken, mannen vol godsvrucht en zedigheid, ondersteunden hem met hun goedkeuring en wensen. Zijn beide jeugdige vrienden, Faustus en Evandrus Bellantes, met de ogen op hem geslagen, konden hun tranen niet weerhouden.
Spoedig wordt Paleario door een nog hartroerender schouwspel getroffen; zijn blikken vallen op Mariëtta, die bleek en tranen schreiende daar stond.
"Wat zie ik? riep hij uit. Hoe, ook gij, vrouw! zijt hier gekomen, in rouwgewaad gehuld, omgeven door de edelste en heiligste vrouwen, zijt gij met uw kinderen gekomen om u aan de voeten van de senatoren te werpen! O gij, mijn licht, mijn leven, mijn ziel! ga, keer naar uw huis weer, voed onze kinderen op; vrees niet; Christus die uw echtgenoot is, Christus zal hun Vader zijn. Helaas! de droefheid beneemt haar bijna het leven. Ondersteun haar, bid ik u, gij, haar moeder; breng haar, zo gij kunt, weer onder uw dak. en laat uw liefde haar tranen drogen."

De indruk door deze redevoering teweeg gebracht was diep; de Senaat verklaarde Paleario voor onschuldig; maar die schitterende zegepraal verbitterde zijn vijanden nog des te meer; hij zag in dat hij te Sienna niet kon blijven en nam van al zijn vrienden afscheid.
Bellantes had hem vóór zijn dood zijn kinderen aanbevolen; Paleario bezwoer hen naar iets groots te haken. Wellicht ging hij toen voor korte tijd naar Rome, waar zijn

vrienden het rechtsgeding dat zijn tegenstanders hem hadden willen aandoen verijdeld hadden; daarna begaf hij zich naar Lucca, waar de leerstoel van de welsprekendheid hem gegeven werd. Hij liet te Sienna een gevoelige leegte achter, en zijn vrienden waren bedroefd. Faustus Bellantes schijnt aller gevoelen uit te drukken als hij zegt: "Sinds gij vertrokken zijt, is de machteloosheid die mij overstelpt zó groot, dat ik bijna niet in staat ben tot schrijven.

Niet alleen hier en daar verstrooide lichten, een Curione, een Paleario, treft men te van die tijde in Italië aan; er waren in verscheiden steden verenigingen van Christelijke mannen, welke met moed de Evangelische waarheid beleden.
Bologna in het bijzonder, dicht bij Ferrara gelegen, en welks hogeschool met die van Parijs de eerste van de grote scholen in Europa was, telde een aanzienlijk getal leken en geestelijken welke, gelijk die van Venetië, veel beslistheid en ijver betoonden voor de grote beginselen van de Hervorming.
Toen Johan de Planitz, gezant van Saksen bij de keizer, in 1533 de Alpen overgetrokken was, wendden die Evangelische christenen van Bologna zich tot hem met een geheel ltaliaansche levendigheid. "Wij weten, zeiden ze tot hem, dat de Duitsers liet juk van de Antichrist hebben afgeworpen en gekomen zijn tot de vrijheid van het koningrijk Gods. Wij weten dat ze er zich weinig aan storen of men hun de verachten naam van ketters geeft en dat ze zich integendeel verblijven omdat ze om Christus wil waardig geacht zijn schande, gevangenis, vuur en zwaard te verduren. Wij weten dat, zo ze een kerkvergadering vragen, dat niet is om hun eigenbelang, maar met het oog op het heil van de andere volken. Daarom zijn alle volken van de christenheid aan hen en u, zeer geëerde heer, de grootste dankbaarheid verschuldigd; maar geen enkel volk is u meer verplicht dan het onze. Daar Italië van alle landen aan de dwingeland onderworpen, het dichtst bij hem ligt, en zelfs zijn zetel is gevoelt het een des te levendiger vreugde, een geheel bijzondere erkentelijkheid dat, door Gods goedheid, de verzoening eindelijk ons nabij gekomen is. Wij smeken u met al uw vermogen mee te werken tot de samenroeping van een concilie. In alle steden van het schiereiland en zelfs te Rome, de keizer weet het, wordt zulks door een groot getal vrome, geleerde en aanzienlijke mannen gewenst, verwacht en luidkeels gevraagd. Zo de paus deze vergadering samenroept, dan zal hij gemakkelijk de rampen onderdrukken, welke door de schuld van zijn voorgangers in de kerk ingeslopen zijn, en hij zal, voor dat uitnemende werk van de mensen een billijk huldebetoon en van Christus het eeuwige leven verwerven. Dat ieder de geschriften moge lezen waarin geleerde doctoren en Hervormers hun geloof hebben uitgedrukt. Dat althans priesters, monniken en leken de Bijbel mogen bezitten, zonder het verwijt van ketterij te moeten horen, en zelfs de woorden van Christus en Paulus aan te halen zonder als scheurmakers uitgekreten te worden. Indien Rome daarentegen de geboden des Heeren, zijn genade, zijn leer, zijn vrede, de vrijheid die hij geeft, met voeten treedt, is dat dan niet de heerschappij van de Antichrist? Zo gij behoefte hebt aan onze hulp, spreek! wij zijn gereed. Als het moet zijn, zullen wij ons vermogen en ons leven voor de zaak des Verlossers opofferen; en zo lang wij leven zullen ij haar door vurige gebeden bij God gedenken."
Dit was het besluit van de Italiaanse christenen, zelfs in de steden aan de paus onderworpen.

In dezelfde tijd dat dit welsprekend adres de heer van Planitz aangeboden werd, zag Bologna een Franciscaan, Jan Mollio, uit de omstreken van Sienna als hoogleraar aan de universiteit binnen haar muren komen. Doordrongen van het onderricht van de Heilige Schriften en van de Hervormers, beleed hij dé Christelijke waarheid met grote

vrijmoedigheid, volgens de schriften van de apostel Paulus; de paus verbood hem de brieven van de Apostel te verklaren. Mollio begon toen andere boeken van het nieuwe Testament uit te leggen; maar het was altijd dezelfde leer die hij er uit putte, en zijn hoorders verrukt dat het verbod van de paus op die wijze ontdoken werd, juichten hem met geestdrift toe. Het hof van Rome, ziende dat er geen kans was de genade uit de Bijbel te bannen, gaf bevel dat Mollio van de hogeschool verwijderd zou worden; hetgeen gemakkelijker was. Desniettemin nam het aantal Evangelische christenen te Bologna steeds toe.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK
Het Evangelie te Napels en te Rome.
(1520 - 1536.)

Het Evangelie had in het noorden en het midden van het schiereiland edele overwinningen behaald; dit was evenzeer het geval te Napels en zelfs te Rome.
Het waren niet enkel Italianen welke het Evangelie in Italië verbreidden. Onder het getal van de tijdgenoten en kennissen van Paleario, Petrus Martyr en Occhino, bevonden zich twee tweelingbroeders uit een van de oudste families van het koningrijk Leon in Spanje, met name Juan en Alonso de Valdes. Deze beide broeders geleken zozeer op elkaar dat Erasmus, die met Alonso in vriendschapsbetrekking stond, aan Juan schreef: "Men zegt mij dat gij zo zeer op uw broeder gelijkt, zowel in lichaamsvorm, als in talenten, dat men u beiden ziende niet tweelingen maar een enkel en de zelfden mens meent te zien. Ik houd u dus voor één en niet voor twee."
En werkelijk, hebben enkele geschiedschrijvers, in wezenlijkheid veranderende hetgeen bij Erasmus slechts een vriendelijke scherts was, van de beide broeders slechts een enkel en de zelfde persoon gemaakt. Een van hun verdwijnt; gewoonlijk is het Alonso; zijn daden worden wel vermeld, maar aan Juan toegeschreven.
De beide Valdes waren in het jaar 1500 te Cuenza in Castilië geboren, waar hun vader in 1520 corregidor (politierechter) was. Karel V benoemde Alonso tot zijn secretaris en nam hem met zich mee toen hij, in 1520, Spanje verliet om te Aken de keizerskroon te ontvangen. In het volgende jaar bevond zich de jonge Spanjaard weer onder de edellieden, welke de keizer te Worms omringden, bij de vermaarde verschijning van Luther. Toen de geschriften van Luther op keizerlijk bevel ten vure waren gedoemd, wilde Alonso, wie al die gebeurtenissen het hoogste belang inboezemden, de uitvoering van het vonnis bijwonen. Toen de monniken welke om het vuur heen stonden en het aanstookten al dat ketterse papier zagen veranderen in een zwarte as, zo dun als spinrag en door de wind naar alle zijden heengevoerd, riepen ze uit: "Nu is er niets meer te vrezen, alles is gedaan!" en daarop gingen ze heen.
Alonso was niet van die mening. "Men zegt dat dit het einde is van het treurspel," schreef hij aan zijn vriend Pieter Martyr van Anghiera (wien men niet moet verwarren met Vermigli), "geloof mij het is eerst een begin." Valdes, wie ieder voor een jongeling van grote verwachtingen hield, verbond zich met Erasmus, wellicht op aansporen van de keizer zelf, die, evenals Frans "zich graag met de vorst van de scholen verenigd had om Luther en de paus meester te worden, en hen zo mogelijk tot eenstemmigheid te brengen." Alonso, een groot bewonderaar van Erasmus, werd voor meer Erasmiaans gehouden dan Erasmus zelf; maar de discipel ging verder en hoger dan de meester; Erasmus was de brug op welke Alonso de stroom over ging en van Rome tot het Evangelie kwam.

In Mei 1527 waren de keizer en zijn hof te Valladolid waar de keizerin haar bevalling afwachtte; Valdes bevond er zich ook. Eensklaps vernam men daar de tijding van de beruchte plundering van Rome door de troepen van Karel V. De verontwaardiging van de geestelijkheid, de beweging onder het volk en de ontroering van de hovelingen waren groot. Alonso, ofschoon de buitensporigheden betreurende waarvan de hoofdstad van de Katholieke kerk het toneel was geweest, meende dat het ogenblik gekomen was om zijn gevoelens over het pausdom te zeggen, en die ten gevolge schreef hij een samenspraak over hetgeen te Rome gebeurd was, en gaf die in het licht.
De rampen van de hoofdstad van de Katholieke kerk, zegt Valdes, verstrooide een groot getal van haar bewoners; een Roomse aartsdiaken, aan het ongeval ontkomen, komt te Valladolid, en in die plaats waar juist het kind geboren was, dat eenmaal Philips II zou worden, ontmoet de vluchtende aartsdiaken een ruiter des keizers, met name Lactantius. De schuld van die rampen, zegt de ruiter, ligt bij de paus, die, als aanstoker van de oorlog en ontrouw aan zijn weden, zijn heilige roeping heeft miskend. Lactantius schetst tussen Christus en de paus een van die contrasten van licht en donker, zoals het penseel van Luther zo goed wist uit te werken, maar welke in het allerChristelijkste rijk zeer nieuwe waren. Hij gaat zelfs verder en verklaart zich voor de scheiding van het geestelijke en het tijdelijke. "Is het nuttig, is het voordelig, zegt hij, "dat de hogepriesters van de christenheid een tijdelijke macht bezitten? Voorzeker, wij geloven dat ze zich veel vrijer konden bezig houden met de geestelijke belangen, indien ze niet die grote last van de wereldse zaken hadden. In de ganse christenheid is er geen enkele Staat die slechter geregeerd wordt dan de Kerkelijke Staat. Erasmus heeft de fouten van het Roomse hof aangetoond; maar die bescheiden opmerkingen hebben u niet getroffen.
Toen heeft God toegelaten dat Martyn Luther al uw ondeugden zonder verschoning aan liet heldere licht bracht, en veel Kerken aan uw gehoorzaamheid onttrok. Niets heeft gebaat; noch de eerbiedige raadgevingen van Erasmus, noch de onbescheiden redenen van Luther hebben Rome van haar dwalingen overtuigd. God heeft dus tot andere roepstemmen de toevlucht moeten nemen, en heeft toegelaten dat de rampen van oorlogen over uw onboetvaardige stad gekomen zijn."

De aartsdiaken, veel gevoeliger voor de straf van Rome dan voor zijn eigen schuld, roept dan onnozel en met levendige smart uit: "Helaas! het verlies dat door de plundering van de stad is veroorzaakt bedraagt vijftien miljoen dukaten! Zelfs over vijftig jaren kan Rome geen Rome meer worden. De heilige St. Pieterskerk is in een stal veranderd. Veertig dagen lang is er geen enkele mis gelezen in de hoofdstad van de christenheid. En zelfs de beenderen van de apostelen zijn verstrooid." "De reliquien van de heiligen moeten ontzien worden," hervat de ruiter. "Laat ons echter elkaar goed verstaan; ik spreek niet van die, welke de gelovigen noodzaken om uiterst lastige vraagstukken op te lossen; bijvoorbeeld om te beslissen of de moeder van de Maagd twee hoofden heeft gehad of wel dat de Maagd twee moeders had. Alleen in Christus moeten wij al onze hoop stellen. Vereer, als gij wilt, de beelden, maar onteer Jezus Christus niet, en laat het paradijs niet gesloten worden voor allen die niets in de beurs hebben."
Die scherpe aanval tegen het pausdom gericht was te belangrijker, omdat de samenspraak, alvorens in Spanje, Italië en Duitsland uitgegeven en verspreid te worden, door Valdes aan enige aanzienlijke mannen ter beoordeling gegeven was: aan de Juan Manuel, oud-afgezant des keizers te Rome, aan de beroemden keizerlijken kanselier Gattinara, aan de doctor Cavrasco, aan de bisschop Cabrero en aan

verscheiden andere Godgeleerden, welke, onder enige weinig belangrijke opmerkingen, haar hadden goedgekeurd. De graaf Castiglione, pauselijk nuntius, liet zich niet bekoren; hij viel de keizerlijken Secretaris hevig aan, noemde hem een Lutheraan, en verklaarde dat hij hem reeds in het schandhemd van de autodafé's wenste gekleed te zien.

Alonso zweeg stil; maar een stern ging op om hem te verdedigen; die van zijn tweelingbroeder. Juan gaf in 1528 een samenspraak uit, half ernstig, half spottend, tussen Mercurius en Charon, welke enigszins de jongeling verraadt. Terwijl de schipper van de benedenwereld de schimmen overzet welke zich aan de oevers van de Styx vertonen, spreekt de bode des hemels (Mercurius) hem aan en laat zich scherp uit tegen het pausdom. "Het zedenbederf van hen die christenen heten," zegt hij, "is zo groot, dat ik het als een grote belediging zou aanmerken als ze van naam wilden veranderen en zich Mercurianen lieten noemen. Eens zo gaat hij voort zag ik veel mensen het altaar naderen om er de hostie te ontvangen; ik begaf mij onder hen met de vrome bedoeling zelf het dunne brood te nemen dat men er ronddeelde. Maar ik werd terug gedreven, en waarom? Alleen omdat ik niet betalen wilde!"
Daarop, terugkomende op de reliquien van de heiligen, wier verstrooiing als de grootste heiligschennis bij de plundering van Rome beschouwd werd, laat Juan St. Petrus opkomen en legt hem over die zaak woorden in de mond die verstandiger zijn dan die van Mercurius. Volgens de ijverige apostel leert de plundering van Rome de christenen dat ze veel meer werk moeten maken van een enkelen van de brieven van Paulus of van hem dan van al de overblijfselen van hun lichamen. "De eer die tot dusverre aan onze beenderen gebracht wordt," gaat hij voort, "worde nu bewezen aan de geest die wij, tot welzijn van de christenen, in onze brieven hebben geopenbaard."
Maar terstond begint de spotternij weer. Bij de gedachte aan de plundering van Rome, barst Mercurius uit in een van die lachbuilen, welke de Fabel in de Olympus voorstelde! "Ziet, zegt hij, "het oordeel Gods! De verkopers zijn verkocht, de dieven bestolen en de mishandelaars mishandeld!"
En toen Charon zich had beklaagd dat de dusgenaamde vicarissen des hemels meermalen vergaten hun woord te houden, antwoordt Mercurius: "Het is een vaste regel dat in de plaats waar de beste wijn groeit, de slechtste gedronken wordt; dat de schoenmaker schoenen met gaten draagt en de barbier steeds ongeschoren blijft."

> Men heeft beweerd dat deze samenspraak in 1521 is geschreven. Maar ze begint met het verbod van de uitdaging door François I aan Karel V gezonden, welke in het begin van 1528 plaats had. Die beide samenspraken, welke onlangs in het Spaans zijn herdrukt, werden in het Italiaans, in het Duits, en de laatste althans Charon en Mercurius, in het Frans vertaald.

Deze samenspraken van de beide tweelingbroeders, vol geestigheid, maar ook van Christelijke waarheid, verwekten hevige tegenspraak; voor het ogenblik evenwel bleven de twee broeders buiten vervolging. De priesters verwekten, wel is waar, tegen hen een hevige storm; maar de naam van Karel V beschermde hen. Erasmus schreef in Maart 1529

aan Juan Valdes om hem geluk te wensen dat hij heelhuids aan de storm ontkomen was.
Toen de keizer naar Duitsland terugkeerde, vergezelde Alonso hem weer. In 1530 vervulde hij, gelijk wij vroeger gezegd hebben, te Augsburg de rol van middelaar

tussen Karel V en de Protestanten, en vertaalde onmiddellijk de beroemde *Evangelische geloofsbelijdenis* in het Spaans. Maar toen in April 1533 Karel V zich naar Genua inscheepte om naar Spanje weer te keren, bleef Valdes in Italië. Al had hij zijn meester vergezeld, zei men, die machtige vorst zelf zou hem niet voor de dood, welke de monniken hem bereidden, hebben kunnen beveiligen. Alonso schijnt van toen af beurtelings in Duitsland en in Italië geleefd te hebben; zijn broeder neemt voortaan de eerste plaats in. Hij kwam later dan Alonso tot het geloof, maar overtrof hem.

Juan zelf was genoodzaakt geweest zijn vaderland te verlaten. Hij ging niet naar Duitsland, gelijk men beweerd heeft door hem met zijn broeder te verwarren; maar hij nam van toen af een belangrijk standpunt in Italië in, In 1531 kwam hij te Napels, van daar begaf hij zich naar Rome; vervolgens keerde hij in 1531 naar Napels terug en bracht daar het overige van zijn dagen door. Enige ijverige Protestanten, tot liet Duitse leger behorende, dat in 1528 afgezonden werd om de Fransen, welke die stad belegerden te verjagen, waren de eerste geweest die daar de kennis van het Evangelie verspreidden. Maar toen Juan Valdes er aankwam, zegt de Katholieke Caracciolo, bracht hij alleen onder de zielen, een veel groter verwoesting aan dan die veel duizenden ketterse soldaten gedaan hadden. Men heeft gemeend dat hij te Napels de functie van secretaris bij de onderkoning vervuld heeft. Maar zo hij al een post aan het hof had, zo bedankte hij spoedig daarvoor milt zijn onafhankelijkheid te behouden. "Hij kwam niet veel meer aan het hof," zegt Curione, "Sinds Christus zich aan zijn hart geopenbaard had."

De vervolging had Juan ernstiger gemaakt; de ervaringen van het innerlijke leven hadden hem rijp gemaakt; hij hield zich nog met letterkunde en taalvorsing bezig, maar hij had het Evangelie boven alles lief, en zocht het te verbreiden zowel door zijn gesprekken als door zijn geschriften. Er was zoveel bevalligheid in zijn geest, vrede en reinheid op zijn gelaat, lieftalligheid in zijn karakter dat hij een onweerstaanbare bekoring uitoefende op allen die met hem in aanraking kwamen. Er vormde zich spoedig een kring van geleerden en edelen om hem welke hij van hun wereldse zin zocht te verlossen, van de nietigheid van hun eigengerechtigheid te overtuigen, en tot het heil dat in Jezus Christus is te brengen. Hij was zelfs een licht voor sommigen van de beroemdste predikers van Italië.
"Ik weet het," zegt Curione, "daar ik het uit hun eigen mond vernomen heb." Maar tevens was er zoveel liefde in zijn hart en eenvoud in zijn manieren, dat hij de geringen op hun gemak zette en het vertrouwen won zelfs van de ruwste mannen, de lazzaroni van die tijd. Hij maakte zich alles voor allen om de zielen voor Christus te gewinnen.
Valdes was niet sterk; hij was mager en zijn leden waren zwak: het schijnt zelfs dat de staat van zijn gezondheid hem deed besluiten zijn verblijf te Napels te kiezen. "Maar," zeiden zijn vrienden, "een deel van zijn ziel diende hem om zijn zwakke en broze natuur te verlevendigen, terwijl het grootste deel van die helderen lichtgevende geest gewijd was aan de beschouwing van de waarheid." Het was te Chiaja, dicht bij de Pausilippus en het graf van Virgilius, in een villa welker tuinen op de uitgestrekte zee uitzagen, tegenover het eiland Nisida, dat hij gewoonlijk met zijn vrienden vergaderde. Daar, in die heerlijke streek, "waar de natuur behagen schept in haar pracht en allen die haar zien toelacht," brachten Juan Valdes en zij, die door de liefelijkheid van zijn leer en de heiligheid van zijn leven werden aangetrokken, uren en dagen door, welker heerlijke herinnering hun voor immer onvergetelijk bleef. Hij

vergenoegde zich niet om met hen de prachtige natuurtonelen te bewonderen, hij leidde hen in de heerlijke wegen van de genade. "De hooggeëerde en schitterende ridder van de keizer," zegt Curione, "was nog meer een hooggeëerde en schitterende ridder van Jezus Christus."

Onder de hoogbegaafde mannen, die zich om hem verenigden bevond zich Pierre Martyr Vermigli, abt van St. Pieter ad Aram. Wij hebben reeds gezien hoe Petrus Martyr in 1530 van Spoleta naar Napels verhuisd was, Hij had er grote vorderingen in de kennis van het Evangelie gemaakt. Niets kon hem aftrekken van liet onderzoek van de waarheid; noch de vreze van de wereld, noch de rijke inkomsten die hij genoot, noch de hoge betrekking die hij bekleedde. Die ernstig gestemde ziel, dat diepe verstand, trachtte naar kennis van God met onvermoeibare ijver. Geroepen om de schapen, welke door zijn stem gelokt tot de schaapskooi kwamen, te drinken te geven, gevoelde hij zelf, helaas! dat hij dorstig en zonder water was. Hij gevoelde die kwelling van de dorst, die zo scherp en hevig is, dat zelfs de sterkste gestellen er onder bezwijken. Toen vernam hij dat woord van Christus; "zo iemand dorst heeft, hij kome tot mij en drinke." Hij wist dat men tot hem komt door het geloof, door te geloven "zijn heiligheid, zijn liefde, zijn beloften, zijn almacht om te behouden. Hij liet dus de schoolse wijsheid varen, en zich niet langer tevreden stellende met de kerkvaders, ijlde hij tot de "bronnen zelf," en nam de beker van de Schriften op, ten einde zich aan de woorden van de Heiland te laven. Hij erkende de volheid van genade welke in de Verlosser gevonden wordt, en zag in, dat ze die elders enige verlichting zoeken, ijdele pogingen doen. Van dag tot dag door Gods Geest meer verlicht, ontdekte hij te gelijkertijd de treurige dwalingen van de Kerk en de eenvoud en grootheid. Des Evangelies. In deze stad ging het licht van het Goddelijk Woord in zijn ziel met steeds groter heerlijkheid en luister op. Vermigli bewonderde de schoonheden van de schepping, die zee door een heldere zon beschenen en die bevallige voorgebergten; maar hij verdiepte zich nog liever in de verborgen heerlijkheid van de genade.
Zich niet bepalende tot de geschriften van de apostelen, voegde hij daarbij die van de Hervormers; hij bestudeerde Bucer" Zwingli, Luther en Melanchton; het geschrift van Zwingli over de valse en was godsdienst toonde hem vooral de noodzakelijkheid aan om tot de eenvoud en het oorspronkelijk leven van de Kerk terug te keren. Bijna elke dag had hij gesprekken over de heilige Schriften met vrienden die evenals hij de onbevlekte godsdienst lief hadden, voornamelijk met Flaminio en Valdes. Maar vooral zocht hij door de prediking het licht dat hij verkregen had te verspreiden.

Vermigli ondernam met dat doel een verklaring van het eerste hoofdstuk aan de Corinthiers, en hij hield die voor een groot gehoor waarbij zelfs bisschoppen bevonden. Toen hij aan het derde hoofdstuk gekomen was, toonde hij eerst aan welke de grondslag is waarop de gehele Christelijke leer moet opgericht worden. Niemand kan een ander fondament leggen dan gelegd is, namelijk Jezus Christus, zegt de apostel. Maar wat bouwt men op die steen? Als een bouwkundige die een gebouw wil oprichten de fondamenten gelegd heeft, gebruikt hij onderscheidene materialen tot voltooiing van het werk. Het marmer, porfier en jaspis zullen de zuilen, lijstwerken, vlerken en standbeelden vormen; het goud en zilver moeten voor de inwendige versierselen dienen; maar ook hout, papier, riet en andere gewone stoffen zullen bij het bouwen gebruikt worden. Zo is het ook met het gebouw van God. Op het fondament, dat Christus is, moet men heilige leerstukken oprichten, welke uit Christus zelf, uit zijn godheid, waarheid, genade en Geest uitvloeien. Zoo men daarvoor valse in de plaats stelt, die voortkomen uit de eigengerechtigheid des mensen, uit de

duisternis waarmee de zonde zijn verstand heeft verdonkerd, wat zal er dan gebeuren? Als een brand uitbarst, dan openbaart het vuur de verschillenden aard van de grondstoffen waarvan het huis gebouwd is; de vlam verteert het hout, verteert het riet; maar tevergeefs tast het het marmer, de jaspis, het zilver en goud aan, het kan die niet vernielen. Zo zal het ook zijn wat betreft de leer door de kerk onderwezen.
"O, zegt Petrus Martyr," de valse leringen kunnen niet eeuwig voor was doorgaan. Er is niets verborgen dat niet geopenbaard wordt; al komt de valsheid van de onderwezen leerstukken niet dadelijk aan het licht, men zal die met de tijd ontdekken. Er komt een dag waarop alle dwaling onder een valse schijn van waarheid verborgen, zich als dwaling zal openbaren, en wel op de schitterendste wijze; alle duisternis zal verdreven worden; alles zal gewaardeerd worden overeenkomstig de naakte werkelijkheid. Het eeuwig oordeel Gods is het vuur dat ieders werk zal beproeven. Het is niet genoeg dat de leerstukken goedgekeurd zijn door het oordeel van de mensen, ze moeten het vuur van het Goddelijk onderzoek kunnen doorstaan. Die dag, dat vuur, waarvan de apostel spreekt, is het verlichtend onderzoek, de zekere bevestiging, welke ons eindelijk in staat zullen stellen om onderscheid te maken tussen de was en valse leringen. Goud, stro, vuur, hier is alles leenspreukig."

De hoorders van Petrus Martyr, vooral de geestelijken, konden hun verbazing niet verhelen. De plaats welke hij verklaarde was, volgens het onderwijs van de Kerk, die waarop de leer van het vagevuur rustte en de beroemde doctor vond er iets heel anders in. Niet alleen zagen de priesters en monniken zich dat zo kostelijk vuur, dat hun zulk een groot voordeel opleverde, ontnemen, maar tevens wees men hun in de plaats daarvan op een ander vuur, dat hun overleveringen, hun praktijken, hun bijgelovigheden, hun hooi en hun stro dreigde te verteren. Die rede verwekte dan ook een storm in de vroeger stille wateren van Napels. De monniken beschuldigden de prior van St. Pieter ad Arram; zijn vrienden van Chiaja verdedigden hem. Het gelukte zijn tegenstanders hem de predikstoel te doen ontzeggen; maar de machtige beschermers die hij te Rome had spraken voor hem, en verwierven dat de vrijheid van prediking hem teruggegeven werd.

Die kleine vervolging was eigenlijk heilzaam voor de kring van Chiaja. Hij breidde zich uit, en men zag edelen en geleerden zich bij die vergaderingen voegen; onder andere Benedetto Gusano de Verceil, en een edele Napolitaan Jan-François Caserta. Deze had een jongen bloedverwant, die toen in al de weelde van de wereld leefde. De markies Caraccioli, een van de grote heren van Napels, had maar één zoon, Galeazzo geheten. Daar hij vurig verlangde zijn naam te doen voortduren, huwelijkte hij hem vroegtijdig uit aan een rijke erfdochter, Vittoria, de dochter van de hertog van Nocera, welke hem vier zonen en twee dochters schonk. Zodra de oude markies bemerkte dat zijn wensen naar een nakomelingschap zouden voldaan worden, richtte hij zijn eerzucht naar een andere kant en zond zijn zoon naar het hof van de keizer, die hem met een van de grote waardigheden van zijn huis bekleedde.
Daar Galeazzo niet altijd in dienst was, kwam hij van tijd tot tijd te Napels terug, en gaf zich daar geheel over aan de ijdelheden van de wereld, aan aardse genoegens en eerzuchtige gedachten. Nochtans verbond een nauw vriendschapsband hem aan de vromen Caserta; de christen, gebruik makende van die vriendschap, sprak tot de wereldling over het Woord van God, over de enige weg van behoud die in Jezus is; maar de jonge kamerdienaar van Karel V liep, na die gesprekken, naar schouwburg of bal. Caserta liet hem de prediking van Petrus Martyr horen, daarop bedacht hij dat de bekoorlijkheid van een zo beschaafd gezelschap als dat te Chiaja vergaderde wellicht

zijn vriend zou kunnen winnen, en hij bracht hem bij Valdes.
Gedurende enige tijd nog, werd het zaad in de doornen gestrooid; maar later nam de jonge markies met vreugde het heil des Evangelies aan, en om er aan getrouw te blijven, vluchtte hij naar Genève. Calvijn, die hem als een zoon ontving, had veel eerbied voor de vastheid van zijn geloof, en droeg een van zijn geschriften aan hem op.
Hoewel Caraccioli de toejuiching van de mensen niet inriep en zich vergenoegde God alleen tot getuige te hebben," riep de bewogen Hervormer uit, toen hij de doorluchtige vluchteling van Napels zag: "Ziedaar een man van een oud geslacht en hoge verwantschap, in ere bloeiende en met goederen overladen, met een edele en kuise vrouw, een menigte kinderen, rust en eendracht in zijn huis, kortom, gelukkig in alles wat dit leven betreft, maar die vrijwillig de plaats van zijn geboorte heeft verlaten om zich te scharen onder de banier van Christus.
Hij ziet er niet tegen op zijn heerlijkheid, een vruchtbaar en aangenaam land, een groot en rijk erfgoed, een even gemakkelijke en wel ingerichte als rijkelijk versierde woning achter te laten; hij heeft de heerlijken stoet van zijn huis, vader, vrouw, kinderen, bloedverwanten en vrienden verlaten, en na zoveel aanlokkelijkheden van de wereld te hebben verlaten, vergenoegt hij zich met onze geringheid, en leeft matig en naar de wijze van het gewone burgervolk, niet meer noch minder dan ieder onzer!"

In het uitgezochte gezelschap dat zich om Valdes verenigde, zag men ook, gelijk te Thessalonica, in de dagen van Paulus, vrouwen van de eerste rang in vrij grote getale. Onder die aanzienlijke dames behoorden Victoria Colonna, de weduwe van de beroemden generaal markies van Pescario, een vrouw vermaard wegens haar schoonheid, haar deugden, haar verstand, welker gedichten hoog geroemd werden in haar eeuw, en in welker gezelschap de dichter Bernardo Tasso, vader van de schrijver van het Verlost Jeruzalem, en de kardinaal Bembo, met enige waarheden des Evangelies bekend werden. Men zag er ook Isabella di Bresagna, aan wie Curione de werken van Olympia Morata opdroeg; maar vooral Giulia de Gonzague, weduwe van Vespasianus Colonna, hertog van Trajetto, de schoonste vrouw van Italië. De roem van haar schoonheid was zo groot in Europa en zelfs verder, dat de kaper Barbarossa besloot haar te schaken. In 1534 ondernam hij een aanslag op Napels, en verscheen plotseling met honderd schepen voor die stad; bij Fondi, tussen Gaëta en Terracino, waar de hertogin op haar landgoederen leefde, landende, trachtte hij haar te overvallen; Giulia Gonzaga ontkwam aan de roofvogel, maar slechts ternauwernood. Die daad was een van de beweegredenen, welke Karel V deden besluiten een landing in Tunis te doen. Aldus schitterden enige mannen en vrouwen, waarop de zestiende eeuw zich verheft, in de Evangelischen kring van Chiaja.

Wanneer Valdes uitrustte op de fraaie heuvels van de Pausfelippus, te midden van oranjebosjes en vijgenbomen en met het uitzicht op de grote zee, gaf hij zich graag rustig aan godsdienstige overdenkingen over, en vaak maakten de gedachten waarmee hij zich had bezig gehouden ook het onderwerp uit van de belangrijke gesprekken die hij met zijn vrienden had.
Enige onderwerpen, Considerazioni, gelijk hij die noemde, boezemden vooral dat even oorspronkelijk als Christelijk vernuft groot belang in. Het graf van Virgrilius, dat zich op enige schreden van Valdes woning bevond, bracht andere gedachten in herinnering; de stervende dichter wilde dat men op zijn graf zou schrijven: Parth,enope, cecini pascua, rura, duces.
Dat landleven, die krijgshaftige daden welke de vorst van de Latijnse dichters bezong hebben meer aanlokkelijkheden voor veel gemoederen dan de besprekingen van de

inwoners van Napels, wier geschiedenis wij verhalen; en toch moeten wij de denkbeelden herinneren, welke in die edele zielen, onder de bloeiende citroenbomen gevormd werden. "Waarin," zeiden zij, "verschillen de zonen van God van de zonen van Adam? Waarom is de toestand van de christenmens, die moeilijk gelooft, beter dan de toestand van hem die gemakkelijk gelooft? Waarom geeft God aan een vrome vrouw een zoon en ontneemt haar die plotseling? De mens, wie God de liefde tot de wereld beneemt en in wiep hij de liefde Gods werkt, ondervindt, op weinig verschil na, al hetzelfde dat er gebeurt met hem die ophoudt een vrouw te beminnen en op een andere verliefd wordt. Moeilijk te geloven is het bewijs van een roeping Gods. Dat ze die in de Christelijke weg wandelen zonder het inwendige licht des Heilige Geestes, gelijk zijn aan hen die des nachts loopgin, zonder het licht van de zon. Hoe laat God zich gevoelen, en hoe laat God zich zien? Tegen de nieuwsgierigheid, en hoe men de Heilige Schriften moet lezen zonder nieuwsgierigheid. Waarom zijn de bijgelovigen gestreng, terwijl de was christenen barmhartig zijn? Hoe God door Christus regeert, en Christus het hoofd van de Kerk is? Drieërlei soort van geweten, dat van de natuurlijke wet, van de geschreven wet en des Evangelies. Is de rechtvaardigmaking de vrucht van de godsvrucht of is de godsvrucht de vrucht van de rechtvaardigmaking? Van waar komt het dat de goddelozen niet kunnen geloven, dat de bijgelovigen zeer gemakkelijk geloven en de vrome mensen moeilijk geloven? Tegen de inbeeldingen welke ons Christelijk geloof komen beroeren." Dit zijn enige van de gedachten waarmee de edelste zielen zich toen bezig hielden aan de verrukkelijke oevers van de golf van Napels.

De predikatiën van de beroemden Occhino vonden luiden weerklank bij de gedachten waarmee de Evangelischen van Chiaja zich bezig hielden. Immers, in de eerste maanden van 1536, werd de grote redenaar van Italië naar Napels geroepen om er de vasten te preken. Valdes gevoelde direct dat de redenaar door een levend geloof bezield werd; hij knoopte nauw vriendschapsbanden met hem aan en bracht hem in de Christelijken kring die hem omgaf. De welbekende naam van Occhino, zijn vreemd voorkomen, zijn ruwe kleding, zijn roem van heiligheid, lokten een verbazende menigte naar de tempel van St. Johannes Majores. Hij scheen geroepen te zijn onder het volk de godsdienstige denkbeelden te doen bekend worden, welke Valdes en Martyr onder de edelen en geleerden verspreidden.
De kardinaal van Gaëta, de Vio, voor wie Luther verschenen was, een man van buitengewone scherpzinnigheid, rook direct de ketterij. Door de macht van die drie leraars getroffen, meende hij een samenzwering te zien vormen, een van die driemanschappen welke de Romeinse Republiek ten verderve sleepten. "Die driemannen van de Republiek van Satan," zei hij, " verspreiden over het vagevuur, over de macht van de paus, over de vrijen wil, over de rechtvaardiging van de zondaar, leerstukken van een vermetele stoutheid en zelfs van een verfoeilijke goddeloosheid." Maar de kardinaal waarschuwde Tevergeefs; niet alleen de Christelijke maatschappij van Napels. Maar zelfs een grote menigte edelen en burgers volgden de predikingen van Occhino.

De schone hertogin van Trajetto in het bijzonder ontbrak bij geen enkele. Ze had toen veel huiselijk verdriet; haar broeder Luigi, die aan zijn zuster een kasteel dat men haar ontnomen had wilde terugbezorgen, was bij de bestorming gesneuveld, en de weduwe van Luigi, Isabella Colonna, welke tevens de schoondochter van de hertogin was, betwistte aan haar schoonmoeder een deel van haar erfgoed. Giulia, door haar verdriet uit de wereldse onverschilligheid waarin ze geleefd had ontwaakt, zocht in God haar

troost en hoopte in de woorden van Occhino verlichting van haar smart te vinden. Een gebeurtenis, welke de luister van Napels vergrootte, had haar van die gedachte kunnen afkeren; de keizer kwam er aan en hield een schitterende hof houding. Het was natuurlijk dat die vorst en de erfdochter van de Gonzagues, die hij had willen wreken toen hij Tunis aan de plundering had overgegeven, elkaar toen ontmoetten; maar Giulia zou liever de eer, welke haar in Afrika aangedaan was, hebben gemist, en zou zelfs graag de toorn van Karel hebben gestild, welke, wel is waar, ook door krachtiger redenen was ontvlamd. Daarenboven verwijderde haar verdriet en de opwekking van haar ziel haar van het hof; die grote dame, het sieraad van alle feesten, verscheen niet op die welke men aan Karel V gaf. Al zagen ze elkaar niet in de dagen van de receptie en op het bal, ze ontmoetten elkaar in de kerk.
De vorst,
die veel had horen spreken, van de grote redenaar van Italië, ging zelf, evenals de schaar volks, naar St. Johannes Majores; de welsprekendheid van Occhino greep hem aan, verbaasde hem, en bij het verlaten van de Kerk riep hij uit: "Die monnik zou stenen aan het schreien brengen."
Het was gemakkelijker de tranen van Giulia te doen vloeijeu. Die jonge vrouw, wier ziel door verdriet verbrijzeld was, gevoelde zich van dag tot dag levendiger bewogen door de krachtige woorden van de grote prediker; toen begon werkelijk het Christelijk leven in haar. Toen ze op zekere dag St. Johannes Majores verliet, zag Juan Valdes hare ontroering, sprak haar aan en begeleidde haar naar haar paleis. De weduwe, bewogen en aangedaan, verzocht hem te blijven, haar te verlichten, en maakte hem bekend met de smarten, de hoop en de strijd van haar ziel. Valdes gevoelde dat hij geroepen was om de duisternis te verdrijven in welke Giulia verkeerde, en het gesprek duurde tot aan de avond.
De hertogin de Trajetto versmaadde de wereld en genoot evenwel de vrede Gods nog niet. "Ach," zei ze tot Valdes, "er is een strijd in mij. De woorden van de monnik vervullen mij met vrees voor de hel; maar ik heb ook die voor kwade tongen! Occhino wekt in mij de liefde tot het paradijs, maar ik voel tevens die tot de wereld en haar heerlijkheid. Hoe aan die strijd te ontsnappen waaronder ik bezwijk? Door die twee richtingen overeen te brengen, of door een van beide te verdrijven? Ik bid u, toon mij de weg! ik beloof u die te zullen volgen."
Valdes antwoordde haar dat de ontroering die ze ondervond haar oorsprong had in de herstelling van het beeld Gods in haar. "De wet," zei hij, "heeft u de wonde toegebracht, het Evangelie zal u genezen; want de wet geeft wel de dood, maar het Evangelie geeft het leven. Hetgeen ik vrees, ging hij voort, is dat gij zult beproeven uw Christelijk leven te regelen zodanig dat ze die u omringen generlei verandering bij u opmerken." Toen Giulia bekend had dat zulks haar begeerte was, zei Valdes tot haar dat ze moest kiezen tussen God en de wereld; daarop voegde, hij er bij: "Ik zal u de weg ter volmaking bekend maken: Bemin God boven alles en uw naasten als u zelve.

"Uw woorden verbazen mij," zei de hertogin; "ik heb mijn ganse leven lang horen zeggen dat alleen de kloostergeloften tot de volmaaktheid voeren."
"Laat hen praten, Mevrouw!" antwoordde de standvastige Valdes, "de monniken bezitten geen Christelijke volmaaktheid dan voor zo ver ze liefde tot God hebben, geen greintje meer!"
Daarop zocht Valdes Giulia het enige middel te doen verstaan waardoor die liefde, welke de volmaaktheid is, in het hart gewerkt wordt. "Onze werken," zei hij, "zijn dan alleen goed wanneer ze door iemand gedaan worden die de rechtvaardiging verkregen heeft. Het vuur is nodig om warmte te geven; het levend geloof is nodig om de liefde

voort te brengen. Het geloof is de boom, de liefde is de vrucht. Maar wanneer ik van het geloof spreek, Mevrouw, dan bedoel ik dat, hetwelk in de ziel leeft, dat voortkomt uit de genade Gods, en zich met een onbepaald vertrouwen aan alle woorden Gods hecht. Wanneer Christus zegt: die geloofd zal hebben zal zalig worden, dan moet de discipel die gelooft geen de minsten twijfel voeden omtrent zijn behoud."
O riep de hertogin uit, wat het geloof betreft zal ik voor niemand onderdoen." "Neem u in acht," antwoordde Valdes, "indien men u vraagt: Gelooft gij de artikelen des geloofs? dan roept gij uit: Ja! Maar zo men u zegt: Gelooft gij dat God u al uw zonden heeft vergeven? dan antwoordt gij dat gij het wel denkt. " dat gij er echter niet zeker van zijt. O, Mevrouw, indien gij met een groot geloof de woorden van Christus aanneemt, dan zult gij, zelfs bij het smartgevoel dat uw schulden u veroorzaken, niet aarzelen met volkomen verzekerdheid te zeggen: God, ja God zelf heeft al mijn zonden vergeven!"

> Valdes heeft dit gesprek breedvoerig meegedeeld in zijn geestelijk abc boek, waaraan hij die naam heeft gegeven, omdat dit geschrift bestemd was de beginselen der Christelijke volmaaktheid te doen kennen. Er bestaat generlei twijfel over de wezenlijkheid van de samenspraak die hij verhaalt; de hertogin verzocht hem hetgeen hij haar gezegd had op schrift te stellen. Door zulks te doen, heeft Valdes wellicht enige van zijn antwoorden vollediger gemaakt. Dat is zeer mogelijk. De heer Bijlmer heeft in de Encyclopedie van Herzog een uittreksel van die samenspraak gegeven, uitgebreider dan de perken dezer geschiedenis ons vergunnen te doen.

Deze Evangelische woorden, gesproken in een paleis van Napels door een Spanjaard en ootmoedig aangenomen door een Gonzague, zijn een karaktertrek van de Hervorming. Men moet zich vernederen om verhoogd te worden. Het geweten sprak bij Giulia. Wij hebben hier een vrouw voor ons, wier geslacht veel vorsten aan Italië en vorstinnen aan koninklijke huizen heeft gegeven, de weduwe van een Colonna, dat is van het hoofd van de oudste familie van het schiereiland, welke kardinalen, beroemde veldheren en de vermaarden paus Martijn V in haar boezem heeft geteld. En deze Gonzague, door de genade getroffen, leent het oor aan de waarheid met meer nederigheid dan haar eigen dienstmaagden; ze is een klein kind geworden. Terwijl de Handelingen van de Apostelen meer dan eenmaal de opmerking maken, dat onder degenen die zich in Azië en Griekenland op de prediking van Paulus tot Christus bekeerden, ook aanzienlijke vrouwen waren, zo zal de geschiedenis insgelijks opmerken dat, tijdens de Hervorming van de zestiende eeuw, de vloed uit de lage streken van het strand tot aanzienlijke hoogten steeg. Of liever de bergen daalden naar hem af.
Daar Valdes van een weg gesproken had, gaf de hertogin de begeerte te kennen die te weten. "Er zijn drie wegen, welke tot de kennis van God leiden," antwoordde de edelman: "het natuurlijk licht dat de almacht van God doet erkennen; het Oude Testament dat ons de Schepper vertoont als vreselijk voor de ongerechtigheid en eindelijk Christus, een veilige, lichte en koninklijke weg. Christus is liefde, zo wij dan ook door hem God kennen, dan kennen wij hem als een God van liefde. Christus heeft voor de zonde voldaan. De oneindige God kon alleen de oneindige schuld afdoen. Maar het is niet genoeg dat te geloven, men moet het ervaren."
"Besteed elke dag enige tijd," ging Valdes voort, "om na te denken over de wereld, u zelf, God en Christus, zonder u daaraan op een bijgelovige wijze te hechten; doe het in de vrijheid des geestes, kiezende dat vertrek in uw huis, hetwelk u het meest geschikt

voorkomt, of wel als gij slapeloos op uw bed ligt. Twee beelden moeten u steeds voor ogen zijn: dat van de Christelijke volmaaktheid en dat uwer eigen onvolmaaktheid. Die boeken zullen u op één dag meer doen vooruit komen dan alle andere in tien jaren. De Heilige schrift zelf, indien gij ze niet met de nederigheid van geest die ik van u verlang leest, zou een vergif voor uw ziel kunnen zijn."

"Luister naar de prediking met een ootmoedig hart," ging Valdes voort. "Maar," zei Giulia, "zo de prediker behoort tot het grote getal van hen, die, in plaats van Christus te preken, ijdele en onnodige dingen uitkramen, ontleend aan de wijsbegeerte van ik weet niet welke theologie; tot hen die ons dromen en fabeltjes vertellen, begeert gij dan dat ik hem hore?" "Doe dan wat u het beste toeschijnt. De slechtste ogenblikken van het ganse jaar zijn voor mij die welke ik verlies door het horen naar predikers zoals gij ze daar hebt beschreven; het gebeurt mij dan ook zelden."
De dag begon te dalen, Valdes stond op; de hertogin was als iemand die de weg van geluk ontdekt; ze vreesde op die nieuwe weg te verdwalen.
Toen Valdes wilde vertrekken, hield ze hem terug en zeide: "Nog een paar woorden," bid ik u, voor gij heengaat; "welk gebruik moet men maken van de Christelijke vrijheid?"
"De was christen," antwoordde de Spaanse edelman, "is vrij van de heerschappij van de zonde en dood; hij is volkomen meester van zijn genegenheden; maar tevens is hij de dienstknecht van allen. Vaarwel, Mevrouw! volg van dit ogenblik af mijn raad, en morgen zal ik u vragen hoe gij er u bij bevonden hebt." Daarop ging hij weg.

In die plechtige uren, toen Valdes haar de heilsorde uitlegde, zette de dochter van de Gonzagues zich in de geest aan de voeten van de Heiland en gaf zich met haar ganse ziel aan hem over. Misschien werden in het onderricht, door die vromen leek gegeven, hier en daar enige minder Evangelische punten gevonden, aan de mystieken of aan de Roomse leringen ontleend; wellicht bekleedde de Heilige schrift niet een,genoegzame plaats. Evenwel werden de beide grote Christelijke feiten, het werk van Christus aan het kruis en dat hetwelk hij in het hart werkt, nauwkeurig en juist door de Spaanse edelman vastgesteld, en daarop kwam het aan.
De godsdienstige opwekking, welke toen bij de hertogin de Trajetto en bij veel andere te Napels gewerkt werd, had plaats in een moeilijk tijdsgewricht. Enige dagen te voren had Karel V, door de priesters die zich verontrustten over een beweging, waarvan ze niets begrepen, opgehitst, een bevelschrift uitgevaardigd, dat alle betrekking verbood niet personen, die door Lutheranisme besmet, of alleen er van verdacht waren. Kort daarna, (22 Maart) nadat de keizer Napels verlaten had, verbood de onderkoning, door dezelfde invloed gedreven en die godsdienstige beroering aan het woord van Occhino toeschrijvende, de prediking van de grote redenaar. Maar zijn welsprekendheid, zijn geestkracht, door zijn talrijke vrienden en het verzoek van allen die hem zo graag hoorden gesteund, behielden de overhand; hij mocht zijn leerredenen voortzetten en hield daarmee vol tot Pasen (16 April). De hertogin van Trajetto, zonder de Kerk te verlaten, trachtte steeds meer in die nieuwe weg te wandelen, welke Valdes haar had aangewezen; deze deed zijn best om haar te leiden, en droeg kort daarna een vertaling van de Psalmen uit het oorspronkelijk Hebreeuws, met een toepasselijke verklaring voorzien, aan haar op. Later gaf hij nog uit commentaren op de brieven van Paulus aan de Romeinen en aan de Korinthe.

In die schone kring van Chiaja, en onder de gewone gasten van Valdes, Victoria, Colonna en Giulia Gonzague, merkte men nog een Florentijnsch patriciër op, even

aanzienlijk door zijn persoon als door de gewichtige betrekkingen die hij vervuld had, namelijk Pieter Carnesecchi. Lange tijd zo dicht mogelijk bij de pauselijke troon geplaatst, vond Carnesecchi echter een ongekend genoegen in de voor hem onbeschrijfelijk aangename gesprekken van Valdes, woonde met verrukking de prediking van Occhino bij, werd door het licht van Petrus Martyr beschenen, verbond zich in nauwe vriendschapsband met Galleazzo Caraccioli, en voelde zich getroffen door die vereniging van bevalligheid, verstand, nederigheid, geloof en goede werken, welke men toen aantrof bij enige van de aanzienlijkste vrouwen van Italië. Nauwelijks was Karel V te Napels aangekomen, of hij liet Carnesecchi uitnodigen om bij hem te komen; dat bevel verraste de edelen Florentijn; ziehier de beweegreden des keizers.
Carnesecchi, in de stad van de Medicis geboren, had er zich onderscheiden door zijn kennis van de fraaie letteren, door zijn talent in de kunst van schrijven, en vooral door die scherpzinnige geest, welke de geheime drijfveren van de gebeurtenissen onderscheidt en in de donkerste zaken helder ziet. Van zijn vroegste jeugd af, had hij naar hoge dingen gestreefd, en had zich met de uitstekendste mannen in betrekking gesteld, met het doel een nuttigen werkkring te vervullen. Zijn schoon gelaat trof des te meer, daar hij bij het edele van de trekken, zedigheid, kuisheid, matigheid en een bewonderenswaardige zachtmoedigheid paarde, door een ontzag inboezemende deftigheid getemperd. Door al die hoedanigheden won hij de gunst van de Medicis; en toen Juliaan paus geworden was onder de naam van Clemens VII, ontving Carnesecchi de benoeming tot secretaris van de nieuwe paus. Daar hij toenmaals geen Evangelische overtuigingen had, meende hij dat die benoeming hem een schone loopbaan zou openen en hem een geheel enige gelegenheid zou geven zijn talenten te gebruiken; hij nam die dus aan, en werkelijk zag hij zich spoedig met grote invloed bekleed. Clemens, die zoveel te doen had met de staatkunde, met Karel V, François I, en Hendrik VIII, liet aan Carnesecchi het beheer van de Kerk over, en men zei alom dat " de waardigheid van paus toen ter tijde vervuld werd door Pieter Carnesecchi meer dan door Clemens VII."
Meermalen bood de paus hem de kardinaalshoed aan; maar hij weigerde die steeds. Dit is verwonderlijk, want hij was van nature eerzuchtig; maar toen hij het pausdom van nabij gezien had, vreesde hij zonder twijfel zich al te nauw er mee te verbinden; wellicht ook ging toen het eerste Evangelische licht in zijn schone ziel op.

De dood van Clemens VII verbrak de gouden ketenen welke Carnesecchi zwaar begonnen te vallen. Hij verliet Rome, en door dat liefelijke licht dat de heuvels van Chiaja verlichtte, aangetrokken, begaf hij zich naar Napels met de begeerte er een tijdlang door te brengen in het gezelschap van die Godsmannen van welke men in Italië zoveel sprak. De schatten van waarheid en leven die hij er vond gingen zijn verwachtingen te boven.

Maar eensklaps kwam het bevel van Karel V hem storen te midden van die Christelijke vreugde, welke zijn ziel vervulde. Wat wil de machtige keizer van hem? verlangt hij opnieuw de baan van de staatkunde en de roem voor hem te openen waarvan hij voor immer afstand heeft gedaan? Is er, sprake van enige staatkundige kuiperij? of zou ook hij, Karel V, zelf een discipel des Evangelies willen worden? Carnesecchi verliest zich in gissingen; maar wat het ook wezen moge, hij begeeft zich naar het paleis.
De keizer had een geheel ander doel: zeer wel wetende dat de Florentijn in al de gedachten van Clemens VII was ingewijd geweest, verlangde hij bekend te worden met de plannen welke die paus te Marseille met François I gevormd had. In die

samenkomst beschaamde Carnesecchi het vertrouwen niet, dat Medicis in hem gesteld had; hij schond de trouw die hij hem gezworen had niet, maar hij antwoordde de keizer met een edelaardigheid en hoogachting welke hem de achting van die vorst deden verwerven. Toen François I echter die samenkomst te Napels vernam, was hij er over verbitterd; hij meende, dat de welwillendheid die hij tijdens de vermaarde samenkomst van Marseille aan Carnesecchi betoond had, deze genoopt moest hebben de uitnodiging van zijn mededinger af te slaan; hij verklaarde de inkomsten van een abdij, welke Carnesecchi in Frankrijk bezat, verbeurd. De Medicis echter, en zelfs Catharina, die deze uitnemende man van nabij gezien hadden, onttrokken hem nimmer hun genegenheid, ofschoon hij overal als een ketter werd uitgemaakt.

Hoe groot de eer ook mocht wezen een gesprek met Karel V te hebben, Carnesecchi gaf ver de voorkeur aan die, welke hij met Valdes, Petrus Martyr en Occhino had. Die vrome mannen vergenoegden zich niet met een ijdel gebabbel; ze lazen samen de Heilige Schriften, lichtten elkaar voor in haar betekenis en vergeleken zorgvuldig de een plaats met de andere. Carnesecchi bezat die lust tot de waarheid, die moed om te denken waardoor men in de ken nis van Christus snelle vorderingen maakt. Een heilige glans verlichtte zijn ziel. Hij dobberde niet jaren lang in twijfeling tussen het licht en de duisternis; hij behoorde tot die edele gemoederen, welke met éénen sprong het doel bereiken. Al spoedig zette de vroegere en invloedrijke secretaris van Clemens VII, beurtelings het voorwerp van de voorkomenheden van de twee grootste vorsten van Europa, zich nederig aan de voet van het kruis. Hij geloofde die waarheden die hij later beleed voor het college van de kardinalen, en om welke hij te Rome door de paus werd ter dood gebracht. hij wie men bijna voor die waardigheid had bestemd geacht, en op Christus ziende, kon hij zeggen: "Gewis, de rechtvaardigmaking komt alleen voort uit het geloof in het werk en de liefde van een gekruisigden Zaligmaker. Wij kunnen de zekerheid van ons behoud hebben, omdat het ons tot zulk een dure prijs door de Zoon van God verworven is. Er is geen gezag waaraan wij ons moesten onderwerpen dan aan het Woord van God, dat ons door de Heilige Schrift overgebracht is." Die leerstukken maakten van toen af het geluk van die uitverkoren ziel uit, en maakten de omgang, die hij te Napels met Valdes en Martyr had, zo aangenaam.
Twee groepen vrome mannen, hadden toen hun aandeel in de opwekking van Italië; die van de vrije christenen, welke bijna allen door ballingschap of brandstapel hun einde vonden, en die van de hiërarchische gemoederen, welke, ofschoon godsdienstig zijnde, in de Katholieke Kerk bleven, en waarvan verscheiden zelfs tot de hoogste waardigheid van de Kerk geraakten. Carnesecchi en Paleario behoorden tot de eerste van die groepen; Valdes ongetwijfeld ook; en zo zijn leven langer geduurd had, is het waarschijnlijk dat het ook op een treurige wijze geëindigd zou zijn.
Wat de tweede soort betreft, men vond daaronder verscheiden van hen, die tot het Oratorium van de Goddelijke liefde behoord hadden, en wij zullen weldra de doorluchtigsten te schetsen hebben. Een hunner, Caraffa, paus geworden onder de naam van Paulus IV, viel lager dan alle andere. Evenwel bevatten die twee afdelingen niet alle Italianen, welke door de electrieken schok van de Hervorming getroffen werden; tussen hen door zweefden enige waarlijk Christelijke gemoederen, welke, het ten opzichto van het geloof, met de Evangelischen hielden, maar die, wat het kerkelijk standpunt betreft, aan Rome vasthielden, uit vrees van te vervallen tot hetgeen ze scheuring noemden.

Een van de beste vrienden van Valdes behoorde tot dat getal; hij was tussen Ferrara en

Florence geboren, maar wij. ontmoeten hem in het Zuiden. Toen in de eerste jaren van de zestiende eeuw, enige staatkundige beroerten te Imolo uitbraken, vluchtte een van de burgers met name Flaminio, die zich in de letteren een naam verworven had, met haast weg, een zeer jongen zoon met zich nemende en verborg zich in een versterkt kasteel op het grondgebied van Venetië. Dat kind was Marco Antonio Flaminio, en die vlucht was als het was een zinnebeeld van hetgeen zijn gehele leven moest zijn; vol angsten en zelfs vol dringende behoeften. Toen hij meer in leeftijd gevorderd was, begaf hij zich voor zijn studiën naar Padua en openbaarde er een zeer opmerkelijk talent voor de dichtkunde. "zijn gedichten," zei men later, "hebben al de eenvoud en de bevalligheid van Catullus, zonder door dezelfde loszinnigheid besmet te zijn, en ze doordringen de ziel met hun onvergelijkelijke liefelijkheid." Met de gaven van een Dichter, had Flaminio ook diens tegenspoeden. Hij bevond zich meermalen in zijn studietijd in grote verlegenheid, en zijn academie vrienden moesten zelfs een collecte doen om hem klederen te verschaffen. Hoe groot de moeilijkheden van zijn toestand en de zwakheid van zijn gezondheid ook waren, Flaminio werkte met ijver en maakte grote vorderingen in de wijsbegeerte, de taalstudiën en de grondige kennis van de dichters en redenaars. In dezelfde tijd werd zijn ziel door de beproeving geheiligd, zijn letterkundige en wijsgerige studiën konden hem geen voldoening schenken. in zijn kleine studeerkamer opgesloten, zei hij tot zichzelf "dat er een wetenschap was hoger dan,die van Cicero en Plato, de wetenschap van de Heilige letteren; de kennis van de Goddelijke zaken, door het eeuwig Woord aangebracht. "Deze was, te midden van zijn armoede, de enige schat die hij zocht.
"De studie van de hemelse leer," zei hij, "is het einddoel dat ik mij voorstel. Ik wil komen tot een vrome aanbidding van de eeuwigen God, tot een leven gewijd aan het heil van de zielen." Hij zou voor zijn geschriften aanzienlijke geldsommen hebben kunnen ontvangen; maar de arme man kon de gedachte niet verdragen handel te drijven met zijn boeken, alsof ze een koopwaar waren. Hij zou later tot hoge geestelijke waardigheden en wereldlijke ereposten hebben kunnen opklimmen; maar boven de hoogheid der wereld verkoos hij de geestelijke hoogten des geloofs, en met verachting van ijdele versieringen, verkoos hij daar boven een nederig leven, met Christus in God verborgen.

Hij bezocht achtereenvolgens Rome, Venetië en Verona, en werd in deze laatste stad opgenomen door de bisschop Jan Matheus Giberto, die een beschermer van de letteren was; hij zelf had uitgegeven de Somiiën van Chrysosthomus op St. Paztlus, en aldus " in geheel Europa de leer van de Griekse kerkvaders doen herleven." Die kerkvoogd, had, ongetwijfeld uit vroomheid, maar misschien ook omdat hij kardinaal wenste te worden, een uiterst strenge levenswijze aangenomen; Flaminio, die zich ganselijk niet bekommerde om de roden hoed en de koorden, volgde echter de harde paden waardoor Giberto er toe komen moest. De bisschop, die bij zijn kluizenaarsleven arbeidzaam was, nodigde zijn gast uit om een vertaling en commentarie van de Psalmen te maken; deze begon met ijver aan dat werk, en trachtte die lektuur aantrekkelijk te maken. Evenwel Antonio Flaminio had een zwak gestel, hij kon de strenge leefwijze van de ascetische kerkvoogd niet uithouden, werd ernstig ziek en ontsnapte ternauwernood aan de dood.

Flamini, die zich in de nabijheid van Venetië begeven had om zijn krachten weer te krijgen, kwam na zijn genezing in het huis van een andere toekomstigen kardinaal, Jan Petrus Caraffa, bisschop van Chieti. Caraffa, driftig, onstuimig en later, onder de naam van Paulus IV, de hersteller van de inquisitie en van het strengste Rooms

Katholicisme, had tijden gekend van strijd, en zelfs van geloof aan de waarheid. Door de opgewondenheid, tot welke zijn vurige en dweepzieke natuur hem leidde, overmand, gevoelde hij vaak dat hij genen vrede kon vinden dan door zijn wil aan die van God te onderwerpen; dit verbond hem juist met Flaminio; ongelukkig kreeg zijn slechte natuur later de overhand. Toen Caraffa kardinaal was geworden begaf hij zich naar Rome, en Flamiiiio ging naar Napels.
Het was juist in de tijd dat Valdes, Petrus Martyr, Carnesecchi en hun vrienden zich daar bevonden.
De omgang met al die vrome mannen had voor Flaminio een groot nut; door de tegenspoed, de ziekte, het staan aan de rand des grafs was hij voorbereid tot het zoeken van God; hij leerde nu in zijn betrekkingen met de christenen van Pausilippus de weg des vredes. "God, zei hij, "noemt niet hen die van allen vlek rein zijn, welgelukzalig; helaas! die zijn er niet! maar hen die door zijn barmhartigheid vergeving hebben ontvangen, daar ze van ganser harte geloven dat het bloed onzes Heren Jezus Christus de uitdelging van alle zonden is. Zo ons geweten ons beschuldigt voor de rechterstoel Gods, zo de dood onvermijdelijk dreigt, laat ons toch alle hoop voeden, want de ontferming van de opperste Heerser gaat de boosheid van het gehele menselijk geslacht ver te boven."
Flaminio, die zijn boek van de Psalmen had opgedragen aan de vermaarden kardinaal Farnése, beleed moedig zijn geloof voor de kleinzoon van Paulus III. Er wordt hier veel gevonden over Christus, onze Heer en onze God; over zijn aller-bitterste dood en zijn eeuwig koningrijk, zijn dood waardoor hij ons met God heeft verzoend, door zichzelf aan het kruis op te otteren en door zijn allerheiligst bloed al onze zonden uit te wissen: zijn rijk, waardoor hij ons verdedigt tegen de eeuwige vijand van het menselijk geslacht, en ons, door zijn Geest regerende, brengt tot het welgelukzalige en onsterfelijke leven.
Valdes, verrukt door de eenvoudigheid van het karakter van Flamini, de schoonheid van zijn vernuft, zijn godvruchtig leven, was gewoon te zeggen: "Flaminio is de man voor wiep ik de meeste genegenheid en bewondering koester." Ook Carnesecchi schatte Flaminio hoog, maar zonder in zijn genegenheid de geestdrift van Valdes te mengen. Hij had een minder vurige verbeelding dan de dichter van Imola; wellicht minder levendige gevoelens, maar zijn geest was helderder, standvastiger en praktischer. Verlangde Flaminio in de Katholieken weg te blijven, Carnesecchi was steeds meer beslist in het bewandelen van die des Evangelies. Deze beide uitstekende mannen hadden zelfs ernstige redetwisten over het algemeen geoorloofde (Catholicus consensus), over het offer van de mis, welke Flaminio vasthield, maar waartegen Carnesecchi het eenmaal volbrachte offer op Golgotha, stelde als het enig ware. Evenwel eerst later voerden die twee christenen, over dit punt, met elkaar een brief-wisseling, welke ons de verschillen in hun geloof doet kennen. Ondanks die verscheidenheid bleven ze door nauw banden verbonden; en toen ze moesten scheiden, maakte Flaminio op zijn vriend een klein bevallig gedicht, waarvan de eerste verzen herinneren aan de bekoorlijkheid van de liefelijke en ernstige gesprekken van Chiaja. "Ofschoon ik mij thans van u, beminnelijke Carnesecchi! moet verwijderen," zei hij ten slotte, "zullen noch afstand van plaats, noch ruimte van tijd, noch de dood zelf mij van de liefelijkheden uwer vriendschap beroven. Ik zal met u blijven; zal steeds bij u zijn; zal u altijd het grootste deel mijner ziel laten."

Flaminio keerde naar Rome terug, en Reginald Foie, de neef van Hendrik VIII, die zich toenmaals daar bevond, trachtte een man, wiens volle waarde hij erkende, voor het pausdom te winnen. De vriendschapsbanden van Flaminio met Caraffa en Pole

hadden een nadelige invloed op hem. Later zei hij tot Carnesecchi: "O, mijn vriend! zo wij geen schipbreuk willen lijden te midden van al de gevaarlijke klippen die ons omgeven, laat ons nederig knielen voor God, en niet toelaten dat enige beweegreden, hoe wettig hij ons toeschijnt, ons van de Katholieke kerk verwijderen."
De Roomse en Evangelische doctoren lieten van toen af niet na hem aan elkaar te betwisten, daar ieder verzekerde dat hij tot hun partij behoorde; eigenlijk behoorde hij aan geen van beide geheel. Door de kracht van zijn geloof in Christus kon hij zich staande houden als hangende in de lucht, tussen de beide werelden, welke toen in de ruimte zweefden, en viel niet in de afgrond. Maar wat men ook zegge, indien de Hervormers die middelweg, welke sommige gemoederen zo bevalt, hadden willen volgen, dan was het gewis met waarheid en vrijheid gedaan geweest. De christenheid zou in de slavernij van de middeleeuwen teruggevallen zijn; en als haar dan het juk te hard zou geschenen hebben, zou ze zich in de losbandigheid van het ongeloof geworpen hebben. De Evangelische weg loopt steeds tussen die beide afgronden heen. God heeft die vastgesteld tot behoud van hen die bedreigd zijn door die beiden te worden verslonden.

Onder de Italianen die door de godsdienstige beweging bereikt werden, waren er toch enige, welke nog meer dan Flaminio, zich aan het pausdom hechtten. Het scepticisme, dat aan het pauselijk hof in zwang was geweest, had er een reactie veroorzaakt waartoe de schriften van de Hervormers ongetwijfeld veel bijdroegen. De vloed, te Wittenberg, Zürich en Cambridge opgerezen, en langzamerhand naar het Zuiden afdalende, kwam ook te Rome en bespoelde zelfs de poorten van het Vaticaan. De mannen, welke toen de leer van de genade met hun hart omhelsden, ziende hoezeer de godsdienst verzwakt en de eredienst vervallen was, verbonden zich om op de Transteverus, op dezelfde plaats waar de eerste christenen, naar men zeide, vergaderde en waar St. Petrus zijn woonplaats had, dat "oratorium van de Goddelijke liefde" te stichten, dat als het was een citadel moest zijn, waar ze hun krachten zouden verenigen ten einde de Goddelijke wet in haar zuiverheid te handhaven. Ze waren ten getale van vijftig zestig geestelijken en leken, en de rector van de St. Sylvesterkerk, waar de samenkomsten gehouden werden, Julio Bathi, was het middelpunt van die Christelijke vereniging. Allen waren niet van dezelfde gehalte.
De kerkheerschappelijke (hierarchische) richting verstikte later bij sommigen van hun de Evangelische, maar er waren andere bij, die tot aan het einde door een levende godsvrucht werden bezield. Op zekere dagen en uren zag men hen den. Tiber overtrekken en de Transteverus bestijgen. Het waren vooreerst twee priesters, die later de beschermers van Flaminio werden, Giberto en Carafla; dan Gaëtan van Thiene die in 1524 de orde van de "reguliere geestelijke broeders" of Theatijnen stichtte en heilig verklaard werd; Sadolet, te Modena geboren, secretaris van Leo X, die hem in 1507 het bisdom Carpentras gaf; Lippomano die zich door zijn schriften een grote naam verwierf. Later voegden zich andere uitstekende mannen bij hen, onder andere Reginald Pole, die om zijn verzet tegen het werk van Hendrik VIII uit Engeland verjaagd was; Petrus Bembo, wiens huis te Padua de samenkomst van de letterkundigen was; Gregorius Corteza, abt van St. George Majores, bij Venetië, en veel andere, onder welke er een is van wie wij weldra meer breedvoerig moeten spreken.

Die mannen, welke grotendeels tot gewichtige bedieningen geroepen werden, walen niet de enige die de invloed van de opwekking ondervonden; veel monniken in de eenzaamheid van hun klooster opgesloten, hadden er deel aan. Vooral in de kloosters

van de Benedictijnen werden er gevonden, en onder hun aantal was Marcus van Padua, naar het schijnt de geestelijke van wie Pole zegt de geestelijke melk des woords ontvangen te hebben. Maar het treffendste voorbeeld van dat half Evangelische en half monniken leven was Jan Baptist Folengo. Dag en nacht in de cel van het klooster van St. Benedictus ijverig de schriften bestuderende,kende hij openlijk de rechtvaardigmaking des zondaars aan de genade alleen toe. De goede Benedictijn liet nooit na de vroegmetten te zingen, te vasten, de mis te lezen en te biechten; maar hij vermaande krachtig de gelovigen om hun vertrouwen noch in het vasten, noch in het werktuigelijk opzeggen van de door de Kerk voorgeschreven gebeden, noch in de biecht, noch in de mis te stellen. Hij was een monnik, hij was een priester, onderworpen aan de hoogwaardigheden van de Kerk, maar gelijk een profeet, slingerde hij de schichten van zijn vurige taal tegen het priesterambt, de kruinschering en de mijter. Hij verlangde de Hervorming van de Kerk; beminde de Evangelische christenen, en zou in zijn diep gevoelde liefde hen zo graag tot de kudde verzameld hebben. Hij gaf Commentariën uit op de brieven van Petrus, Jacobus en Johannes, en de verhevenheid van zijn stijl, alsmede de hoge vlucht van zijn Christelijke gedachte deden die met gretigheid lezen; maar het Roomse hof, verontwaardigd over de vrijheid waarmee hij zijn geloof openbaarde, stelde zijn werk op de Index.
Evenwel, habent sua fata libelli, werd een door hem uitgegeven boek over de Psalmen, waarin hij met kracht, in de Evangelische zin sprak, bijzonder bij de verklaring van de 68e Psalm: "God zal opstaan en Zijn vijanden, zullen verstrooid worden!" op bevel van paus Gregorius XIII te Rome herdrukt, wel is waar, na herzien te zijn.

Folengo had zijn voorzorgen genomen; daar hij aan dit geschrift het lot van het vorige wilde besparen, had hij liet aan de paus opgedragen, wie hij noemde: "bewaarder en vorst van alle heiligheid, vicaris van God op aarde." De vrome broeder Jan Baptist stierf in, de leeftijd van 60 jaren, in hetzelfde klooster waarin hij, in de dagen van zijn jeugd, zijn gelofte had afgelegd. Een man, met een minder levendige godsvrucht dan Folengo zou, in het tijdvak van de Hervorming, een belangrijker rol spelen in de kerkelijke zaken.
In de vermaarde zitting waarin, in 1521, de rijksdag van Worms Martijn Luther hoorde spreken, merkte men onder de gezanten van de verschillende Staten van Europa, welke de jongen keizer waren komen begroten, de senator van Venetië, Caspar Contarini op. Als oudste zoon van een van de adellijke geslachten van de Republiek, met een uitstekend verstand begaafd, gevormd door de studie van de wijsbegeerte en van de letteren, met een gekuiste smaak, een helder oordeel en behaaglijke manieren en levenswijze, was Contarini niet bekoord geworden door de beroemden monnik. Die twee mannen, welke in godsdienst en zedenleer veel beginselen gemeen hadden, stonden op verren afstand van elkaar, met betrekking tot beschaving, karakter en levenswijs. Luther mishaagde aan Contarini, en zelfs vond de Venetiaan in de Duitse Hervorming over het geheel, door het volkskarakter gekenmerkt, generlei aantrekkelijkheid. De geestdrift had bij de Hervormer, de regelmaat bij de diplomaat de boventoon. elke dag wijdde Contarini drie uren aan de studie, niet meer en niet minder; telkens begon hij te herhalen wat hij de vorigen dag had bestudeerd; nooit stond hij stil in het vak van kennis dat hij wilde beoefenen, alvorens ten einde toe gegaan te zijn. Een van zijn eerste werken was een geschrift tegen zijn meester, de beroemden. Pomponacius, die voor een godloochenaar gehouden werd; daar die geleerde beweerd had dat men de onsterfelijkheid van de ziel niet door de rede kan bewijzen, betoogde Contarini die op wijsgerige weg. Zijn geboorte bestemde hem van zelf tot de eerste waardigheden van de Republiek, en nog

jong zijnde werd hij lid van de Venetiaanse senaat.
Hij woonde eerst de beraadslagingen van zijn ambtgenoten stilzwijgend bij; zijn zedigheid, misschien ook zijn beschroomdheid, beletten hem het spreken. Eindelijk vatte hij moed, en zonder zich juist met veel verstand, bevalligheid en levendigheid uit te drukken, deed hij het met zoveel eenvoudigheid en een zo grondige kennis van de aan de orde zijnde onderwerpen, dat hij spoedig een groot aanzien verwierf. Zijn zending bij Karel V bepaalde zich niet tot het gezantschap van Worms; hij vergezelde de keizer naar Spanje; hij bevond zich daar op het ogenblik dat het schip Vittoria terugkeerde, na de eerste reis om de wereld gedaan te hebben. Men verwonderde zich zeer dat de stoute zeevaarders een dag later waren aangekomen dan dien, welke op hun dagboek was aangetekend; naar het schijnt vond Contarini het raadsel uit. Na de verovering van Rome, als gezant naar de paus afgevaardigd, verzoende hij de Opperbisschop met Karel V en woonde de kroning van de keizer door Clemens VII bij.
Midden onder die praalvertoningen, merkte ieder de Venetiaans gezant op, en alles scheen hem een schitterende loopbaan te voorspellen. Men bewonderde de schone gaven van zijn geest, de vastheid en zachtheid. Van zijn karakter, de zedelijke waardigheid en edelen ernst welke ieders eerbied afdwongen. Dit was nog niet alles; vroegtijdig had zich in zijn ziel een diep godsdienstig gevoel ontwikkeld. Te Rome had hij zich verbonden met de vrome mannen, welke hem herinnerden aan de discipelen te Jeruzalem, die in het huis van Maria vergaderde.
Eens, het was in het jaar 1535, toen de gehele senaat van Venetië voor de verkiezingen samengekomen was, zat Contarini, toenmaals met de belangrijkste waardigheden van het gemenebest bekleed, bij de stembus. Eensklaps verneemt hij dat de paus hem tot kardinaal heeft benoemd. Die tijding baart de senator een onbegrijpelijke verrassing, en in het eerst wil hij haar niet geloven; hij, een leek, een overheidspersoon van een gemenebest, onbekend bij de opperbisschop. Tot kardinaal, een vorst van de Kerk benoemd! Dat schijnt hem een droom toe; en toch was het werkelijkheid.
Paulus III had zich ten doel gesteld de Protestanten weer aan zich te verbinden; hij begreep dus dat hij te die einde geen wereldse prelaten uit de school van Leo X moest gebruiken, maar mannen van een oprechte godsvrucht; overigens had Contarini aan het pausdom ook diensten bewezen. Hij werd naar Rome geroepen. Toen het gerucht van die vreemde gebeurtenis in een ogenblik tijds zich in de vergadering had verbreid, verlieten zijn ambtgenoten hun plaatsen; omringden hem, wensten hem geluk, en zelfs de senator, die aan het hoofd van de tegenoverstaande partij stond, zijn dagelijkse bestrijder dus, riep uit: "De Republiek verliest de besten van haar burgers!"

Contarini evenwel bleef te midden van al die gelukwensingen onbeslist en bijna sprakeloos. Een strijd ontstond in zijn binnenste. Het kostte hem veel zijn vrienden, het land van zijn vaderen, een vrije stad te verlaten, waar hij zich bevond midden onder zijns gelijken, waar hij tot de hoogste waardigheid, die van doge, waarmee zeven leden van zijn familie achtereenvolgens zijn bekleed geweest, kon geraken. Hij zag er tegen op in dienst te treden van een autocraat, die zo vaak door zijn driften geleid werd, om te leven te midden van een diepbedorven geestelijkheid, in een wereld van omkoping en kuiperij. Evenwel hij meende in dat beroep een Goddelijke roeping te zien. De Kerk was aan buitengewone gevaren blootgesteld. Kon hij, in dat moeilijk ogenblik, zijn diensten en zijn leven weigeren aan die strijdende vergadering, welke toen de hulp van alle dienstknechten Gods vereiste? Hij nam het beroep aan. Die Katholieken, welke wensten, dat de Kerk door een nieuwe geest bezield werd,

waren vol vreugde en gaven zulks aan Contarini te kennen. "Ik wens u geluk," schreef hem Sadolet, "dat gij nu meer rechtstreeks uw verstand en uw moed kunt wijden aan de behoeften en het heil van de Christelijke Republiek.

Desniettemin verlangde hij, door kardinaal te worden, niet dat die gouden keten hem zou binden aan de voet van de pauselijken troon; hij wenste zijn onafhankelijkheid te behouden. Bereid om aan de Katholieke Kerk alle krachten te wijden, welke hij tot dusverre in de dienst van zijn vaderland had besteed, was hij besloten om zichzelf gelijk te blijven, om de stem Gods in zijn geweten te stellen boven de onzekere wil van het Vaticaan. Hij wenste getrouw te zijn aan die inwendige waarheid, welke hem een zachte en bestendige vrede gaf. Eens toen hij zich verzette tegen de benoeming van een zekere geestelijke tot kardinaal, riep de paus, die van een tegenovergesteld gevoelen was, uit: "Ja, ja, wij kennen de wind wel die over die wateren gaat! De Kardinalen zien niet graag dat een ander hun in ere gelijk worde."
Contarini keerde zich naar de paus en zei hem bedaard: "Ik geloof niet dat de kardinaalshoed mijn grootste eer zij."
Tegenover de ongelukkige verkiezingen welke te Rome gebruikelijk waren, verlangde de Venetiaan vurig in het heilig college alleen mannen te zien opgenomen van goede zeden, kennis en godsvrucht. Ook gaf de paus, naar zijn raadgeving, achtereenvolgens het purper aan Sadolet, Caraffa, Giberto, bisschop van Verona, Fregoso, aartsbisschop van Salerno en aan Reginald Pole. Die nieuwe en vreemde verkiezingen, welke het Evangelie gunstig schenen te moeten zijn, waren integendeel het beginsel van een herstelling van het Katholicisme, en van een strengen en aldra wrede tegenstand aan de Hervorming.
Daarop ging Contarini aan het werk; als de Melanchton des pausdoms, wilde hij oprecht de leringen en zeden van de Kerk Hervormen, door haar onder een enig opperhoofd te handhaven. Hij helde tot de Hervormers over door in de godsdienstzaken sterk op de positieve zijde te drukken, maar hij bleef het Katholicisme getrouw door de negatieve zijde te verzwakken.
"Ongetwijfeld," zei hij tot de Evangelische mannen, "wordt de zondaar gerechtvaardigd door het geloof, zonder menselijke verdienste. Maar waartoe zich zo sterk tegen de vrome werken uit te laten? " O, " antwoordden zij, "een degelijk verzet tegen die praktijken kan alleen de talloze misbruiken van de volksbijgelovigheden uitroeien."
"Ongetwijfeld," zei de kardinaal daarop, "behoort de voorbeschikking tot de barmhartigheid Gods; door zijn genade voorkomt hij al onze bewegingen, maar toch moet de wil daaraan geen tegenstand bieden. God heeft van alle eeuwigheid de uitverkorenen en de verworpenen gekend, maar die kennis neemt noch de gebeurlijkheid, noch de vrijheid weg."
"Zeker," antwoordden de Hervormers, "wij erkennen de verantwoordelijkheid des mensen; wij geloven dat de mens behouden moet willen worden en toch zeggen wij met Paulus: Het is God die in ons werkt het willen en het volbrengen."
Hetzelfde beginsel werd door Contarini gevolgd in zijn gesprekken met de kampioenen van het pausdom. "De eenheid van de Kerk is nodig," zei hij; "zich van haar te scheiden is de grootste verkeerdheid; maar de oorzaak van het lijden van de christenheid, de wortel van al het kwaad, is de onbeperkte macht, door de vleiers aan de pauselijke wetgeving toegekend. Een paus moet niet bevelen gelijk hem goed-dunkt, maar alleen naar de bevelen van God, de regels van de rede en de wetten van de liefde." Overtuigd dat de éénheid des geloofs langzamerhand zou hersteld werden, wendde hij al zijn pogingen aan om uit de Kerk te verwijderen hetgeen tegen het

zedelijk gevoel streed; hij bestreed levendig de simonie (het kopen van een kerkelijk ambt); hij was voor het huwelijk van de pastoors. Hij twijfelde niet aan de goeden uitslag, welke de heilige onderneming door hem gevormd zou bekronen. Later zullen wij zien wat er van kwam.

Toen men bij het dagen van de Hervorming, aan de hemel die eerste lichtstrepen zag verschijnen, welke de glans van de zon aankondigen, waren die wellicht nergens elders schitterender dan in Italië en beloofden in geen enkel land zulk een schoenen dag. Een hemelse geest bezielde de gemoederen, en een nieuwe leven heiligde de harten; de oorspronkelijke, persoonlijke betrekking van de mens met God, door de zonde verwoest, was hersteld. Juist in het land van het formalisme openbaarde de aanbidding van God zich met de meeste vrijheid en aantrekkelijkheid. Van de Alpen tot aan Sicilië hadden overal brandende lampen geschenen, en velen verheugden zich in hun licht.
Wel is waar Rome bleef gezeten op haar zeven heuvels, met haar banbliksems en haar brandstapels; maar het scheen dat een nieuwe inval, die des Evangelies en van de vrijheid, alle rampen, welke de invallen van de barbaren en het pausdom hadden veroorzaakt, zou herstellen.
Twee legers van heiligen legerden zich, een ten zuiden en een ander ten noorden van de aloude stad.
Aan de een kant Napels en de legerplaats van Pausilippus. Een zacht licht verguldde de heuveltoppen van Chiaja; alles deed de hoop voeden, dat het van dag tot dag zou toenemen en de geest van de duisternis zou verdrijven.

Het andere leger lag ten noorden te Ferrara. Men vond daar niet die uitstekende mannen welke de oude stad van Parthenopm tot sieraad strekten; maar op de troon zat een sterke vrouw, een hartelijke christin, de dochter van Lodewijk XII, welke alle vluchtelingen van Christus opnam, welke zich het stichten van de godsstad in Italië ten doel gesteld had, om op die wijze de zinspreuk van haar vader: *Perdam Babylonis nomen*, op de meest Christelijke wijze te vervullen. Ze verwachtte een jonge leraar, die in Frankrijk met liefde en geestkracht Christus beleden had, die aan François I een brief vol waarheid en welsprekendheid had gericht, en een geschrift opgesteld, waarin hij in een schoon geheel, en in de krachtigste taal, de grote leerstukken des geloofs in het licht gesteld had. Welke zullen de gevolgen van zijn verblijf aan de overzijde van de Alpen zijn? Niemand vermocht dit te zeggen; maar zo de hertogin overwipt genoeg. Zou hebben op haar echtgenoot om de godsdienstvrijheid in Ferrara te doen heersen; zo Calvijn zich vestigde in het vaderland van Savonarola, gelijk hij dat later deed in een andere stad, dan zou ongetwijfeld zijn geloof, zijn talent, zijn arbeidzaamheid, onder een roede diep bewogen volk, de schaal naar de zijde van de waarheid kunnen doen overslaan.

Zo stonden twee grote krachten, Rome en het Evangelie, tegenover en dicht bij elkaar. Mannen als Curione, Paleario, Petrus Martyr en veel andere vroegen elkaar af welke uitslag de strijd, die in Italië voorbereid werd, hebben zou? Daar ze de kracht van Gods Woord in zichzelf ondervonden, en zijn wondervolle uitwerksels om zich heen gewaar werden, twijfelden ze er niet aan of het Evangelie zou in hun vaderland zegevieren gelijk in andere landen die meer ten Noorden gelegen waren, en waar misschien minder licht en leven gevonden werd. De Hervorming zou er ongetwijfeld kenmerkende trekken hebben, welke, zonder de Christelijke éénheid te verbreken, een openbaring zouden zijn van de volkseigenaardigheden. In Engeland bestond het

bisschoppelijk stelsel; de primaat, de aartsbisschop van Canterbury bleef op zijn zetel, ook al onderwierp hij zijn hart aan het Woord Gods.
Waarom zou een dergelijke Hervorming niet te Rome zelf worden bewerkt? Niet slechts Evangelischen gelijk Curione en Carnesecchi, ook vrome Katholieken koesterden grote hoop. "Ziet!" zeiden zij, "de paus heeft van zijn troonsbeklimming af, op wondervolle wijze aller verwachting opgewekt. Terwijl hij de instellingen door de Roomse bisschoppen, zijn voorgangers, ingevoerd, ter zijde gesteld heeft, heeft hij zich voorgenomen het hoogste bisschopsambt op een heiliger wijze waar te nemen, en heeft, om dat werk tot stand te brengen, van alle zijden mannen tot zich geroepen, welke de faam hem als de uitnemendste doctoren, zo in rechtschapenheid als in wijsheid, roemde."
Contarini had vertrouwen in een Hervorming welke, met het hoofd beginnende, alle leden zou doorzuiveren. "God," zei hij, "zal niet toelaten dat, de poorten van de hel op zijn Heilige Geest de overhand verkrijgen. De Heer zal iets groots in de Kerk tot stand brengen." De vlammen, welke God in het schiereiland had ontstoken, en die zich hoe langs hoe meer verhieven, schenen het steigerwerk van dood hout, door het pausdom opgericht weldra in as te zullen leggen, en de gehele tempel Gods te zuiveren.

Doch de tijden van Rome waren niet vervuld. De krankheid waardoor het lichaam van de Kerk in Italië was aangetast, behoorde gelijk de kardinaal Sadolet zelf zei tot die, welke de zieke af kerig maken van het geneesmiddel dat hem aangeboden wordt. Zou paus Paulus III, die meer de sterren raadpleegde dan het Evangelie, als hij ten slotte inzag dat al zijn pogingen tot niets leidden, dat de Hervorming voortgang maakte, dat ze de Kerk dreigde vrij te maken en te vernieuwen, niet plotseling zich tegen haar keren en haar zoeken te vermorzelen? Helaas, ja! Die mannen met een zo vlug verstand, een zo uitgebreide kennis, een zo fijne beschaving, een zo beminnelijke omgang, welke in de heerlijkste streken van de aarde omgang hadden met het beste en doorluchtigste wat er bestond, die mannen de keurbende van Italië, zouden zich weldra genoodzaakt zien over de Alpen te vluchten, of wel, door wrede pausen veroordeeld, door onwetende priesters beledigd, naar de een of andere schandplaats te Rome gevoerd worden om daar onthoofd en verbrand te worden. Bij die gedachte siddert het gemoed, en een inwendige stem roept ons toe: Al zijn ook mannen als Carnesecchi, Paleario en de ganse roemrijke schaar van de martelaren door hun tijdgenoten miskend; al hebben ook ruw monniken hen bespot; al zijn ze met smaad overladen; heden ten dage zijn er over de gehele wereld duizenden christenen, welke hen liefhebben als hun vaders, hen begroten als ze zegevierende helden van het Evangelie des vredes, en hun heilige en kostelijke nagedachtenis, in bewogen harten, eerbiedig bewaren.